

ЕКОНОМІКА

3(45) - 2016 ТА ПРАВО

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА», СЕРІЯ «ПРАВО» ECONOMY AND LAW

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ■ ЗАСНОВАНИЙ У СЕРПНІ 2001 Р. ■ ВИХОДИТЬ 3 РАЗИ НА РІК ■ КИЇВ

*Економіці — правове забезпечення,
законам — економічне обґрунтування*

ЗМІСТ

Серія «Економіка»

Соціально-економічні проблеми регіонального розвитку

ГАЛГАШ Р.А. Регіональні кластери як об'єкт стратегічної координації 3

МЕЛЬНИКОВА О.А. Особливості формування маркетингової інформаційної системи регіону 11

Економіко-правові проблеми міжрегіонального співробітництва

ВАСИЛЬЧУК Н.О. Експертна оцінка як інструмент визначення спільних проблем регіонів 17

РОГОЗЯН Ю.С. Німецький та італійський досвід реалізації міжрегіонального співробітництва 23

СЕРЄБРЯК К.І. Концепт розвитку інформаційної інфраструктури економічного співробітництва регіонів України 28

Проблеми управління підприємством

ІВЧЕНКО Є.А. Управління трансформаційними процесами в системі економічної безпеки підприємства 38

КЛЮС Ю.І. Упровадження ефективної системи управління інноваціями для переорієнтації промислового підприємства на інноваційний шлях розвитку 45

CONTENTS

Series Economy

Socio-economic problems of regional development

GALGASH R.A. Regional clusters as an object of strategic coordination 3

MELNIKOVA O.A. Specificities of the formation of the marketing information system of the region 11

Economic and legal issues of inter regional cooperation

VASYLCHUK N.O. Expert assessment tool as the definition instrument of common problems in regions 17

ROHOZYAN Yu.S. German and Italian realization experience in the interregional cooperation 23

SEREBRYAK K.Ig. Concept development of information infrastructure of economic cooperation of Ukraine regions 28

Enterprise management problems

IVCHENKO Ye.A. Transformation process management in the economic security system of the enterprise 38

KLUS Yu.I. Implementation of effective system of corporate governance innovation in reorientation of industrial enterprises innovation way of development 45

**Економічні проблеми
сталого розвитку**

- КОРНИЙЧУК О.П. Інтегральний показник втрат у сфері охорони здоров'я України в умовах зовнішньої агресії
- КОРСАКОВА О.С. Обґрунтування необхідності розвитку небанківських фінансових інститутів в Україні
- КУДРЯ Я.В., МІХЕЛЬ Р.В. Оцінка зовнішньоекономічної активності промисловості
- МОСКАЛЕНКО Н.О., ПЕРЕПЕЛЮКОВА О.В. Інституціональне середовище міжнародного бізнесу

Серія «Право»

**Господарське право,
господарське судочинство**

- ДЕГТЯР Я.Р. Планування та прогнозування бюджету за допомогою програмно-цільового методу у бюджетному процесі
- ГРИГОРЧУК М.В. Органи захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання
- ЯСИНОВСЬКА О.С. Представництво прокурором інтересів державних господарських об'єднань

**Правові проблеми
сталого розвитку**

- НЕСТЕРОВ Г.Г., ВОЛКОВА А.О. Особливості використання земельних ресурсів у процесі розвитку міських агломерацій
- УСТИМЕНКО В.А., ЗАБЛОДСЬКА І.В., РОМАНОВСЬКА Л.А. Особливості нарахування канального збору (на прикладі Одеського порту)

**Проблеми розвитку
законодавства України**

- АПАНАСЕНКО К.І. Окремі теоретичні питання організаційно-господарських відносин (на прикладі дозвільних відносин у сфері господарювання)
- ГОСТЄВА О.Ю. Місцеві податки в зарубіжних країнах: досвід та напрями застосування в Україні
- ГУДИМА Т.С., ГЕРАСИМЕНКО Н.О. Перспективи правового регулювання похідного позову в Україні
- ДЖУМАГЕЛЬДІЄВА Г.Д. Історико-правові передумови деструкції регулювального впливу енергетичного законодавства України
- МЕДВІДЬ А.Б. Щодо удосконалення контрольної системи Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, запровадженого Протоколом № 14

**Economic and legal issues
of sustainable development**

- 53 KORNIYCHUK O.P. Features calculation losses in social health of Ukraine under foreign aggression
- 61 KORSAKOVA O.S. The rationale for the development of non-bank financial institutions in Ukraine
- 68 KUDRIA Ya.V., MIKHEL R.V. Assessment of the industry foreign activity
- 77 MOSKALENKO N.O., PEREPELYUKOVA O.V. International business institutional environment

Series Law

**Economic law,
economic legal proceedings**

- 83 DEGTYAR Ya.R. Planning and forecasting budget using the program-target method in the budget process
- 90 HRYHORCHUK M.V. Bodies protecting the rights and legally protected interests of economic entities
- 98 YASINOVSKAYA O.S. Representation of the interests of state economic associations by a prosecutor

**Legal issues of sustainable
development**

- 107 NESTEROV G.G., VOLKOVA A.A. Features of land use in the development of urban agglomerations
- 114 USTYMENKO V.A., ZABLODSKA I.V., ROMANOVSKA L.A. Features of the calculation of CANAL DUES (on the example of Odessa port)

**Problems of Ukraine's
legislation development**

- 121 APANASENKO K.I. Some theoretical questions of organizational economic relations (with an example of permissive relations in a sphere of economic activity)
- 134 GOSTIEVA O.Yu. Local taxes in foreign countries: experience and directions of implementation in Ukraine
- 140 GUDIMA T.S., GERASIMENKO N.A. Prospects of legal regulation of the derivative action in Ukraine
- 147 DZHUMAGELDIEVA G.D. Historical and legal preconditions of destruction effect of the energy regulatory law of Ukraine
- 154 MEDVID A.B. To improve the control system introduced by Protocol No. 14 to the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms

УДК 332.146

Р.А. ГАЛГАШ, канд. екон. наук, доц., старший науковий співробітник
Луганська філія Інституту економіко-правових досліджень
НАН України, м. Сєверодонецьк

РЕГІОНАЛЬНІ КЛАСТЕРИ ЯК ОБ'ЄКТ СТРАТЕГІЧНОЇ КООРДИНАЦІЇ

Ключові слова: стратегічна координація, кластер, межа, регіон, механізм, адміністрування, субординація.

Розглянуто регіональні кластери відповідно до оригінальної концепції економічного кластера та у зіставленні такого розуміння економічного кластера з баченням його як об'єкта стратегічної координації, оскільки питання координації на рівні підприємства та на рівні регіону стають різними за змістом через те, що сутність підприємства і сутність економічного кластера як поєднання суб'єктів, що діють, суттєво розрізняються.

Вступ. Нині є необхідним скорочення термінів упровадження рішень в економічних системах. Тому фахівці говорять про потребу координації цих процесів у господарському житті підприємств, суспільства, країни і глобальних світових процесів у цілому. Ринкова економічна система, побудована за принципом первинної інформації, примушує виробників і продавців брати участь у конкурентній боротьбі, тобто зменшувати витрати часу на отримання та переробку інформації, а також на ухвалення рішень. Розглядаючи інформацію та шляхи її передавання як благо (відповідно до закону зростання потреб, сформульованого Карлом Марксом), можна сказати, що кількість інформації та способів її передавання збільшується в арифметичній прогресії, а швидкість — у геометричній. Це спричинено конкурентною боротьбою, прагненням мати переваги перед суперниками. Індивідуум, «фільтруючи» потік інформації, сприймає тільки необхідну. Ранжирування інформації за важливістю й значущістю вимагає координування її отримання, переробки, сортування тощо. Отже, можна припустити, що координація — це систематизація, упорядковування, узгодження розрізнених процесів, інформації, дій індивідів у господарській діяльності.

Передумовами виникнення теорії координації в сучасній економічній науці були теоретичні аспекти в класичному, маржинальному, неокласичному, кейнсіанському, монетаристському і сучасних напрямках інституційної економіки, теорії ігор економічних шкіл. Питання координації на рівні підприємства та на рівні регіону є істотно різними за змістом (через те, що сутність підприємства як поєднання дієвих суб'єктів та сутність економічного кластера як такого поєднання дуже різні). Тому варто окремо розглядати теорію

стратегічної координації в економічному клас-тері регіону та на рівні підприємства.

Останнім часом спостерігається чітка тенденція до просторового скупчення підприємств. Причинами географічного концентрування є переваги від спільного інвестування в розвиток специфічних виробничих ресурсів, обмін неявними знаннями, можливість спільного виконання високовартісних досліджень тощо. Вивчення феномену географічного скупчення фірм розпочато у роботах А. Маршала наприкінці XIX століття. Однак поширеними такі дослідження стали після робіт М. Портера 1990-х років, які присвячено перевагам спільної організації виробництва, що дістала назву економічного кластера. У сучасній економічній науці кластер є предметом як дескриптивних, так і прескриптивних економічних досліджень. Перші мають на меті виявлення закономірностей виникнення й функціонування «природних» кластерних утворень, другі — обґрунтування ефективних методів і способів їх цілеспрямованого культивування. Останній підхід — кластерна політика — дедалі вкорінюється як основа планування соціально-економічного розвитку регіонів. У американській економічній науці донедавна панувало уявлення про принципову неможливість «штучного» культивування кластерів, тоді як в Європі, у тому числі й в Україні, виходять із можливості й доречності кластерної політики. Досвід такого «впровадження» доводить, що економічні кластери не є аналогом радянських виробничих комплексів та потребують не субординаційного впливу типу «суб'єкт — об'єкт», а координаційного впливу типу «суб'єкт — суб'єкт». Ця проблемна ситуація й зумовила потребу в дослідженні регіональних кластерів як у межах оригінальної концепції економічного кластера, та і як об'єктів стратегічної координації.

Аналіз останніх досліджень. Питанням ідентифікації сприятливих умов розвитку кластерів присвячено дослідження М. Портера, П. Десрочерса, Ф. Саутета, Дж. Кортрайта та ін. Проблеми визначення сутності економічного кластера знайшли відображення в роботах К. Кетелса, О. Мемедович, С. Розенфельда, О. Тищенко, М. Войнаренка, З. Варналія, А. Олійник, С. Соколенка, Ж. Мінгалевої, О. Кундеуса, Л. Бойко, Д. Пруненка, В. Гоблика, К. Дудкіної, С. Кропельницької, Ю. Ко-

вальової та ін. Вивченню різновидів економічних кластерів і створенню їхніх класифікацій присвячено праці П. Біанчі, Л. Міллера, С. Бертіні, Е. Маркусен, І. Гордона, Ф. МакКана та ін. Опис виокремлених поодиноких кластерних утворень і траєкторій їхнього розвитку знайшов відображення в роботах М. Піоре, Ч. Сабела, Х. Майєра та ін.

Разом із тим, низка важливих фундаментальних і прикладних завдань лишається невирішеними, серед них — визначення меж економічних кластерів. У роботах М. Портера, К. Кетелса, Е. Фесера, Е. Бергмана, Е. Хілла, Дж. Бреннана, Дж. Хелда, А. Джеффі, М. Трахтенберга, Р. Хендерсон та ін. викладено підходи до визначення галузей, підприємства яких «тяжіють» до формування кластерів. Дослідженню меж кластерних утворень на «мікрорівні» присвячено роботи вітчизняних учених О. Несторенка, А. Пилипенка, О. Фіщука, І. Заблудської та ін. Утім, отримані результати — здебільшого через множинність інтерпретацій досліджуваного поняття — виявляються суперечливими, а питання оцінки раціональності сформованих меж того чи іншого кластера доки не знайшли відображення в роботах ані закордонних, ані вітчизняних науковців. На наш погляд, продуктивним для визначення меж економічного кластера є залучення міждисциплінарних аналогій, передусім із тих галузей знань, де відомі подібні завдання й напрацьовані методологічні й методичні підходи. Особливо перспективним у цьому сенсі вбачаються екологічні аналогії, зокрема уявлення про екосистеми різних типів, їхню структуру, функціонування та стійкість.

Під час попереднього аналізу проблеми виявлено низку суперечностей: між проголошеними Україною пріоритетом кластерного підходу у регіональній політиці і недостатньою розробленістю теоретико-методологічної бази й інструментарію для його реалізації; між визнанням керованості процесів кластероутворення і необґрунтованістю критеріїв управління ними; між міждисциплінарністю проблем, які постають перед сучасною економікою, та її відносною закритістю до положень інших галузей знань, особливо в частині методології.

Спроба «штучного» культивування кластерів призводить до несподіваних результатів, які суттєво відрізняються від очікуваних, подеколи і до негативних наслідків «стимулю-

вання» розвитку регіональних кластерів. Причиною цього, на думку автора, є те, що відбувається спроба підмінити поняття кластера звичним радянським поняттям територіально-виробничого комплексу (ТВК), а також підмінити координаційні механізми владнання й упорядкування економічної кооперації субординаційними механізмами. Внаслідок такої комбінованої підміни відбувається створення нових груп і нехтування економічними інтересами тих груп, які потребували стратегічного координування.

Поняття координація (від латинських *co* — разом і *ordinatio* — впорядкування) означає не просто узгодження, а злагодження дій кількох елементів у системі. Розуміння цього терміна і роль координації серед інших функцій управління з розвитком науки мінялися. Нині координація як функція управління полягає в узгодженні, впорядкуванні дій різних частин керованої системи [1].

М. Месаровіч, Д. Мако, І. Такахама в роботі [2] розглядають координацію як завдання вищої за ієрархією керівної системи, що прагне досягти узгодженого функціонування керованих систем. Таке визначення, на нашу думку, є цілком придатним для централізованої економіки (побудованої за директивно-ієрархічним принципом), але не відповідає сучасним умовам управління. Крім того, узгоджене функціонування зовсім не означає скоординованих дій, адже всі системи нижчих рівнів можуть бути «згодні», але діяти не скоординовано.

Дж. Моррісей [3] визначає координацію як функцію управління, спрямовану на створення умов для виконання членами організації дій, необхідних для досягнення мети організації. Важко не погодитись з провідним ученим у галузі управління, оскільки дійсно координацію традиційно розглядають як функцію управління. Але таке визначення не розкриває особливостей координації, а лише визначає її мету — «створення умов для...». Також не зрозуміло, чому координація у визначенні Дж. Моррісея має лише внутрішній вектор: «... для виконання членами організації...».

В.Д. Рудашевський [4] трактує координацію вельми широко. По-перше, як метод організації координатором управлінських відносин, між координованими сторонами; по-друге, як процес, тобто послідовність зв'язаних циклів переробки управлінської інформації;

по-третє, як механізм, тобто сукупність упорядкованих дій, що встановлює межі відхилення від загальної мети, корегуючи їх реалізацію. Серед основних завдань координації В.Д. Рудашевський виділяє: створення умов, що полегшують досягнення власної мети координованих; стимулювання таких дій, які сприяють досягненню загальної мети; регулювання відносин підпорядкування індивідуального — загальному, частини — цілому [1]. Чіткішою є концепція В.Д. Граждана [5], який вирізняє субординаційні та координаційні типи зв'язку (вертикальні і горизонтальні). Залежно від горизонту управління і рівня ієрархії міняються і завдання координації. Так, у роботі [2] до основних завдань координації віднесені розподіл завдань, стимулювання, забезпечення комунікацій, узгодження інтересів.

Серед останніх наукових праць, присвячених координації, привертає увагу робота [6], у якій Т.С. Клебанова, Є.В. Молдавська і Чанг Хогвен розглядають моделі і методи координації у великомасштабних економічних системах. Координацією вони називають «апарат встановлення правил взаємодії елементів великомасштабної економічної системи, спрямованих на досягнення глобальної мети, що стоїть перед системою в цілому, і локальних цілей окремих елементів, що забезпечує узгодження їхніх дій з реалізації цих цілей» [6, с. 14]. Аналіз визначень координації дозволив цим ученим дійти висновку, що всі визначення відображають два взаємозв'язаних аспекти координації — узгодження інтересів і забезпечення взаємодії елементів. Слушною є думка Т.С. Клебанової про те, що парадигма стратегічного управління економічними системами підвищує роль координації та потребує нових методів і механізмів узгодження дій елементів усередині систем. Відповідно, основною метою досліджень у цій області є досягнення такого рівня використання координаційних механізмів в економічних системах, коли координація виконуватиме всі завдання, що покладаються на неї. Також Т.С. Клебанова виділяє два блоки завдань, які повинна виконувати координація: узгодження стратегічних планів великомасштабної економічної системи і всіх її елементів (пріоритетність напрямів розвитку, узгодження інтересів елементів, орієнтування діяльності елементів на досягнення загальної мети); забезпечення взаємодії

елементів (стимулювання дій елементів, мінімізація витрат спільної діяльності, зниження трансакційних витрат) [6, с. 20]. Т.С. Клебанова, Є.В. Молдавська і Чанг Хогвен [6, с. 34—43] пропонують три координаційні підходи до управління великомаштабними економічними системами: цільовий, спрямований на узгодження цілей елементів і моделювання їхньої взаємодії для розробки загальної стратегії системи; оптимізаційний, спрямований на організацію внутрішньої взаємодії елементів; інформаційний, спрямований на узгодження поточних матеріальних і фінансових потоків у процесі оперативного управління.

Оскільки ключовим питанням у вітчизняних дослідженнях є питання визначення суб'єкта кластерних перетворень (інші питання певною мірою залежать від цього), то доцільним буде надати цьому питанню декілька інтерпретувань згідно з баченням економічного кластера як об'єкта координації, а не субординації, — ці інтерпретації й визначатимуть спрямованість інших досліджень. Практична значущість даної проблеми, її недостатня розробленість і наявні суперечності зумовили вибір мети і завдань цього дослідження.

Метою цієї статті є розгляд регіональних кластерів відповідно до оригінальної концепції економічного кластера та зіставлення такого розуміння економічного кластера з визначенням його як об'єкта стратегічної координації.

Результати дослідження. М. Портер пояснює інтерес до кластерів тим, що вони є більш адекватним об'єктом аналізу, оскільки «відбивають важливі зв'язки у сенсі технологій, умінь, інформації, потреб споживачів тощо, які неможливі в термінах аналізу фірми або галузі» [7, с. 4], що обґрунтовує «раціональність колективної взаємодії і адекватної ролі уряду» [7, с. 4]. Феномен кластерів М. Портером було проаналізовано і описано за результатами дослідження найбільш успішних компаній світу. У своїх роботах він визначає кластер як «географічно близьку групу взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, фірм суміжних галузей, а також асоційованих інституцій (на кшталт університетів, агенцій зі стандартизації, профспілок) специфічної області, «зчеплених» зв'язками спільності та компліментарності, які конкурують, але також і кооперуються» (див., наприклад, [7, с. 1, 2]).

Визначення інших дослідників у межах оригінальної концепції кластера подібні. Так, К. Кетелс визначає кластери як «групи компаній і інституцій, співрозміщених у специфічному географічному регіоні і пов'язаних одна з іншою залежностями у ході виробництва споріднених товарів і послуг» [8, с. 3].

Дж. Кортрайт визначає кластер як «групу географічно близько розміщених фірм і споріднених економічних агентів і інституцій, які демонструють продуктивні переваги від своєї зближеності і взаємозв'язків» [9, с. 25].

Інакшим є визначення кластера, запропоноване С. Розенфельдом: «просторово обмежена критична маса (достатня для залучення спеціалізованих постачальників, ресурсів і послуг) компаній, які мають певні систематичні взаємозв'язки, що базуються на компліментарності і подібності» (цит. за [9, с. 3, 4]).

Говорячи про географічну близькість, М. Портер вказує на площу «від регіону, штату або навіть міста до декількох сусідніх країн» [7, с. 2]. Атрибутами кластерів, за М. Портером, виступають: географічна близькість, зв'язки і активна взаємодія, а також критична маса компаній-учасників — ці характеристики уможливають доступ до високоспеціалізованих ресурсів і робочої сили, інформації, суспільних благ тощо, а також можливість експерименту за нижчою ціною. Отже, вони сприяють прояву позитивного кластерного ефекту [7, с. 2].

Інший погляд на атрибути кластера викладено в роботі К. Кетелса і О. Мемедович: «Визначення кластерів ґрунтується на трьох ключових моментах. Перше — це географія: рушієм розвитку кластерів є географічна близькість. Друге — це створення вартості: кластери вміщують фірми різних галузей, споріднених виробництвом товарів і послуг, затребуваних споживачами. Третє — це бізнес-оточення: кластери розвиваються під впливом широкого спектра певних умов» [10, с. 378].

Намагаючись виокремити спільні риси у множині різноманітних проявів конкретних кластерів, Дж. Кортрайт зазначає: «після двадцяти років досліджень і дебатів неможна дійти єдиного, універсального визначення кластерів. Утім, здається можливим погодитись з низкою характеристик, що описують і дають змогу класифікувати множину кластерів. Найбільш очевидною вбачається фізична відстань між фірмами — усі погляди науковців і прак-

тиків збігаються у питанні щодо важливості географічної близькості компаній-учасників. Однак іншими можливими різновидами відстані гіпотетично можна вважати технологічну відстань між компаніями, відстань типових знань, умінь і навичок працівників фірм, ринкову відстань (міру ідентичності множин споживачів), а також соціальну відстань (подібність специфіки взаємодії між менеджерами та підлеглими) в компаніях» [9, с. 4].

Розуміння сутності кластера, на переконання М. Портера, неможливе поза межами розгляду ширшої концепції — конкуренції і конкурентної стратегії в глобальній економіці. Стверджуючи, що сучасна конкуренція йде шляхом пошуку інновацій та стратегічної диференціації, автор наголошує, що міцні коопераційні зв'язки (зі споживачами, постачальниками, іншими інституціями) в межах кластера продукують низку переваг для кожного з його учасників: підприємства не тільки (і не стільки) підвищують ефективність своєї діяльності, скільки вивільняють ресурси для створення інновацій. У свою чергу, від використання інноваційних методів і технологій, пропонування унікальних продуктів і послуг підприємства стають більш продуктивними, а це робить їх більш конкурентоспроможними відносно підприємств поза кластером [7, с. 1, 5]. Таким чином, бачимо першу з найбільш важливих «стратегічних» складових поняття стратегічної координації, яка діє у кластері та дає змогу говорити про те, що економічний кластер дозволяє через коопераційні зв'язки посилювати конкурентні сили економічних суб'єктів.

Конкурентні ж стосунки в кластері проявляються з-поміж ідентичних (кластеротвірних) фірм — у боротьбі за споживача і утриманні його прихильності. М. Портер пояснює можливість співіснування кооперації і конкуренції в кластері тим, що «вони відбуваються на різних напрямках взаємодії», і що «кооперація на одних рівнях обумовлює одержання конкурентної перемоги на інших рівнях» [7, с. 12]. Це друга важлива «стратегічна» складова поняття стратегічної координації, яка діє у кластері та дозволяє говорити про те, що економічний кластер може через коопераційні зв'язки посилювати конкурентні сили економічних суб'єктів.

Детально описуючи переваги кластерної взаємодії, М. Портер вказує на те, що «за певних

обставин кластери можуть відхиляти інновації — це трапляється, якщо фірми демонструють уніфікований підхід до конкуренції, тим самим підсилюючи традиційну поведінку, ветуючи нові ідеї, а також унеможлиблюючи сприйняття покращень» [7, с. 11]. М. Портер наголошує також на тому, що, попри широку розповсюдженість кластерів, «їхні переваги є далеко не тотожними в різних галузях економіки: чим значнішими є переваги кластерів, і чим менш «прив'язані» вони до конкретних ринків сировини або споживачів, тим меншою є кількість місць, придатних для існування таких кластерів» [7, с. 12]. Співзвучну думку висловлює К. Кетелс: «для певних галузей потреба у розташуванні поблизу ринків є набагато відчутнішою, аніж потенційні вигоди від географічної близькості до інших компаній тієї ж галузі» [10, с. 378].

Відсутність єдиного визначення та різноманітність проявів кластерної «природи» позначились на класифікаціях кластерів в управлінській практиці різних країн світу. Так, у [10] наведено класифікаційні ознаки, за допомогою яких можна виділити відчутно різні кластери. До таких ознак пропонується віднести тип продуктів або послуг, що виробляють кластери, просторову динаміку, яку вони демонструють, стадію їхнього розвитку, а також специфіку їхнього оточення [8, с. 4].

За типом продукції та пропонованих послуг виділяють кластери, що пропонують фінансові послуги, кластери у сфері туризму, з автомобільних послуг тощо.

Існування прив'язки до місця локалізації кластера є істотною рисою для розуміння можливостей його розвитку. Поступ галузі залежить від того, наскільки вона є «прив'язаною» до ринків збуту або природних ресурсів. В одному випадку «локальні» галузі (*local industries*) обслуговують локальні ринки, їхній просторовий розподіл жорстко «прив'язаний» до структури населення. Підприємства таких галузей безпосередньо конкурують одне з одним, вони кластеризуються у межах порівняно малих територій (районів міста) переважно шляхом взаємодоповнення. Однак такі кластери не є достатньо стійкими. В іншому випадку «ресурсозалежні» галузі (*natural resource-based industries*) обслуговують глобальні ринки; вони «прив'язані» до місць локалізації природних ресурсів. Насамкінець, існує багато галузей,

які є географічно «вільними», — саме підприємства таких галузей утворюють найбільш продуктивні кластери. Можна говорити, що вони тяжіють до вибору місць локалізації, які характеризуються більш сприятливим для розвитку бізнес-середовищем. Ці *traded* галузі (*traded industries*) обслуговують ринки багатьох регіонів і країн; підприємства цих галузей є прямими конкурентами. Кластерні ефекти в цих галузях є більш виразними, і це головна причина привабливості регіону розташування кластера для інших фірм.

Аналогічно до теорії життєвого циклу товарів та теорії життєвого циклу галузі дослідники кластерів пропонують виділяти стадії розвитку кластерів. Перебування кластера на певному етапі розвитку обумовлене, на думку дослідників, по-перше, якістю бізнес-середовища, і, по-друге, мірою використання його потенціалу власними можливостями: коопераційними та іншими внутрішніми зв'язками [8]. Загалом стадію виникнення кластера характеризують великою кількістю нових фірм, швидким зростанням, частими змінами, притаманними як фірмам, так і продуктам; стадію зрілості — меншою кількістю та значнішим розміром фірм, повільним зростанням, меншою кількістю змін продукту; стадію занепаду — стагнацією або скороченням зростання зайнятості, більшою за «народжуваність» «смертністю» фірм, малою кількістю або відсутністю змін продукту; виділяють також потенційні кластери [9, с. 6, 7].

За результатами дослідження кластерів Італії, П. Біанчі, Л. Міллер і С. Бертіні пропонують виокремлювати ембріональні, консолідовані та зрілі кластери (цит. за [9, с. 7]).

Описуючи особливості життєвого циклу кластерів, К. Кетелс, наголошуючи на тому, що послідовність зміни етапів розвитку не є жорсткою і автоматичною (будь-який стрес може змінити логічну послідовність розвитку кластера на будь-якій стадії, і особливо — на початковій), відзначає, що за розширення кластера «потенціал взаємодії зростає експоненційно, економічні результати діяльності кластера так само покращуються. Кластери за таких умов «притягують» до себе компанії і капітал з інших місць, дедалі більше нарощуючи власний потенціал. Зрілі кластери стикаються із загрозою стати залежними від якоїсь конкретної технології, що може завадити

сприйняттю технологічних інновацій або змін поведінки споживачів» [12, с. 382].

Специфіку кластерів, на думку дослідників, визначають також культурні особливості, розвиненість інституцій і ставлення до лідерства, усталені в тій чи іншій країні (див., наприклад, [8, с. 4, 5]). Однак, на детальні дослідження щодо специфікації кластерів залежно від цих характеристик натрапити не вдалося.

Е. Маркусен пропонує розрізняти кластери за типом взаємовідносин між фірмами-учасниками [11] і виокремлювати «Маршалівські» кластери — групи відносно тотожних незалежних фірм, які конкурують між собою і тісно взаємодіють, але інтенційно не кооперуються; «італійські» кластери (тип кластерів, відкритий у північній Італії) — групи відносно тотожних фірм, які, і конкурують, і кооперуються (випадки кооперації виникають вимушено: наприклад, якщо фірма має більше замовлень, ніж може задовольнити, або більше працівників, ніж може працевлаштувати); кластери типу «центр і периферія» (*hub and spoke*) — кластери, в яких виразно домінує одна велика компанія, яка створює загальні умови взаємодії (прикладом можна вважати кластери, утворені Тойотою або Боінгом); «супутникові платформи» (*satellite platform*) — кластери головних і дочірніх підприємств, великі, самодостатні, які використовують дешеву робочу силу або близькість до ринків; спонсовані кластери — утворені на державні кошти (зазвичай військові або дослідницькі лабораторії).

І. Гордон і Ф. МакКан виокремлюють «чисті агломерації» (Маршалівська модель), «індустріально складні моделі» (*hub and spoke*), «мережеві моделі» («італійські» кластери) [12].

Підходи більшості вітчизняних авторів, які займаються пошуком форм стимулювання економічного розвитку регіонів на засадах використання кластерного підходу та «впровадження кластерів», не відповідають оригінальній концепції економічного кластера. Одне тільки це «впровадження» певною мірою протирічить економічним поглядам на кластерний спосіб аналізу національної економіки та міжнародних економічних відносин. Ці підходи вбачають створення певних надбудов над апаратами управління підприємств, що замість вирішення питання стратегічного владнання природних конфліктів інтересів стане

механізмом демотивування підприємців та формування нової структури конфліктів. Стимулювання розвитку кластерів вимагає використовувати не субординаційні механізми владнання конфліктів інтересів, а координаційні, — задля того, щоб відрізнити ці механізми від тих, що інколи використовуються в відносинах типу «суб'єкт—об'єкт» та «об'єкт—суб'єкт» (такі стосунки, на думку В.Д. Гражданна [5], належать до групи соціальної взаємодії, яка має назву «субординації» на відміну від другої групи — «координації»), від стосунків типу «суб'єкт—суб'єкт» та «об'єкт—об'єкт». Нами у більш ранніх роботах було запропоновано поняття стратегічної координації, яке би повністю виключало зі свого складу форми адміністративної координації (які строго кажучи мають бути віднесені до субординації, а не до координації) або підпорядковувало використання таких форм власним формам стратегічної координації. Одно з можливих визначень поняття стратегічної координації таке: це вид управлінської діяльності, спрямований на досягнення збалансованості сукупності стратегічних критеріальних ознак у координаційний комплекс, який поєднує елементи різних підсистем внутрішнього та зовнішнього середовища організації. Але поняття «стратегічної координації» до цього часу є радше інтуїтивним, ніж чітко визначеним, бо область його використання (переважно відносини типу «суб'єкт—суб'єкт») відрізняється від традиційної області використання функцій управління, до якої зазвичай відносили координацію.

Висновки та шляхи подальшого дослідження. Згідно з оригінальним тлумаченням поняття «економічний кластер» та баченням його як об'єкта стратегічної координації, а не субординації, маємо висунути декілька істотних тлумачень економічного кластера як об'єкта стратегічної координації. Ці тлумачення, хоча й надають інтерпретацію економічному кластеру як «об'єкта» координації, але визначають його як складний суб'єкт економічних відносин, що складається з господарських суб'єктів, які належать до певного або умовного чи потенційного економічного кластера.

1. Визначення суб'єкта економічного кластера варто розуміти як формування коаліції зі спільними стратегічними економічними інтересами.

2. Визначення суб'єкта економічного кластера — це сукупність коопераційних зв'язків, достатньо щільних, щоб бути віднесеними до інсайдерських по відношенню до економічного кластера.

3. Визначення суб'єкта економічного кластера треба розуміти як формування доцільного координаційного механізму позбавлення стратегічних мотивів різних економічних суб'єктів, які вступають до коаліції інтересів.

4. Визначення суб'єкта економічного кластера — розкриття змісту стратегічної диспозиції у економічному кластері, наявних у ньому економічних суб'єктів: ця диспозиція визначає поле коопераційних і стратегічних мотивів взаємодії економічних суб'єктів та переваги окремих кооперативних і стратегічних рішень щодо задоволення спільних та окремих економічних інтересів.

Але навіть таке багатоаспектне визначення змісту суб'єкта економічного кластера показує, що встановлення меж кластера не є суто технологічним розмежуванням взаємодії економічних суб'єктів, навіть не ринковим розмежуванням сегментів економічних інтересів цих суб'єктів. Це розмежування коаліцій інтересів та коаліцій дії, які мають та задовольняють інтереси у межах кластера. Можна стверджувати, що таких меж багато, а коаліції можуть змінюватись, діяти або бути потенційними, складними, різними за масштабом, експліцитними та імпліцитними, бути стійкими та нестійкими тощо. Тобто меж у економічного кластера багато, коаліцій (складних економічних суб'єктів) теж певна множина, а тому й стратегічна координація повинна відповідати цим різним межах у різних формах та з різною інтенсивністю. Неможна говорити про монолітні економічні кластери та про прості механізми координації взаємодії у них, а лише про межі внутрішньо- та міжкластерної стратегічної координації економічних суб'єктів регіону.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. — М. : Книжный мир, 2003. — 895 с.
2. Месарович М. Теория иерархических многоуровневых систем / М. Месарович, Д. Мако, И. Такаха. — М. : Мир, 1973. — 332 с.
3. Моррисей Дж. Целевое управление организацией / Дж. Моррисей. — М. : Сов. радио, 1979. — 144 с.

4. Рудашевский В.Д. Координационное управление — резерв перестройки / В.Д. Рудашевский. — М. : Экономика, 1990. — 254 с.
5. Граждан В.Д. Теория управления : [учеб. пособие] / В.Д. Граждан. — М. : Гардарики, 2006. — 416 с.
6. Клебанова Т.С. Модели и методы координации в крупномасштабных экономических системах / Т.С. Клебанова, Е.В. Молдавская, Чанг Хогван. — Харьков : Бизнес Информ, 2002. — 148 с.
7. Porter M. Location, competition, and economic development: local clusters in a global economy / M. Porter // *Economic Development Quarterly*. — 2000. — 14, No 1. — P. 15—20.
8. Ketels C. The development of the cluster concept — present experiences and further developments [Electronic resource] / C. Ketels // *NRW Conference on Clusters : proc. of the conf. (Dec 5, 2003, Duisburg, Germany)*. — Access mode : http://www.isc.hbs.edu/pdf/Frontiers_of_Cluster_Research_2003.11.23.pdf
9. Cortright J. Making sense of clusters: regional competitiveness and economic development / J. Cortright. — Washington, DC : The Brookings Institution, 2006. — 58 p.
10. Ketels C. From clusters to cluster-based economic development / C. Ketels, O. Memedovic // *International Journal of Technological Learning, Innovation and Development*. — 2008. — 1, No 3. — P. 375—392.
11. Markusen A. Sticky places in slippery space: a typology of industrial districts / A. Markusen // *Economic Geography*. — 1996. — 72, No 3. — P. 293—314.
12. Gordon, Ian R. and McCann, Philip, *Industrial Clusters: Complexes, Agglomeration And/Or Social Networks* (2000). *Urban Studies*, 37, Iss. 3, p. 513—532
8. Ketels C. (2003), *The Development of the Cluster Concept — Present Experiences and Further Developments*, Paper presented at the NRW Conference on Clusters, 5-th December, Duisburg, Germany. Available at: http://www.isc.hbs.edu/pdf/Frontiers_of_Cluster_Research_2003.11.23.pdf (accessed 17 July 2016).
9. Cortright J. (2006), *Making sense of clusters: regional competitiveness and economic development*, The Brookings Institution, Washington, USA.
10. Ketels C. and Memedovic O. (2008), *From clusters to cluster-based economic development* *International Journal of Technological Learning, Innovation and Development*, vol. 1 (3), pp. 375-392.
11. Markusen A. (1996), *Sticky places in slippery space: a typology of industrial districts*, *Economic Geography*, vol. 3(72), pp. 293-314.
12. Gordon, Ian R. and McCann, Philip (2000), *Industrial Clusters: Complexes, Agglomeration And/Or Social Networks*, *Urban Studies*, vol. 37, issue 3, pp. 513-532.

Надійшла 15.10.2016

Р.А. Галгаш

Луганский филиал Института экономико-правовых исследований НАН Украины, Северодонецк

РЕГИОНАЛЬНЫЕ КЛАСТЕРЫ КАК ОБЪЕКТ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ КООРДИНАЦИИ

Рассмотрены региональные кластеры в соответствии с оригинальной концепцией экономического кластера и их видением как объектов стратегической координации, поскольку вопросы координации на уровне предприятия и на уровне региона становятся разными по содержанию вследствие того, что сущность предприятия и сущность экономического кластера как сочетания действующих субъектов значительно различаются.

Ключевые слова: стратегическая координация, кластер, предел, регион, механизм, администрирование, субординация.

R.A. Galgash

Lugansk Branch Institute of Economic and Legal Researches of NAS of Ukraine, Severodonetsk

REGIONAL CLUSTERS AS AN OBJECT OF STRATEGIC COORDINATION

The article examines regional clusters according to the original concept of economic cluster and according to understanding them as objects of strategic coordination. Coordination at enterprise level differs from coordination at regional level by content because the nature of an enterprise as a combination of actors differs from the nature of an economic cluster as a combination of actors.

Keywords: strategic coordination, cluster boundary, region, mechanism, management, subordination.

REFERENCES

1. Borisov A.B. (2003), *Bolshoy ekonomicheskiy slovar* [Big Economic dictionary], Knizhniy mir, Moskva, Russia.
2. Mesarovich M., Mako D and Takahara I (1973), *Teoriya ierarhicheskikh mnogourovnevnykh sistem* [The theory of hierarchical multilevel systems], Mir, Moskva, Russia.
3. Morrissey Dzh. (1979), *Tselevoe upravlenie organizatsiy* [Management of organizations by objectives], Mir, Moskva, Russia
4. Rudashevskiy V.D. (1990), *Koordinatsionnoe upravlenie — rezerv perestroyki* [Coordination management - the reserve of restructuring], Ekonomika, Moskva, Russia.
5. Grahdan V.D. (2006), *Teoriya upravleniya* [Management Theory], Garardiki, Moskva, Russia.
6. Klebanova T.S., Chang Hogvan and Moldavskaya E.V. (2002), *Modeli i metodyi koordinatsii v krupnomasshtabnykh ekonomicheskikh sistemah* [Models and methods of coordination of large-scale economic systems], Biznes Inform, Khar'kov, Ukraine.
7. Porter M. (2000), *Location, competition, and economic development: local clusters in a global economy*, *Economic Development Quarterly*, vol. 1 (14), pp. 15-20.

УДК 339.138(075)

О.А. МЕЛЬНИКОВА, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри туризму, готельної і ресторанної справи
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Старобільськ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ

Ключові слова: територіальний маркетинг, маркетингова інформаційна система, інформаційні технології.

Розглянуто сутність і складові територіального маркетингу на прикладі регіону. Визначено важливість інформаційного забезпечення реалізації функцій територіального маркетингу в регіоні. Розроблено та запропоновано методичний підхід до формування маркетингової інформаційної системи регіону у вигляді двох взаємопов'язаних систем — безпосередньо маркетингової інформаційної системи забезпечення регіонального розвитку, що функціонує у внутрішньому середовищі регіону, та маркетингової інформаційної системи просування регіону, що функціонує у зовнішньому середовищі регіону.

Вступ. У даний час в умовах обмеженості економічних ресурсів усе більше зростає конкурентна боротьба між регіонами за державні і приватні інвестиції, туристичні потоки та інші ресурси. У зв'язку з цим, усе більшої актуальності набувають маркетингові підходи та інструментарій щодо стратегій регіонального розвитку, використання яких позитивно впливає на реалізацію політики соціально-економічного розвитку та дозволяє зміцнити конкурентні позиції регіону в цілому. При цьому, давно відокремився самостійний напрям у науці і практиці маркетингу — маркетинг територій. Попри те, що теоретико-методичні засади маркетингу територій активно застосовуються регіональними органами влади в розвинених країнах світу, в Україні використання маркетингових інструментів для просування територій і регіонів залишається слабо вивченим аспектом, що вимагає розробки відповідного методичного забезпечення та побудови необхідної інформаційної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичним і практичним питанням територіального маркетингу та регіонального управління присвятили роботи багато учених: Ф. Котлер [1], Т. Сачук [2], Т. Єльчих [3], А. Панкрухін [4], Г. Жаворонкова, В. Жаворонкова [5] та ін. Особливості інформаційного забезпечення маркетингової діяльності та використання інформаційних технологій у маркетингу висвітлено у роботах Ю.Ю. Громова, І.В. Дидриха, О.Г. Іванової, М.А. Івановського, В.Г. Однолька [7], Ю.В. Уманського [8], І.В. Бойчука та ін. У той же час використання маркетингових підходів для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, зокрема за рахунок створення ефективної маркетингової інформаційної системи регіону, є нововведенням для вітчизняних фахівців

і вимагає розробки як методичної основи, так і практичних рекомендацій.

Метою статті є розробка методичних рекомендацій щодо формування маркетингової інформаційної системи регіону.

Результати дослідження. Диспропорції в регіональному розвитку регіонів України роблять особливо актуальним і своєчасним застосування засад територіального маркетингу для просування регіону.

Ф. Котлер вважає, що територіальний маркетинг — це один із головних інструментів, які впливають на економічний розвиток і конкурентоспроможність території, це процедура, яка може діяти ефективно, просувати і розробляти імідж території, щоб зробити її привабливою і конкурентоспроможною для потенційних цільових ринків [1, с. 111]. У широкому сенсі слова, під територіальним маркетингом слід розуміти маркетинг, що розглядає як об'єкт уваги і просування території в цілому, здійснюваний як усередині, так і за її межами і націлений на створення, розвиток, ефективне просування і використання конкурентних переваг даної території в її інтересах, на користь її внутрішніх, а також тих зовнішніх суб'єктів, у співпраці з якими вона зацікавлена [2, с. 22]. При цьому територія регіону та її переваги розглядаються як продукт, а зацікавлені у цьому продукті — як цільові ринки. Виходячи з цього, головна мета маркетингу територій — посилення позицій даної території у міжнародній конкурентній боротьбі [3, с. 1].

Відповідно до цих характеристик учені виділяють такі складові маркетингу регіону: маркетинг іміджу, метою якого є створення, розвиток і розповсюдження, забезпечення суспільного визнання позитивного образу території; провідний інструмент маркетингу іміджу — комунікаційні заходи, що демонструють відвертість території для контактів і дозволяють зовнішнім суб'єктам краще дізнатися її, упевнитися у перевагах території [4, с. 2]; маркетинг привабливості — заходи, направлені на підвищення привабливості даної території для людини, її гуманізацію [5, с. 2]; маркетинг інфраструктури — забезпечує успіх території — ступінь цивілізованості ринкових стосунків на цій території, для чого потрібно розвивати інфраструктуру житлових районів, промислових зон, ринкову інфраструктуру загалом [5,

с. 3]; маркетинг населення, персоналу — передбачає вивчення стану справ, проблем і потреб у сфері зайнятості, ціни робочої сили для залучення промисловців, підприємців сфери послуг з метою створення нових робочих місць і використовує такі інструменти, як реклама позитивних можливостей для мешкання і перспективи зростання, пропонування високої заробітної плати, можливості вибору професії тощо; використовується також адресний маркетинг, спрямований на залучення осіб конкретних професій, певних рівнів кваліфікації [4, с. 3].

Згідно з останніми дослідженнями, реалізація поставлених завдань територіального маркетингу неможлива без якісного інформаційного забезпечення. Так, інформаційне забезпечення маркетингу — це сукупність зовнішньої та внутрішньої інформації, інформації маркетингових досліджень і аналізу, а також методів і засобів її організації для задоволення потреб користувачів.

Організація інформаційного забезпечення для реалізації функцій територіального маркетингу можлива шляхом створення двох взаємопов'язаних систем — безпосередньо маркетингової інформаційної системи забезпечення регіонального розвитку, яка функціонує у внутрішньому середовищі регіону, і маркетингової інформаційної системи просування регіону, що функціонує у зовнішньому його середовищі.

Маркетингова інформаційна система регіону — це сукупність персоналу, устаткування, процедур і методів, призначена для пошуку, збирання, накопичення, аналізу інформації про маркетингове середовище регіону. Останнє можна розглянути як сукупність суб'єктів і сил, що впливають на соціально-економічний розвиток регіону, в якому виділяють: внутрішнє середовище, що визначається регіональною політикою; зовнішнє середовище, в якому регіони знаходяться.

Внутрішнє середовище регіону входить до категорії контрольованих регіональними органами влади сил і чинників. Зовнішнє середовище розпадається на мікро- і макросередовище. Мікросередовище охоплює чинники і сили, безпосередньо пов'язані з соціально-економічним розвитком регіону; макросередовище — зовнішні сили і чинники, що діють незалежно, але впливають на соціально-еко-

- організоване збирання, аналізування, систематизацію та зберігання відомостей про зовнішнє середовище регіону і тенденції його розвитку;

- забезпечення керівних регіональних структурних підрозділів влади своєчасною інформацією про стан і тенденції розвитку зовнішнього і внутрішнього середовища;

- прогнозування тенденцій розвитку зовнішнього і внутрішнього середовища регіону тощо.

Варто відзначити, що маркетингова інформаційна система забезпечення переважно працює на вхід і обробку інформації, а завдання маркетингової інформаційної системи просування — це вихідна інформація, яка призначена для цільової аудиторії регіону. Цільовою аудиторією територіального маркетингу є населення регіону, підприємці, туристи, громадські організації, державні організації, а також зовнішні і внутрішні інвестори. Реалізація функцій маркетингової інформаційної системи просування здійснюється через канали комунікації, при цьому дуже важливо підтримувати можливість зворотного зв'язку із цільовою аудиторією.

Маркетингова інформаційна система просування регіону виконує такі основні функції: інформаційна підтримка регіональних програм і проектів розвитку; інформаційна підтримка *PR*-заходів з формування сприятливого іміджу регіону; комунікації з цільовою аудиторією регіону.

Ефективне функціонування маркетингової інформаційної системи забезпечення і маркетингової інформаційної системи просування неможливо без активного залучення сучасних інформаційних технологій.

Інформаційна технологія — це комплекс взаємозалежних, наукових, технологічних, інженерних дисциплін, що вивчають методи ефективної організації праці людей, зайнятих обробкою і зберіганням інформації; обчислювальну техніку і методи організації та взаємодії з людьми і виробничим устаткуванням, їхні практичні додатки, а також зв'язані з усім цим соціальні, економічні та культурні проблеми [6]. У широкому сенсі слова, інформаційні технології можна уявити як сукупність трьох основних способів перетворення інформації: збирання, оброблення і передавання [7, с. 12].

ТАБЛИЦЯ 1. Характеристики різноманітних носіїв інформації [8, с. 140]

Маркетингова характеристика	Веб-ресурси, банер	Радіо	Газети	Журнали	ТВ	Direct Mail
Велика національна аудиторія	Так	Можливо	Можливо	Можливо	Можливо	Так
Міжнародна аудиторія	Так	Ні	Ні	Можливо	Можливо	Ні
Таргетинг на вузькі аудиторії	Так	Ні	Ні	Можливо	Ні	Так
Можливість вивчати інформацію будь-який довгий час	Так	Ні	Ні	Так	Ні	Так
Відстеження миттєвої реакції споживача	Так	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні

ТАБЛИЦЯ 2. Групування Інтернет-інструментів маркетингу за завданнями, які вони вирішують [9, с. 10]

Засоби	Маркетингові дослідження	Інформування	Реклама	Зворотний зв'язок	Інформаційна підтримка	Комерційні операції
Електронна пошта	—	+	+	+	+	+
Інтернет-сторінка	—	+	+	+	—	—
Сайт	—	+	+	+	+	—
Банерна реклама	—	+	+	—	—	—
Пошукові системи	+	—	—	—	—	—
Листи розсилки	—	+	+	—	+	—
Дискусійні групи	+	+	+	+	+	—
Інтернет-сервер	—	+	+	+	+	+

Інформаційні технології повинні забезпечувати реалізацію комплексної маркетингової комунікаційної політики регіону. Засобами інформаційних технологій є технічні, програмні, інформаційні та інші засоби, за допомогою яких реалізується інформаційна технологія [7, с. 14].

При цьому ефективність функціонування маркетингової інформаційної системи забезпечення і маркетингової інформаційної системи розвитку повинна підвищуватися за рахунок створення автоматизованих систем і автоматизованих інформаційних технологій маркетингу. Сучасна автоматизована система маркетингу може розглядатися як упорядкована сукупність програмних модулів і інформаційних наборів даних, які є допоміжними в ході ухвалення маркетингових рішень регіональними органами управління. Найбільш поширеними і ефективними на сьогодні вважають такі сучасні маркетингові інформаційні системи, як «МаркетингМікс», «Касатка-маркетинг», *SalesExper*, *MarketingExpert*, «Клієнт-Комунікатор», *MarketingAnalytic*, «БЕСТ-Маркетинг» та ін.

Важливим завданням під час реалізації функцій маркетингової інформаційної системи просування регіону є вибір найбільш ефективних каналів поширення інформації. Сьогодні основними каналами комунікацій є Інтернет (банери, реклама, веб-сайти, електронна розсилка та ін.), друковані ЗМІ, радіо і телебачення. Ці канали комунікації відповідають різним цілям і мають різну ефективність (табл. 1).

Сьогодні доступ до Інтернету можливий не тільки з комп'ютерів, а й з телефонів, телевізорів. Технології 3G і повсюдне поширення мереж *Wi-Fi* роблять Інтернет потужним засобом для просування регіону. Але під час реалізації функцій маркетингової інформаційної системи просування регіону треба враховувати специфіку завдань Інтернет-ресурсів (табл. 2).

Так, основними Інтернет-інструментами маркетингової інформаційної системи забезпечення можуть бути пошукові системи і дискусійні клуби (форуми), а для завдань маркетингової інформаційної системи просування більше підходять такі інструменти, як електронна пошта, Інтернет-сторінки, веб-сайти, форуми.

Висновки. Сьогодні актуальним є застосування основ територіального маркетингу в регіональній політиці України з розробкою необхідного методичного забезпечення. Реалізація концепції територіального маркетингу на практиці вимагає організації функціонування маркетингової інформаційної системи в кожному регіоні. Маркетингова інформаційна система регіону, що функціонує за рахунок взаємодії маркетингової інформаційної системи розвитку у внутрішньому середовищі регіону та маркетингової інформаційної системи просування в зовнішньому, дасть змогу регіональним органам влади своєчасно реагувати на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища регіону, прогнозувати тенденції розвитку регіону і враховувати їх під час розроблення та реалізації стратегій соціально-економічного розвитку, цілеспрямовано формувати привабливий імідж регіону для зовнішніх і внутрішніх інвесторів, населення, туристів, громадських і державних організацій тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Котлер Ф. Маркетинг в третьем тысячелетии: Как создать, завоевать и удержать рынок / Ф. Котлер. — М. : Изд-во АСТ, 2000. — 272 с.
2. Сачук Т.В. Территориальный маркетинг : учеб. пособие / Т.В. Сачук. — СПб.: Питер, 2009. — 368 с.
3. Елецких Т.В. Маркетинг территорий как механизм повышения их конкурентоспособности [Электронный ресурс] / Т.В. Елецких. — Режим доступа: <http://www.docme.ru/doc/490765/marketing-territorij-kak-mehanizm-povysheniya-ih>
4. Панкрухин А.П. Маркетинг территорий : учеб. пособ. / А.П. Панкрухин. — СПб. : Питер, 2006. — 416 с.
5. Жаворонкова Г.В. Стратегічне управління розвитком регіону / Г.В. Жаворонкова, В.О. Жаворонков // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету. Сер.: Економіка, право, політологія, туризм. — 2010. — № 1. — С. 25—30.
6. *It-tehnolog* / Сучасні інформаційні технології [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://it-tehnolog.com/statti/suchasni-informatsiyni-tehnologiyi>
7. *Информационные технологии* : учебник / [Ю.Ю. Громов, И.В. Дидрих, О.Г. Иванова, М.А. Ивановский, В.Г. Однотолько]. — Тамбов : Изд-во Тамбов. гос. техн. ун-та, 2015. — 260 с.
8. Уманський Ю.В. Інформаційне забезпечення системи державного управління : дис. канд. ... наук з держ. управ.: 25.00.02 / Класичний приватний університет. — Запоріжжя, 2008. — 189 с.
9. Бойчук І.В. Інтернет в маркетингу: підручник / І.В. Бойчук, О.М. Музика — К. : Центр учбової літератури, 2010. — 512 с.

REFERENCES

1. Kotler F. (2000), *Marketing v tret'em tysjacheletii: Kak sozdat', zavoevat' i uderzhat' rynek* [Marketing in the third millennium: How to create, win and retain market], Izdatel'stvo AST, Moskva, Russia.
2. Sachuk T.V. (2009), *Territorial'nyj marketing* [Territorial marketing], Pitter, Sankt-Peterburh, Russia.
3. Eleckih T.V. (2016), *Marketing territorij kak mehanizm povysheniya ih konkurentosposobnosti* [Marketing areas as a mechanism to enhance their competitiveness], available at: <http://www.docme.ru/doc/490765/marketing-territorij-kak-mehanizm-povysheniya-ih> (Accessed 7 September 2016).
4. Pankruhin A.P. (2006), *Marketing territorij* [Marketing territories], Pitter, Sankt-Peterburh, Russia.
5. Zhavoronkova G.V., Zhavoronkov V.O. (2010), *Stratehichne upravlinnya rozvytkom rehionu* [Strategic Regional Development], Scientific Journal of the Institute of International Relations of the National Aviation University: Series economics, law, political science, tourism, vol. 1, pp. 25-30.
6. It-tehnolog (2016) *Suchasni informatsiyni tekhnolohiyi* [Modern informative technologies], available at: <http://it-tehnolog.com/statti/suchasni-informatsiyni-tehnolohiyi> (Accessed 29 August 2016).
7. Gromov Ju.Ju., Didrih I.V., Ivanova O.G., Ivanovskij M.A. and Odnol'ko V.G. (2015), *Informacionnye tehnologii* [Information technology], Tambov State Technical University, Tambov, Russia.
8. Umans'kij Ju.V. (2008), *Informacijne zabezpechennja sistemi derzhavnogo upravlinnja* [Information support of public administration], PhD. diss., Governance arrangements, Classic Private University, Zaporozhye, Ukraine.
9. Boychuk I.V. (2010), *Internet v marketynhu* [Internet in Marketing], Center of educational literature, Kyiv, Ukraine.

Надійшла 05.10.2016

О.А. Мельникова

Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко, Старобельск

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ РЕГИОНА

Рассмотрена сущность и составляющие территориального маркетинга на примере региона. Определена важность информационного обеспечения реализации функций территориального маркетинга в регионе. Разработан и предложен методический подход к формированию маркетинговой информационной системы региона в виде двух взаимосвязанных систем — непосредственно маркетинговой информационной системы обеспечения регионального развития, функционирующей во внутренней среде региона, и маркетинговой информационной системы продвижения региона, функционирующей во внешней среде.

Ключевые слова: территориальный маркетинг, маркетинговая информационная система, информационные технологии.

О.А. Melnikova

Luhansk Taras Shevchenko National University, Starobilsk

SPECIFICITIES OF THE FORMATION OF THE MARKETING INFORMATION SYSTEM OF THE REGION

The article focuses on the essence and components of the territorial marketing on the ground of a region. The article defines the importance of the information supply for the implementation of functions of the territorial marketing in the region. The article also develops and suggests the methodology of the development of the marketing information system of the region in terms of two interrelated systems: the marketing information system supply of the regional development proper operating within the regional environment and the marketing information system of the region promotion operating in the outside environment of the region.

Keywords: territorial marketing, marketing information system, information technologies.

УДК339.923 (477.99)

Н.О. ВАСИЛЬЧУК, канд. екон. наук, старший науковий співробітник
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИЗНАЧЕННЯ СПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РЕГІОНІВ

Ключові слова: експертна оцінка, міжрегіональне співробітництво, організаційна форма міжрегіонального співробітництва, SWOT-аналіз стратегій регіонального розвитку, вагомість і кількість параметрів.

Здійснено експертну оцінку, на основі якої визначено спільні проблеми Сумського, Полтавського, Харківського і Дніпропетровського регіонів. Обґрунтовано доцільність використання експертної оцінки. Доведено головна перевага методу експертної оцінки, суть якої полягає в тому, що фахівці можуть використовувати не тільки інформацію, засновану на статистичних часових показниках, але і нерегулярну разову інформацію якісного характеру. Встановлено, що експертна оцінка сприяє об'єктивному баченню регіональних проблем, що в свою чергу дає можливість оперативно та зважено ухвалювати управлінські рішення.

Вступ. Наявність високого рівня корупції в країні, обмеженість інвестиційних ресурсів, високий рівень зношування основних засобів виробництва, війна на Сході, руйнування господарських зв'язків — усе це спричинило погіршення економічного і соціального стану в регіонах України та зумовило необхідність пошуку й налагодження нових зв'язків, нових форм співробітництва та підходів до управління регіональним розвитком. Визначення спільних проблем регіонів та на цих засадах обрання найоптимальнішої організаційної форми міжрегіонального співробітництва можливо при наявності дієвого інструментарію. Одним із таких інструментів є експертна оцінка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема регіонального розвитку присвячені наукові праці багатьох учених. Формуванню та розвитку системи міжрегіонального та транскордонного співробітництва в Україні приділяли увагу П. Беленький [1], О. Бабінова [2], В. Будкін [3]. Розвитку нових форм співробітництва присвячені праці А. Мікули [4, 5]. Проблеми в управлінні та державному регулюванні міжрегіонального співробітництва в економічній сфері розглядали А. Омаров [6], Н. Павліха [7], Л. Скібіцький [8] та ін. Аналізу організаційної структури та діяльності єврорегіонів приділяли увагу І. Сторонянська [9], Є. Кіш [10], І. Студенніков [11].

Дослідженням проблем експертних оцінок присвячували роботи вітчизняні та зарубіжні вчені: Ф. Котлер, В. Руделіус, І. Ансофф, І. Бескровний [12], Г. Тітаренко [13], М. Корінько, С. Арапов, І. Арапова [14] та ін. Попри велику кількість досліджень у цих сферах відкритими залишаються питання визначення проблем та напрямів міжрегіонального співробітництва, обґрунтування процедури обрання тієї чи іншої організаційної форми співробітництва на засадах експертної оцінки.

пертої оцінки. Все це зумовлює актуальність обраної теми дослідження та сприяє визначенню мети й окресленню завдань.

Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності використання експертної оцінки для визначення спільних проблем регіонів. Виходячи з мети, була поставлена та розв'язана задача прикладного характеру, а саме: здійснена експертна оцінка, на основі якої визначені спільні проблеми регіонів.

Результати дослідження. У попередніх дослідженнях автор запропонував методичний підхід до вибору найоптимальнішої з огляду на специфіку регіону організаційної форми міжрегіонального співробітництва (ОФМС). Обрання форм міжрегіонального співробітництва запропоновано здійснювати в декілька етапів, а саме: визначення напрямів міжрегіонального співробітництва (МС) та виявлення проб-

лем у взаємовідносинах; вибір методів оцінки ОФМС та обґрунтування збалансованої системи показників і системи інформаційного забезпечення; проведення аналізу кожної з досліджуваних форм МС та виявлення проблем у взаємовідносинах; визначення безпосереднього впливу МС на соціально-економічний розвиток територій за обраними напрямками. Останній етап — прийняття управлінського рішення щодо обрання ОФМС. У рамках обраного підходу, коли регіон розглядається як економічний простір [15], запропоновано визначення напрямів міжрегіонального співробітництва та оцінку ОФМС здійснювати за допомогою двох груп методів: економіко-математичних та евристичних.

За результатами дослідження встановлено, що кожен із методів має певні недоліки, тому запропоновано комбінувати методи економі-

ТАБЛИЦЯ 1. Зведена матриця аналізу стратегій розвитку регіонів

Аналізовані сторони	Області			
	Дніпропетровська	Харківська	Полтавська	Сумська
Рівень інтенсивності зв'язків учасників МС		—	—	—
Розвинені зовнішньоекономічні зв'язки	+			
Рівень медичного обслуговування			—	—
Розвинений комплекс складних медичних послуг	+	+		
Рівень соціально-економічного розвитку			—	—
Найвищий рівень соціально-економічного розвитку	+	+		
Рівень інфраструктурного забезпечення співробітництва			—	—
Розвинена виробнича, транспортна, фінансова інфраструктура	+	+		
Рівень інвестиційної активності		—	—	—
Створена інфраструктура залучення інвестицій	+			
Рівень інноваційної активності у виробництві	—	—		
Рівень інноваційної активності у сільському господарстві			+	+
Наявність спільних стратегій і програм	—	—	—	—
Зовнішні впливи	—	—	—	—
Рівень екологічного розвитку	—			—
Сприятливі екологічні умови за рівнем комплексного індексу забруднення		+	+	
Рівень енергоресурсовитратності	—	—	—	—
Рівень розвитку МСБ	—		—	
Стрімкий розвиток сервісного сектору економіки		+		
Стабільний розвиток та висока продуктивність сільськогосподарської галузі				+
Етнічно-культурні проблеми	—	—		
Високий рівень національної патріотичної свідомості			+	+
Наявність природних ресурсів	+	+	+	+
Забезпеченість водою	—	—	+	+

Джерело: авторська розробка на основі стратегій регіонального розвитку 2020 Полтавської, Сумської, Харківської, Дніпропетровської областей. Аналізовані сторони: «+» — сильні, «—» — слабкі.

ки, математики та евристики під час обира-
ння організаційних форм.

Доведено, що методи евристики ґрунтують-
ся, головним чином, на досвіді й інтуїції
фахівців, яким відомий стан справ і перспек-
тиви розвитку певного об'єкта. Найбільш по-
ширеним методом серед евристичних є метод
експертної оцінки. Головна його перевага по-
лягає в тому, що фахівці можуть використо-
вувати не тільки інформацію, засновану на
статистичних часових показниках, але і нере-
гулярну, разову інформацію, яка має суто якіс-
ний характер та сприяє об'єктивному баченню
регіональних проблем.

Для здійснення експертної оцінки насампе-
ред необхідно обрати регіони для обстеження.
У даному випадку обрано Дніпропетровський,
Харківський, Полтавський та Сумський регіони.
Такий вибір обумовлено географічною близь-
кістю, спільними межами, а також спеціаліза-
цією обраних для дослідження регіонів (Дні-
пропетровський, Харківський — промислові
регіони, Полтавський, Сумський — аграрні).

Наступним кроком є визначення спільних
проблем регіонів, що досліджуються. З метою
спрощення процедури фахівцям-експертам не-
обхідно скористатися результатами *SWOT*-аналізу
стратегій регіонального розвитку (СРР).
Результати аналізу зводяться до узагальненої
матриці (табл. 1). Необхідно враховувати, що
вирішувати регіональні проблеми потрібно
шляхом співробітництва з регіонами за умов,
що сильні сторони одних регіонів можуть бу-
ти слабкими по відношенню до інших регіо-
нів. Отримані дані — це параметри, які слугу-
ватимуть вихідними даними для експертної
оцінки.

Далі треба визначити, які саме параметри є
найбільш вагомими для вибору організаційної
форми співробітництва та скільки їх. Щоб ви-
значити необхідну і достатню кількість пара-
метрів для отримання достовірних значень
щодо оцінки найбільш оптимальної організа-
ційної форми співробітництва застосовують
розрахунок чисельності (обсягу) вибірки, яка
дасть змогу з великої кількості параметрів об-
рати оптимальну кількість.

У даному випадку розрахунок можна здій-
снити за формулою:

$$Mg = t \sqrt{\frac{rg}{n}},$$

де t — довірчий коефіцієнт (критерій Стю-
дента), для заданого рівня імовірності (зазвичай 0,95—0,99); r — частка елементів вибірки, які мають задану ознаку; g — частка елементів вибірки, які не мають такої ознаки; n — чисельність репрезентативної вибірки.

Звідси

$$n = \frac{t^2 \cdot r \cdot g}{Mg^2} = \frac{1,9^2 \cdot 0,9 \cdot 0,1}{0,25^2} = \frac{0,3249}{0,0625} = 5,1984 \approx 5$$

Таким чином, оптимальна кількість параме-
трів, які будуть оцінювати експерти, дорівнює
п'яти.

Наступним кроком є визначення важливос-
ті кожного параметра для кожного регіону
(табл. 2). Сумарно вага параметрів дорівнює
одиниці. Найвагомішому параметру задаємо
максимальне значення.

Далі задаємо порівняльну десятибальну
шкалу, перемножуємо отримані результати на
вагу параметра, результат заносимо до таблиці
(табл. 3).

Отже, за результатами експертної оцінки
можна зробити висновок, що для Харківсько-
го, Дніпропетровського та Полтавського ре-
гіонів найвагомішим параметром є «Розви-
ток інфраструктурного забезпечення МС». До
вагомих параметрів експерти віднесли «Зов-
нішній вплив» і «Рівень інтенсивності зв'язків
учасників МС», причому у Дніпропетровсько-
му регіоні значення розвитку інфраструктур-
ного забезпечення МС дорівнює інтенсивнос-
ті зв'язків учасників МС і складає 2,25. Щодо
зовнішнього впливу: можна констатувати оче-
видність результатів, оскільки обрані для до-

ТАБЛИЦЯ 2. Результати бальної оцінки
експертами параметрів

Параметри	Вага	С	П	Д	Х
Зовнішній вплив	0,2	9	6	8	10
Частота зміни влади	0,15	7	10	10	6
Рівень інтенсивності зв'язків учасників МС	0,25	8	7	9	9
Наявність спільних стратегій і програм	0,15	10	8	9	8
Розвиток інфраструктурного забезпечення МС	0,25	6	8	9	10

Джерело: авторська розробка. Тут і в табл. 3 області:
С — Сумська, П — Полтавська, Д — Дніпропетровська,
Х — Харківська.

ТАБЛИЦЯ 3. Результати експертної оцінки вагомості параметрів за регіонами

Параметри	Вага	С	П	Д	Х	Разом
Зовнішній вплив	0,2	$9 \cdot 0,2 = 1,8$	$6 \cdot 0,2 = 1,2$	$8 \cdot 0,2 = 1,6$	$10 \cdot 0,2 = 2$	6,6
Частота зміни влади	0,15	$7 \cdot 0,15 = 1,1$	$10 \cdot 0,15 = 1,5$	$10 \cdot 0,15 = 1,5$	$6 \cdot 0,15 = 0,9$	5
Рівень інтенсивності зв'язків учасників МС	0,25	$8 \cdot 0,25 = 2$	$7 \cdot 0,25 = 1,75$	$9 \cdot 0,25 = 2,25$	$9 \cdot 0,25 = 2,25$	8,25
Наявність спільних стратегій і програм	0,15	$10 \cdot 0,15 = 1,5$	$8 \cdot 0,15 = 1,2$	$9 \cdot 0,15 = 1,35$	$8 \cdot 0,15 = 1,2$	5,25
Розвиток інфраструктурного забезпечення МС	0,25	$6 \cdot 0,25 = 1,5$	$8 \cdot 0,25 = 2$	$9 \cdot 0,25 = 2,25$	$10 \cdot 0,25 = 2,5$	8,25
Разом	1	7,9	7,65	8,95	8,85	33,35

Джерело: авторська розробка; ■ — найвагоміший, ■ — вагомий, □ — середній, □ — незначний.

слідження регіони мають спільні кордони з іншою державою (Харківська, Сумська обл. — з Росією). Крім цього, Харківська та Дніпропетровська області мають адміністративний кордон з Луганською та Донецькою областями, де відбуваються бойові дії. «Частота зміни влади» та «Наявність спільних стратегій і програм», на думку експертів, мають найменший вплив. Вага цих параметрів дорівнює у середньому 1,2.

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що експертна оцінка є тим дієвим інструментом, за допомогою якого можна отримати достовірну, якісну інформацію.

Встановлено, що евристичні методи, до яких належить експертна оцінка, мають певні переваги у порівнянні з математичними та економічними методами. Серед основних переваг визначено облік як кількісних, так і якісних показників, залучення до оцінки досвідчених фахівців, простоту використання.

Виявлення проблем та напрямів міжрегіонального співробітництва запропоновано здійснювати на прикладі Дніпропетровського, Харківського, Полтавського та Сумського регіонів. Процедура оцінки необхідно проводити у п'ять етапів.

Перший етап — визначення регіонів-партнерів. Другий — визначення переліку та кількості найвагоміших параметрів. З метою спрощення цієї процедури фахівцям-експертам запропоновано скористатися результатами SWOT-аналізу стратегій регіонального розвитку та на їхній основі побудувати узагальнену матрицю параметрів, які є вихідними даними для подальшої експертної оцінки. Третій

етап — визначення важливості кожного параметра для кожного регіону. На четвертому етапі задається оціночна шкала (у даному випадку вона десятибальна). П'ятий етап — узагальнення результатів експертної оцінки.

У результаті аналізу встановлено, що спільними проблемами обраних регіонів є зовнішній вплив частота зміни влади, рівень інтенсивності зв'язків учасників МС, наявність спільних стратегій і програм і розвиток інфраструктурного забезпечення МС.

Окрім цього, виявлено закономірність, суть якої полягає в тому, що вирішення регіональних проблем шляхом співробітництва можливе тільки за умов, якщо сильні сторони одних регіонів є слабкими по відношенню до інших регіонів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Беленький П.Ю.* Формування та розвиток системи міжрегіонального та транскордонного співробітництва в Україні / П.Ю. Беленький, Н.А. Мікула // Регіональна економіка. — 2011. — № 3. — С. 61—73.
2. *Бабінова О.О.* Міжрегіональне співробітництво: зміст, форми, роль та проблеми реалізації в Україні / О.О. Бабінова // Державне управління та місцеве самоврядування. — 2011. — № 4 (11). — С. 189—197.
3. *Будкін В.С.* Прикордонне співробітництво в системі адаптації економіки України до європейського господарського простору // Проблеми співробітництва прикордонних територій України і Польщі. — 1993. — Бюл. № 3. — Варшава-Київ. — С. 169—179.
4. *Конвергенція регіонів у транскордонному просторі: монографія* / Н.А. Мікула, Є.Е. Матвеев, В.В. Толкованов [та ін.]; відп. ред. Н.А. Мікула; Ін-т регіональних досліджень НАН України; Львівський регіональний інститут державного управління Нац. академії держ. уп-ня при Президенті України. — Львів, 2012. — 368 с.

5. Мікула Н.А. Розвиток нових форм транскордонного співробітництва / Н.А. Мікула, Є.Е. Матвеев // Економіст. — 2011. — № 5. — С. 20—24.
6. Омаров А.Е. Державне регулювання міжрегіонального співробітництва в економічній сфері: дис. ... канд. екон. наук. ; Харків. регіональн. ін-т держ. управл. Нац. акад. держ. управл. при Президентові України. — Харків, 2009. — 214 с.
7. Павліха Н.В. Концептуальні засади управління проектами сталих просторових систем / Н.В. Павліха, Ю.В. Марчук // Управління розвитком складних систем. — 2014. — Вип. 18. — С. 74—79.
8. Скібіцький О.М. Організація бізнесу. Менеджмент підприємницької діяльності : навч. посіб. / О.М. Скібіцький, В.В. Матвеев, Л.І. Скібіцька. — К. : Кондор, 2011. — 912 с.
9. Сторонянська І.З. Регіональний розвиток України: проблеми інтеграції та конвергенції : монографія / І.З. Сторонянська ; Ін-т регіональн. дослідж. НАН України. — Львів, 2010. — 324 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
10. Кіш Є. Проблеми транскордонного співробітництва України і Євросоюзу / Є. Кіш // Український центр політичного менеджменту. — 2006. — № 5. — С. 131—144.
11. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його місце в регіональному розвитку / І. Студенніков / Регіональна політика в країнах Європи: уроки для України / за ред. С. Максименка. — К. : Логос, 2000. — С. 138—167.
12. Бескровний І.М. Аналіз альтернатив и выбор диагностических гипотез. Часть I. Правило Байеса и методы теории принятия решений / И.М. Бескровный // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. — 2012. — № 2. — С. 33—40.
13. Титаренко Г.Б. Вибір експертів у дослідженнях методології та організації бухгалтерського обліку, контролю та аналізу / Г.Б. Титаренко, М.Д. Корінко / Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 7 (109). — С. 270—277.
14. Арапов С.М., Арапова І.П. Елементи оцінки експертних рішень : навч. посіб. для студ. спец. «Програмне забезпечення автоматизованих систем». — Вінниця : Вінницький держ. технічний ун-т, 2000. — 38 с.
15. Василенко В.Н. Многомерность параметров региона: территории, системы, пространства / В.Н. Василенко; науч. ред. В.В. Дружинина. — Дружковка : Юго-Восток, 2016. — 408 с.
- linnya ta mistseve samovryaduvannya, vol. 4 (11), pp. 189-197.
3. Budkin V.S. (1993), *Prykordonne spivrobitnytstvo v systemi adaptatsiyi ekonomiky Ukrayiny do yevropeys'koho hospodars'koho prostoru* [Cross-border cooperation in the system of adaptation of the Ukrainian economy to the European economic space], *Problemy spivrobitnytstva prykordonnykh terytoriy Ukrayiny i Pol'shchi*, vol. 3, pp. 169-179.
4. Mikula N.A., Matvyeyev Ye.E., and Tolkovanov V.V. (2012), *Konverhentsiya rehioniv u transkordonnomu prostori*, [Convergence regions in the cross-border area], *In-t rehional'nykh doslidzhen' NAN Ukrayiny; L'viv's'ky rehional'nyy instytut derzhavnoho upravlinnya Nats. Akademiyi derzh. up-nya pry Prezydentovi Ukrayiny, L'viv, Ukraine*.
5. Mikula N.A., and Matvyeyev Ye.E. (2011), *Rozvytok novykh form transkordonnoho spivrobitnytstva* [The development of new forms of cross-border cooperation], *Ekonomist*, vol. 5, pp. 20-24.
6. Omarov A.E. (2009), *Derzhavn erehulyuvannya mizh rehional'noho spivrobitnytstva v ekonomichniy sferi* [State regulation of inter-regional cooperation in the economic sphere] PhD. diss. Economy. Sciences. Kharkov Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.
7. Pavlikha N.V. and Marchuk Yu.V. (2014), *Kontseptual'ni zasady upravlinnya proektamy stalykh prostorovykh system* [Conceptual project management through continuous spatial systems], *Upravlinnya rozvytkom skladnykh system*, vol. 18. pp. 74-79.
8. Skibits'ky O.M., Matveev V.V. and Skibits'ka L.I. (2011) *Orhanizatsiya biznesu. Menedzhment pidpryyemnyts'koy diyal'nosti*. [Business Organization. Management of business], Kondor, Kyiv, Ukraine.
9. Storonyans'ka I.Z. (2010), *Rehional'nyy rozvytok Ukrayiny: problemy intehtatsiyi ta konverhentsiyi* [Regional development of Ukraine: problems of integration and convergence], *IRD NAN Ukraine, Lviv, Ukraine*.
10. Kish Ye. (2006), *Problemy transkordonnoho spivrobitnytstva Ukrayiny i Yevrosoyuzu* [The problems of cross-border cooperation between Ukraine and the EU], *Ukrayins'kyy tsentr politychnoho menedzhmentu*, vol. 5. pp. 131-144.
11. Studennikov I. (2000), *Transkordonne spivrobitnytstvo ta yoho mistse v rehional'nom urozvytku* [Cross-border cooperation and its place in regional development], *Lohos, Kyiv, Ukraine*.
12. Beskrovnyy Y.M. (2012), *Analiz al'ternatyv y vybor dyahnostycheskykh hypotez. Chast' I. Pravylo Bayesa y metody teoryy prynyatyya reshenyy Mezhdunarodnyy zhurnal prykladnykh y fundamental'nykh yssledovanny* [Analysis of alternatives and the selection of diagnostic hypotheses. Part I. Rule Bayes methods and decision theory], *Modern high technologies*, vol. 2. pp. 33-40.
13. Titarenko H.B., and Korin'ko M.D. (2010), *Vybir ekspertiv u doslidzhennyakh metodolohiyi ta orhanizatsiyi bukhalters'koho obliku, kontrolyu ta analizu* [The choice of experts in research methodology and organization of accounting, control and analysis], *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 7 (109), pp. 270 — 277.

REFERENCES

14. Arapov S.M., and Arapova I.P. (2000), *Elementy otsinky ekspertnykh rishen'* [Elements of assessment expert solutions], Vinnyts'kyi derzh. tekhnichnyi un-t, Vinnytsya, Ukraine.
15. Vasylenko V.N. (2016), *Mnohomernost' parametrov rehiona: terytoryi, systemy, prostranstva* [Multidimensional parameter in the region: the territory, the system space], Yugo-Vostok, Druzhkovka, Ukraine.

Надійшла 30.09.2016

Н.А. Васильчук

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, Киев

ЭКСПЕРТНАЯ ОЦЕНКА КАК ИНСТРУМЕНТ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОБЩИХ ПРОБЛЕМ РЕГИОНОВ

Осуществлена экспертная оценка, на основе которой определены проблемы и направления межрегионального сотрудничества Сумского, Полтавского, Харьковского и Днепропетровского регионов. Обоснована целесообразность использования экспертной оценки. Доказано главное преимущество метода экспертной оценки, суть которой заключается в том, что специалисты могут использовать не только информацию, основанную на статистических временных показателях, но и нерегулярную разовую информацию качественного характера. Установлено, что экспертная оценка способствует объективному видению региональных проблем, а это дает возмож-

ность оперативно и взвешенно принимать управленческие решения.

Ключевые слова: экспертная оценка, межрегиональное сотрудничество, организационная форма межрегионального сотрудничества, SWOT-анализ стратегий регионального развития, значение и количество параметров.

N.O. Vasylichuk

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kyiv

EXPERT ASSESSMENT TOOL AS THE DEFINITION INSTRUMENT OF COMMON PROBLEMS IN REGIONS

The paper solved applied problems, namely, expert evaluation carried out on the basis of which the definition of the problem and the direction of inter-regional cooperation of Sumy, Poltava, Kharkov and the Dnipropetrovsk regions. The expediency of using peer review. It proved a major advantage of the expert evaluation method which is based in the fact that professionals can use not only information based on statistical indicators of time, but also irregular, one-time information of a qualitative nature. It was found that the peer review contributes to the objective vision of regional problems, in turn, makes it possible to quickly and carefully to make management decisions.

Keywords: peer review, inter-regional cooperation, the organizational form of interregional co-operation, SWOT-analysis of the regional development strategies, the value and number of parameters.

УДК 330.565 (477)

Ю.С. РОГОЗЯН, канд. екон. наук, старший науковий співробітник,
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

НІМЕЦЬКИЙ ТА ІТАЛІЙСЬКИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Ключові слова: міжрегіональне співробітництво, європейські країни, стратегічний розвиток, програма, плани дій.

Розкривається європейський досвід реалізації міжрегіонального співробітництва та стратегій його розвитку на прикладі Німеччини та Італії як економічно розвинених країн. Представлено та проаналізовано основні програми і плани дій щодо розвитку міжрегіонального співробітництва та деякі показники соціально-економічного розвитку країн.

Вступ. За останні роки Україна нарешті почала розвиватись у аспектах проведення узгодженої митної, торгово-тарифної, антимонопольної, податкової, грошово-кредитної та валютно-фінансової політики. Реальною складовою міждержавних відносин нині постає міжрегіональне співробітництво, яке є конкретною формою інтеграції в європейське співтовариство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями механізмів реалізації регіональних та міжрегіональних стратегій займалися дослідники Ю. Амосов, І. Белей, М. Долішний, А. Дегтяр, Ю. Жарков, В. Зайченко, А. Колодій, О. Лебединська, В. Мартиненко, Н. Мельтюхова, В. Моторний, Т. Пахомова, А. Пойченко та ін.

Постановка завдання. Зрозуміло, що підхід до міжрегіонального співробітництва повинен бути заснований та реалізований на принципах рівноправності його учасників, взаємної вигоди та врахування інтересів один одного, не нанесення шкоди, поваги до територіальної цілісності та непорушності кордонів, проте його довгостроковий розвиток ще не досить повно досліджено. Тому найважливішими завданнями у цьому напрямі треба вважати сприяння створенню пояса добросусідства по всьому периметру кордонів, забезпечення сприятливих зовнішніх умов для формування спільних стратегій розвитку та міжнародних контактів територій, розташованих у міжрегіональному просторі. Саме тому особливого значення набуває вивчення світового досвіду реалізації стратегій розвитку міжрегіонального співробітництва, що і стало **метою** даної роботи.

Результати дослідження. Глибинне прагнення України стати європейською державою потребує здійснення ґрунтовних соціально-економічних та політичних реформ, формування в суспільстві відповідної системи цінностей, надійної системи взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади тощо.

Досить довгий час дискусійною була проблема диференціації країн за рівнем економічного розвитку, яка мала чітку взаємодію з показниками максимального рівня допомоги з боку фондів ЄС. Країни-«аутсайдери» — Греція, Ірландія, Португалія — могли розраховувати на фінансування 75 % вартості регіонального проекту з боку Структурних фондів (максимум), Іспанія — на 60, Італія — 50, Велика Британія — 47,5, Австрія — 40, Фінляндія, Німеччина, Швеція — 35, Франція — 30, країни-лідери — Бельгія, Данія, Люксембург, Нідерланди — лише на 25 %. Остання група фінансувалася у таких обсягах здебільшого з політичних міркувань, адже за відносним показником ВВП на душу населення ці країни були на першому місці в ЄС, що вело до створення регіонально-інтеграційного ефекту [1].

Для такої успішної європейської країни як Німеччина характерним є досить високий ступінь централізації, тобто значна роль центрального рівня влади в соціально-економічному розвитку країни і регіонів, значні масштаби міжрегіонального перерозподілу бюджетних коштів. Міжрегіональний досвід Німеччини є цікавим завдяки стабільності економічної взаємодії центру та регіонів. Система міжрегіонального співробітництва склалася в результаті реформ 1969 р. та принципово не змінювалася. Навіть після об'єднання Німеччини

нові землі були виключені із загальних правил міжрегіонального перерозподілу коштів тільки до 1995 року: спеціальний фонд для підтримки східних земель «Німецька єдність» (*Deutsche Einheit*) існував тільки в 1990—1994 рр.

У федеральному регулюванні територіального розвитку в Німеччині можна виділити три його складові: міжбюджетні відносини, власне регіональна політика та регіональне (територіальне) планування [2]. У Німеччині на даний час немає окремого міністерства з міжрегіональної або регіональної проблематики — таким напрямом німецької федеральної політики займається міністерство економіки (з 2013 р. Федеральне міністерство економіки і енергетики). Законодавчо закріпленого визначення терміна «міжрегіональне співробітництво» в Німеччині теж немає. На сайті Міністерства економіки та енергетики Німеччини означено, що «міжрегіональна політика — це взаємна штандортна політика регіонів» (в перекладі з німецького штандорт (*Standort*) — місце розміщення або місце розташування). При цьому в науковій літературі однозначного тлумачення даної дефініції не існує. Таким чином, як і в інших європейських країнах, німецька регіональна політика та міжрегіональне співробітництво спрямовані на підтримку економічно слабше розвинених територій та на досягнення мети забезпечення рівноцінних умов життя на всій території країни.

Фактично міжрегіональна політика в Німеччині зводиться до двох складових: реалізації на території країни наднаціональної регіональної політики ЄС та спільного завдання центру та регіонів, що має назву «Удосконалення регіональної економічної структури».

Існування спільних завдань було закріплено в Основному законі Німеччини (в статті 91а) в 1969 р, а в даний час таких завдань залишилося тільки два — поряд з вищеназваним, це «Удосконалення аграрної структури і охорона узбереж». За спільного завдання «Удосконалення регіональної економічної структури» (далі — «Спільне завдання») з федерального бюджету фінансується половина витрат на його реалізацію в кожній із земель, що підпадають під дію завдання, причому «спільність» полягає не тільки в співфінансуванні з боку федерального і земельного бюджетів, а й в участі земельної влади в розробці та реалізації відповідних заходів. При цьому підтримують-

ТАБЛИЦЯ 1. Німецькі землі у виконанні завдання «Удосконалення регіональної економічної структури» (план 2014—2020 рр.)

Назва земель	Частка, %
Баварія	1,59
Берлін	10,85
Бранденбург	12,45
Бремен	1,51
Гессен	1,30
Мекленбург — Передня Померанія	10,14
Нижня Саксонія	3,46
Рейнланд-Пфальц	1,05
Саар	1,38
Саксонія	19,99
Саксонія-Анхальт	13,85
Північний Рейн — Вестфалія	6,51
Тюрингія	12,18
Шлезвиг-Гольштейн	3,74
Усього	100,00

Джерело: складено автором на основі [2].

ся в рамках «Спільного завдання» інвестиції в виробництво і виробничу інфраструктуру, а також неінвестиційні заходи, наприклад, формування кластерів. Пріоритет надається підтримці малого і середнього підприємництва, технологічного та інноваційного розвитку, допомоги сільським територіям регіонів.

Досвід «Спільного завдання» цікавий використовуваними підходами до відбору територій, які стають об'єктами підтримки. По-перше, аналіз ситуації виконують за тими регіональними ринками праці, які виділяються на основі трудових міграцій населення, їх можна вважати вузловими районами, і сам по собі факт їх виділення свідчить, що в країні з розвиненою міжрегіональною політикою не обмежуються сіткою адміністративно-територіальних одиниць, а займаються економічним районуванням. По-друге, виділення підтримуваних регіонів ґрунтується на формалізованих підходах, точніше на розрахунку інтегрального показника, що відображає структурні проблеми регіонів ринків праці. Так, для рамкового плану 2014—2020 рр. розрахунки здійснено для 258 регіонів ринку праці; інтегральний показник охоплював чотири приватних індикатори: середній рівень безробіття в 2009—2012 рр. (вага показника 45 %); внески до фонду соціального страхування за 2010 р.

(40 %); прогноз чисельності економічно активного населення до 2018 р. (7,5 %); інтегральний інфраструктурний індикатор 2012 р. (7,5 %) (табл. 1).

Підтримка промисловості в рамках «Спільного завдання» здійснюється за допомогою інвестиційних субсидій, максимальний розмір яких може бути різним залежно від категорії підтримуваних регіонів і розмірів підприємств. Найбільшу підтримку одержують малі підприємства, з чисельністю зайнятих менше 50 осіб і річним оборотом або сумою річного балансу не більше 10 млн євро. До середніх належать підприємства з чисельністю зайнятих менше 250 осіб, річним оборотом не більше 50 млн євро або сумою річного балансу не більше 43 млн євро. Всі інші підприємства вважаються великими, і масштаби їх підтримки мінімальні (табл. 2). Таким чином, на підтримку можуть претендувати усі підприємства, незалежно від розміру, що є важливим та принциповим для Німеччини, оскільки, як показує досвід, тільки збалансований розвиток бізнесу різних масштабів дозволяє забезпечити стійкість регіональної економіки та посилити міжрегіональні зв'язки.

На відміну від України, в німецькому нормативно-правовому полі відсутні стратегії розвитку тієї чи іншої території (регіону), проте

ТАБЛИЦЯ 2. Інвестиційні субсидії в рамках завдання «Удосконалення регіональної економічної структури»

Регіони, що підтримуються	Часовий інтервал	Інвестиційна субсидія для підприємств, %		
		малі	середні	великі
Брандербург, Саксонія, Саксонія-Анхальт, Тюрингія, Мекленбург — Передня Померанія	01.01.2014—31.12.2017	35	25	15
	01.01.2018—31.12.2020	30	20	10
Берлін, Саксонія, Баварія, Бремен, Гессен, Нижня Саксонія, Рейнланд, Пфальц, Саар, Північний Рейн — Вестфалія, Шлезвиг-Гольштейн	01.01.2014—31.12.2020	30	20	10

Джерело: складено автором на основі [2].

ТАБЛИЦЯ 3. Дохід домогосподарств в регіонах Італії (євро на душу населення) за період 2009—2013 рр.

Назва регіону	2009	2010	2011	2012	2013
Північно-Західний	23 200	23 500	22 000	22 100	22 400
Північно-Східний	23 000	23 100	21 900	21 900	22 300
Центральний	20 400	20 800	19 800	19 800	19 900
Південний	12 800	12 900	12 200	12 200	12 400
Острови	12 500	12 700	12 300	12 200	12 200

Джерело: складено автором на основі [3].

їхню роль виконують програми, плани та інші документи, що стосуються міжрегіональних зв'язків. Так, основними міжрегіональними документами на даний час є:

1. «Програма спільного розвитку регіонів Рура та Саар». Пріоритетом реалізації даної програми є спільне зміцнення соціальної політики: соціальні гарантії для безробітних, доплати підприємствам за перенавчання працівників, утримання робочої сили тощо. Особливе місце займає процес реконструкції та соціального переорієнтування міст даних регіонів, створення спільної соціальної інфраструктури (освіта, охорона здоров'я, спорт).

2. «План земельного розвитку регіонів Північний Рейн — Вестфалія, Гессен та Нижня Саксонія». Основою реалізації даного плану є фінансова підтримка спільних розробок нових технологій видобутку вугілля для збереження конкурентоспроможності вугільної промисловості.

3. Довгострокова програма розвитку на 2010—2020 рр. «Програма дій в Рурі та Тюрингії». Даний документ реалізовується в частині зниження рівня безробіття регіонів, розвитку нових спільних технологій і впровадження інновацій, спільних заходів щодо захисту навколишнього середовища індустріальних регіонів, стимулювання міжрегіональної інвестиційної активності.

4. «Програма створення інноваційної системи регіонів». Основу програми складає процес налагодження ефективної взаємодії між університетами, науковим сектором та бізнесом трьох регіонів: Брандербург, Саксонія, Саксонія — Анхальт та ін.

Інакший європейський досвід реалізації міжрегіональної стратегії належить Італії, перш за все, в силу наявності великого регіону, що значно відстає від середніх у країні показників за

рівнем соціально-економічного розвитку (Південь Італії — Медзоджорно (*Mezzogiorno*). Італія складається з 20 областей, об'єднаних у п'ять великих соціально-економічних регіонів, а саме Північно-Східний, Північно-Західний, Центральний, Південний і Острови. Медзоджорно — це Південь і Острови, які включають у себе шість областей Південної частини Апеннінського півострова (Базіліката, Кампанія, Калабрія, Апулія, Молізе, Абруццо) і острови Сицилія та Сардинія.

На Півдні країни доходи на душу населення в 1,8 раза нижче, ніж у найбільш розвиненому Північно-Західному регіоні, та в 1,5 раза нижче, ніж у середньому в країні (табл. 3). При цьому принаймні протягом 2007—2011 рр. (за які є останні дані Євростату) масштаби відмінностей між регіонами Італії за доходами домогосподарств залишалися незмінними.

Медзоджорно відрізняється високим рівнем безробіття, який протягом останніх років більш ніж удвічі перевищує аналогічний показник Північно-Західного регіону (табл. 4). Більш того, розрив між показниками безробіття Медзоджорно і Північно-Західного, так само як і Італії в середньому, в останні роки зростає.

Важливість регіональної політики ЄС для Італії полягає в тому, що вона формує принципи, взяті на озброєння на національному рівні. Однак не варто перебільшувати значення заходів, прийнятих на рівні ЄС, оскільки в частині регіональної політики наднаціональні і національні органи в Євросоюзі ділять повноваження приблизно навпіл. Існування регіональної політики ЄС не скасовує необхідності розробки та здійснення заходів на національному рівні, особливо в контексті міжрегіонального співробітництва, навпаки, політика ЄС є скоріше доповненням до національної міжрегіональної політики.

На даний час в Італії також відсутні такі документи як стратегії розвитку міжрегіонального співробітництва, їх роль виконують програми та заходи:

1. «Директиви та напрями програм у сфері сприяння розвитку на 2009—2019 рр.». Основою даного документу є співпраця регіонів Кампанія, Калабрія та Апулія у соціально-економічній сфері та із захисту навколишнього середовища, розвитку і підтримки глобальних суспільних благ даних регіонів.

ТАБЛИЦЯ 4. Рівень безробіття в регіонах Італії в період 2009—2013 рр. (%)

Назва регіону	2009	2010	2011	2012	2013
Північно-Західний	5,8	6,2	6,3	8,0	8,9
Північно-Східний	4,7	5,5	5,0	6,7	7,7
Центральний	7,2	7,6	7,6	9,5	10,9
Південний	11,9	12,8	13,3	16,9	19,6
Острови	13,7	14,5	14,1	17,7	20,0

Джерело: складено автором на основі [3].

2. «Інноваційно-інвестиційна Програма розвитку Умбрії, Тоскани, Базілікати та Венето». Основою даного співробітництва є реалізації спільних заходів щодо залучення інвестицій та розробки спільних нових технологій, продуктів та послуг, обміну кадрами інноваційних підприємств регіонів тощо.

3. «Програма реалізації освітніх заходів» охоплює території двох італійських регіонів — Валлед'Аоста та Венето, які вважаються сильними у сфері освіти. Тому пріоритетами даної програми є обмін кадрами та досвідом університетської освіти та інновацій.

4. «План програми ефективності допомоги областям, що відстають» передбачає обмін досвідом економіко-розвинених територій Італії (Трентино — Альто — Адидже, Сіцилія, Сардинія, П'ємонт та ін.) і тих, що розвиваються (Фріулі — Венеція — Джулія, Абруццо).

Висновки. Німецька та італійська регіональна політика — складна система заходів, що розробляються, здійснюються і фінансуються на національному та регіональних рівнях за безпосередньої співпраці різних рівнів влади. Проте для здійснення міжрегіональної політики створено недостатньо інституцій та заходів, де було би вбудовано механізми розвитку. Ті проблеми, з якими стикаються німецькі та італійські регіони в контексті міжрегіонального співробітництва, властиві й українським, тому головним завданням для міжрегіональних зв'язків України є розробка дієвих стратегій розвитку та суворий контроль за їхнім дотриманням.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чужиков В. Модернізація регіональної політики в ЄС / В. Чужиков // Економіка України. — 2008. — № 3. — С. 51—58.
2. *Koordinierungsrahmen der Gemeinschaftsaufgabe «Verbesserung der regionalen Wirtschaft»*, ab 4. August 2016, accessed <https://www.bmwi.de/BMWi/Redaktion/PDF/J-L/koordinierungsrahmen-gemeinschaftsaufgabe-verbesserung-regionale-wirtschaftsstruktur-ab-010714,property=pdf,bereich=bmwi2012,sprache=de,rwb=true.pdf>
3. Eurostat. Income of households by NUTS 2 regions, Juli 2014, accessed <http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/TGS00026>

REFERENCES

1. Chuzhykov V. Modernizatsiya rehional'noyi polityky v YeS [Modernisation of EU regional policy], *Ekonomika Ukrainy*, vol. 3, pp. 51-58.
2. *Koordinierungsrahmen der Gemeinschaftsaufgabe (2016), Verbesserung der regionalen Wirtschaft*, available at: <https://www.bmwi.de/BMWi/Redaktion/PDF/J-L/koordinierungsrahmen-gemeinschaftsaufgabe-verbesserung-regionale-wirtschaftsstruktur-ab-010714,property=pdf,bereich=bmwi2012,sprache=de,rwb=true.pdf> (Accessed 25 August 2016)
3. The official site of Eurostat (2014), *Income of households by NUTS 2 regions*, available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/TGS00026> (Accessed 27 August 2016)

Надійшла 31.08.2016

Ю.С. Рогозян

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, Киев

НЕМЕЦКИЙ И ИТАЛЬЯНСКИЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖРЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Раскрыт европейский опыт реализации межрегионального сотрудничества и стратегий его развития на примере Германии и Италии как экономически развитых стран. Представлены и проанализированы основные программы и планы действий по развитию межрегионального сотрудничества и некоторые показатели социально-экономического развития стран.

Ключевые слова: межрегиональное сотрудничество, европейские страны, стратегическое развитие, программа, план действий.

Yu.S. Rohozyan

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kyiv

GERMAN AND ITALIAN REALIZATION EXPERIENCE IN THE INTERREGIONAL COOPERATION

The article reveals the European experience implementing interregional cooperation and strategies for its development on the Germany and Italy example as the developed countries. Presents the main programs and action plans for the development of interregional cooperation and analyzes some indicators of social and economic development.

Keywords: interregional cooperation, European countries, strategic development, program, action plan.

УДК 332.1

К.І. СЕРЄБРЯК, канд. екон. наук, доц., доцент кафедри економіки і підприємництва
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Северодонецьк

КОНЦЕПТ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Ключові слова: розвиток інформаційної інфраструктури, економічне співробітництво регіонів, концепт, фактори, інформаційно-аналітичне забезпечення, система.

Викладено концепт розвитку інформаційної інфраструктури економічного співробітництва регіонів України і визначено фактори її модернізації: концептуальні та інституційні. Досліджено фактори впливу на розвиток інформаційної інфраструктури регіону: внутрішні, зовнішні, об'єктивні і суб'єктивні. Встановлено, що в процесі розвитку інформаційної інфраструктури потрібно враховувати особливі вимоги (функціональність, відкритість, масштабованість, інтегрованість, результативність). Доведено, що основний фактор — інформаційно-комунікаційні технології. Аналіз показників використання інформаційно-комунікаційних технологій у регіонах України дав змогу здійснити ранжування регіонів і виділити найбільш інформаційно-розвинені регіони. Наведено оцінку рівня інформаційного розвитку України в зіставленні з країнами ЄС. Визначено необхідність створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку інформаційної інфраструктури, в рамках якої здійснюється модернізація системи інформаційно-аналітичного забезпечення підприємств регіону.

Актуальність. Розвиток інформаційної інфраструктури в контексті економічного співробітництва регіонів України передбачає насамперед її модернізацію, оскільки науковці виділяють декілька поштовхів модернізації інформаційної інфраструктури регіону: розвиток організаційних характеристик; соціальний розвиток; управління операційними витратами регіону; зближення коаліційних цілей бізнес-середовища і органів управління регіоном; розвиток соціального партнерства; розвиток зовнішніх господарських зв'язків. Усі ці поштовхи направлені на поліпшення системи управління регіоном.

Аналіз останніх досліджень. Проблема розвитку інформаційної інфраструктури економічного співробітництва регіонів України займається багато вітчизняних та закордонних вчених, проте варто виокремити саме науковців Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень НАН України — І.В. Заблодську, І.А. Попову, Н.В. Шумакову та інших [1–3]: саме їхні напрацювання і покладено в основу розробки концепту розвитку інформаційної інфраструктури економічного співробітництва регіонів України.

Мета статті — формування концепту розвитку інформаційної інфраструктури економічного співробітництва регіонів України.

Результати досліджень. Модернізація інформаційної інфраструктури і поліпшення системи управління регіоном зумовлені багатьма чинниками: микро- і макроекономічними, політичними, соціальними, культурними тощо. На основі результатів компаративного аналізу розвитку інформаційної інфраструктури в контексті економічного співробітництва регіонів було визначено дві групи чинників модернізації інформаційної інфраструктури: концептуальні та інституційні.

Концептуальні чинники: змінний характер потреб інформаційного суспільства і інформаційної економіки регіону, що формується; особливості ресурсного забезпечення регіону, що виявляються в нерівномірному бюджетному фінансуванні, комерціалізації діяльності у сфері інформаційної інфраструктури, браку кваліфікованих ресурсів.

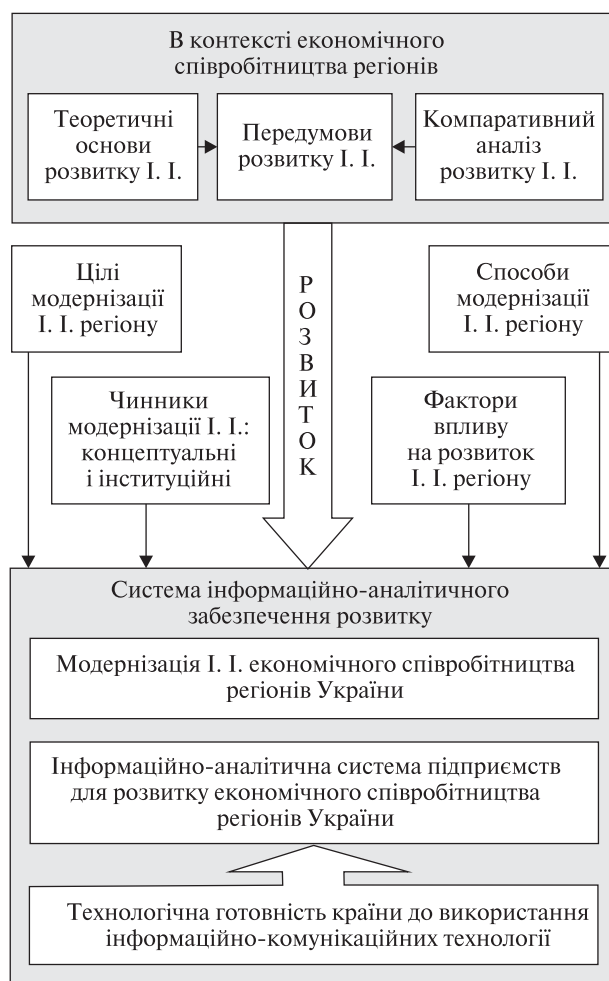
Інституційні чинники: поступовий перехід регіону до послуг доступу, що розширюються; зміна моделі взаємодії органів управління регіоном з елементами інформаційної інфраструктури; конкуренція на ринку послуг доступу до інформаційної інфраструктури, яка стимулює підвищення якості і збільшення спектра послуг, що надаються, в регіоні; зміна ставлення суспільства до необхідності використання інформаційної інфраструктури, в соціально-економічних і інших процесах розвитку регіону.

Ці чинники є внутрішніми стимулами модернізації інформаційної інфраструктури. Водночас вони враховують вплив зовнішнього середовища на можливості модернізації окремих елементів інфраструктури. Комплексність чинників дає змогу враховувати динаміку, що спостерігається в економіці регіону, та її принципний вплив на внутрішні процеси, що відбуваються в інформаційній інфраструктурі. Модернізація інформаційної інфраструктури відповідно до вимог системи управління регіоном дозволить створити необхідну базу для його економічного розвитку. В цьому випадку облік концептуальних і інституційних чинників дозволить здійснювати модернізацію інформаційної інфраструктури в рамках загальноекономічних процесів, що відбуваються в регіоні.

Отже, проведені теоретичні й емпіричні дослідження розвитку інформаційної інфраструктури в контексті економічного співробітництва регіонів уможливили виявлення базових способів модернізації інформаційної інфраструктури, направлених на поліпшення системи управління регіоном: проведення регіональної інформаційної політики; модернізацію регіонального законодавства у сфері роботи і обміну з інформаційними ресурсами; підвищення якості інформаційних ресурсів; розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення. На рисунку показано інтерпретацію концепту розвитку інформаційної інфраструктури економічного співробітництва регіонів України.

Перший крок концепту розвитку інформаційної інфраструктури економічного співробітництва регіонів України передбачає виконання теоретичних досліджень, визначення передумов і компаративного аналізу розвитку інформаційної інфраструктури в контексті економічного співробітництва регіонів. Цей концепт розвитку передбачає модернізацію останньої, яка значною мірою залежить від інформаційного забезпечення підприємств, що функціонують у інформаційній інфраструктурі регіону, на які впливають внутрішні, зовнішні, об'єктивні та суб'єктивні фактори.

Внутрішні фактори існують усередині інформаційної інфраструктури регіону та обумовлені внутрішніми можливостями інфраструктурних об'єктів забезпечити якісно всі елементи інформаційної структури, серед яких: матеріально-технічна складова, що залежить перш за все від фінансових можливостей для

Схематична інтерпретація концепту розвитку інформаційної інфраструктури (І.І.) в контексті економічного співробітництва регіонів України

придбання якісного та сучасного обладнання, програмного забезпечення, розбудови сучасних комунікаційних мереж тощо; підбір та організація роботи кваліфікованого персоналу; визначення основних інформаційних джерел, забезпечення якості, надійності, достовірності інформаційної бази; формування комплексу цільових завдань, цілей та заходів, спрямованих на досягнення результату.

Зовнішні фактори формуються у зовнішньому просторі та обумовлюють елементи впливу на функціонування інформаційної інфраструктури зовнішніх агентів, серед яких: державні органи влади (вплив на інформаційну політику регіону); контактні суб'єкти економічного співробітництва; засоби масової інформації; контрагенти та постачальники матеріальних та інформаційних ресурсів; фінансові та банківські установи (фінансова ситуація та можливості залучення капіталу).

Об'єктивними факторами, що впливають на стан і розвиток інформаційної інфраструктури регіону, є: географічне розташування регіону (транскордонний або внутрішній регіон країни), геополітичний статус регіону (міжнародний, національний, регіональний рівні); стан економічного розвитку регіону; демографічна ситуація в регіоні. Суб'єктивні фактори впливу пов'язані із діяльністю інформаційної інфраструктури підприємств: керівників та посадових осіб органів місцевого самоврядування; фахівців сфери інформаційного сектору регіону; споживачів інформаційного середовища та інформаційних послуг; працівників органів безпеки та контролю у сфері інформаційних технологій. Систематика факторів, що впливають на інформаційну інфраструктуру підприємств регіону, дає змогу дійти висновку, що їхній вплив може бути прямим або опосередкованим, явним або прихованим, постійним, тривалим або короткостроковим. Вплив факторів може посилюватись за рахунок їх сполучення або зменшуватись у разі нівелювання того чи іншого фактору. При цьому, на думку автора, значну увагу потрібно приділяти тим факторам, які мають найбільший вплив на результативність роботи інформаційної інфраструктури підприємств регіону.

У процесі розвитку інформаційної інфраструктури потрібно враховувати особливі вимоги, які обумовлюють ефективність економічного співробітництва регіонів у сучасних

умовах. Такими вимогами є: функціональність, відкритість, масштабованість, інтегрованість, результативність. Вимога функціональності означає, що інформаційна інфраструктура повинна формуватись на підставі функціонально-цільового підходу із визначенням чітких цілей її створення, розуміння кінцевого результату, який бажано отримати завдяки її функціонуванню. Повнофункціональна інформаційна інфраструктура має задовольняти потреби користувачів регіону у різних сферах та напрямках діяльності, надавати можливість вирішувати поставлені завдання. Вимога відкритості передбачає можливості подальшого її розвитку і вдосконалення. Повинна бути забезпечена також можливість додавання нових баз даних, об'єктів, процесів управління ними, нових функцій, цілей і завдань, а також нових технічних можливостей обробки, зберігання та надання інформації. Вимога масштабованості передбачає зберігання працездатності інформаційної інфраструктури за необмеженої кількості користувачів. Реалізація цієї вимоги стає можливою завдяки збільшенню потужності апаратного забезпечення (серверів, робочих станцій тощо). Вимога інтегрованості означає, що інформаційна інфраструктура має бути побудована на загальносистемних принципах і охоплювати автоматизацією усю сукупність завдань регіонального розвитку.

Питання автоматизації повинні вирішуватись комплексно з урахуванням інформаційних і функціональних компонентів інформаційної системи. Вимога результативності означає, що впроваджувана інформаційна інфраструктура повинна забезпечити отримання ефекту, тобто кінцевого результату заради якого вона і створюється. При цьому отримання ефекту може вважатись як досягнення економічної вигоди у вигляді прибутку та повернення інвестицій, так і досягнення суспільного ефекту у вигляді пропагування та формування суспільної думки. Проте основний фактор впливу — це можливість використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у регіонах України. Основними напрями здійснення електронного обміну у регіонах країни є матеріально-технічне забезпечення виробничих планів, плани та прогнози попиту, доставка сировини або кінцевої продукції, пропагування свого підприємства на ринку товарів та послуг, автоматизований обмін даними. Проведений ста-

тистичний аналіз розвитку інформаційної інфраструктури в контексті економічного співробітництва регіонів показав, що найбільш активними регіонами за напрямом матеріально-технічного забезпечення виробничих планів із використанням інформаційно-комунікаційних технологій — електронний обмін з постачальниками — були м. Київ (20,2 %), Донецька (8,8), Дніпропетровська (8,7) та Харківська (6,4 %) області; електронний обмін з клієнтами — також м. Київ (20,3 %), по 8,3 — Дніпропетровська і Донецька області, та 6,8 % Харківська область (табл. 1).

За напрямками використання інформаційно-комунікаційних технологій для доставки сировини або кінцевої продукції, пропагування власних підприємств на ринку товарів та послуг, автоматизованим обміном даними ці регіони також займають провідні позиції. Використання інформаційно-комунікаційних технологій передбачає, наприклад, надсилання замовлень постачальникам; отримання електронних рахунків-фактур; отримання замовлень від клієнтів; відправлення електронних рахунків-фактур; надання платіжних доручень фінансовим установам; відправлення/отримання інформації про продукцію, транспортної документації, даних від державних установ.

Аналіз за цілями здійснення інформаційно-комунікаційних операцій у регіонах України показав, що серед підприємств, які запровадили автоматизований обмін даними, 69,4 % здійснювали надання платіжних доручень фінансовим установам; 68,9 — відправлення/отримання даних від державних установ; 57,6 отримували електронні рахунки-фактури; 57,2 отримували / відправляли інформацію про продукцію; 50,3 надсилали замовлення постачальникам; 49,5 отримували замовлення від клієнтів; 47,4 відправляли до сплати електронні рахунки-фактури; 24,3 % відправляли/отримували транспортну документацію. Серед регіонів найбільша активність була у м. Київ, Донецькій, Дніпропетровській, Харківській, Львівській та Одеській областях (табл. 2).

Можливості регіонів щодо використання сучасних інформаційних технологій характеризуються напрямками використання мережі Інтернет, основними з яких є: отримання банківських та фінансових послуг; отримання послуг освіти (навчальні курси, дистанційне навчання); отримання інформації; отримання

зразків форм документів (декларацій, податкових, звітних); передача заповнених форм; виконання адміністративних процедур (реєстрація, запит на отримання дозволу, декларування); подання пропозицій у рамках будь-якої тендерної системи (електронна закупівля, електронна пошта). Використовували мережу Інтернет для отримання банківських та фінансових послуг 81,5 % підприємств, які мали доступ до мережі; для отримання послуг освіти — 6,7; отримання інформації — 70,6; отримання податкових та звітних форм — 67,7; повернення заповнених форм — 44,5; виконання адміністративних процедур — 22,9; подання пропозицій у межах будь-якої тендерної системи — 8,6 %. Такі цільові напрями, як виконання адміністративних процедур та участь у тендерних системах мають досить низький відсоток, що свідчить про наявність перспектив розвитку у цих напрямках, обумовлених також необхідністю боротьби із корупцією, оскільки електронний документообіг виключає прямий контакт суб'єктів, що в свою чергу знижує корупційні зв'язки (табл. 3).

Аналіз використання інформаційно-комунікаційних технологій у регіонах України дозволив виділити найбільш інформаційно розвинуті регіони, серед яких м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Львівська та Одеська області (табл. 4). Найбільш розвинутою мережа Інтернет (за результатами статистичного обстеження) є у Києві (1 місце), Донецькій (2), Дніпропетровській (3), Харківській (4), Одеській (5) областях. За кількістю підприємств, які мали веб-сайти, перше місце посідає Київ, 2 — Харківська область, 3 — Дніпропетровська та Донецька, 4 — Львівська, 5 — Одеська. За використанням веб-сайтів для розміщення замовлень у режимі он-лайн: 1 місце — м. Київ, 2 — Дніпропетровська, 3 — Донецька, 4 — Львівська, 5 — Харківська області. Використовували веб-сайт для пропозицій стосовно виготовлення продукції на вимогу клієнтів: 1 місце — м. Київ, 2 — Харківська, 3 — Дніпропетровська, 4 — Донецька, 5 — Львівська області.

Таким чином, можна визначити, що найбільш інформаційно-розвинутими регіонами України є Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Одеська та Харківська області.

Оцінка рівня інформаційного розвитку України у співставленні з країнами ЄС наведена

ТАБЛИЦЯ 1. Напрями здійснення електронного обміну даними у регіонах України станом на 1 січня 2016 р. [4]

Регіони	Кількість підприємств, які здійснювали автоматизований обмін даними	Матеріально-технічне забезпечення виробничих планів, плани та прогнози попиту						Доставка сировини або кінцевої продукції						Пропагування підприємства на ринку товарів та послуг		Автоматизований обмін даними	
		з постачальниками		з клієнтами		з клієнтами		з постачальниками		з клієнтами		з клієнтами		одиниць	%	одиниць	%
		одиниць	%	одиниць	%	одиниць	%	одиниць	%	одиниць	%						
Україна	26 269	4104	100,0	3840	100,0	4697	100,0	4331	100,0	10 602	100,0	14 942	100,0	10 602	100,0	14 942	100,0
АР Крим	1082	137	3,3	112	2,9	162	3,4	135	3,1	421	4,0	704	4,7	421	4,0	704	4,7
Вінницька	567	79	1,9	66	1,7	97	2,1	84	1,9	213	2,0	298	2,0	213	2,0	298	2,0
Волинська	410	59	1,4	50	1,3	93	2,0	80	1,8	178	1,7	167	1,1	178	1,7	167	1,1
Дніпропетровська	2135	360	8,7	320	8,3	379	8,1	345	7,9	851	8,0	1119	7,5	851	8,0	1119	7,5
Донецька	2283	363	8,8	321	8,3	405	8,6	370	8,5	812	7,6	1309	8,8	812	7,6	1309	8,8
Житомирська	684	85	2,1	83	2,2	112	2,4	103	2,4	226	2,1	386	2,6	226	2,1	386	2,6
Закарпатська	596	93	2,3	234	6,1	100	2,1	102	2,4	157	1,5	510	3,4	157	1,5	510	3,4
Запорізька	1186	174	4,2	155	4,0	195	4,1	186	4,3	463	4,4	634	4,2	463	4,4	634	4,2
Івано-Франківська	539	111	2,7	90	2,3	122	2,6	104	2,4	183	1,7	295	2,0	183	1,7	295	2,0
Київська	1052	172	4,2	180	4,7	223	4,7	211	4,9	492	4,6	573	3,8	492	4,6	573	3,8
Кіровоградська	380	45	1,1	37	0,9	54	1,1	44	1,0	116	1,1	193	1,3	116	1,1	193	1,3
Луганська	850	107	2,6	96	2,5	134	2,8	138	3,2	305	2,9	439	2,9	305	2,9	439	2,9
Львівська	1441	245	6,2	226	5,9	285	6,1	268	6,2	672	6,3	882	5,9	672	6,3	882	5,9
Миколаївська	526	79	1,9	75	1,9	89	1,9	86	2,0	186	1,7	280	1,9	186	1,7	280	1,9
Одеська	1564	213	5,2	192	5,0	232	4,9	221	5,1	560	5,3	917	6,1	560	5,3	917	6,1
Полтавська	763	99	2,4	85	2,2	122	2,6	102	2,4	276	2,6	406	2,7	276	2,6	406	2,7
Рівненська	499	89	2,2	74	1,9	108	2,3	102	2,4	196	1,8	266	1,8	196	1,8	266	1,8
Сумська	549	84	2,0	67	1,7	97	2,1	82	1,9	216	2,0	260	1,7	216	2,0	260	1,7
Тернопільська	386	57	1,4	56	1,4	75	1,6	69	1,6	137	1,3	182	1,2	137	1,3	182	1,2
Харківська	1852	264	6,4	263	6,8	305	6,5	289	6,7	794	7,5	1592	10,7	794	7,5	1592	10,7
Херсонська	443	56	1,3	49	1,3	73	1,5	69	1,6	141	1,3	210	1,4	141	1,3	210	1,4
Хмельницька	480	79	1,9	57	1,4	86	1,8	75	1,7	165	1,6	223	1,5	165	1,6	223	1,5
Черкаська	620	81	2,0	65	1,7	98	2,1	78	1,8	214	2,0	362	2,4	214	2,0	362	2,4
Чернівецька	256	44	1,1	34	0,9	52	1,1	44	1,0	107	1,0	208	1,4	107	1,0	208	1,4
Чернігівська	474	70	1,7	53	1,3	78	1,7	64	1,5	155	1,5	230	1,5	155	1,5	230	1,5
м. Київ	4435	829	20,2	778	20,3	897	19,1	855	19,7	2277	21,5	2181	14,6	2277	21,5	2181	14,6

ТАБЛИЦЯ 2. Цілі здійснення автоматизованого обміну даними за регіонами України станом на 1 січня 2016 р. [4]

Регіони	Кількість підприємств, які використовували комп'ютери упродовж року	Кількість підприємств, які здійснювали автоматизований обмін даними (загалом)	Підприємства, які користувалися автоматизованим обміном даних (за видами операцій)							
			надсилання замовлень постачальникам	отримання електронних рахунків-фактур	отримання замовлень від клієнтів	відправлення електронних рахунків-фактур	відправлення або отримання інформації про продукцію	відправлення та отримання транспортної документації	надання платіжних доручень фінансовим установам	відправлення або отримання даних від державних установ
Україна	50 846	26 269	13 207	15 132	13 005	12 447	15 038	6398	18 235	18 185
АР Крим	2082	1082	533	624	469	508	601	206	764	802
Вінницька	1255	567	266	331	268	263	331	149	367	398
Волинська	998	410	232	249	218	196	254	98	227	244
Дніпропетровська	3800	2135	1130	1320	1161	1081	1262	510	1532	1533
Донецька	4211	2283	1155	1344	1109	1093	1334	685	1587	1682
Житомирська	1206	684	283	332	265	289	332	151	465	477
Закарпатська	945	596	208	261	209	209	226	123	431	480
Запорізька	2035	1186	574	649	559	514	691	253	838	878
Івано-Франківська	1050	539	281	318	264	256	318	136	369	415
Київська	2097	1052	606	734	585	602	651	317	685	763
Кіровоградська	730	380	174	204	154	167	216	82	232	299
Луганська	1612	850	381	466	379	395	469	208	575	605
Львівська	2609	1441	735	886	709	729	834	371	1003	1084
Миколаївська	1136	526	255	303	256	258	296	118	353	328
Одеська	2970	1564	702	853	738	703	789	335	1137	1151
Полтавська	1405	763	351	391	337	316	435	169	490	551
Рівненська	1011	499	253	290	230	239	298	140	344	398
Сумська	1067	549	266	302	254	248	330	131	381	393
Тернопільська	864	386	182	212	162	180	218	118	249	270
Харківська	3417	1852	931	749	929	592	1095	380	1376	1465
Херсонська	858	443	219	261	197	211	257	108	330	297
Хмельницька	1105	480	235	259	199	217	264	120	326	344
Черкаська	1122	620	264	325	247	271	333	136	429	504
Чернівецька	664	256	127	151	125	110	129	72	175	172
Чернігівська	974	474	220	253	214	199	263	115	327	288
м. Київ	9205	4435	2536	2938	2663	2502	2687	1121	3082	2216

ТАБЛИЦЯ 3. Напрями використання мережі Інтернет у регіонах України станом на 1 січня 2016 р. [4]

Регіони	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернету (загалом)	Підприємства, які використовували Інтернет (за видами операцій)						
		отримання банківських та фінансових послуг	отримання послуг освіти	отримання інформації	отримання зразків форм документів	передача заповнених форм	виконання адміністративних процедур	подання пропозицій у рамках будь-якої тендерної системи
Україна	43 847	35 750	2932	30 976	29 701	19 519	10 067	3779
АР Крим	1827	1533	84	1349	1269	848	455	139
Вінницька	1037	807	66	717	686	458	223	83
Волинська	829	626	44	540	514	244	154	64
Дніпропетровська	3316	2795	231	2341	2274	1581	879	390
Донецька	3606	2963	429	2634	2528	1893	1177	431
Житомирська	986	789	41	668	646	451	208	54
Закарпатська	808	588	45	615	592	316	161	41
Запорізька	1815	1544	115	1327	1251	1002	428	162
Івано-Франківська	876	674	49	589	601	380	211	69
Київська	1803	1448	136	1257	1245	728	437	142
Кіровоградська	619	485	27	413	401	316	156	32
Луганська	1347	1028	57	974	934	678	313	109
Львівська	2315	1876	160	1754	1727	1016	578	218
Миколаївська	915	713	50	605	535	352	156	72
Одеська	2601	2154	164	1793	1678	1169	599	191
Полтавська	1207	958	58	876	816	597	289	105
Рівненська	841	670	49	578	591	413	199	61
Сумська	931	737	30	604	565	415	189	60
Тернопільська	742	572	48	507	484	299	168	60
Харківська	2978	2475	147	2239	2158	1751	678	221
Херсонська	698	582	52	487	474	332	148	46
Хмельницька	903	704	42	595	564	376	185	72
Черкаська	978	792	3	719	726	489	247	68
Чернівецька	523	390	34	347	309	226	76	29
Чернігівська	781	605	33	498	496	292	151	40
м. Київ	8192	6938	703	5671	5356	2706	1515	797

ТАБЛИЦЯ 4. Ранжування регіонів України за можливостями доступу до Інтернету та використання веб-сайтів станом на 1 січня 2016 р. [4]

Регіони	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернету	Ранг	Кількість підприємств, які мали веб-сайт	Ранг	Використовували веб-сайт для розміщення замовлень у режимі он-лайн	Ранг	Використовували веб-сайт для пропозицій щодо виготовлення продукції на вимогу клієнтів	Ранг
Україна	43 847		15 962		2364		4581	
АР Крим	1827	7	547	9	91	8	133	9
Вінницька	1037	12	321	13	35	16	85	16
Волинська	829	20	244	20	34	18	65	21
Дніпропетровська	3316	3	1182	3	189	2	355	3
Донецька	3606	2	1182	3	163	3	327	4
Житомирська	986	13	288	14	43	12	85	16
Закарпатська	808	21	203	24	35	16	56	24
Запорізька	1815	8	640	8	91	8	200	8
Івано-Франківська	876	18	271	16	42	13	89	13
Київська	1803	9	696	7	111	7	227	6
Кіровоградська	619	25	160	26	18	27	59	23
Луганська	1347	10	401	10	50	10	107	11
Львівська	2315	6	962	4	147	4	268	5
Миколаївська	915	16	341	12	37	15	93	12
Одеська	2601	5	876	5	119	6	218	7
Полтавська	1207	11	380	11	47	11	110	10
Рівненська	841	19	252	18	38	14	81	18
Сумська	931	15	259	17	34	18	86	14
Тернопільська	742	23	208	22	33	20	73	20
Харківська	2978	4	1277	2	132	5	388	2
Херсонська	698	24	207	23	27	23	56	24
Хмельницька	903	17	245	19	33	20	86	14
Черкаська	978	14	285	15	33	20	76	19
Чернівецька	523	26	165	25	21	26	51	26
Чернігівська	781	22	216	21	22	25	64	22
м. Київ	8192	1	4037	1	714	1	1109	1

у табл. 5. Близько 95 % підприємств у країнах ЄС мали доступ до мережі Інтернет, 87 % — використовували широкосмуговий зв'язок, 69 — мали веб-сайти, 17 — розміщували заповнення в режимі он-лайн. В Україні ці показники значно відстають від рівня ЄС. Прагнення України до інтеграції з європейською спільнотою обумовлює необхідність активного розвитку інформаційних технологій у всіх сферах суспільного життя, особливо це стосується такого напрямку діяльності, як еко-

ТАБЛИЦЯ 5. Питома вага підприємств, які мали доступ до Інтернету у країнах ЄС та в Україні, станом на 1 січня 2016 р. (%) [4]

Країна	Мали доступ до Інтернету	Використовували широкосмуговий зв'язок	Мали веб-сайт	Розміщували заповнення в режимі он-лайн
Європейський Союз	95	87	69	17
Бельгія	96	86	77	14
Болгарія	87	68	45	11
Чеська Республіка	96	87	77	33
Данія	98	91	89	28
Німеччина	97	88	81	24
Естонія	96	90	73	14
Ірландія	93	90	70	23
Греція	93	76	64	14
Іспанія	97	96	64	10
Франція	96	92	60	14
Італія	94	84	63	14
Кіпр	91	88	56	9
Латвія	92	82	53	14
Литва	98	87	68	21
Люксембург	97	93	75	15
Угорщина	89	84	60	15
Мальта	95	94	73	21
Нідерланди	100	91	82	27
Австрія	98	82	83	18
Польща	94	73	65	12
Португалія	95	83	54	9
Румунія	79	54	34	10
Словенія	97	92	74	12
Словаччина	97	76	76	20
Фінляндія	100	96	93	16
Швеція	96	94	89	27
Велика Британія	95	92	79	22
Норвегія	97	87	78	29
Хорватія	96	80	66	11
Україна	76	41	36	5

номічне співробітництво регіонів, де використання інформаційно-комунікаційних технологій має вирішальне значення.

Отже, аналізування чинників, що впливають на розвиток інформаційної інфраструктури регіону, дало змогу визначити їх та розділити на внутрішні, зовнішні, об'єктивні та суб'єктивні. Особливим фактором впливу є рівень упровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Доведено, що модернізація інформаційної інфраструктури в контексті економічного співробітництва регіонів України передбачає створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку інформаційної інфраструктури, у межах якої виконується модернізація системи інформаційно-аналітичного забезпечення підприємств регіону і на яку впливає технологічна готовність країни до використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Висновок. Задля формування концепту розвитку інформаційної інфраструктури економічного співробітництва регіонів України було досліджено чинники модернізації інформаційної інфраструктури: концептуальні і інституційні. Досліджено ряд факторів, серед яких можна виділити: внутрішні, зовнішні, об'єктивні та суб'єктивні, що також впливають на розвиток інформаційної інфраструктури регіону. Встановлено, що в процесі розвитку інформаційної інфраструктури потрібно враховувати особливі вимоги (функціональність, відкритість, масштабованість, інтегрованість, результативність), які обумовлюють ефективність економічного співробітництва регіонів у сучасних умовах. Основний фактор впливу — можливість використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у регіонах України. Аналіз показників використання інформаційно-комунікаційних технологій у регіонах України дозволив здійснити ранжування регіонів та виділити найбільш інформаційно розвинуті регіони, серед яких: м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Львівська та Одеська області. Оцінено рівень інформаційного розвитку України у зіставленні з країнами ЄС. Усе це є підґрунтям модернізації інформаційної інфраструктури в контексті економічного співробітництва регіонів України, яка передбачає створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку інформаційної інфраструктури, у її межах пе-

редбачається модернізація системи інформаційно-аналітичного забезпечення підприємств регіону, на яку впливає технологічна готовність країни до використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Заблодська І.В.* Міжрегіональне співробітництво: термінологічний аспект / І.В. Заблодська, Є.М. Ахромкін // Молодий вчений. — 2015. — № 2. — С. 72—76.
2. *Попова І.А.* Оцінка інформаційної інфраструктури міжрегіонального співробітництва / І.А. Попова // Економіка та право. — № 2. — 2016. — С. 66—72.
3. *Попова І.А.* Інформаційна інфраструктура міжрегіонального співробітництва: сутність, структура / І.А. Попова, Н.В. Шумакова / Матеріали міжнар. наук.-техн. конф. «Технологія 2016» (Севе́родонецьк, 22—23 квітня 2016 р.): за заг. ред. Тарасова В.Ю. ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. — Ч. II. — Сєвєродонецьк, 2016. — С. 176—179.
4. *Калачова І.В.* Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України (за результатами одноразового статистичного спостереження) / І.В. Калачова // Бюлетень КТ. — Київ, 2016. — 49 с.

REFERENCES

1. Zablods'ka I.V. and Ahromkin E.M. (2015), *Mizhrehional'ne spivrobitnytstvo: terminolohichnyy aspekt* [Inter-regional cooperation: the terminological aspect], Young scientist, vol. 2., pp. 72-76.
2. Popova I.A. (2016), *Otsinka informatsiynoyi infrastruktury mizhrehional'noho spivrobitnytstva* [Rating of the information infrastructure of interregional cooperation], *Ekonomika ta pravo: Seriya Ekonomika* [Economy and law. Series: Economics], vol. 2., pp. 66-72.
3. Popova I.A. and Shumakova N.V. (2016), *Informatsiyna infrastruktura mizhrehional'noho spivrobitnytstva: sutnist', struktura*, [Information infrastructure for interregional cooperation: essence, structure], *Materialy mizhnar. nauk.-tekhn. konf. "Tekhnolohiya 2016"* [Technology: proceedings of the international.Sciences.-tech], Syevyerodons'k, Ukraine, April 22-23, 2016, pp. 176-179.
4. Kalacheva I.V. (2016), *Vykorystannya informatsiyno-komunikatsiynyykh tekhnolohiy na pidpryemstvakh Ukrayiny (za rezul'tatamy odnorazovoho statystychnoho sposterezheniya)* [The Use of information and communication technologies at the enterprises of Ukraine according to the results of special statistical observations], *Bulletin*, Kyiv, Ukraine.

Надійшла 19.09.2016

К.И. Серебряк

Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля, Северодонецк

КОНЦЕПТ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Представлен концепт развития информационной инфраструктуры экономического сотрудничества регионов Ук-

раины и определены факторы модернизации информационной инфраструктуры: концептуальные и институциональные. Исследованы факторы влияния на развитие информационной инфраструктуры региона: внутренние, внешние, объективные и субъективные. Установлено, что в процессе развития информационной инфраструктуры нужно учитывать особые требования (функциональность, открытость, масштабируемость, интегрированность, результативность). Доказано, что основной фактор — информационно-коммуникационные технологии. Анализ показателей использования информационно-коммуникационных технологий в регионах Украины позволил осуществить ранжирование регионов и выделить наиболее информационно развитые регионы. Дана оценка уровня информационного развития Украины в сопоставлении со странами ЕС. Определена необходимость создания системы информационно-аналитического обеспечения развития информационной инфраструктуры, в рамках которой проводится модернизация системы информационно-аналитического обеспечения предприятий региона.

Ключевые слова: развитие информационной инфраструктуры, экономическое сотрудничество регионов, концепт, факторы, информационно-аналитическое обеспечение, система.

К.Іг. Сєребряк

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk

CONCEPT DEVELOPMENT OF INFORMATION INFRASTRUCTURE OF ECONOMIC COOPERATION OF UKRAINE REGIONS

The article presents the concept of information infrastructure development in economic cooperation between regions of Ukraine and the factors of information infrastructure modernization: conceptual and institutional. It was established that in the process of information infrastructure development it is necessary to take into account the special requirements that determine the effectiveness of economic cooperation of regions under the present conditions (functionality, openness, scalability, integrity, performance). It is proved that the main factor is the information and communication technologies. However, it is proved that the main factor of influence — is the ability to use modern information and communication technologies in the regions of Ukraine. The estimation of information development level of Ukraine in comparison with EU countries allowed to estimate the creation of information-analytical system providing of information infrastructure development within which the upgrade of information and analytical support system of enterprises in the region.

Keywords: development of information infrastructure, economic cooperation of regions, concept, factors, information and analytical support system.

УДК 338.1:007.5

Є.А. ІВЧЕНКО, канд. екон. наук, доц., доцент кафедри менеджменту і маркетингу
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Сєверодонецьк

УПРАВЛІННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Ключові слова: економічна безпека, система економічної безпеки, трансформація, реструктуризація, трансформаційний процес.

Розглянуто теоретичні підходи до управління трансформаційними процесами в системі економічної безпеки підприємства. Досліджено місце трансформаційних процесів у системі економічної безпеки підприємства. Визначено сутність і розуміння поняття трансформація. Розроблено модель системи економічної безпеки підприємства з урахуванням взаємодії з середовищем. Запропоновано концептуальну модель зміни стану системи економічної безпеки підприємства у просторі та часі під впливом трансформаційних процесів.

Вступ. Діяльність підприємств у сучасних умовах потребує розуміння трансформаційних процесів. Вплив зовнішнього середовища, зміни внутрішнього середовища, умов невизначеності інформаційного простору, глобалізаційні процеси ведуть до трансформацій у системі економічної безпеки підприємства. Безпеку як властивість системи розглядають, виходячи з того, що будь-які системи спочатку мають властивість безпеки. Досить широко використовується в теорії безпеки бачення безпеки як діяльності та стану. Трансформаційні процеси за своєю сутністю становлять взаємозв'язок економічної поведінки та взаємодії учасників мікрорівня й інституціональних змін макросередовища. Підприємства, здійснюючи свою діяльність, перебувають під впливом трансформаційних процесів, які змінюють кількісні та якісні параметри системи. Розуміння трансформації та трансформаційних процесів у системі економічної безпеки підприємства є запорукою ухвалення або реалізації якісного управлінського рішення (планів та ін.) з урахуванням непередбачених обставин. Ідентифікація певних загроз ситуацій і станів з використанням традиційних методологічних підходів обмежує застосовування засобів управління та діагностики трансформаційних процесів.

Аналіз останніх досліджень. Актуальність дослідження трансформаційних процесів викликає зацікавленість багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретичні підходи до визначення природи трансформаційних процесів висвітлювали у своїх працях Т.І. Заславська, П. Штомка, Н.В. Паніна, Т. Загороднюк, Н.І. Гражевська, Г.М. Поченчук, С.В. Філіппова, С.А. Єрохін.

Дослідженню системи економічної безпеки підприємства приділяли багато уваги А.М. Гуменюк, Г.В. Козаченко, Т.Г. Васильцев, О.А. Бурбело, Ю.С. Погорелова, О.М. Ляшенко, І.П. Шульга, Є.І. Овчаренко та ін.

Проте дослідженню трансформаційних процесів у системі економічної безпеки підприємства приділяється небагато уваги. Ця проблема актуальна для системи економічної безпеки підприємства, тому що в сучасних умовах підприємство перебуває під постійним впливом зовнішніх погроз та трансформаційних процесів, які зумовлюють зміну стану системи. За таких умов актуалізується проблема управління трансформаційними процесами в системі економічної безпеки.

Метою цієї статті є дослідження теоретичних підходів та методологічних засад управління трансформаційними процесами в системі економічної безпеки підприємства.

Результати дослідження. Сучасна економічна наука розглядає декілька наукових підходів до опису системи економічної безпеки підприємства, що у свою чергу дає нам змогу визначити широту поглядів та багаторівневість розгляду зазначеної категорії.

З точки зору системного підходу економічна безпека підприємства має свою структуру, сукупність елементів, взаємодію із зовнішнім та внутрішнім середовищем, тобто має всі ознаки системності. Так, А.М. Гуменюк [1] вважає, що економічна безпека як система є сукупністю елементів, їхніх властивостей, взаємозв'язків і взаємовідносин, що складають єдиний комплекс і функціонують відповідно до певних об'єктивних закономірностей, що проявляються в конкретних історичних умовах. Ця система характеризується відносною відособленістю, особливою структурою і зв'язками з навколишнім середовищем, специфічним механізмом відтворення [1, с. 49]. Таким чином, з точки зору теорії систем економічна безпека має всі ознаки системності.

Є.І. Овчаренко дає зрозуміле розмежування поняття та вказує складові «системи економічної безпеки» та «системи економічної безпеки підприємства», це у свою чергу, окрім суто гносеологічного сенсу, дає можливість визначити — що є оточенням по відношенню до системи [2, с. 119]. Системою економічної безпеки підприємства він пропонує вважати сукупність вибірково залучених до соціально-економічної взаємодії суб'єктів й об'єктів економічної безпеки підприємства; правил, принципів та процедур такої взаємодії, що визначаються безпекозабезпечувальними потребами, здібностями та функціями суб'єктів

безпеки [2, с. 119]. Варто погодитися із конвергентним підходом, запропонованим Є.І. Овчаренком, в якому він зміщує увагу з позиції об'єкта пізнання на позицію суб'єкта пізнання сутності процесів забезпечення економічної безпеки підприємства.

За висловом Г.В. Козаченко [3], у сучасній науковій спільноті погляди безпекознавців на систему економічної безпеки трансформуються зі споглядально-забезпечувальних в активно діяльнісні, зміст яких надано сукупністю взаємопов'язаних процесів, перебіг котрих здійснюється в межах об'єктивних і суб'єктивних обмежень досліджуваної системи [3, с. 5].

Аналіз літературних джерел [2—6, 17] дає змогу виділити сучасні підходи до визначення системи економічної безпеки підприємства, до яких відносять конвергентний, комплементарний, гармонізаційний, ресурсно-функціональний, комплексний, стійкісний. Але опис системи економічної безпеки підприємства з використанням традиційних методологічних підходів обмежує застосування діагностики та ідентифікації трансформаційних процесів, які є невід'ємною частиною змін та перетворень.

Ідентифікація певних загроз у просторі ситуацій з урахування непередбачених обставин у системі економічної безпеки підприємства є запорукою ухвалення або реалізації якісного управлінського рішення. Прийнято вважати, що на систему економічної безпеки впливають екзогенні та ендогенні фактори. На діяльність підприємства прямо чи опосередковано впливають процеси, які призводять до зміни стану системи.

Дослідження системи економічної безпеки потребує аналізу впливу зовнішнього середовища та трансформаційних процесів, а характер трансформаційних процесів, визначається наявною економічною системою.

Трансформаційний процес у системі економічної безпеки підприємства необхідно розглядати як історично нетривалий відрізок часу, протягом якого відбуваються перетворення соціально-економічних відносин. Прийнято вважати, що трансформація становить принципові зміни в суспільстві. В економічній літературі склався неоднозначний підхід до розуміння трансформації та трансформаційного процесу, а його визначення має дискусійний характер.

Для визначення сутності й розуміння трансформаційних процесів у системі економічної

безпеки підприємства необхідно розглянути дефініцію терміна трансформація. Це має надати нам відповідь на запитання, яке місце трансформаційні процеси посідають у системі економічної безпеки підприємства.

У науковій економічній літературі дослідники часто трактують будь-які перетворення як зміни. Досить уживаними також є терміни реструктуризація, модернізація, еволюція, реформування, які за смисловим наповненням синонімічні та майже тотожні поняттю трансформація. У зв'язку з цим постає необхідність окреслити поле дослідження та розділити зазначені поняття.

Трансформація — перетворення суспільної системи різного масштабу, глибини, спрямованості, спричинені внутрішніми або зовнішніми факторами чи їх комбінацією. Такі процеси відбуваються на певних етапах розвитку, у так званих точках біфуркації, коли системи дуже чутливо реагують на будь-які впливи. Точки біфуркації відображають збуджений стан систем, що знаходяться немовби на перехресті, і навіть незначні зовнішні коливання можуть призвести до зміни подальших еволюційних шляхів, переходів до інших атракторів [7, с. 125].

Вважається, що поняття трансформація набуло широкого використання в суспільних науках у другій половині XX ст. для характеристики новітніх процесів, пов'язаних із радикальними структурними змінами національних економік [8, с. 45]. Але, на наш погляд, терміном трансформація занадто зловживали в рамках термінологічного закріплення. Цілком нейтральному терміну надали конкретно-історичного та політико-економічного сенсу. Терміни трансформаційний процес і синонімічні йому перехідний процес та перехідні економіки міцно закріпилися за пострадянським періодом та зв'язані з конкретним історичним періодом, в якому відбувались певні зміни, визначені відмовою від командно-адміністративного впливу на економіку та централізованого планування державою національної економіки.

Зв'язок з історичним періодом 1990—2000-х років (причому періодизацію науковці вказують різну) не повинен обмежувати дослідника питань трансформацій. Будь-який перехідний процес є трансформаційним, але не кожний трансформаційний процес є перехідним. Тоб-

то можна зробити висновок, що множина трансформаційних процесів більша від множини перехідних. Тому не варто ототожнювати трансформаційний процес у системі економічної безпеки підприємства з трансформаційними процесами пострадянського періоду. Те саме стосується інституціональних змін, які є лише однією з форм трансформаційного процесу, але не єдиною.

Понятійний зміст трансформаційних процесів таким чином звужено не тільки в конотативному сенсі, але й за масштабом цього явища: трансформаційні процеси розуміють тільки як такі, що відбуваються у масштабі національних економік і впливають на стан підприємств, організацій та їхніх складових, хоча трансформаційними процесами є й такі явища, як, наприклад, реорганізація, тобто ті, що відбивають зміну стану об'єктів керованого впливу.

Н.І. Гражевська [9] пропонує два підходи до розуміння поняття трансформація і вважає, що загальна форма розвитку економічних систем пов'язана з еволюційними та революційними змінами, постійними переходами економічних систем зі стійкого в нестійкий стан і навпаки. Таке тлумачення, на думку Н.І. Гражевської [9], дає широке розуміння трансформації. Ключовим елементом тут є врахування еволюційних та революційних змін. Причому еволюцію Н.І. Гражевська трактує як поступовий процес накопичення кількісних та якісних змін параметрів системи, а трансформацію у вузькому розумінні відносить до внутрішньої складової процесу загальної еволюції.

Розуміння трансформації як зміни структури будь-якого об'єкта в межах самоорганізаційного процесу пропонує С.А. Єрохін [10, с. 13].

С.В. Філіппова і О.О. Добруля [11] зазначають, що трансформація відбувається поступово, у вигляді низки дрібних послідовних змін, або радикально — у вигляді різкої зміни стану. Науковці виділяють еволюційний тип трансформації, який має назву організаційний розвиток, під яким розуміють концепцію планування, ініціації та упровадження змін виробничих систем із залученням широкого кола учасників. До другого типу трансформації відносять революційний, який має назву реінжинірингу, тобто фундаментального переосмислення й радикальної трансформації всіх процесів підприємства. Між цими типами

трансформації, на їхню думку, знаходиться багато проміжних, таких, що відрізняються ступенем участі персоналу в змінах і способами їх проведення [11, с. 431].

У роботі [12] надано спробу типізувати трансформаційні процеси. На думку автора, реструктуризацію (переформування, перегрупування ресурсів) та реінжиніринг (переформування, перегрупування процесів) відносять до типу трансформаційного процесу за економічним змістом. Також існує думка, що реструктуризацію необхідно розглядати як ефективний спосіб трансформації, яка забезпечує комплексні взаємозв'язані зміни структур та функціонування підприємства загалом [11, 13].

Таким чином, дослідники вважають, що поняття трансформація є більш значущою категорією, а реструктуризація, модернізація, еволюція, реформування, реінжиніринг є типами трансформації.

Деякі вчені виокремлюють дві основні групи концепцій, пов'язаних із дослідженням проблем трансформаційних процесів. Перша група об'єднує теорії, де процеси трансформації є предметом самостійного дослідження (концепція перехідної економіки, теорія циклів), друга використовує підходи, де трансформація розглядається як внутрішня складова процесів глобальної економічної динаміки (еволюційний підхід, цивілізаційний) [14, с. 9].

С.В. Філіпова [10] вважає, що економічні інструменти управління, організаційні форми його здійснення, виробничих систем і учасників підприємства, які охоплюють реструктуризацію, пов'язані з глибинними змінами економічної системи, тобто трансформаційними процесами [10, с. 10].

Т. Заславська [16] визначає трансформаційний процес як поступове, відносно мирне, але разом з тим глибоке й порівняно швидке перетворення соціальної природи суспільства, обумовлене насамперед не зовнішніми факторами, а внутрішніми потребами системи [16].

Аналіз трансформаційних процесів у системі економічної безпеки підприємства, поняття трансформація доречно розглядати в широкому контексті. Ієрархічну структуру та взаємодію трансформації в системі економічної безпеки підприємства необхідно здійснювати за допомогою декомпозиції поняття «трансформаційний процес як загальнонаукове і філософське явище» — «трансформацій-

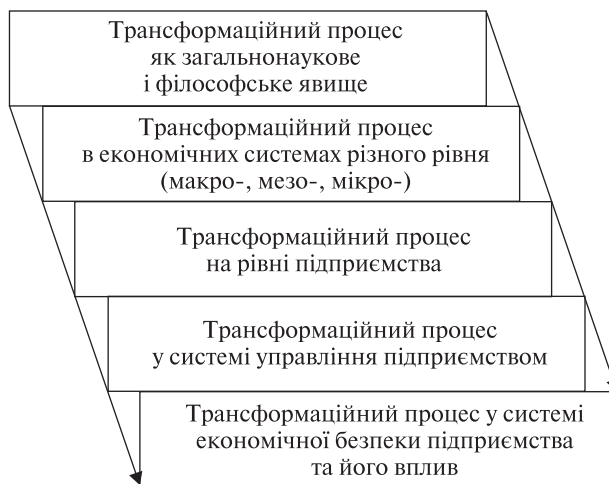

Рис. 1. Декомпозиція поняття трансформаційний процес

ний процес в економічних системах різного рівня (макро-, мезо-, мікро-)» — «трансформаційний процес у системі управління підприємством» — «трансформаційний процес у системі економічної безпеки підприємства», побудованої за принципом «від загального до особливого» (рис. 1).

Трансформаційний процес є складним об'єктом, який потребує багатогранного розгляду. Трансформаційний процес у системі економічної безпеки підприємства необхідно розглядати як суб'єктивний, об'єктивний процес, що відбувається у просторі та часі [16, с. 190]. Варто вказати, що для дослідження цього питання необхідно визначати параметри процесу підприємства в цілому і його складових. Таке визначення трансформації за своєю сутністю збігається з визначенням економічної безпеки підприємства. Г.В. Козаченко, О.М. Ляшенко [17] пропонують визначати систему економічної безпеки підприємства як міру гармонізації в часі й просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства. Отже, діяльність підприємства та його система економічної безпеки знаходяться під впливом трансформаційних процесів (рис. 2).

У цій моделі (рис. 2) взята за основу модель структури складного об'єкта і враховані зміни системи економічної безпеки підприємства у часі. Зовнішнє середовище в моделі вказано двічі, що, на нашу думку, справедливо, оскільки для різних складових моделі воно відіграє різну роль. По-перше, зовнішнє середовище

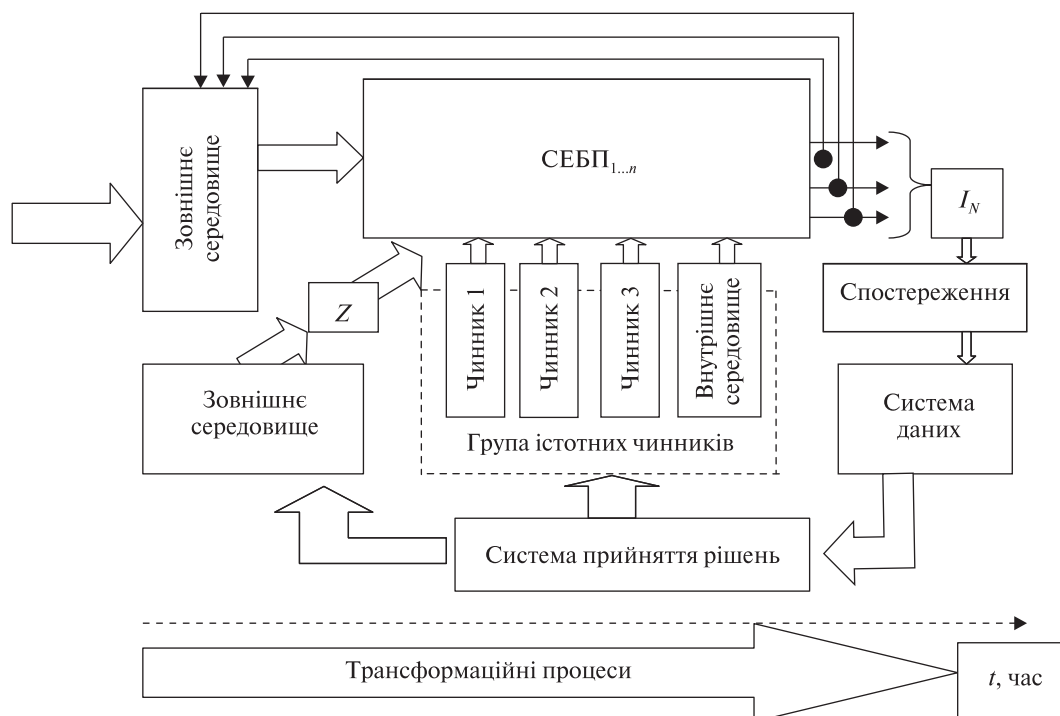

Рис. 2. Модель системи економічної безпеки підприємства з урахуванням взаємодії з середовищем: Z — ціль, мета, визначувана середовищем (призначення); I_N — інформаційний потік спостережуваних властивостей; СЕБП_{1...n} — стан системи економічної безпеки підприємства

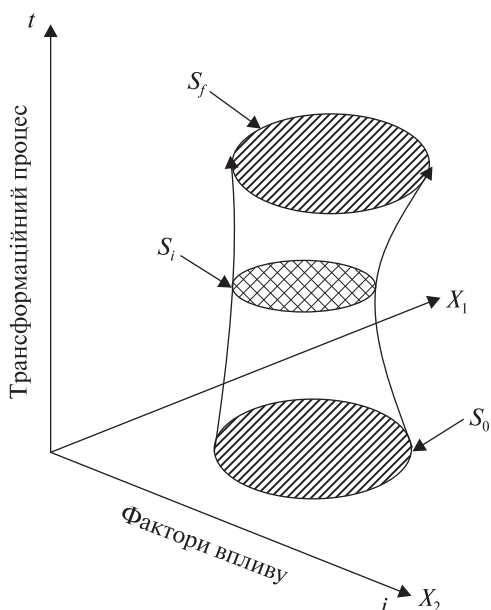

Рис. 3. Концептуальна модель зміни стану системи економічної безпеки підприємства у просторі та часі: де $S(x_1...x_n)$ — стан системи економічної безпеки підприємства залежно від факторів $x_1...x_n$ у просторі та часі t ; S_0 — початковий стан системи економічної безпеки підприємства; S_i — стан системи економічної безпеки підприємства при зміні індикаторів та параметрів під впливом трансформаційних процесів; S_f — стан системи економічної безпеки підприємства з урахуванням досягнення мети й завдань та корегування параметрів впливу трансформаційних процесів

здійснює безпосередній вхідний вплив на стан системи економічної безпеки підприємства під час трансформаційних процесів. По-друге, зовнішнє середовище має визначення зовнішньої мети (призначення) діяльності системи економічної безпеки підприємства.

На рис. 3 показана концептуальна модель зміни стану системи економічної безпеки підприємства у просторі та часі.

Запропонована концептуальна модель дає можливість виявляти «вузькі» місця системи при зміні стану системи економічної безпеки підприємства під впливом трансформаційних процесів (наприклад, еволюційний, революційний, трансформації, пов'язані із забезпеченням повного чи ефективного використання наявних можливостей; трансформації, пов'язані із нарощуванням можливостей; трансформації, пов'язані зі створенням якісно нових можливостей та ін.). Зміна стану системи економічної безпеки підприємства зі зміною якісних та кількісних параметрів від запланованих може свідчити про нездатність системи до адаптивності (пристосування), або про повне вичерпання потенціалу розвитку цієї системи.

Система економічної безпеки підприємства є підсистемою апарату управління, тому від

такої системи цілком природно очікувати ініціювання, планування, упровадження та контролю керованих змін, що за якістю або за сутністю мають бути визнані трансформаційними. Тому трансформаційні процеси є такими, що впливають на стан підприємства, його апарату управління та системи економічної безпеки. Крім того, є залежними від керованого впливу апарату управління в відбуваються у об'єктах управління.

Висновки та шляхи подальшого дослідження.

Зміна способу функціонування системи економічної безпеки підприємства або її структури здійснюється під впливом трансформаційних процесів залежно від зовнішніх та внутрішніх умов та показує ступінь трансформативності самої системи. Система економічної безпеки підприємства знаходиться під постійним впливом зовнішнього й внутрішнього середовища, що позначається на її стані та умовах управління системою. Але система економічної безпеки підприємства як складова апарату управління сама є суб'єктом керованої трансформації об'єктів управління, що вимагає від безпекології розробки та надання певних рекомендацій щодо організації керованого впливу на трансформаційні процеси.

У даній роботі запропоновано концептуальну модель зміни стану системи економічної безпеки підприємства як методологічні засади управління трансформаційними процесами у системі економічної безпеки підприємства шляхом упровадження та контролю керованих змін, які є залежними від керівного впливу апарату управління. Це може бути основою аналізу та оцінювання зміни стану і рівня адаптивності (приспосовування) системи економічної безпеки підприємства у просторі та часі.

Управління трансформаційними процесами в системі економічної безпеки підприємства потребує подальшого дослідження засобів діагностики і визначення індикаторів та показників трансформаційних процесів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гуменюк А.М.* Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти / А.М. Гуменюк. — К. : НІСД, 2014. — 468 с.
2. *Овчаренко Є.І.* Методологія формування та узгодження цілей у системі економічної безпеки підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04, 21.04.02 / Овчаренко Євген Іванович. — Северодонецьк, 2015. — 631 с.
3. *Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство* : монографія в 3 т. — Т. 3 / за заг. ред. Г.В. Козаченко. — Луганськ : Промдрук, 2014. — 337 с.
4. *Економічна безпека підприємства в умовах рейдерських загроз* : колективна монографія / [О.А. Бурбело, С.К. Рамазанов, О.М. Заєць, Т.С. Гудіма, О.М. Кузьменко / за наук. ред. О.А. Бурбело, С.К. Рамазанова]. — Северодонецьк : Вид-во Східноукраїн. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2015. — 258 с.
5. *Овчаренко Є.І.* Система економічної безпеки підприємства: формування та цілепокладання / Є.І. Овчаренко. — Лисичанськ : ПромЕнерго, 2015. — 483 с.
6. *Ляшенко О.М.* Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства / О.М. Ляшенко. — Луганськ : Вид-во Східноукраїн. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2011. — 400 с.
7. *Поченчук Г.М.* Закономірності трансформаційних процесів національної економіки / Г.М. Поченчук // Економічний аналіз. — 2014. — 16, № 1. — С. 123—129.
8. *Радіонова О.М.* Зайнятість у великих містах: сучасний економіко-теоретичний аналіз / О.М. Радіонова; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. — Харків, 2014. — 178 с.
9. *Гражевська Н.І.* Еволюція сучасних економічних систем : навч. посіб. / Н.І. Гражевська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К. : Знання, 2011. — 287 с.
10. *Єрохін С.А.* Трансформаційний процес та його структуризація / С.А. Єрохін // Актуальні проблеми економіки. — 2005. — № 2 (44). — С. 4—12.
11. *Філіппова С.В.* Фінансові проблеми трансформаційних процесів у промисловому секторі економіки України / С.В. Філіппова, О.О. Добруля // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2007. — № 606: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. — С. 430—434.
12. *Сосницька Я.С.* Трансформаційні процеси у сільському господарстві як об'єкт дослідження суспільно-географічними науками / Я.С. Сосницька // Науковий огляд. — 2015. — № 3 (13). — С. 54—60.
13. *Трансформаційні процеси економіки України в регіональному вимірі* / За ред. І. Школи. — Чернівці : Книги-XXI, 2004. — 360 с.
14. *Рудченко Т.І., Качан С.М., Усачова Г.М.* Трансформаційні процеси та формування протикорупційного економічного порядку в Україні : навч. посіб. — Донецьк, 2009. — 250 с.
15. *Філіппова С.В.* Методологія управління трансформаційними процесами в промисловому виробництві : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.07.01 / Світлана Валеріївна Філіппова; НАН України. Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. — Одеса, 2006. — 36 с.
16. *Загороднюк Т.* Концепции постсоветской трансформации общества Т.И. Заславской и Н.В. Паниной / Т. Загороднюк ; Ин-т социологии НАН Украины. — К., 2013. — 164 с.
17. *Козаченко А.В.* Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения / А.В. Козаченко, В.П. Пономарев, А.Н. Ляшенко — К. : Либра, 2003. — 280 с.

REFERENCES

1. Humenyuk A.M. (2014), *Bezpeka strukturno-instytutsional'noyi transformatsiyi ekonomiky rehionu: teoretychni osnovy ta prykladni aspekty* [Security of structural and institutional transformation of the regional economy: theoretical foundations and practical aspects], NISD, Kyiv, Ukraine.
2. Ovcharenko Ye.I. (2015), *Metodolohiya formuvannya ta uzgodzhennya tsiley u systemi ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva* [Methodology of the formation and harmonization of the objectives in the economic security system], D. Sc. diss., Economics and management of enterprises, Security of enterprises, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine.
3. Kozachenko H.V. (ed.) (2014), *Systema ekonomichnoyi bezpeky: derzhava, rehion, pidpryyemstvo* [The system of economic security: state, region, enterprise], Promdruk, Luhansk, Ukraine.
4. Burbelo O.A., Ramazanov S.K., Zaets' O.M., Hudima T.S. and Kuz'menko O.M. (2015), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva v umovakh reyders'kykh zahroz* [Economic security of the enterprise in conditions of raider threats], in Burbelo O.A. and Ramazanov S.K. (eds.), SNU im. V. Dalya, Severodonetsk, Ukraine.
5. Ovcharenko Ye.I. (2015), *Systema ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva: formuvannya ta tsilepokladannya* [The economic security system of the enterprise: formation and goal-setting], PromEnerho, Lysychans'k, Ukraine.
6. Lyashenko O.M. (2011), *Kontseptualizatsiya upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpryyemstva* [Conceptualization of the management of economic security company], SNU im. V. Dalya, Luhansk, Ukraine.
7. Pochenchuk H.M. (2014), *Zakonomirnosti transformatsiyynykh protsesiv natsional'noyi ekonomiky* [Common factors of transformation processes of the national economy], Ekonomichnyy analiz, vol. 1, pp. 123-129.
8. Radionova O.M. (2014), *Zaynyatist' u velykykh mistakh: suchasnyy ekonomiko-teoretychnyy analiz* [Employment in big cities: current economic and theoretical analysis], KhNUMH, Kharkiv, Ukraine.
9. Hrazhevskaya N.I. (2011), *Evolutsiya suchasnykh ekonomichnykh system* [Evolution of modern economic systems], Znannya, Kyiv, Ukraine.
10. Yerokhin S.A. (2005), *Transformatsiynyy protses ta yoho strukturyzatsiya* [Transformation process and its structuring], Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 2(44), pp. 4-12.
11. Filippova S.V. (2007), *Finansovi problemy transformatsiynykh protsesiv u promyslovomu sektori ekonomiky Ukrainy* [Financial problems of transformation processes in the industrial economic sector of Ukraine], L'viv'ska politekhnika, vol. 606, pp. 430-434.
12. Sosnytska Ya.S. (2015), *Transformatsiyni protsesy u sil's'komu hospodarstvi, yak ob'ekt doslidzhennya suspil'no-heohrafichnykh naukamy* [Transformation processes in agriculture as an object of study of social and geographical sciences], Naukovyy ohlyad, vol. 3 (13), pp. 54-60.
13. Shkola I. (ed.) (2004), *Transformatsiyni protsesy ekonomiky Ukrainy v rehional'nomu vymiri* [The transformation processes of Ukraine's economy in the regional dimension], Knyhy-XXI, Chernivtsi, Ukraine.
14. Rudchenko T.I., Kachan S.M. and Usacheva G.M. (2009), *Transformatsiyni protsesy ta formuvannya protykoruptsiynoho ekonomichnoho poriadku v Ukraini* [Transformation processes and formation of anti-corruption economic order in Ukraine], DonNTU, Donetsk, Ukraine.
15. Filippova S.V. (2006), *Metodolohiya upravlinnya transformatsiynymy protsesamy v promyslovomu vyrobnytstvi* [Methodology of transformation process management in industrial production], D.Sci. diss., Industrial economics, NAN Ukrainy. In-t probl. rynku ta ekon.-ekol. Doslidzh, Odessa, Ukraine.
16. Zagorodniuk T. (2013), *Koncepcii postsovetsoy transformatsii obshchestva Zaslavskoy T.I. i Paninoy N.V.* [Concept of post-Soviet transformation of the society by Zaslavskia T. and Panina N.], Institut sociologii NAN Ukrainy, Kiev, Ukraine.
17. Kozachenko A.V. (2003), *Jekonomicheskaja bezopasnost' predpriyatiya: sushhnost' i mehanizm obespecheniya* [Economic safety of the enterprise: the nature and facilitating mechanism], Libra, Kiev, Ukraine.

Надійшла 06.10.2016

Е.А. Ивченко

Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля, Северодонецк

УПРАВЛЕНИЕ ТРАНСФОРМАЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Рассматриваются теоретические подходы по управлению трансформационными процессами в системе экономической безопасности предприятия. Исследовано место трансформационных процессов в системе экономической безопасности предприятия. Определены сущность и понятие трансформация. Разработана модель системы экономической безопасности с учетом взаимодействия со средой. Предложена концептуальная модель изменения состояния системы экономической безопасности предприятия в пространстве и времени под воздействием трансформационных процессов.

Ключевые слова: экономическая безопасность, система экономической безопасности, трансформация, реструктуризация, трансформационный процесс.

Ye.A. Ivchenko

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk

TRANSFORMATION PROCESS MANAGEMENT IN THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF THE ENTERPRISE

Theoretical approaches to transformation process management in the economic security system of the enterprise have been considered. The place of transformation processes in the economic security system has been studied. The essence and understanding of the concept of transformation have been identified. The model of economic security system of the enterprise considering the interaction with the environment has been developed. The conceptual model of the state change of the economic security system of the enterprise across space and time under the influence of transformational processes has been proposed.

Keywords: economic security, economic security system, transformation, restructuring, transformation process.

УДК 330.341.1:005.35

Ю.І. КЛЮС, канд. екон. наук, доц., доцент кафедри обліку і оподаткування
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Сєверодонецьк

УПРОВАДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЯМИ ДЛЯ ПЕРЕОРІЄНТАЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА НА ІННОВАЦІЙНИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ

Ключові слова: інноваційна діяльність, підприємство, управління, система, розвиток.

Розглянуто концепцію ефективного розвитку промислових підприємств, досліджено напрями управління ефективним розвитком промислового підприємства. Обґрунтовано формування етапів послідовності стратегічного управління ефективним розвитком суб'єкта господарювання на базі формування системи управління інноваціями. Розроблено модель визначення цілей і завдань ефективного розвитку підприємства для формування системи управління інноваціями.

Вступ. Будь-яке підприємство у певний період своєї діяльності має вдаватися до інноваційної діяльності для підтримки конкурентоспроможності та забезпечення ефективного розвитку. Як правило, упровадження інновацій відбувається на фоні виробництва основної продукції, вже відомої ринку, за рахунок реалізації якої відбувається накопичення прибутку підприємства. Керівництво підприємства має визначитися, як будувати свою діяльність у майбутньому: слідувати традиційному підходу або переорієнтовуватися на інноваційний шлях розвитку. У другому випадку стає актуальним пошук шляхів створення ефективної системи управління інноваціями на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблем управління інноваційною діяльністю промислових підприємств зробили українські [1–5] та іноземні [6–10] науковці. Окремі аспекти управління інноваційною діяльністю розглядали О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан [2]. Варто відзначити праці Л.Н. Федулової, яка аналізувала перспективи розвитку інноваційної промисловості України [5]. Проте і на сьогоднішній день питання дослідження напрямів розвитку підприємства для переорієнтації його діяльності на інноваційний шлях залишається об'єктом дискусій.

На основі вищевикладеного можна сформулювати **мету** дослідження, яка полягає в розробці системи ефективного управління інноваціями підприємства для переорієнтації його діяльності на інноваційний шлях.

Результати дослідження. Розвиток припускає розширення можливостей, потенціалу і не має обмежень. У цьому сенсі розвиток полягає в ефективному перерозподілі ресурсів, насамперед, інвестиційного характеру, за напрямками, що забезпечує максимально високу

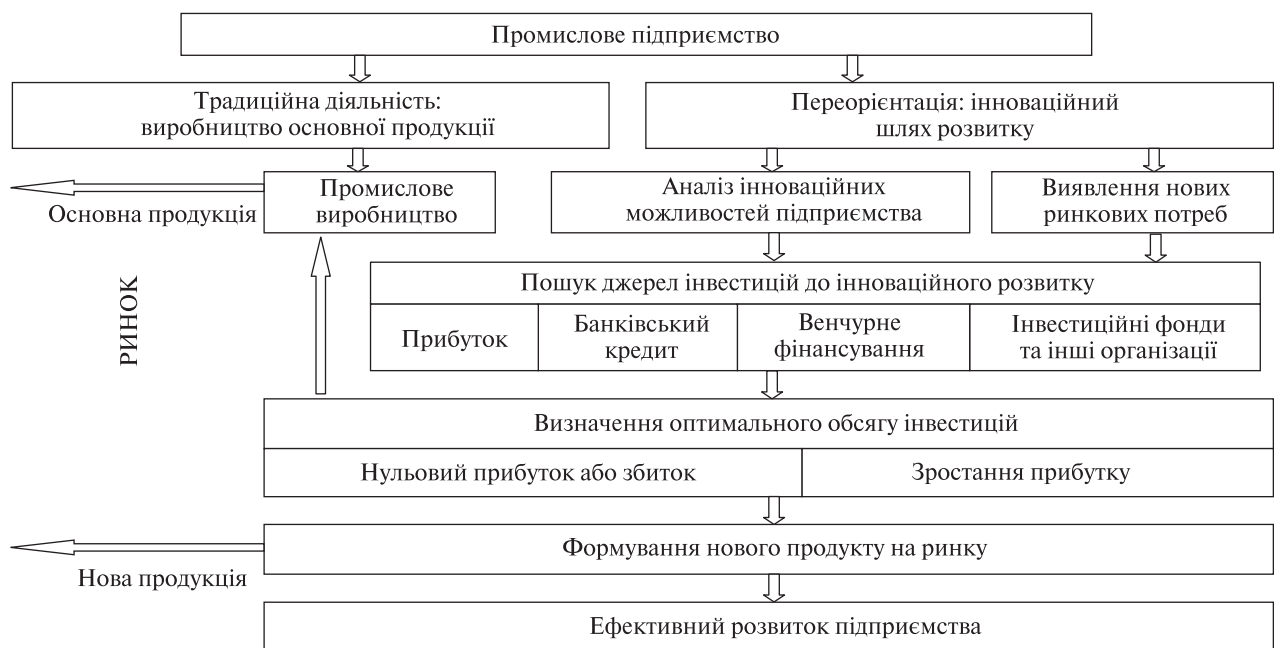

Рис. 1. Традиційна концепція ефективного розвитку промислового підприємства

конкурентоспроможність протягом максимально тривалого періоду, удосконалення товарів і послуг (у тому числі і на базі наявної організаційної структури), удосконалення структури і систем управління, результатом якого є збільшення попиту на продукцію підприємства і розширення масштабів його господарської діяльності [2]. Таким чином, розвиток як якісна зміна об'єкта може набувати різних форм: перетворення, виникнення, становлення, знищення, утворення нової форми або структури, перетворення змісту, зв'язків і залежностей.

На основі узагальнення результатів теоретичних досліджень і практики управління представлено традиційну концепцію ефективного розвитку промислового підприємства (рис. 1).

Для визначення напрямів інноваційної діяльності (типу, масштабу інновацій) здійснюють аналіз інноваційного потенціалу підприємства і маркетингові дослідження з метою виявлення нових ринкових потреб. Далі підприємству необхідно визначити джерела фінансування для інноваційного розвитку підприємства і оптимальний обсяг інвестиційних коштів [8].

Якщо розмір інвестицій недостатній, підприємству доцільніше продовжувати випуск відомої продукції. Якщо підприємству вдається забезпечити оптимальний розмір інвестицій, що уможливило отримання прибутку, починається реалізація інноваційного проекту і ви-

пуск нової продукції з подальшою її реалізацією на ринку. У цьому процесі величезне значення має впровадження ефективної системи управління інноваціями.

Наявна концепція ефективного розвитку промислових підприємств потребує доопрацювання, оскільки не відображає ряд питань, що виникають у ході реалізації стратегії інноваційного розвитку на підприємстві, зокрема, необхідність поділу ресурсів для поточної та інноваційної діяльності, вибір напрямку інвестування залежно від конкретних умов внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, послідовності управління підприємством в умовах освоєння інновацій [1].

Виходячи з логіки проведеного дослідження, автором розроблено етапи стратегії ефективного розвитку промислового підприємства на основі переорієнтації на інноваційний шлях розвитку (рис. 2).

Основна проблема, що виникає на підприємстві у ході планування інноваційної діяльності, полягає в тому, що впровадження інновацій відбувається в умовах поточної виробничої діяльності і треба якось розподіляти ресурси для поточної та інноваційної діяльності, яких завжди не вистачає.

Тому, підприємству необхідно розділити ресурси для традиційної діяльності (виробництво відомої продукції) та переорієнтації на інноваційний шлях розвитку. На даному етапі,

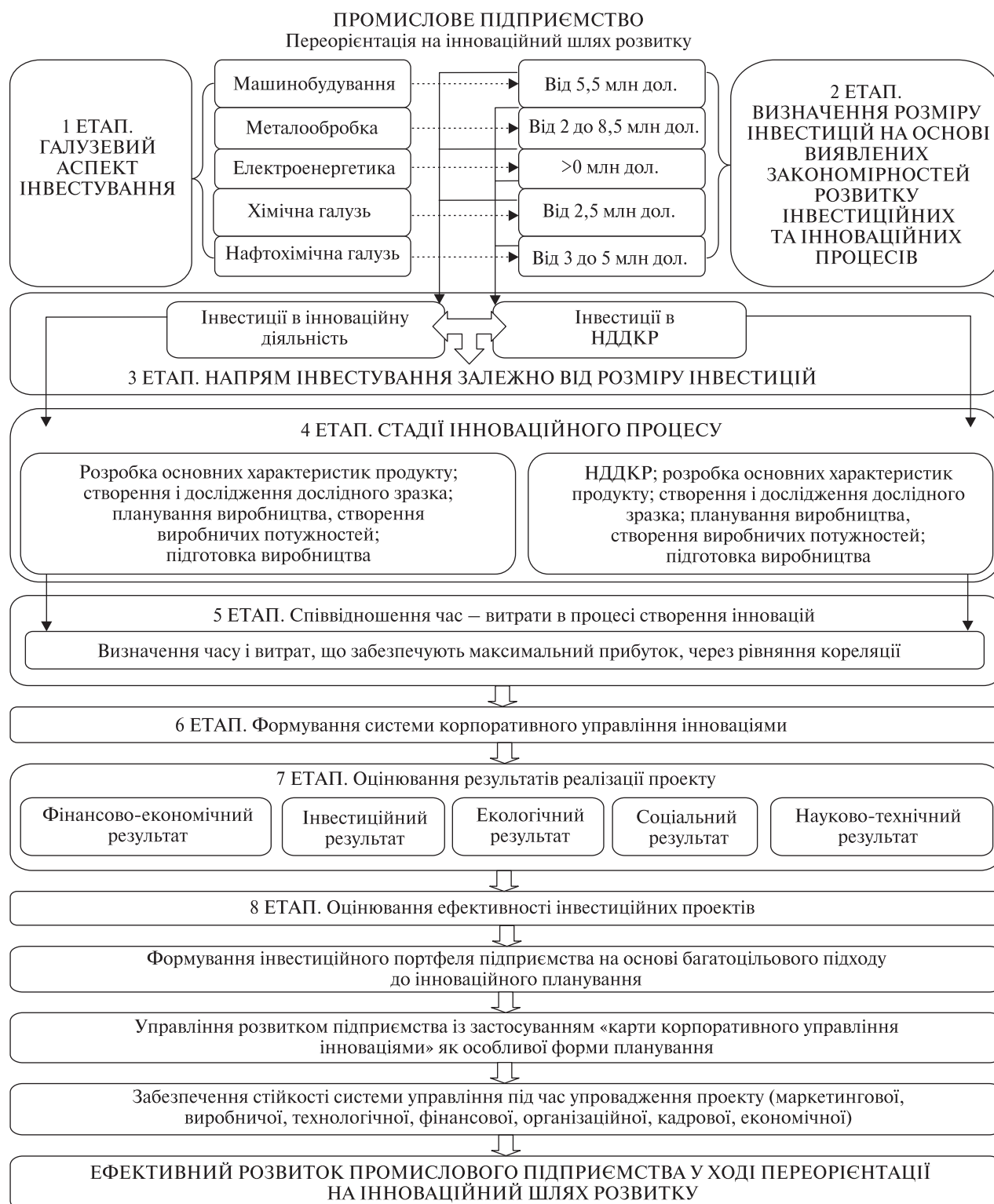

Рис. 2. Етапи стратегії ефективного розвитку промислових підприємств для переорієнтації їх на інноваційний шлях розвитку (складено автором)

поряд із визначенням джерел фінансування інноваційної діяльності, важливо оцінити інноваційний потенціал підприємства для вибору напрямку його розвитку [5]. Якщо підприємство володіє слабorozвиненим інноваційним

потенціалом, необхідно впровадження інновацій, що підвищують адаптивність підприємства до змін зовнішнього середовища, а підприємствам з розвиненим або високим рівнем інноваційного потенціалу необхідно впровад-

ження інновацій, спрямованих на стабільність і зростання.

Облік перерахованих напрямів оцінювання дасть змогу підприємству обрати проект, здатний забезпечити прибутковість і ефективний розвиток підприємства в умовах інноваційного розвитку.

З метою ефективного управління розвитком підприємства в умовах освоєння інновацій можливе застосування «карти корпоративного управління інноваціями» як особливої форми планування, що сприяє віднайденню ефективних рішень щодо змін конкурентного середовища.

Управління ефективним розвитком промислового підприємства для переорієнтації його діяльності на інноваційний шлях рекомендується здійснювати за такими напрямками: облік галузевого аспекту інвестування; визначення розміру інвестицій на основі виявлених закономірностей розвитку інвестиційних та інноваційних процесів; інвестування залежно від розміру інвестицій; стадії інноваційного процесу; співвідношення час — витрати у процесі створення інновацій; формування системи управління інноваціями; оцінка результатів реалізації проекту; оцінка ефективності інвестиційних проектів [3]. Формування інвестиційного портфеля підприємства та використання «карти корпоративного управління інноваціями» дозволить забезпечити стійкість системи управління у ході впровадження інноваційного проекту, оскільки сталий розвиток є логічним продовженням і результатом інноваційного розвитку.

Таким чином, реалізація запропонованої концепції стратегічного управління ефективним розвитком промислових підприємств дасть змогу підприємству досягти ефективного розвитку в умовах переорієнтації на інноваційний шлях розвитку.

Традиційна модель стратегічного управління ефективним розвитком підприємства — це послідовна реалізація таких елементів [9]:

1. Мета: адаптація до змін за рахунок гнучкості внутрішніх процесів і структур.

2. Принципи: стабільність навколишнього середовища, передбачуваність і т. п.

3. Методи і системи розвитку: стратегічне планування та управління, контролінг, механізми управління проектами.

4. Спрямованість процесу розвитку: безперервне удосконалення.

5. Система управління: ієрархічна структура контролю і влади, точне визначення прав тощо.

Існує також ряд інших моделей управління ефективним розвитком підприємства, найбільш цікавою з них є модель інтеграції стратегічного та інноваційного управління підприємствами А.А. Тріфілової [4]. Модель являє собою послідовну реалізацію таких ключових блоків:

1. Аналіз: оцінка зовнішнього і внутрішнього оточення, визначення місії, формулювання цілей.

2. Планування: планування стратегії, постановка завдань.

3. Реалізація: розробка планів, проведення структурних змін.

4. Контроль: формування бюджетів, оперативне управління; оцінка і контроль.

Ця послідовність може використовуватися, коли підприємство планує розробити стратегію свого ефективного розвитку.

Зміст процесу управління найбільш повно характеризується його загальними функціями, тобто особливими формами управлінської праці, що відображають певні шляхи цілеспрямованого впливу на керовані об'єкти. Ці функції — внутрішня змістовна основа процесу управління. Основоположник однієї з наукових шкіл управління А. Файоль виділив шість таких вихідних функцій [7]. Він вважав, що для того, щоб управляти, необхідно передбачати, планувати, організовувати, розпоряджатися, координувати і контролювати. Інші автори пропонують, такі ж функції або в поєднанні з іншими, або в меншій кількості. Узагальнюючи наявні точки зору, для формування етапів послідовності стратегічного управління ефективним розвитком суб'єкта господарювання у ході переорієнтації його діяльності на інноваційний шлях розвитку виділимо блоки:

- планування — визначення мети розвитку керованого об'єкта, перспектив і засобів її досягнення, розробка інвестиційного проекту, оцінка ефективності інвестицій в інноваційну діяльність;

- організація — складання організаційного плану формування корпоративної системи управління інноваціями, організація перетворень елементів системи управління;

- мотивація — використання системи заохочення підвищеної активності учасників виробництва;

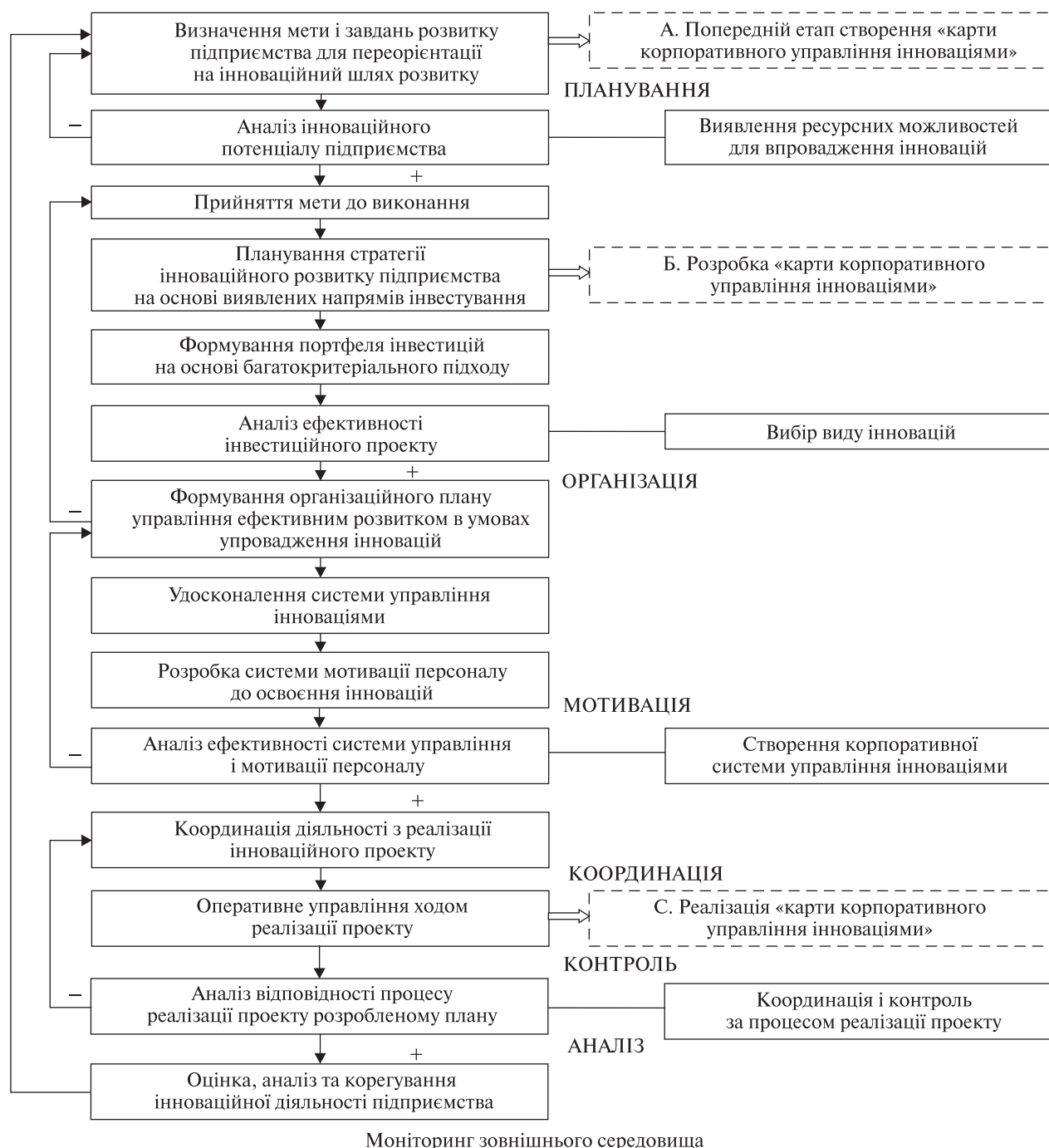

Рис. 3. Послідовність етапів процесу управління ефективним розвитком промислового підприємства

- координація — координація діяльності з реалізації інвестиційного проекту на підприємстві;
- контроль — перевірка відповідності реалізації проекту з прийнятим планом, оперативне управління;
- аналіз — аналіз результатів реалізації проекту і корегування діяльності підприємства на основі висновків цього аналізу.

Забезпечення стратегії ефективного розвитку підприємства вимагає особливого підходу

до системи планування, яка повинна відповідати умові стійкості і гнучкості результатів, що є особливо актуальним в умовах освоєння інновацій, коли від правильного рішення щодо інвестування проекту залежить уся подальша діяльність підприємства.

Досить широко відома формула французького філософа Огюста Конта: знати, щоб передбачати; передбачати, щоб керувати [8]. Тобто управляти, а, також і планувати, не мож-

Рис. 4. Модель визначення цілей і завдань ефективного розвитку підприємства при формуванні системи управління інноваціями (складено автором)

на без передбачення, а передбачити можна тільки на підставі знань. А обґрунтоване передбачення, прогнозування спирається, по-перше, на знання зв'язків і закономірностей соціально-економічного, господарського розвитку і, по-друге, на практичний досвід. Соціально-економічні явища відрізняються надзвичайною складністю і малим ступенем стійкості через вплив на них величезної кількості чинників. Звідси і високі вимоги до аналізу, а також до розроблених відповідно до його результатів програм дій.

Планування є найважливішою функцією процесу управління виробництвом, без нього важко здійсненна успішна робота підприємства. Планування дозволяє: своєчасно оновлювати і модернізувати продукцію, що випускається, і підвищувати її якість відповідно до кон'юнктури ринку; передбачити перспективу розвитку підприємства на майбутнє, використовувати майбутні сприятливі умови або вирішувати нові проблеми; раціональніше розподіляти і використовувати всі ресурси підприємства; забезпечувати стійкість бізнесу і уникати ризику банкрутства; цілеспрямовано, послідовно і ефективно провадити інновацій-

ну діяльність на підприємстві; підвищувати ефективність виробництва і покращувати фінансовий стан підприємства; забезпечувати координацію дій на підприємстві; стимулювати збирання, аналізування і використання необхідної інформації; удосконалювати контроль за виробничо-господарською діяльністю.

Для забезпечення стратегії ефективного розвитку підприємства необхідно визначити послідовність управління ефективним розвитком.

З урахуванням вищевикладеного на рис. 3. представлено послідовність етапів управління ефективним розвитком промислового підприємства, що складається з блоків: планування, організація, мотивація, координація, контроль і аналіз.

На реалізацію блоків управління впливають фактори зовнішнього середовища (стан національної інноваційної системи та регіональної політики, можливість та умови використання венчурного капіталу, зростання цін на ресурси та послуги, падіння попиту традиційних споживачів, виникнення попиту нових споживачів, зростання конкуренції). Тому необхідно постійно виконувати моніторинг довкілля.

У кожному з блоків виділено етапи, які є значущими з точки зору формування стратегії ефективного розвитку:

1. Визначення мети і завдань ефективного розвитку підприємства на базі інноваційного підходу. На даному етапі підприємство визначає наявність внутрішніх ресурсів, сильні і слабкі сторони, виконує маркетингові дослідження, аналізує структуру управління.

У процесі постановки мети і завдань ефективного розвитку підприємства необхідно визначити фактори, які забезпечують ефективний розвиток підприємства (рис. 4).

До зовнішніх факторів відносяться фактори зовнішнього середовища (макро- і мікросередовища), на які підприємство не може або майже не може впливати. До внутрішніх факторів належать фактори внутрішнього середовища, на які підприємство може безпосередньо впливати.

Серед безлічі різних факторів ефективного розвитку промислового підприємства можна виділити: конкурентоспроможність підприємства та продукції; моніторинг зовнішнього середовища; структура продукції, що випускається; рівень кваліфікації персоналу; гнучкість організаційної структури; рівень спеціалізації виробництва; величина витрат та їхня динаміка; структура фінансових ресурсів; структура інформаційних потоків підприємства; наявність інноваційного та інвестиційного потенціалу.

Необхідним на даному етапі є аналіз інноваційного потенціалу підприємства для виявлення можливостей підприємства у ході інноваційної діяльності. Це дозволить виключити напрями діяльності, неможливі для підприємства. Результатом цього етапу є попереднє опрацювання «карти корпоративного управління інноваціями».

2. Планування стратегії інноваційного розвитку підприємства на основі формування системи управління інноваціями. Виявляються можливості для вкладення коштів у найбільш прибуткові і перспективні напрями, розробляється стратегія інноваційного розвитку, проводиться вибір певного виду інновацій, виходячи з можливостей підприємства. Результатом проведення етапу є розробка «карти корпоративного управління інноваціями».

3. Формування організаційного плану управління ефективним розвитком підприємства

ва в умовах упровадження системи управління інноваціями. Це аналізування наявної організаційної структури підприємства, визначення напрямів удосконалення системи управління інноваціями для її узгодження з обраним напрямом розвитку, розроблення системи мотивації персоналу до освоєння інновацій.

4. Координація діяльності з реалізації інвестиційного проекту. На даному етапі необхідна чітка синхронізація виконавців за часом і ресурсами, щоб реалізувати проект вчасно і отримати заплановані результати.

5. Контроль. Здійснюється оперативне управління проектом, контроль за дотриманням термінів і коштів, виділених на проект, застосовуються оперативні заходи для забезпечення відповідності реалізації проекту розробленому плану. Результатом цього етапу є реалізація «карти корпоративного управління інноваціями».

6. Аналіз. Для виявлення успіхів і помилок здійснюється аналізування результатів реалізації проекту для врахування їх у подальшій діяльності підприємства. За необхідності виконується корегування діяльності підприємства на основі висновків цього аналізу.

Висновки. Інноваційний розвиток являє собою об'єктивну необхідність для стійкого економічного зростання. Усі інші шляхи можуть призвести лише до стагнації та закріплення за країною статусу постачальника сировини на світові ринки. Упровадження інновацій може відбуватися передусім у галузях, які відповідають поточній експортній спеціалізації країни, а також в інфраструктурі, у виробництві продукції для потреб внутрішнього ринку і меншою мірою — ринку інших країн. Саме це визначить основні характеристики інноваційного розвитку України в найближчому майбутньому. Запропоновані етапи послідовності управління ефективним розвитком з метою переорієнтації діяльності підприємства на інноваційний шлях можна використовувати у випадках, коли підприємство планує впровадити інвестиційний проект, спрямований на реалізацію інновацій з метою ефективного розвитку підприємства. Вибір проекту по восьми напрямках, виявлених у ході дослідження, а також вивчення зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на систему управління, дозволять підприємству ефективніше здійснюва-

ти залучення інновацій у господарській обіг, обирати напрями інвестування, що забезпечують сталий розвиток підприємства. Це може бути напрямом перспективних досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Варфоломєєва В.О. Інформаційне забезпечення управління розвитком інноваційного потенціалу підприємств малого бізнесу / В.О. Варфоломєєва // Актуальні проблеми економіки. — 2014. — № 7. — С. 165—171.
2. Волков О.І. Інноваційний розвиток промисловості України / О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан За ред. О.І. Волкова, М.П. Денисенка. — К. : КНТ, 2011. — 648 с.
3. Ляшенко З. Формування структури інвестиційних ресурсів розвитку підприємств / З. Ляшенко // Бізнес-Інформ. — 2009. — № 9—10. — С. 43—51.
4. *Инновационный менеджмент : учебник для вузов /* С.Д. Ильенкова, Л.М. Гохберг, С.Ю. Ягудин и др.; Под ред. С.Д. Ильенковой. — М. : Банки и биржи ЮНИТИ, 2007. — 623 с.
5. Федулова Л.Н. Перспективи інноваційно-технологічного розвитку промисловості України / Л.Н. Федулова // Економіка України. — 2013. — № 7. — С. 24—36.
6. Kunte A. Estimating National Wealth: Methodology and Results / A. Kunte, K. Hamilton, J. Dixon, M. Clemens. — Environmental Economics Series (IMF), 1998. — 44 p.
7. McKay M.D., Beckman, R.J. & Conover, W.J.. A Comparison of three Methods for Selecting Values of Input Variables in Analysis of Output from a Computer Code — Technometrics. — 1979. — 21, № 2. — P. 239—245.
8. Neter J., Kutner M.H., Nachtsheim C.J. and Wasserman W. Applied Linear Statistical Models. Fourth Edition. McGraw-Hill: Chicago, IL, 2006.
9. Romer D. Advanced Macroeconomics. McGraw-Hill, ch.1. 2001.
10. Segre E., ed. The Collected Works of Enrico Fermi. — Chicago: The University of Chicago Press, 1965.

REFERENCES

1. Varfolomijeva V.O. (2014), *Informacijne zabezpechennja upravlinnja rozvytkom innovacijnogo potencijalu pidpryjemstv malogo biznesu* [Informations of tware management of development innovation potential of small businesses], Aktual'ni problemy ekonomiky, № 7, p. 165-171.
2. Volkov O.I., Denysenko M.P. and Grechan A.P. (2011), *Innovacijnyj rozvytok promyslovosti Ukrai'ny* [Innovative development of industry in Ukraine], in O.I. Volkov and M.P. Denysenko (eds), KNT, Kiev, Ukraine.
3. Il'jashenko Z. (2009), *Formuvannja struktury investytcijnih resursiv rozvytku pidpryjemstv* [Formation of the structure of enterprises investment resources], Biznes Inform, № 9-10, pp. 43-51.
4. Il'enkova S.D., Gohberg L.M., Jagudyn S.Ju. and other (2007), *Innovacijnyj menedzhment: pidruchnyk dlja vuziv* [Innovation Management: Textbook for institutions of higher education], S.D. Il'enkovoi'(ed.), Banky i birzhi. JuNITI, Moscow, Russia.

5. Fedulova L.N. (2013), *Perspektyvy innovacijno-tehnologichnogo rozvytku promyslovosti Ukrai'ny* [Prospects for innovation and technological development of industry in Ukraine], Ekonomika Ukrai'ny, vol. 7, pp.24—36.
6. A. Kunte, K. Hamilton, J. Dixon and M. Clemens (1998), Estimating National Wealth: Methodology and Results, Environment department paper, Paper 57, WB, Washington, DC.
7. McKay M.D., Beckman, R.J. and Conover, W.J. (1979) A Comparison of three Methods for Selecting Values of Input Variables in Analysis of Output from a Computer Code, Technometrics, 21, part 2, pp. 239-245.
8. Neter, J., Kutner M.H., Nachtsheim C.J. and Wasserman W. (2006) Applied Linear Statistical Models. Fourth Edition, McGraw-Hill, Chicago, IL.
9. Romer D. (2001), Advanced Macroeconomics, McGraw-Hill, Chicago, IL.
10. Segre E. (1965) The Collected Works of Enrico Fermi, The University of Chicago Press, Chicago, IL.

Надійшла 15.10.2016

Ю.І. Ключ

Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля, Северодонецк

ВНЕДРЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИЯМИ ДЛЯ ПЕРЕОРИЕНТАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ НА ИННОВАЦИОННЫЙ ПУТЬ РАЗВИТИЯ

Рассмотрена существующая концепция эффективного развития промышленных предприятий, исследованы направления управления эффективным развитием промышленного предприятия. Обосновано формирование этапов последовательности стратегического управления эффективным развитием предприятия на базе формирования системы управления инновациями. Разработана модель определения целей и задач эффективного развития предприятия при формировании системы управления инновациями.

Ключевые слова: инновационная деятельность, предприятие, управление, система, развитие.

Yu.I. Klus

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk

IMPLEMENTATION OF EFFECTIVE SYSTEM OF CORPORATE GOVERNANCE INNOVATION IN REORIENTATION OF INDUSTRIAL ENTERPRISES INNOVATION WAY OF DEVELOPMENT

In the article the existing concept of effective development of industry, Directions Management effective development of industrial enterprises. Grounded formation mechanism of strategic management effective development entity based on the formation system governance of innovation. The model of defining goals and objectives of an effective enterprise development in the formation of management innovation.

Keywords: innovation, enterprise management, system development.

УДК [368.18:614] (477):341.324

О.П. КОРНІЙЧУК, канд. екон. наук,
стар. наук. співроб., старший науковий співробітник
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України, м. Київ

ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПОКАЗНИК ВТРАТ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ

Ключові слова: інтегральний показник втрат, охорона здоров'я, Україна, зовнішня агресія.

Розкрито підходи до оцінки збитків у сфері охорони здоров'я України внаслідок зовнішньої агресії. Вони структуровані за трьома напрямками: людські ресурси, соціальна інфраструктура та навколишнє середовище. Визначено інтегральний показник втрат у сфері охорони здоров'я України у зв'язку з анексією Криму та визнання окремих районів Донбасу тимчасово окупованими територіями.

Вступ. Наслідком анексії Криму стала втрата всієї інфраструктури, у тому числі у сфері охорони здоров'я. Надання медичних послуг пов'язане із примусовим прийняттям громадянства іноземної держави.

У результаті визнання окремих районів Донбасу тимчасово окупованими територіями для громадян, які проживають на контрольованих українською владою територіях, стали недоступні заклади високоспеціалізованої медичної допомоги регіону, які опинились поза контролем української влади. На початкових етапах надання профілактичної та первинної медико-санітарної допомоги в умовах війни знаходилося в ослабленому стані.

Для захисту інтересів українських громадян та держави існує потреба у розробці та застосуванні інтегрального показника втрат у сфері охорони здоров'я України в умовах зовнішньої агресії з боку РФ. Її наслідком стали людські та матеріальні втрати, а також 1 млн 52 тис. 753 громадянина отримали станом на 06.10.2016 статус внутрішньо переміщених осіб¹. Це актуально в контексті виконання постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції Державної програми з відновлення миру на Донбасі» [1].

Аналіз останніх досліджень. Втрати соціально-економічної інфраструктури внаслідок надзвичайних ситуацій досліджувались українськими науковцями В. Волошиним, Л. Жаровою, Є. Хлобистовим, О. Чебановим [2] та ін., а також іноземними дослідниками — van H. Ginkel [3], A. Maskrey [4], O. Cardona [5] та ін. Аналіз соціально-економічних наслідків окупації Донбасу з боку РФ проведено в

¹ За даними оперативної групи Міжвідомчого координаційного штабу з питань, пов'язаних із соціальним забезпеченням громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції.

дослідженнях Е. Лібанової, О. Амоші, В. Вишневецького, В. Гейця [6], статтях С. Гаркавого [7], О. Мовчана [8], В. Надраги [9], О. Вартанової [10] та ін. Оцінку втрат від військових дій РФ на Сході України здійснено у працях Е. Лібанової [11], А. Мейша, С. Мороза [12], О. Коваленка [13] та ін. Напрями розбудови українського Донбасу визначені у роботах Е. Лібанової [11], І. Заблудської, І. Попової, Ю. Рогозян

[14] та ін. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі обґрунтована у Національній доповіді під керівництвом Е. Лібанової, В. Горбуліна і С. Пирожкова [15]. Разом з тим приділяється недостатньо уваги прикладним підходам із визначення інтегрального показника втрат у сфері охорони здоров'я України в умовах зовнішньої агресії.

ТАБЛИЦЯ 1. Перелік показників для оцінки втрат людських ресурсів [2]

Назва показника	Формула для обрахунку	Зміст значень показників
Зміни чисельності населення	$P_e = P_c r t$	P_e — кількість населення на момент надзвичайної ситуації; P_c — кількість населення за даними найближчого перепису після початку війни; r — приріст / зменшення населення за період після війни; t — період часу, за який розраховується втрата людських ресурсів
Втрати від загибелі населення	$P_{loss} = E_{dls} + E_a + E_p + E_{cb}$	E_{dcl} — витрати, обумовлені вибуттям трудових ресурсів з виробництва, тис. грн; E_a — витрати на виплату допомоги на поховання, тис. грн; E_p — витрати на виплату пенсій у разі втрати годувальника, тис. грн; E_{cb} — витрати на поховання загиблих внаслідок війни, тис. грн
Втрати від травмування	$L_i = \sum_{dcw} + \sum_{mc} + \sum_{Uch}$	dcw — витрати, обумовлені вибуттям трудових ресурсів з виробництва, тис. грн
Розмір збитків від втрати життя та здоров'я населення	$P_i = C_{dhr} + \sum E_{af} + \sum E_p$	C_{dhr} — втрати від вибуття трудових ресурсів з виробництва; E_{af} — витрати на виплату допомоги на поховання; E_p — витрати на виплату пенсій у разі втрати годувальника
Втрати від вибуття трудових ресурсів з виробництва	$\sum C_{dhr} = M_1 N + M_s N + M_i N + M_d M$	M_i — втрати від легкого поранення; M_s — втрати від важкого поранення; M_i — втрати від отримання людиною інвалідності; M_d — втрати від загибелі людини; N — кількість постраждалих. <i>Примітка:</i> витрати розраховуються згідно з чинним законодавством.
Збитки від травмування, отруєння чи захворювання персоналу	$\sum A_d = L_{la} N + L_{sa} N + L_d N + L_d N$	L_{la} — втрати від легкого нещасного випадку; L_{sa} — втрати від важкого нещасного випадку; L_d — втрати від отримання людиною інвалідності; N — кількість постраждалих

ТАБЛИЦЯ 2. Перелік показників для оцінки збитків від втрати соціальної інфраструктури охорони здоров'я [2]

Структура збитків	Порядок обрахунку збитків
Пошкодження основних фондів	Передбачає обрахунок фондів як для безпосереднього надання медичних послуг, так і невикористаного призначення, втрат запасів медикаментів, медичного обладнання, інфраструктури з підтримання життєдіяльності закладів охорони здоров'я
Втрата й пошкодження медичного обладнання, медикаментів	Обраховується на основі втрат закладів охорони здоров'я за оптовими цінами на момент їхнього пошкодження
Порушення життєдіяльності закладів охорони здоров'я	Розраховується множенням щоденної кількості громадян, які не змогли отримати медичну допомогу, згідно з показниками попереднього року на суму щоденної шкоди, що відповідає визначеному у гривнях унеможливленню щоденного використання продуктивності кожного закладу охорони здоров'я (щоденного загального обсягу фінансування) із структуруванням за видами надання медичної допомоги

Метою статті є розробка інтегрального показника втрат у сфері охорони здоров'я внаслідок агресивних дій РФ проти України.

Результати дослідження. З метою опрацювання інтегрального показника втрат у сфері охорони здоров'я України внаслідок зовнішньої агресії нами використана методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, а також розроблені на її основі підходи до порядку оцінки втрат соціально-економічного потенціалу України, спричинених воєнними діями РФ у нашій державі [16]. При цьому здійснено структурування збитків за трьома категоріями: *людські ресурси*, *соціальна інфраструктура* та *навколишнє середовище*. А також обґрунтовано інтегральний показник втрат у сфері охорони здоров'я України внаслідок розв'язаної Російською Федерацією війни на території України.

Оцінку втрат *людських ресурсів* доцільно здійснити з використанням шести відповідних показників (табл. 1), а також з урахуванням збитків, пов'язаних із ненаданням медичних послуг та ослабленням здоров'я у зв'язку з ненаданням медичними послугами.

Збитки від втрат здоров'я у зв'язку з ненаданням медичних послуг розраховуються як різниця витрат, пов'язаних з передчасною смертністю громадян у зв'язку із несвоєчасним наданням медичної допомоги, їх інвалідизацією, додатковим обсягом витрат на транспортні послуги, медикаменти у зв'язку із зверненням в інші заклади охорони здоров'я.

Збитки від втрат, пов'язаних із ненаданням медичних послуг, розраховуються, виходячи з їхньої собівартості та середньої норми прибутку, щоденно шляхом множення на кількість днів, протягом яких медична допомога у конкретному закладі охорони здоров'я не надавалась.

Для визначення обсягу збитків *соціальної інфраструктури* доцільне застосування запропонованих трьох показників (табл. 2).

Збитки *навколишнього середовища*.

Збитки від *наднормативного скидання забруднених стоків, викликаних війною*, розраховуються за такою формулою:

$$L_{nr} = V \cdot T (C_{ac} \cdot C_{ca}) C \cdot \sum_{i=1}^M (0,003 \cdot A_i \cdot n) h \cdot 10^{-3},$$

де V — витрати зворотних вод, м³/год; T — тривалість наднормативного скидання, год; C_{ac} —

середня фактична концентрація забруднювальних речовин у зворотних водах, г/м³; C_{ca} — дозволена для скидання концентрація забруднювальних речовин, визначена при затвердженні гранично допустимих скидів (ГДС) та тимчасово узгоджених скидів (ТУС), г/м³. У разі скидання речовин, не включених до переліку речовин, допустимих для скидання, фактична концентрація яких перевищує ГДК для водного об'єкта, що приймає зворотні води, для розрахунку C_o береться таким, що дорівнює ГДК; 0,003 — базова ставка відшкодування збитків у частках неоподаткованого мінімуму доходів громадян, НМД/кг (розрахована як середня вартість знешкодження різних забруднювальних речовин у частках неоподаткованого мінімуму доходів за одиницю маси речовини); A_i — показник відносної небезпечності речовин. Визначається як співвідношення $1/C_{ГДК}$, де $C_{ГДК}$ — гранично допустима концентрація цієї речовини згідно з «Санітарними правилами і нормами № 4630-88» або узагальненим переліком ГДК шкідливих речовин для води рибогосподарських водойм [2, с. 117].

Інтегральний показник втрат у сфері охорони здоров'я.

Для оцінки узагальнених втрат у сфері охорони здоров'я України доцільне застосування відповідного *інтегрального показника* (табл. 3).

Для оцінки впливу воєнних дій на сферу охорони здоров'я України слід використати показники, що характеризують прямі та непрямі збитки у державному, комунальному та приватному секторах з оцінкою стану платіжного балансу. Це має стосуватись збитків інфраструктури — закладів і установ Міністерств охорони здоров'я та соціальної політики України, обсягу втрат обладнання та медикаментів. До непередбачуваних витрат треба віднести наслідки від ненадання допомоги громадянам, збільшення видатків на медичну, соціальну, невідкладну допомогу, на подолання епідемій та контроль за носіями інфекцій, додаткову роботу з населенням, проведенням психосоціальної реабілітації, збільшення цін на ліки та недоотриманий дохід.

Методика обрахунку витрат на соціальний потенціал Донбасу.

Враховуючи надзвичайну актуальність підтримання ефективної системи попередження захворювань, нами актуалізована увага на ви-

ТАБЛИЦЯ 3. Структура інтегрального показника втрат у сфері охорони здоров'я

Назва показника	Формула для обрахунку	Зміст значень показників
Інтегральні втрати системи охорони здоров'я	$H_{S_{loss}^{int}} = Ph_{loss} + I_{loss} + M_{S_{loss}} + D_{loss} + In_{loss} + Inf_{loss} + C_{ls}$	Сума втрат: здоров'я громадян + інфраструктури + медичного персоналу + майбутніх періодів + інноваційні + інфраструктури забезпечення системи охорони здоров'я + витрати на життєзабезпечення сімей
Втрати здоров'я громадян	$Ph_{loss} = Mh_{loss} + Ph_{loss} + Gw_{los} + D_{loss} + T_{loss}$	Сума втрат: психічного здоров'я + фізичного здоров'я + від вогнепальних поранень + від непрацездатності + від несвоєчасного лікування
Втрати інфраструктури	$Inf_{los} = Inf_{los}^f$	Втрати інфраструктури закладів за видами надання медичної допомоги
Втрати медичного персоналу	$Ms_{loss} = Ms_{loss}^{mov} + Ms_{loss}^{mor} + Ms_{loss}^{em} + Ms_{loss}^{tr}$	Сума втрат: медичного персоналу у зв'язку з переїздом в іншу місцевість + медичного персоналу у зв'язку зі смертністю + медичного персоналу у зв'язку зі звільненням з місця роботи + втрати, пов'язані з навчанням та перепідготовкою медперсоналу
Втрати майбутніх періодів	$D_{loss} = Ms_{loss}^{oc.ter} + Hw_{loss}^{sf}$	Сума втрат: пов'язаних з державним фінансуванням на підготовку і перепідготовку медичного персоналу + пов'язаних з державним фінансуванням на підготовку і перепідготовку медичних працівників
Втрати інноваційні	$In_{loss} = Ms_{loss}$	Втрати медичного персоналу $\times 0,4$; де $0,4 - 40\%$ медперсоналу, який знаходиться на окупованих територіях
Втрати інфраструктури забезпечення системи охорони здоров'я	$Inf_{loss}^{hs} = H_{loss} + J_{loss} + R_{loss} + Con_{loss} + W_{loss}^{cl} + Fq_{loss}$	Сума втрат: житла + роботи + доріг + зв'язку + втрати від відсутності чистої питної води + втрати від недостатньої кількості якісних продуктів харчування
Витрати на життєзабезпечення сімей	$Fs_{cost} = P_s + C_{hd}$	Сума витрат: на виплату пенсій у зв'язку із втратою годувальника + на поховання загиблих
Витрати на лікування психічних розладів	$Md_{cost}^{tr} = Md_{cost}^{cr} + Md_{cost}^{in.im} + Md_{cost}^{dis}$	Сума витрат: на лікування психічних розладів на контрольованій території + на лікування психічних розладів внутрішньо переміщених осіб + на інвалідність, отриману внаслідок психічних розладів
Витрати на лікування фізичних розладів	$Pd_{cost}^{tr} = Pd_{cost}^{ct} + Pd_{cost}^{in.im} + Pd_{cost}^{dis}$	Сума втрат: на лікування фізичних розладів на контрольованій території + на лікування фізичних розладів внутрішньо переміщених осіб + на інвалідність, отриману внаслідок фізичних розладів
Втрати інфраструктури ПМСД (за залишковою балансною вартістю)	$PHC_{loss}^{inf} = Mpc_{loss}^c + Cl_{loss}^{mo} + Fd_{loss} + P_{loss}^{sp}$	Сума втрат: комунального центру ПМСД + поліклінік комунальної форми власності + приватних сімейних лікарів + поліклінік державної форми власності
Втрати інфраструктури ВМД (за залишковою балансною вартістю)	$SHC_{loss}^{inf} = Mh_{loss} + Ph_{loss} + H_{loss}^{st-ow}$	Сума втрат: комунальних лікарень + приватних лікарень + лікарень державної форми власності
Втрати інфраструктури третинної медичної допомоги (ТМД) (за залишковою балансною вартістю)	$THC_{loss}^{inf} = Mth_{loss} + Ph_{loss} + H_{loss}^{st-ow}$	Сума втрат: комунальних високоспеціалізованих лікарень + приватних лікарень + лікарень державної форми власності

Втраги інфраструктури екстреної медичної допомоги (ЕМД) (за залишковою балансною вартістю)	$EMC_{loss}^{inf} = M_{loss}^{in,c} + P_{loss} + H_{loss}^{st-ow}$	Сума втрат: комунальних лікарень інтенсивної допомоги + приватних лікарень + лікарень державної форми власності
Втраги інфраструктури невідкладної медичної допомоги	$EMC_{loss}^{inf} = EMC_{loss}^{MC} + Fd_{loss} + EMC_{loss}^{st-ow,c}$	Сума втрат: комунального центру НМД + приватних сімейних лікарів + центру НМД державної форми власності
Втраги інфраструктури паліативної і хоспісної допомоги (за залишковою балансною вартістю)	$Inf_{loss}^{pal,hos} = H_{loss}^{m,ow} + P_{loss} + H_{loss}^{st-ow}$	Сума втрат: хоспісів комунальної форми власності + приватних хоспісів + хоспісів державної форми власності
Втраги інфраструктури реабілітаційної медичної допомоги (за залишковою балансною вартістю)	$Inf_{loss}^{re} = M_{loss}^{cp} + M_{loss}^p + M_{loss}^{s,ow}$	Сума втрат: медичних закладів комунальної власності + приватних медичних закладів + медичних закладів державної форми власності
Втраги інфраструктури фармацевтичних закладів (за залишковою балансною вартістю)	$Inf_{loss}^{ph} = W_{loss}^{c,ow} + R_{loss}^{c,ow} + W_{loss}^{st-ow} + R_{loss}^{s,ow}$	Сума втрат: оптових складів комунальної форми власності + роздрібної мережі комунальної форми власності + оптових складів державної форми власності + роздрібної мережі державної форми власності
Негативні соціально-психологічні наслідки війни	$A_{S-p} = MP_{vic} + MP_m + A_{mc} + A_{sp}$	MP_{vic} — сума, спрямована на медико-психологічну реабілітацію постраждалих, а також осіб, залучених до виконання аварійно-рятувальних робіт в умовах війни, на основі оцінок центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я; військовослужбовців та членів їх сімей, грн; MP_m — сума фінансування заходів медико-психологічної реабілітації неповнолітніх осіб, постраждалих у війні, а також у яких внаслідок війни загинув один або обоє батьків, грн; A_{mc} — сума, що визначена судом як моральна компенсація постраждалим внаслідок війни, грн; A_{sp} — сума, що була витрачена населенням на отримання медичної та соціальної допомоги реабілітаційного характеру за зверненням у відповідні установи після обстрілів, визначається як: $A_{sp} = n \cdot Cp + \sum t We$, де Cp — вартість обслуговування у приватних установах згідно з діючими розцінками, грн; n — кількість звернень у приватні установи, од.; We — вартість години роботи працівника державної установи; t — час, витрачений працівниками державних установ на проведення соціально-психологічних реабілітаційних заходів після обстрілів [2, с. 129—130]
Збитки інфраструктури системи охорони здоров'я міста	$Hinf_{loss} = PNC_{loss}^{inf} + SHC_{loss}^{inf} + THC_{loss}^{inf} + EMC_{loss}^{inf} + EMC_{loss}^{inf} + Inf_{loss}^{pal,hos} + Inf_{loss}^{re} + Inf_{loss}^{ph} + As + p$	Сума збитків інфраструктури системи охорони здоров'я міста + збитки інфраструктури системи охорони здоров'я сіл
Збитки інфраструктури системи охорони здоров'я району	$Hinf_{loss}^d = Hinf_{loss}^c + Hinf_{loss}^v$	Сума збитків інфраструктури системи охорони здоров'я районів
Збитки інфраструктури системи охорони здоров'я області	$Hinf_{loss}^a = HsInf_{dam}^a$	

значенні витрат на особливі запобіжні заходи щодо захворювання населення. Вони розраховуються за формулою:

$$C_{sprec.prec} = C_{san.prot} - C_{h.legisl} - C_{prev.vac} - C_{dis.work} - C_{expert} - C_{other},$$

де $C_{san.prot}$ — витрати на здійснення санітарної охорони території України від занесення інфекційних хвороб, тис. грн; $C_{h.legisl}$ — витрати на дотримання вимог санітарного законодавства при розміщенні, будівництві, реконструкції та технічному переобладнанні об'єктів і споруд будь-якого призначення, тис. грн; $C_{prev.vac}$ — витрати на здійснення профілактичних щеплень, тис. грн; $C_{dis.work}$ — витрати на проведення дезінфекційних, стерилізаційних, дезінсекційних і дератизаційних робіт, тис. грн; C_{expert} — витрати на проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи та гігієнічної регламентації небезпечних факторів, тис. грн; C_{other} — витрати на виконання інших заходів, спрямованих на запобігання захворюваності людей, тис. грн [2, с. 145—146].

У зв'язку з недостатністю індивідуалізованої інформаційної бази для розрахунку зазначених показників доцільним є проведення цільового обстеження й опитування громадян в рамках окремих проектів із залученням фахівців в рамках окремих проектів із Держстату України та експертів у сферах охорони здоров'я, соціальної політики, житлово-комунального господарства, промисловості, екології та фінансів.

Висновки. У дослідженні вперше обґрунтовані методичні засади щодо обрахунку системних втрат у сфері охорони здоров'я України внаслідок зовнішньої агресії. Запропоновано розрахунок інтегрального показника втрат у сфері охорони здоров'я. Він включає втрати здоров'я громадян, медичного персоналу, інфраструктури, майбутніх періодів, інноваційної складової, інфраструктури забезпечення системи охорони здоров'я, витрати на життєзабезпечення сімей. Для його опрацювання використана удосконалена методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Викладену методичну схему оцінки втрат у сфері охорони здоров'я України доцільно використати для обґрунтування доповнень до проектів бюджетів департаментів охорони здоров'я Донецької та Луганської цивільно-вій-

ськових адміністрацій на 2017 р., а також до перспективних програм розвитку регіону.

Українські громадяни, які проживають у Донецькій та Луганській областях, а також в Автономній Республіці Крим, потребують сучасної організації надання якісної і доступної медичної допомоги в умовах окупаційних дій РФ. Це потребує розробки окремого урядового проекту «Доступна та якісна профілактична, первинна медико-санітарна на засадах сімейної медицини, невідкладна та екстрена медична допомога для громадян України, які проживають в Донецькій, Луганській областях, та переміщених осіб із АРК». Для обґрунтування витрат на її надання доцільне використання запропонованих методичних підходів.

Актуальним є проведення обрахунків втрат, які необхідно використати в міжнародних судах щодо захисту інтересів українських громадян і держави шляхом відшкодування збитків, нанесених країною-агресором — Російською Федерацією.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Уряд схвалив концепцію Держпрограми з відновлення миру на Донбасі [Електронний ресурс] // День. — 2016. — Режим доступу : <http://day.kyiv.ua/uk/news/310816-uryad-shvalyv-koncepciyu-derzhprogramy-z-vidnovlennya-myru-na-donbasi>.
2. Соціально-економічний аналіз надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру / Волошин С.М., Жарова Л.В., Хлобистов Є.В., Чебанов О.А. ; За наук. ред. Хлобистова Є.В. ; РВПС України НАН України, НДІ СРП. — Сімферополь : СОНАТ, 2010. — 258 с.
3. van Ginkel H. Introduction speech regarding the expert workshop “Measuring the Vulnerability”, 23—23 Jan. 2005 / H. van Ginkel — Kobe : UNU-HENS, 2005. — P. 12—18.
4. Maskrey A. Vulnerability Accumulation in Peripheral Region of Latin America: the challenge for disaster prevention and management / A. Maskrey. — London : IDNDR, 1993. — 203 p.
5. Cardona O.D. Evaluacion de la Amenaza, la Vulnerabilidad y el Riesgo / O.D. Cardona. — Bogota : Tercer Mundo Editore, 1993 — 75 p.
6. Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики [Електронний ресурс] / Е.М. Лібанова, О.І. Амоша, В.П. Вишневецький, В.М. Геєць ; НАН України. — 2015. — Режим доступу : <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/10/Стратегія-Відновлення-Донбасу-16.10.pdf>.
7. Гаркавий С.Ф. Ескалация конфлікту на сході України: соціально-економічні наслідки / С.Ф. Гаркавий // Фінансовий простір. — 2014. — № 4. — С. 40—46.

8. Мовчан О. Сучасні проблеми у сфері зайнятості населення Донецької та Луганської областей та шляхи їх подолання / О. Мовчан // Україна: аспекти праці. — 2015. — № 2. — С. 23—27.
9. Надрага В.І. Проблеми вимушеної внутрішньої міграції населення в контексті концепції «суспільства ризику» / В.І. Надрага // Український соціум. — 2015. — № 1. — С. 134—141.
10. Вартанова О.В. Соціально-економічні наслідки гібридної війни на сході України / О.В. Вартанова // Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. — 2015. — № 3. — С. 40—44.
11. Лібанова Е.М. Відновлення Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики (стендограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 23 вересня 2015 р.) / Е.М. Лібанова // Вісник Національної академії наук України. — 2015. — № 11. — С. 13—25.
12. Мейш А.В. Оцінка втрат від військових дій на сході України / А.В. Мейш, С.В. Мороз // Вісник Хмельницького національного університету. — 2015. — № 5. — С. 161—165.
13. Коваленко О.В. Реалізація інноваційної моделі України за кризових обставин: аспекти соціальної та продовольчої безпеки / О.В. Коваленко // Облік і фінанси. — 2015. — № 1. — С. 152—158.
14. Інтеграція українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі / [І.В. Заблудська, І.А. Попова, Ю.С. Рогозян та ін.] // Вісник Східно-українського національного університету імені Володимира Даля. — 2015. — № 6. — С. 42—85.
15. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / [Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової ; НАН України. — К., 2015. — 363 с.
16. Корнійчук О.П. Порядок обрахунку втрат соціально-економічного потенціалу України, спричинених окупацією Донбасу та анексією Криму / О.П. Корнійчук // Економіка та право. — 2016. — № 2. — С. 118—123.
- prevention and management, IDNDR, London, United Kingdom.
5. Cardona O. (2004), The need for rethinking the concept of vulnerability and risk from a holistic perspective, Earthscan, London, United Kingdom.
6. O.I. Amosha, V.P. Vyshnevs'kyj and V.M. Gejec' (2015), *Vidrodzhennja Donbasu: ocinka social'no-ekonomichnyh vtrat i priorytetni naprjamy derzhavnoi' polityky* [Revival of Donbass: assessment of socio-economic losses and priority directions of state policy], NAN Ukrai'ny [NAS of Ukraine], available at: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/10/Стратегія-Відновлення-Донбасу-16.10.pdf>. (Accessed 20.09.2016).
7. Garkavyj S.F. (2014), *Eskalacija konfliktu na shodi ukrai'ny: social'no-ekonomichni naslidky* [The escalation of the conflict in eastern Ukraine: socio-economic implications], Finansovyj prostir [Financial space], vol. 4., pp. 40-46.
8. Movchan O. (2015) *Suchasni problemy u sferi zajnjatosti naselennja Donec'koi' ta Lugans'koi' oblastej ta shljahy i'h podolannja* [Current problems in the employment of Donetsk and Lugansk regions and how to overcome them], Ukrai'na: aspekty praci [Ukraine: aspects of labor], vol. 2, pp. 23-27.
9. Nadraga V.I. (2015) *Problemy vymushenoj' vnutrishn'oi' migracii' naseleennja v konteksti koncepcii' suspil'stva ryzyku* [The problems of forced internal migration in the context of the concept of risk society], Ukrai'ns'kyj so-cium [Ukrainian society], vol. 1, pp. 134-141.
10. Vartanova O.V. (2015) *Social'no-ekonomichni naslidky gibrydnoi' vijny na shodi Ukrai'ny* [Socio-economic impact of hybrid war in eastern Ukraine], Visnyk Kremen-chuc'kogo nacional'nogo universytetu imeni Myhajla Os-trograds'kogo [Journal of Mykhailo Ostrohradskyi Kre-men-chuk University], vol. 3., pp. 40-44.
11. Libanova E.M. (2015) *Vidnovlennja Donbasu: ocinka so-cial'no-ekonomichnyh vtrat i priorytetni naprjamy derzhav-noi' polityky (stenograma naukovoï dopovidi na zasidanni Prezydii' NAN Ukrai'ny 23 veresnja 2015 r.)* [Restoration of Donbass: assessment of socio-economic losses and priority areas of government policy (transcript scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine 23 September 2015)], Visnyk Nacional'noi' akademii' nauk Ukrai'ny [Herald of the National Academy of Sciences of Ukraine], vol. №11, pp. 13-25.
12. A.V. Mejsh and S.V. Moroz. (2015), *Ocinka vtrat vid vijs'kovykh dij na shodi Ukrai'ny* [Estimation of losses from military action in eastern Ukraine], Visnyk Hmel'nyc'ko-go nacional'nogo universytetu [Journal of Khmelnytsky National University], vol. 5, pp. 161-165.
13. Kovalenko O. V. (2015), *Realizacija innovacijnoi' modeli Ukrai'ny za kryzovykh obstavyn: aspekty social'noi' ta prodovol'choi' bezpeky* [Implementing innovative model of Ukraine in crisis conditions, and social aspects of food security], Oblik i finansy [Accounting and Finance], vol. 1, pp. 152-158.
14. Zabloods'ka I.V., Popova I.A., Rogozjan Ju.S., Vasylychuk N.O. and Perepelyukova O.V. (2015), *Integracija ukrai'ns'kogo suspil'stva v konteksti vyklikiv ta zagroz podij na Donbasi* [Integration of Ukrainian society in the context of the challenges and threats of events in Donbass], Visnyk Shidnoukrai'ns'kogo nacional'nogo universytetu

REFERENCES

1. Shhodenna vseukrai'ns'ka gazeta Den' (2016) *Uryad shvalyv koncepciju Derzhprogramy z vidnovlennja myru na Donbasi* [The government approved the concept of the State Program to restore peace in Donbas], Shhodenna vseukrai'ns'ka gazeta Den' [Day Newspaper], available at: <http://day.kyiv.ua/uk/news/310816-uryad-shvalyv-koncepciju-derzhprogramy-z-vidnovlennja-myru-na-donbasi> (Accessed 20.09.2016).
2. Voloshyn S.M., Zharova L.V., Khlobystov Ye.V. and Chebanov O.A. (2010), *Sotsial'no-ekonomichnyy analiz nadzvychaynykh situatsiy pryrodnoho ta tekhnohennoho kharakteru* [Socio-economic analysis of natural and man-made emergency situations], RVPS Ukrayiny NAN Ukrayiny, NDI SRP, SONAT, Simferopol', Ukraine.
3. van Ginkel H. (2005), Introduction speech regarding the expert workshop Measuring the Vulnerability, UNU-HENS, Kobe, Japan.
4. Maskrey A. (1993), Vulnerability Accumulation in Peripheral Region of Latin America: the challenge for disaster

- imeni Volodymyra Dalja [Journal of Eastern National University Vladimir Dal], vol. 6, pp. 42-85.
15. Libanova E.M., Gorbulin V.P., Pyrozhkov S.I. and other (2015) *Polityka integracii' ukrai'ns'kogo suspil'stva v konteksti vyklykiv ta zagroz podij na Donbasi (nacional'na dopovid')* [The policy of integration of Ukrainian society in the context of the challenges and threats of events in Donbass (national report)], in Libanova E.M. (ed.), NAN Ukrai'ny [NAS of Ukraine], Kyiv, Ukraine.
16. Kornijchuk O.P. (2016) *Porjadok obrahunku vtrat social'no-ekonomichnogo potencialu Ukrai'ny, sprychynenyh okupacijeju Donbasu ta aneksijeju Krymu* [Rules of calculation of loss socio-economic potential of Ukraine that resulting from the occupation of Donbas and annexation of the Crimea], *Ekonomika ta pravo* [Economics and Law], vol. 2, pp. 118-123.

Надійшла 02.09.2016

А.П. Корнийчук

Институт демографии и социальных исследований
им. М.В. Птухи НАН Украины, г. Киев

ИНТЕГРАЛЬНЫЙ ПОКАЗАТЕЛЬ ПОТЕРЬ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ВНЕШНЕЙ АГРЕССИИ

Раскрыты подходы к оценке убытков в сфере здравоохранения Украины в результате внешней агрессии. Они струк-

турированы по трем направлениям: человеческие ресурсы, социальная инфраструктура и окружающая среда. Определен интегральный показатель потерь в сфере здравоохранения Украины в связи с аннексией территории Автономной Республики Крым и признание отдельных районов Донбасса временно оккупированными территориями.

Ключевые слова: интегральный показатель потерь, здравоохранение, Украина, внешняя агрессия.

O.P. Kornijchuk

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

FEATURES CALCULATION LOSSES IN SOCIAL HEALTH OF UKRAINE UNDER FOREIGN AGGRESSION

The article deals with revealed approaches to the assessment of damages in the health sector of Ukraine due to foreign aggression. They are structured in three areas — human resources, social infrastructure and environment. The integral factor losses in healthcare of Ukraine in relationship with the annexation of the Russian Federation occupation of Crimea and recognition of certain regions of Donbass temporarily occupied territories.

Keywords: integral index losses, healthcare, Ukraine, foreign aggression.

УДК 330.222 + 336.767

О.С. КОРСАКОВА, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів
Донбаський державний технічний університет, м. Лисичанськ

ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ РОЗВИТКУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТИТУТІВ В УКРАЇНІ

Ключові слова: фінансовий ринок, фінансові ресурси, інвестування, небанківські фінансові інститути, довгостроковий позиковий капітал, договірні ощадні інститути, інституційні посередники, регулятивна політика, посередницькі послуги.

Наведено характерні особливості та пояснено економіко-правове підґрунтя здійснення діяльності небанківськими фінансовими інститутами. Досліджено роль та значення договірних ощадних інститутів (пенсійних фондів і страхових компаній) та інвестиційних посередників (інвестиційних фондів і компаній) у системі формування та розподілу інвестиційних фінансових ресурсів. Виокремлено значення державного регулювання діяльності небанківських фінансових інститутів та охарактеризовано шляхи удосконалення нормативно-правової основи взаємодії суб'єктів ринку небанківських фінансових послуг.

Вступ. Сучасний стан ринкових відносин та євроінтеграційні процеси в економіці України вимагають від керівництва держави та провідних спеціалістів розробки та впровадження ефективного механізму функціонування вітчизняного фінансового ринку в цілому й окремих його складових. Для цього основні зусилля потрібно спрямувати на спрощення та оптимізацію каналів руху фінансових ресурсів між суб'єктами господарювання. Відомо, що деякі підприємства з різних сфер економіки та промисловості не завжди мають достатньо коштів для здійснення своєї господарської діяльності. Разом з тим, завжди існують суб'єкти ринку, які мають «вільні» фінансові ресурси і згодні надати їх на певних умовах. При здійсненні прямого інвестування позикові кошти потрапляють безпосередньо від кредитора до позичальника. При здійсненні перерозподілу коштів кредитори (інвестори) беруть на себе всі ризики та можливі втрати (збитки), пов'язані з фінансовою операцією.

Але в умовах ринкової економіки більш дієвим та ефективним методом інвестування діяльності суб'єктів господарювання є опосередковане фінансування із залученням до операції фінансових посередників. Об'єктивно необхідним явищем у реалізації фінансовим ринком своїх функцій є сприяння розвитку посередницької діяльності небанківських фінансових інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізм створення та функціонування небанківських фінансових посередників в Україні досліджено поверхнево. Фінансово-кредитні організації даної групи фінансових посередників здійснюють свою діяльність, спираючись головним чином на зарубіжний досвід діяльності аналогічних установ. У зв'язку з чим часто можна спостерігати, що посередницька

діяльність багатьох небанківських фінансових установ не адаптована до характеру та специфіки функціонування вітчизняного фінансового ринку. Означене негативне явище може бути нейтралізоване лише за умови розробки та впровадження принципово нової інституційно-правової бази становлення системи фінансового посередництва у сфері небанківських фінансово-кредитних установ.

Дослідженню проблематики діяльності та сталого розвитку інститутів фінансового посередництва та фінансових посередників приділяли увагу багато науковців, серед яких: Р. Левін, А. Галетович, В.В. Зимовець, С.П. Зубик, І.Т. Балабанов, В.П. Унінець-Ходаківська, Н.В. Ткаченко, О.В. Клименко, В.П. Левченко та інші. Однак досі лишаються невирішеними питання впровадження принципово нової, адаптованої до реалій функціонування вітчизняного фінансового ринку концепції інвестиційної діяльності фінансових посередників, і окремо — небанківських фінансових установ. Потребує також поглибленого вивчення система факторів впливу на діяльність кредитно-фінансових організацій небанківського сектору та обґрунтування складових їхнього розвитку в контексті забезпечення ефективності функціонування вітчизняного фінансового ринку.

Тому **мета даної статті** — обґрунтування ролі та значення небанківських фінансових інститутів для ефективного розвитку інвестиційної діяльності на фінансовому ринку України.

Результати досліджень. Практика професійної діяльності інститутів фінансового посередництва знаходить своє відображення в реалізації певних економічних функцій, які є специфічними виключно для цієї складової інфраструктури фінансового ринку. Головна функція фінансових посередників у контексті економічного розвитку — забезпечення оптимального перерозподілу капіталу між потенційними інвесторами та потенційними позичальниками.

Ще донедавна основними «продавцями» посередницьких послуг на фінансовому ринку України виступали комерційні банки. Проте переорієнтація всіх сегментів фінансової системи на ринковий механізм призвела до ситуації, коли банки перестали відігравати ключову роль у процесі грошового обігу. Місце комерційних банків у цій сфері поступово займають небанківські фінансові інститути, що створюють суттєву конкуренцію комерційним

банкам на вітчизняному ринку позикового капіталу. Окрім того, небанківські фінансові посередники загалом можуть виконувати функції, що не властиві комерційним банкам, та надавати фінансові послуги, що за нормативно-правовими критеріями та економічними параметрами є неприйнятними для них.

Специфіку окремих сегментів фінансового ринку визначають притаманні їм фінансові інструменти та фінансові послуги. Важливою передумовою модернізації й підвищення рівня ефективності інвестиційної діяльності в сучасних умовах є розвиток небанківських фінансових послуг. Небанківські фінансові послуги надають інститути спільного інвестування (інвестиційні фонди та інвестиційні компанії), страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, кредитні спілки, лізингові та факторингові компанії, ломбарди, довірчі товариства, фонди фінансування будівництва житла тощо.

Серед основних видів небанківських фінансових інститутів дослідники виокремлюють договірні ощадні інститути (пенсійні фонди, страхові компанії) та інвестиційних посередників.

Характерною рисою функціонування договірних ощадних інститутів є діяльність з надання ними посередницьких послуг з розміщення фінансових ресурсів, яка не належить до їхніх основних функцій. Пенсійні фонди та страхові компанії виконують операції з накопичення ресурсів шляхом стягнення внесків та можуть виступати посередниками в механізмі трансформації заощаджень у позиковий капітал (інвестиційний капітал). На думку дослідників, ринок страхових послуг є найпотужнішим у сфері небанківських фінансових інститутів. Однак недержавні пенсійні фонди в Україні, що є одним із сегментів страхового ринку, й до сьогодні проходять стадію становлення [1, с. 84].

Ринок страхових послуг сегментується в багатьох напрямках. Усім сегментам притаманна власна специфіка, але є певні подібні параметри, що характеризують тенденції розвитку сектору страхових посередницьких послуг. Динаміка кількості та характеру розвитку страхових інститутів (як і кредитних спілок) залежить від показника ВВП. Прив'язка до показника ВВП базується на природі походження ресурсів небанківських фінансових інститутів: доходів домогосподарств, рівня заробітної плати робітників та рівня пенсій пенсіонерів —

а вони знаходяться в прямій залежності від економічної та політичної стабільності в державі, рівня і перспектив економічного та промислового розвитку, рівня ВВП [1, с. 90].

Страхові компанії, на відміну від інших небанківських фінансових інститутів, можуть залучати тимчасово вільні фінансові ресурси із суттєво нижчим позиковим відсотком. До того ж страхові компанії виступають одним із головних посередницьких інститутів, що формують більшу частину довгострокових фінансових інвестицій у їхньому загальному обсязі. Саме ресурси страхових компаній (як і пенсійних фондів) — це головне джерело «дешевого» довгострокового інвестиційного капіталу. Інвестиційна політика страхових компаній носить консервативний характер. Пріоритетним напрямом інвестування накопиченого капіталу є інвестиції в цінні папери: корпоративні акції та облігації, державні облігації [2].

Недержавні пенсійні фонди як специфічний сектор небанківських фінансових послуг функціонують у багатьох економічно розвинутих державах. Сфера їхньої діяльності — фінансові операції з акумуляції, інвестування та управління пенсійними внесками учасників фонду. Базовим критерієм розвитку недержавного пенсійного забезпечення в аспекті побудови ефективного ринку небанківських посередницьких послуг є притаманна їм гнучка інвестиційна політика, що сприяє узгодженню інтересів усіх учасників цієї операції. Внески до недержавних пенсійних фондів стягуються не лише з приватних осіб (у майбутньому — отримувачів виплат за угодою), а й з роботодавців за рахунок їхнього власного капіталу (згідно з колективною угодою). Ця операція, досить витратна на перший погляд, якнайкраще сприяє оптимізації системи задоволення соціальних та інвестиційних потреб роботодавців. Така концепція дає змогу навіть невеликим організаціям та установам запропонувати своїм робітникам переваги вигідної та надійної схеми пенсійного забезпечення.

Недержавні пенсійні фонди у своїй роботі тісно співпрацюють зі страховими компаніями в сфері надання послуг з пенсійного страхування (індивідуального та колективного). Характерна риса пенсійного страхування — встановлення фіксованої суми пенсійних виплат (страхового анuitету), яка прямо пропорційна розміру страхових внесків. Важливо

відмітити також, що в процесі здійснення діяльності в сфері пенсійного страхування страхова компанія формує резерв страхових виплат з метою забезпечення пенсійних виплат у майбутньому [3]. Кошти, накопичені в резерві, є джерелом інвестиційних ресурсів у фінансові активи (зокрема у цінні папери підприємств і держави).

Варто наголосити також, що недержавним пенсійним фондам відведено важливу роль в оптимізації системи функціонування фінансового ринку у цілому та окремих його складових. Це пов'язано з тим, що пакети цінних паперів, якими володіють недержавні пенсійні фонди за рахунок інвестування коштів своїх учасників, виводяться з обігу на фондовій біржі, тож не беруть участі у спекулятивних фондових операціях [4].

Стрімкий розвиток фінансових відносин посилює роль та значення сектору інвестиційного посередництва. В економічно розвинутих країнах зростання частки інвестиційних посередників у загальній системі акумуляції та перерозподілу фінансових ресурсів пояснюється декількома аспектами:

- 1) зростання пропозиції коштів на ринку довгострокового капіталу;
- 2) специфічні переваги інвестиційного посередництва: забезпечення відносно високого рівня доходу за відносно низького рівня ризику здійснення операції.

Інвестиційні фінансові посередники (інвестиційні фонди та інвестиційні компанії) формують фінансові ресурси за рахунок емісії цінних паперів (акцій та облігацій) із подальшим їх розміщенням на фінансовому ринку. Відмінна характерна риса діяльності інвестиційних фондів та компаній — їхня орієнтація на ринок довгострокових кредитів. Інвестиційні посередники надають послуги з довгострокового іпотечного кредитування; довгострокового споживчого кредитування; кредитування будівельних проектів та суб'єктів малого бізнесу; довгострокового інвестиційного кредитування (воно слугує основою інноваційного розвитку та розвитку науково-технічного прогресу) [5].

Інвестиційні посередники у процесі залучення фінансових ресурсів спираються на умови укладеної з інвестором угоди. Згідно з нею інвестиційний фінансовий посередник має забезпечити інвестора сертифікатом чи іншим свідоцтвом, що регулює взаємовідносини між

ними, з зазначенням певних умов. Угодою визначаються:

- 1) термін сплати коштів за зобов'язаннями (визначений термін чи то на вимогу інвестора);
- 2) порядок сплати та рівень доходу інвестора («плаваючий», фіксований).

В Україні останнім часом спостерігається поступове зростання кількості інвестиційних посередницьких установ. Головною метою їхньої діяльності на вітчизняному фінансовому ринку є створення сприятливих умов для нагромадження фінансових ресурсів суб'єктами економічних відносин та забезпечення функціонування механізму ефективної їх трансформації в інвестиційний капітал. Саме фінансові ресурси інвестиційних фондів і компаній створюють інвестиційні ресурси для функціонування як реального, так і фінансового секторів економіки. Важливим критерієм діяльності інвестиційних посередників є ефективний перерозподіл тимчасово вільних фінансових ресурсів із забезпеченням максимально низького ризику операції інвестування. Останнє досягається за рахунок розподілу інвестиційних «потоків» серед різних інструментів фінансового ринку (диверсифікація). І саме інвестиційні посередники, що об'єднують грошові кошти своїх інвесторів та надають можливість останнім володіти частками великих пакетів цінних паперів різних за сферою діяльності підприємств, не лише забезпечили дрібним інвесторам пріоритети великомасштабного інвестування, а й надали їм можливість користуватися перевагами диверсифікаційних процесів. До того ж в управлінні інвестиційних посередників зазвичай перебуває значна кількість малих інвестиційних ресурсів, які обслуговуються як один великий інвестиційний портфель. Це дає можливість виділити економію витрат за рахунок ефекту масштабу. Також можна стверджувати, що відбувається зниження витрат на проведення операції з фінансовими інструментами, оскільки інвестиційні посередники оперують значними сумами фінансових ресурсів [6, с. 273—274].

Отже, розвиток інвестиційного посередництва є важливим напрямом сталого розвитку вітчизняного фінансового ринку. На думку дослідників, ключовими чинниками, що визначають подальший розвиток інститутів спільного інвестування та слугують індикаторами їхнього впливу на стан економіки країни та

рівень ефективності роботи вітчизняного фінансового ринку, є [6, с. 289—291]:

- 1) зростання рівня доходів населення та залучення їх у подальшому до інвестиційних процесів;
- 2) оптимізація концепції функціонування фондового ринку; орієнтація його діяльності на роботу з «якісними» фінансовими інструментами;
- 3) розробка та впровадження сучасної системи інфраструктури фондового ринку;
- 4) забезпечення використання широкого спектра фінансових інструментів та ефективного механізму взаємодії всіх учасників фінансових відносин.

Критерії сучасних економічних реалій спричинили необхідність активізації внутрішнього інструментарію для більш ефективного залучення та використання потенціалу небанківських фінансових установ з метою задоволення попиту на фінансові послуги та інвестиції. Ці фактори позначилися на динаміці зареєстрованих у Державному реєстрі фінансових установ протягом 2015 року, спричинили поступову зміну конфігурації учасників фінансових ринків (таблиця). Серед основних причин, що спричинили зростання сегмента небанківського ринку фінансових послуг, можна виділити: впровадження конкурентних з банками умов кредитування; підвищення попиту на послуги з мікрокредитування; реалізація на ринку посередницьких послуг переваг факторингового обслуговування [7].

Розбудова ринків небанківських фінансових послуг та розвиток сфери діяльності небанківських фінансових інститутів неможливі без втручання у процес держави, що створює нормативно-правову основу функціонування ринку фінансових послуг взагалі та окремих його сегментів зокрема. Необхідні кроки на шляху підвищення ефективності державного регулювання ринку небанківських фінансових послуг знайшли своє відображення в Стратегії реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015—2020 роки, розробленій та запропонованій до впровадження Національною комісією, яка здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг України). Згідно зі Стратегією реформування, Нацкомфінпослуг як головний орган державного регулювання ринків небанківських фі-

нансових послуг та небанківських фінансових інститутів здійснює свою діяльність за такими напрямками [7]:

1) дерегуляція на ринках небанківських фінансових послуг та спрощення регуляторного середовища;

2) удосконалення діяльності регулятора підвищення рівня ефективності державного нагляду;

3) захист інтересів споживачів фінансових послуг та відновлення довіри до небанківських фінансових інститутів;

4) ефективний регуляторний вплив та сприяння сталому розвитку ринків небанківських фінансових послуг.

Враховуючи вищевикладене, можна констатувати, що сферу діяльності небанківських фінансових інститутів як складову ринку фінансового посередництва України необхідно активно всебічно підтримувати та розвивати.

Дані державного реєстру фінансових установ у 2015 р. [7]

Фінансові установи	Станом на		Зміни в 2014 році		Станом на 31.12.2015	Відхилення (шт.)
	31.12.2013	31.12.2014	внесено	виключено		
Страхові компанії, усього	407	382	9	30	361	-21
у тому числі:						
страхові компанії з ризикових видів страхування	345	325	9	22	312	-13
страхові компанії зі страхування життя	62	57	0	8	49	-8
Кредитні установи, усього	739	711	22	5	728	17
у тому числі:						
кредитні спілки	624	589	2	3	588	-1
інші кредитні установи	85	92	20	2	110	18
юридичні особи юридичного права	30	30	0	0	30	0
Ломбарди	479	477	27	22	482	5
Фінансові компанії	377	415	175	19	571	156
Довірчі товариства	2	2	0	0	2	0
Недержавні пенсійні фонди	81	76	0	4	72	-4
Адміністратори НПФ	28	24	0	1	23	-1
Разом	2113	2087	233	81	2239	152

За умови раціональної організації діяльності небанківських фінансових посередників останні можуть здійснити значний позитивний вплив на фінансовий ринок та ринок фінансових послуг, національну економіку, соціальні й соціально-економічні процеси в суспільстві [1, с. 91]. Роль держави у цьому процесі полягає у створенні необхідних умов для оптимізації обсягів діяльності небанківських фінансових інститутів та її напрямків, забезпеченні фінансової безпеки і стабільності функціонування та розвитку комерційних структур — суб'єктів ринку фінансового посередництва, захисті прав споживачів фінансових послуг.

Висновки. В умовах ринкової економіки ефективний розвиток небанківських фінансових інститутів у системі інвестиційної діяльності є необхідним аспектом результативного функціонування та сталого розвитку вітчизняного фінансового ринку. Обґрунтовані в процесі дослідження роль та значення небанківських фінансових інститутів на прикладі договірних ощадних інститутів та інвестиційних посередників дають підстави відвести останнім вагоме місце в контексті оптимального перерозподілу капіталу між усіма секторами та ланками економіки. Цінною є функціональність небанківських фінансових посередників, які можуть надавати послуги, що неприйнятні чи то навіть заборонені для комерційних банків.

Діяльність договірних ощадних інститутів, як і інвестиційних посередників, зорієнтована загалом на ринок довгострокового кредитування і є вагомим джерелом довгострокових інвестицій (тоді як комерційні банки неохоче йдуть на інвестування довгострокових проєктів). До того ж концепція функціонування цієї групи фінансових посередників дозволяє малому інвестору за рахунок дольової участі в акумульованому капіталі отримати вигоди інвестування в великомасштабні програми. Інвестиційні фінансові посередники формують інвестиційний капітал за рахунок випуску цінних паперів; нагромаджені кошти є джерелом інвестиційних ресурсів для реального та фінансового секторів економіки. Відмінна риса їхньої діяльності — оптимізація співвідношення між рівнем очікуваного доходу від інвестицій і рівнем ризику проведення фінансової операції.

Беручи до уваги світові тенденції глобалізації та євроінтеграції, головним параметром

сталого розвитку діяльності небанківських фінансових інститутів в Україні є удосконалення її нормативно-правового регулювання з боку держави. Пріоритетним завданням у цій сфері має стати вдосконалення законодавчого підґрунтя в питаннях гарантування фінансової безпеки споживачів послуг небанківських фінансових інститутів. Державні органи регулювання та контролю своїми діями також мають сприяти підвищенню прозорості операцій на ринку небанківського фінансового посередництва. Реалізація означених заходів допоможе стабілізації та подальшому розвитку як фінансового ринку України загалом, так і окремих його складових, зокрема ринку небанківських фінансових інститутів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Клименко О.В. Закономірності розвитку ринків небанківських фінансових послуг в Україні / О.В. Клименко // Фінанси України. — 2014. — № 6. — С. 80—94.
2. Кужелев М.О. Развитие рынка страховых услуг: зарубежный опыт та украинські реалії / М.О. Кужелев, О.С. Сокирко // Актуальні проблеми економіки. — 2015. — № 9 (171). — С. 365—371.
3. Левченко В.П. Ринок небанківських фінансових послуг України: поточний стан та перспективи розвитку / В.П. Левченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць; ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ». — 2010. — Вип. 29. — С. 379—393.
4. Ткаченко Н.В. Удосконалення науково-методичного підходу до оптимізації інвестиційного портфеля державних пенсійних фондів / Н.В. Ткаченко, О.В. Шабанова // Фінанси України. — 2016. — № 1. — С. 80—98.
5. Рубанов П.М. Види та роль фінансових посередників на сучасному етапі розвитку фінансової системи / П.М. Рубанов // Вісник Запорізького національного університету. — 2012. — № 3 (15). — С. 204—209.
6. Активізація інвестиційного процесу в Україні: колективна монографія / [Т.В. Майорова, М.І. Дибя, С.В. Онишко та ін.]; за наук. ред. М.І. Дибя, Т.В. Майорової. — К. : КНЕУ, 2012. — 472 с.
7. Звіт про діяльність Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, за 2015 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/rsviti-nackomfinposlug.html>

REFERENCES

1. Klymenko O.V. (2014), *Zakonomirnosti rozvytku rynkiv nebankivs'kyh finansovyh poslug v Ukraini* [Regularities of market development non-Bank financial services in Ukraine], Finance Of Ukraine, vol. 6, pp. 80-94.

2. Kuzhelev M.O. and Sokyrko O.S. (2015), *Rozvytok rynku strahovyh poslug: zarubizhnyi dosvid ta ukrayins'ki realiyi* [The development of the market of insurance services: foreign experience and Ukrainian realities], Actual problems of Economics, vol. 9 (171), pp. 365-371.
3. Levchenko V.P. (2010), *Rynok nebankivs'kyh finansovyh poslug Ukrainy: potochnyi stan ta perspektyvy rozvytku* [Non-Bank financial services in Ukraine: current state and prospects of development], Problemy i perspektyvy rozvytku bankivs'koyi systemy Ukrainy, zb. nauk. pracz' DVNZ Ukrainys'ka akademiya bankivs'koyi spravy NBU, vol. 29, pp. 379-393.
4. Tkachenko N.V. and Shabanova O.V. (2016), *Udoskonalennya naukovo-metodychnogo pidhodu do optymizatsiyi investytsiynogo portfelya nederzhavnyh pensiyinyh fondiv* [The improvement of methodological approach to the optimization of the investment portfolio of private pension funds], Finance Of Ukraine, vol. 1, pp. 80-98.
5. Rubanov P.M. (2012), *Vydy ta rol' finansovyh poserednykiv na suchasnomu etapi rozvytku finansovoyi systemy* [The types and role of financial intermediaries at the present stage of development of the financial system], Visnyk Zaporiz'kogo natsional'nogo universytetu, vol. 3 (15), pp. 204-209.
6. Mayiorova T.V., Dyba M.I., Onyshko S.V. and other (2012), *Aktyvizatsiya investytsiynogo protsesu v Ukraini* [Activization of investment process in Ukraine], in Dyba M.I. and Mayiorova T.V. (eds), KNEU, Kyiv, Ukraine
7. The official site of National Commission exercising state regulation in the sphere of financial markets (2015), *Zvit pro diyal'nist' Natsional'noyi komisii, scho zdiysnyue derzhavne reguluvannya u sferi rynkiv finansovyh poslug, za 2015 rik* [A report on the activities of the National Commission, carrying out state regulation in the sphere of financial services markets, in 2015], available at: <http://nfp.gov.ua/content/rsviti-nackomfinposlug.html> (Accessed 21 September 2016).

Надійшла 27.09.2016

О.С. Корсакова

Донбасский государственный
технический университет, г. Лисичанск

ОБОСНОВАНИЕ НЕОБХОДИМОСТИ РАЗВИТИЯ НЕБАНКОВСКИХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ В УКРАИНЕ

Рассмотрены характерные особенности и обоснована экономико-правовая база осуществления деятельности небанковских финансовых институтов. Исследована роль и значение контрактных сберегательных институтов (пенсионных фондов и страховых компаний) и инвестиционных посредников (инвестиционных фондов и компаний) в системе формирования и распределения инвестиционных финансовых ресурсов. Выделено значение государственного регулирования деятельности небанковских финансовых институтов и охарактеризованы пути совершенствования нормативно-правовой основы взаимодействия субъектов рынка небанковских финансовых услуг.

Ключевые слова: финансовый рынок, финансовые ресурсы, инвестирование, небанковские финансовые институты, долгосрочный заемный капитал, контрактные сберегательные институты, институционные посредники, регулятивная политика, посреднические услуги.

O.S. Korsakova

Donbass State Technical University, Lisichansk

THE RATIONALE FOR THE DEVELOPMENT OF NON-BANK FINANCIAL INSTITUTIONS IN UKRAINE

The article considers characteristic features and justified economic-legal framework for the conduct of activities of non-

Bank financial institutions. Investigated the role and importance of contractual savings institutions (pension funds and insurance companies) and investitsionnyj intermediaries (investment funds and companies) in the system of formation and distribution of investment funds. The selected value of state regulation of activities of non-Bank financial institutions and outlines the ways to improve normative-legal basis of interaction of subjects of the market of non-banking financial services.

Keywords: financial market, financial resources, investment, non-Bank financial institutions, long-term borrowed capital, contractual savings institutions, institutional intermediaries, regulatory policy, mediation services.

УДК 339.137.2:338.45

Я.В. КУДРЯ, канд. екон. наук, наук. співроб. відділу
розвитку виробничої сфери регіону та інвестицій
ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України», м. Львів
Р.В. МІХЕЛЬ, канд. екон. наук, мол. наук. співроб. відділу
розвитку виробничої сфери регіону та інвестицій
ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України», м. Львів

ОЦІНКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ ПРОМИСЛОВОСТІ

Ключові слова: активність, експорт, зовнішньоекономічна діяльність, конкурентні переваги, оцінка, промисловість, регіон.

Висвітлено розв'язання проблем оцінки конкурентоспроможності промисловості в Україні. В основу оцінювання покладено конкурентні переваги вітчизняної промисловості у розрізі регіонів. Оцінено конкурентні переваги національної промисловості на прикладі зовнішньоекономічної активності промислової діяльності. Виділено негативні тенденції і сильні сторони зовнішньоекономічної діяльності в промисловості. Розроблено заходи щодо забезпечення підвищення конкурентоспроможності промисловості в областях.

Вступ. У рейтингу глобального Індексу конкурентоспроможності Україна в 2015 році втратила три позиції. Згідно із показником у 4,03 бала із семи можливих, вона перемістилася із 76-го на 79-те місце серед ста сорока країн (у 2014 р. — 4,14 бала) [1]. Зменшення рейтингу національної економіки України актуалізує необхідність проведення наукових досліджень щодо підвищення активності промислової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток концепцій і теорії конкурентоспроможності зроблено А. Гутманом, Дж. Даннінгом, А. Курно, К. Марксом, А. Маршаллом [2, 3] та ін. Теоретичними основами ринкової конкуренції і формування конкурентного середовища, ефективних механізмів управління конкурентними перевагами на рівнях корпорацій, країн та регіонів у різний час займалися Є. Брюн, Б. Гардінер, Р. Камані, Дж. Кларк, П. Кругман [4, 5] та ін.

Проблеми регіональної конкурентоспроможності на міжнаціональному і національному рівнях були розглянуті в [2–6]. Запропоновані концепції ланцюжків доданої вартості і «регіонів, що навчаються», техніко-економічна та еkleктична ОЛІ-парадигма, моделі формування конкурентоспроможності на міжнародній арені, понад сто підходів до оцінювання конкурентоспроможності підприємств.

Також важливі і ґрунтовні теоретичні, прикладні, фундаментальні економічні дослідження проблематики конкурентоспроможності національної економіки України та економічної діяльності, зокрема промислового сектору економіки, представлені в роботах [2–6]. Їх авторами були висвітлені теоретико-методологічні і методичні

підходи до всебічного розвитку конкуренції, конкурентоспроможності та міжнародні, макро- і мікроекономічні аспекти, широка палітра регіональних та галузевих питань у сферах формування конкурентних переваг, оцінено конкуренцію на ринках тощо.

Загалом, як показав аналіз економічних досліджень і літературних джерел за проблематикою становлення конкурентоспроможності [1–7], на сьогодні достатню увагу приділено вивченню та розв'язанню із позицій гносеологічного, методологічного, процесійного, формацийного і фізіологічного підходів. До цих пір у дослідженнях проблем конкурентоспроможності акцент робився часто на таких її типах, як глобальна, країн, підприємств. Однак конкурентні переваги створюються на мезорівні національної економіки. Водночас названі переваги формують суб'єкти господарювання за видами економічної діяльності. Звідси виникає необхідність у проведенні вивчення проблем конкурентоспроможності промислового сектору і безпосередньо промисловості регіонів.

При цьому Україною була ратифікована і набула чинності Угода про асоціацію з ЄС [8], одним із основоположних принципів якої є визнання державами-членами ЄС важливості вільної і неспотвореної конкуренції у міжнародній торгівлі. Це створює умови для збільшення обсягів продаж вітчизняної промислової продукції на міжнародних і світових ринках. Проте нарощення Україною експортного потенціалу становить виклик для національної промисловості. На жаль, стан розвитку промислової діяльності, що засвідчено, наприклад, у [9, 10], не дозволяє дати об'єктивну, своєчасну і повноцінну відсіч більшості із європейських, світових високотехнологічних конкурентів.

Метою статті є оцінювання рівня конкурентоспроможності національної промисловості у розрізі областей України на прикладі зовнішньоекономічної активності промислової діяльності, аналізу її стану і формування комплексу заходів щодо підвищення конкурентоспроможності на ринках промислової продукції.

Результати дослідження. Здійснені вітчизняні економічні дослідження засвідчують, що важливе значення у процесі розвитку зовнішньоторговельних операцій і зовнішньоеконо-

мічної діяльності України уряд надає національній промисловості. Це обумовлюється тим, що значення показника частки експорту промислової продукції в загальному обсязі експорту було оцінено на рівні 61,3 % в 2015 році експертами-економістами [11], а це 20 % національної економіки України у ВВП країни. Зважаючи на цей факт, оцінювання стану розвитку експортної діяльності у промисловості пропонуємо виконувати у теорії і на практиці із використанням типізованих результатів розрахунків індексу зовнішньоекономічної активності промислової діяльності (для областей, у цілому). При цьому економічний зміст і супутнє застосування інтегрального індексу зовнішньоекономічної активності промисловості передбачають проведення розрахунків величин часток експорту промислової діяльності в обсягах експорту України та реалізованої промислової продукції.

Оцінювання і аналіз стану розвитку експортної діяльності у національній промисловості засвідчили, що показник частки експорту промислової діяльності в обсязі експорту України мав визначальний вплив на зовнішньоекономічну активність промисловості упродовж 2011–2015 рр. (рисунок). Зокрема, частка експорту промисловості у загальному обсязі експорту зменшилась на 0,14 в. п. у 2015 році відносно 2011 року.

Зменшення частки експорту промисловості у загальному обсязі експорту в 2015 р. призвело до спаду значень показника на 0,062 в. п. Останні економічні дослідження показали, що основним чинником, який зумовлює зменшення частки експорту промисловості в обсязі

Значення показників зовнішньоекономічної діяльності в Україні, %. Джерело: побудовано авторами за [9, 12]

Групування областей України за індексами зовнішньоекономічної активності промисловості

Групи	2011		2012		2013		2014		2015	
	Область	Значення індексу	Область	Значення індексу	Область	Значення індексу	Область	Значення індексу	Область	Значення індексу
I	Луганська	0,986	Донецька	0,981	Донецька	0,945	Луганська	0,985	Волинська	0,865
	Донецька	0,973	Закарпатська	0,912	Кіровоградська	0,899	Донецька	0,883	Дніпропетровська	0,862
	Закарпатська	0,875	Луганська	0,899	Закарпатська	0,874	Закарпатська	0,804	Донецька	0,823
	Дніпропетровська	0,826	Дніпропетровська	0,839	Луганська	0,863	Дніпропетровська	0,775	Запорізька	0,819
	Сумська	0,705	Запорізька	0,83	Запорізька	0,806	Запорізька	0,76	Закарпатська	0,798
	Волинська	0,692	Сумська	0,754	Дніпропетровська	0,799	Волинська	0,71	Сумська	0,683
II			Полтавська	0,745	Волинська	0,673	Кіровоградська	0,693		
			Волинська	0,732	Полтавська	0,671				
	Запорізька	0,638	Кіровоградська	0,61	Сумська	0,659	Сумська	0,656	Луганська	0,623
	Івано-Франківська	0,61	Львівська	0,595	Житомирська	0,601	Рівненська	0,548	Рівненська	0,613
	Житомирська	0,601	Рівненська	0,582	Чернівецька	0,558	Житомирська	0,543	Житомирська	0,607
	Полтавська	0,59	Івано-Франківська	0,579	Львівська	0,514	Полтавська	0,524	Кіровоградська	0,546
	Чернівецька	0,579	Житомирська	0,572	Рівненська	0,474	Львівська	0,487	Полтавська	0,536
	Чернігівська	0,577	Чернівецька	0,552	Тернопільська	0,366	Івано-Франківська	0,481	Миколаївська	0,5
	Львівська	0,576	Одеська	0,459	Вінницька	0,363	Харківська	0,432	Івано-Франківська	0,48
	Кіровоградська	0,502	Миколаївська	0,458	Миколаївська	0,358	Чернівецька	0,42	Чернівецька	0,479
	Рівненська	0,499	Черкаська	0,372	Харківська	0,341	Миколаївська	0,381	Львівська	0,454
	Тернопільська	0,479	Вінницька	0,371			Вінницька	0,355	Вінницька	0,446
	Миколаївська	0,468							Тернопільська	0,434
	Вінницька	0,464							Одеська	0,407
III	Черкаська	0,432							Харківська	0,406
	Харківська	0,376								
	Київська	0,363								
	Одеська	0,281	Харківська	0,33	Одеська	0,334	Чернігівська	0,324	Київська	0,305
	Хмельницька	0,206	Тернопільська	0,282	Івано-Франківська	0,314	Тернопільська	0,307	Черкаська	0,21
	Херсонська	0,137	Київська	0,239	Черкаська	0,311	Одеська	0,261	Чернігівська	0,207
			Хмельницька	0,189	Хмельницька	0,293	Київська	0,259	Херсонська	0,205
			Чернігівська	0,152	Херсонська	0,259	Хмельницька	0,25	Хмельницька	0,161
			Херсонська	0,109	Чернігівська	0,24	Черкаська	0,229		
					Київська	0,221	Херсонська	0,106		

Примітка. Показники Донецької і Луганської областей наведені без урахування тимчасово окупованих територій. Джерело: згруповано і розраховано авторами за [9, 10, 12–15].

експорту України, є спад значень показника у таких областях: Тернопільській (на 0,288 в. п. порівняно із 2011 р.) і Хмельницькій (0,204 в. п.), Чернівецькій (0,244 в. п.) та Чернігівській (0,499 в. п.) протягом 2011—2015 рр.

Щодо частки експорту промисловості в обсязі реалізованої промислової продукції упродовж 2011—2015 рр., то значення показника характеризуються відносною стабільністю (середньорічна величина становить 35,6 %) у вказаний проміжок часу.

Економічний аналіз становища розвитку експортної діяльності у національній промисловості показав, що динаміка величин і вплив частки експорту промисловості в обсязі реалізованої промислової продукції на значення індексу зовнішньоекономічної активності України були незначними. Водночас у процесі оцінки розвитку експортної діяльності у промисловості зафіксовано поступове збільшення індексу зовнішньоекономічної активності України — на 0,046 п. у 2015-му порівняно із 2013 р.

Результати аналізу часток експорту промисловості у загальних обсягах експорту і реалізованої промислової продукції практично дозволяють провести групування областей за індексами зовнішньоекономічної активності промисловості (таблиця), сформулювати обґрунтовані висновки про її однорідність. Так, згідно із ранговістю індексів зовнішньоекономічної активності промисловості в областях, пропонуємо розрізняти такі їхні групи:

- I група — із високим рівнем зовнішньоекономічної активності промисловості, зі значенням показника $1 \div 0,671$;
- II група — із середнім рівнем зовнішньоекономічної активності промисловості, зі значенням показника $0,67 \div 0,331$;
- III група — із низьким рівнем зовнішньоекономічної активності промисловості, зі значенням показника $0,33 \div 0$.

Як видно із таблиці, I групу в 2015 р. представляли області, для яких характерна стабільно висока зовнішньоекономічна активність промисловості у 2011—2015 рр. Наприклад, представники I групи входили у десятку лідерів за значеннями часток експорту промисловості в обсягах експорту України (а це від 93,8 % у Дніпропетровській до 76,3 % у Сумській обл.) і реалізованої промислової продукції (відповідно від 60,7 % у Волинській до

46,1 % у Сумській обл. у 2015 р.). Як правило, це області із високим рівнем виробничої активності промисловості.

Середній рівень виробничої активності промисловості був характерним у більшості випадків для областей із високою зовнішньоекономічною активністю промислової діяльності. Виняток становила Запорізька обл., тому що належала до групи областей із високим ступенем виробничої активності промисловості. Здебільшого у складі експорту цих областей переважала продукція переробної промисловості. Так, області із I групи в 2015 р. максимально, найбільше експортували недорогоцінні метали (у т. ч. Запорізька обл. — 53,2 %, Дніпропетровська і Донецька обл. — 58,8 та 79,5 %), машинобудівну продукцію (наприклад, Волинська обл. — 45 %, Закарпатська і Запорізька обл. — 60 та 22,7 %, Сумська обл. — 27,6 %) Крім того, області збільшували обсяги експорту продукції деревообробної промисловості (зокрема Волинська та Закарпатська обл. — 13 та 9 %), мінеральних продуктів (Дніпропетровська обл. — 22,2 %).

Натомість Луганська і Полтавська області не втримали позиції у I групі (із високою зовнішньоекономічною активністю промисловості). Проведені оцінка і аналіз розвитку експортної діяльності національної промисловості показали, що Луганська обл. була лідером I групи двічі — у 2011 та 2014 рр. Але через зменшення рівня виробничої активності промисловості мала місце регресія зовнішньоекономічної активності в області (відбувся спад значень показника на 0,36 в. п. в 2015 р. відносно 2014 р.). Водночас зменшення величин стало головною передумовою для переходу Луганської області із I до II групи. Проте зменшення її зовнішньоекономічної активності зумовлене скороченням обсягів експорту промислової продукції в 2015 р. порівняно із 2014 р. на 75,8 %. На практиці ситуація призвела до зменшення частки експорту промисловості в обсязі реалізованої промислової продукції до 27,4 % в 2015-му проти 67,1 % у 2014 р.

Зменшення зовнішньоекономічної активності промисловості Полтавської області, як і у випадку із Луганською, її перехід із I групи до II пояснені дзеркальними економічними ефектами зменшення рівня виробничої активності промислової діяльності областей. Це чітко ілюструють значення її індексу зов-

нішньоекономічної активності промисловості, який зменшився на 0,135 п. в 2015 р. порівняно із 2013 р. Його спад відбувся унаслідок зменшення значень часток експорту промислової діяльності в обсягах експорту України та реалізованої промислової продукції. За даними [16], не останньою причиною спаду зовнішньоекономічної активності промисловості Полтавської обл. стало зменшення обсягів експорту області у Російську Федерацію (до 6 % у 2015-му проти 24 % у 2013 р.).

До групи із середньою зовнішньоекономічною активністю промисловості в 2015 р. увійшли 54 % областей. Так, економічні дослідження засвідчують, що більшість із них (вісім із тринадцяти) характеризувалися середнім рівнем значень показників виробничої активності промисловості. Це представники Західного регіону: Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська і Чернівецька обл. Також до областей із середньою виробничою активністю промислової діяльності у розрізі України прирівнюємо Вінницьку, Житомирську і Кіровоградську обл. Значення часток експорту промисловості цих областей в обсязі експорту України коливалися по-різному: від 82,7 % у Полтавській до 66 % у Чернівецькій обл., а реалізованої промислової продукції — від 38,4 % у Тернопільській до 31,1 % в Івано-Франківській обл.

Водночас Миколаївська та Одеська обл. за значеннями показників в 2015 р. відзначалися високими частками експорту в обсязі реалізації промислової продукції — 61,5 та 50,6 % (відносно 2014 р.). Проте у 2015 р. вони мали чи не найнижчі значення частки експорту промисловості в обсязі експорту України — 36,7 і 39,2 % відповідно (порівняно із 2014 р.). Оцінювання і аналізування стану розвитку експортної діяльності в промисловості показали, що низькі частки експорту промисловості у загальному обсязі експорту стали безпосередньо своєрідним продуктом спеціалізації Миколаївської та Одеської областей на зовнішньоторговельних операціях сільськогосподарською продукцією.

Варто зазначити, що Одеська область до 2014 р. входила до складу III групи областей за індексами зовнішньоекономічної активності промисловості. Проте у 2015 р. індекс області збільшився на 0,146 п. унаслідок зростання частки експорту промисловості в обсязі ре-

лізованої промислової продукції, яке рівне 10,4 п., що забезпечило перехід області із III групи до II.

Результати економічних досліджень засвідчують, що на межі між II та III групами знаходилася Харківська область. Порівняно із іншими областями II групи, вона характеризувалася низьким значенням частки експорту промисловості в обсязі реалізованої промислової продукції — 26,9 %. Але у зв'язку зі зменшенням показника області до 18 % у 2012 р. (відносно 2011 р.) вона потрапила до III групи. Таке переміщення на практиці може бути доказом низького рівня експортоорієнтованості області.

На противагу Харківській, збільшення рівня виробничої активності промисловості Рівненської обл. зумовило наближення до переходу її до I групи в 2015 р. Водночас індекс зовнішньоекономічної активності промисловості області зріс на 0,139 п. протягом 2013—2015 рр. При цьому Рівненська область відзначилася збільшенням частки експорту промисловості в обсязі реалізованої промислової продукції до 35,4 % у 2015-му проти 22,1 % у 2013 р. Як засвідчує статистична інформація [3, 10, 13—15], область спеціалізувалась на нарощенні експорту продукції переробної промисловості в 2015 р. Це була переважно хімічна (25 %) і деревообробна продукція. Такий стан справ у Рівненській області відповідав виробничій спеціалізації того часу.

Відповідно до результатів аналізу стану розвитку експортної діяльності у національній промисловості, до III групи областей за рангом значень індексів зовнішньоекономічної активності промислової діяльності потрапили тільки ті, для яких у 2015 р. характерна найменша зовнішньоекономічна активність промисловості. Сюди відносимо області із низькими значеннями частки експорту промисловості у загальному обсязі експорту (у т. ч. від 60,6 % у Черкаській обл. до 45,7 % у Чернігівській обл. в 2015-му відносно 2014 р.) і найменшими частками експорту промислової діяльності в обсязі реалізованої промислової продукції в 2015 р. (від 27,7 % у Київській до 14,3 % у Черкаській обл. відповідно). Основу експорту цих областей становила сільськогосподарська продукція.

Отже, на основі систематизованих і узагальнених результатів оцінювання стану роз-

виту експорту у національній промисловості можемо стверджувати, що у цілому зовнішньоекономічна активність промисловості на мезо- (областей, у регіонах) та макрорівнях національної економіки залишається неоднорідною. Згідно із градацією областей за індексами зовнішньоекономічної активності промисловості у них, 2013 р. — це чи не ключовий момент перелому у розвитку зовнішньоторговельних операцій і зовнішньоекономічної діяльності України, а також зовнішньоекономічній активності та експортній діяльності у промисловості (у т. ч. на мезорівні національної економіки). І дійсно, економічні дослідження підтверджують, що винятково для означеного періоду часу були характерні максимальні, найбільші регіональні диспропорції у процесі розвитку експортної діяльності у країні. Систематичне вирівнювання значень показників експортної діяльності у промисловості областей і належних регіонів мало місце вже в 2014 році. Важливим ефектом подолання регіональних диспропорцій і відновлення балансування, паритету значень показників експортної діяльності у промисловості областей є перехід останніх із I та III груп до II. Одним із наслідків такого акту стало збільшення кількості областей у II групі з дев'яти на кінець 2013-го до тринадцяти в 2015 р.

Оцінка та аналіз зовнішньоекономічної активності промисловості в Україні дозволяють виділити сильні сторони процесу розвитку зовнішньоторговельних операцій, зовнішньоекономічної діяльності у країні. Так, у площині областей і регіонів основними складовими конкурентоспроможності промисловості є такі:

- стабільно високі індекси зовнішньоекономічної активності промисловості в індустріальних регіонах (Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій обл.) і регіонах, спрямованих на збільшення значень показників та відповідно рівня виробничої активності промислової діяльності (Волинська, Закарпатська, Сумська обл.);

- збільшення частки експорту промислової продукції в обсязі реалізованої промислової продукції у Волинській, Миколаївській, Одеській, Тернопільській і Чернівецькій обл. у середньому на 8,8 %, порівняно із 2014 р.;

- наближення Рівненської обл. до III групи областей, яка характеризується максимальною, найвищою зовнішньоекономічною ак-

тивністю промисловості, у зв'язку зі зростанням значень показників та рівня виробничої активності промисловості, часток експорту промислової діяльності в обсягах експорту України, реалізованої промислової продукції.

Одержані і опрацьовані результати проведених економічних досліджень засвідчують, що економічними ефектами та наслідками позитивних зрушень у розвитку зовнішньоторговельних операцій, зовнішньоекономічної діяльності в Україні стало:

- зменшення загальної кількості областей, які належать до складу групи із найнижчою зовнішньоекономічною активністю промисловості (до п'яти в 2015-му проти семи в 2014 р.);

- наближення зовнішньоекономічної активності промисловості до I групи областей за рангами значень показників (індексів) зовнішньоекономічної активності промисловості у них, оскільки більшість областей, а саме тринадцять (Рівненська, Житомирська та ін.), належать до складу II групи;

- забезпечення зменшення диспропорцій у розвитку експортної діяльності у промисловості за рівнями національної економіки, особливо регіональному.

Водночас виявлено негативні тенденції у розвитку зовнішньоекономічної діяльності в українській промисловості, до яких пропонуємо віднести такі:

- зменшення частки експорту промислової продукції у загальному обсязі експорту;

- збільшення частки експорту продукції сільськогосподарства до 18,7 % в 2015-му проти 7,8 % в 2011 р.;

- зменшення частки експорту промислової продукції в обсязі реалізованої промислової продукції у Донецькій обл. на 7,3 % і в Луганській обл. на 39,7 %, порівняно із 2014 р., причиною чого стала складна політико-економічна ситуація у Східному регіоні та в Україні;

- низька зовнішньоекономічна активність промисловості у Київській, Черкаській, Чернігівській, Херсонській і Хмельницькій областях обумовлена, зокрема, спеціалізацією на експорті сільськогосподарської продукції.

Відповідно до отриманих результатів аналізу стану розвитку експортної діяльності у національній промисловості, поширеними причинами зменшення частки експорту промислової продукції в обсязі експорту України упродовж 2011—2015 рр. були зниження цін і

рівня попиту на світових ринках, суттєве ускладнення політичних та економічних відносин із Російською Федерацією тощо. Тут доречно зазначити, що ринок РФ до 2013 р. був основним для національних промислових виробників-експортерів [16].

Висновки. Експортний потенціал України надалі переважно формується у Східному регіоні, у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій обл. Разом із тим, високою зовнішньоекономічною активністю і тяжінням до збільшення експортоорієнтованості промислової діяльності вирізняється Західний регіон, економічно перспективними представниками якого є Волинська, Закарпатська і Рівненська обл. Їхніми стратегічними перевагами є близькість географічного розміщення до кордонів із державами-членами ЄС, інвестиційна і ресурсна привабливість. Львівська і Івано-Франківська обл., для яких характерне збільшення показників та виробничої активності промислової діяльності в 2015 р., мають необхідні економічні передумови для нарощення експорту промислової продукції.

У підсумку, узагальнення результатів інтегральної оцінки конкурентних переваг промисловості України і визначення стратегічних пріоритетів розвитку експорту промислової продукції у регіонах, зовнішньоекономічної діяльності у промисловій діяльності дає можливість запропонувати комплекс заходів щодо підвищення конкурентоспроможності промислового сектору на внутрішньому та міжнародному, світовому ринках. Пропонуємо перелік основних рекомендацій із підвищення конкурентоспроможності промисловості областей і країни:

1) *на загальнодержавному рівні:* активізація використання потенціалу міжнародної виробничої кооперації в енергетичному секторі, у легкій промисловості і машинобудуванні, харчовій промисловості; урахування економічного і функціонального потенціалів систем засобів, заходів та механізмів міжнародного захисту торгівлі промисловою продукцією; забезпечення оперативної та повноцінної підтримки стратегічно пріоритетних, основних видів економічної і промислової діяльності, де сконцентровано значний науково-технічний потенціал, підвищення ступеня обробки власної та давальницької сировини із масовим залученням виробничих потужностей перероб-

ної промисловості; збільшення кількості і розширення номенклатури фінансових операцій у сферах структуризації (реструктуризації) довгострокових експортних кредитів для промислової діяльності, які надаються під державні гарантії; зниження ставок імпорتنних тарифів і розвиток систем, механізмів відшкодування імпортного мита на промислову продукцію;

2) *на регіональному рівні:* активізація участі промисловості регіонів у міжнародному виробничому співробітництві; використання промисловістю областей міжнародних сучасних підходів до трансфертного ціноутворення; забезпечення збільшення ділової активності, інвестиційної привабливості, ліквідності, рівнів платоспроможності і рентабельності промислових виробників у регіонах; нарощення виробництва наукоємної високотехнологічної промислової продукції в областях, наступне доведення відсоткових значень промислового виробництва до структурних співвідношень, властивих більшості економічно розвинених країн світу; наукове обґрунтування економічних параметрів процесу відтворення основного капіталу у промисловості, які збалансовані із кадровими ресурсами регіонів;

3) *на галузевому рівні:* забезпечення збільшення ділової активності, інвестиційної привабливості, ліквідності активів, ступенів платоспроможності і рентабельності акціонерних товариств, корпоративних структур у промисловості; модернізація основного капіталу у промисловій діяльності; оновлення форм розвитку інфраструктури інноваційного ринку промислової продукції за допомогою підвищення рівня ефективності розвитку венчурних компаній, науково-дослідних центрів і груп, видатних і креативних корпорацій та ін.; організація сучасного матеріально-технічного забезпечення промислових виробників; підвищення рівнів якості професійної підготовки і кваліфікації корпоративного персоналу (наприклад, фахівців із промислового корпоративного менеджменту);

4) *на профільному рівні:* диверсифікація товарної структури експорту у промисловості; зменшення значень показників експорту сировини і напівфабрикатів у загальних обсягах експорту промислової продукції; надання економічної підтримки експортерам високотехнологічної наукової продукції переробної про-

мисловості, наприклад, звільнення від сплат податку на прибуток; нарощення обсягів експорту готової промислової продукції за допомогою підвищення рівня якості та відповідно розширення асортименту, кон'юнктури, номенклатури промислової продукції (у першу чергу високотехнологічної); упровадження страхування експортних поставок і кредитів, які надаються промисловим виробникам.

Оцінка інших складових активності і ефективності промисловості країни у розрізі регіонів, визначення пріоритетів розвитку промислової діяльності для них та розробка рекомендацій щодо підвищення рівня конкурентоспроможності національної промисловості визначають перспективи подальших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Україна у рейтингу глобальної конкурентоспроможності 2015* [Електронний ресурс] / Г. Чухай, В. Страхова, П. Іванов // Національна рада реформ. — Режим доступу : <http://www.reforms.in.ua/ua/news/ukraina-u-reytingu-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2015>
2. *Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення: монографія* / З.С. Варналій, О.П. Гармашова. — К. : Знання України, 2013. — 387 с.
3. *Галузеві особливості конкурентоспроможності в умовах глобалізації: монографія* / [Т.Л. Мостенська, В.Я. Омельченко, О.О. Краснорунський та ін.] ; за ред. О.В. Захарченка, М.А. Зайця та ін. — Одеса : ВМВ, 2016. — 572 с.
4. *Конкурентоспроможність регіону в умовах кластеризації національної економіки: сутність та інструментарій оцінювання: монографія* / [В. Овчарук, О. Маслак, К. Дорошкевич]. — Львів : Ліґа-Прес, 2014. — 195 с.
5. *Кравцевич С.В.* Историко-экономические взгляды на формирование представлений о конкуренции: монография / С.В. Кравцевич. — Чита : ЧитГУ, 2011. — 145 с.
6. *Шнипко О.С.* Конкурентоспроможність України в умовах глобалізації: монографія / О.С. Шнипко. — К. : НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогноз.», 2009. — 456 с.
7. *SME competitiveness outlook 2015: connect, compete and change for inclusive growth* [Text] : monography / ITC. — Geneva ; Switzerland, 2015. — 235 p.
8. *Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС і його державами-членами, з іншої сторони (ратифіковано 16.09.2014, №1678-18)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement.pdf
9. *Обсяги реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності України в 2010—2015 рр.* [Електронний ресурс]. — Промисловість. Економічна діяльність. Економічна статистика. Статистична інформація // Державна служба статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. *Обсяги реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності областей України в 2010—2015 рр.* [Електронний ресурс]. — Промисловість. Економічна діяльність. Економічна статистика. Статистична інформація // Головні управління статистики областей України. — Режим доступу : <http://www.vn.ukrstat.gov.ua>
11. *Валовий внутрішній продукт в 2015 р.* [Електронний ресурс]. — Експрес-випуск (від 21.03.2016 р. № 59/0/02.4вн.16.) // Державна служба статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. *Обсяги експорту-імпорту товарів в Україні в 2011—2015 рр.* [Електронний ресурс]. — Зовнішньоекономічна діяльність. Економічна статистика. Статистична інформація // Державна служба статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
13. *Обсяги експорту-імпорту послуг за регіонами України в 2015 р.* [Електронний ресурс]. — Зовнішньоекономічна діяльність. Економічна статистика. Статистична інформація // Державна служба статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
14. *Експорт-імпорт регіонів України у торгівлі товарами із країнами СНД і Європейського Союзу* [Електронний ресурс]. — Зовнішньоекономічна діяльність та платіжний баланс. Статистична інформація // Державна служба статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
15. *Товарна структура експорту-імпорту товарів областей України за 2011—2015 рр.* [Електронний ресурс]. — Зовнішньоекономічна діяльність та платіжний баланс. Статистична інформація // Головні управління статистики в областях України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
16. *Торговельно-економічне співробітництво між Україною і Російською Федерацією* [Електронний ресурс]. — Україна та Росія // Посольство України у Російській Федерації. — Режим доступу : <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/trade>

REFERENCES

1. Chukhay H., Strakhova V. and Ivanov P. (2016), *Ukrayina v reytingu hlobal'noyi konkurentospromozhnosti 2015* [Ukraine in the ranking of global competitiveness in 2015], National Council Reform, Kyiv, Ukraine.
2. Varnaliy Z.S. and Harmashova O.P. (2013), *Konkurentospromozhnist' natsional'noyi ekonomiky: problemy ta priorytety innovatsynoho zabezpechennya* [Competitiveness of the national economy: problems and priorities of innovative software], Knowledge of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
3. Mostenska T.L., Omelchenko V.Ya., Krasnorunkuy O.O., et al. (2016), *Haluzevi osoblyvosti konkurentospromozhnosti v umovakh hlobalizatsiyi* [Sectoral features of competitiveness under globalization], FSV, Odessa, Ukraine.
4. Ovcharuk V., Maslak O. and Doroshkevych K. (2014), *Konkurentospromozhnist' rehionu v umovakh klasteryzatsiyi natsional'noyi ekonomiky: sutnist' ta instrumentariy otsinyuvannya* [Competitiveness of the region in terms of

- clustering national economy: nature and evaluation instruments], Liha-Pres, L'viv, Ukraine.
5. Kravtsevych S.V. (2011), *Istoryko-ekonomycheskye vzhlyadu na formyrovanyie predstavlenyy o konkurentsyy* [Historical and economic points of view at the formation of competition], ChytGU, Chyta, Russia.
6. Shynpko O.S. (2009), *Konkurentospromozhnist' Ukrayiny v umovakh hlobalizatsiyi* [Ukraine's competitiveness in a globalized], NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
7. ITC (2015), *SME competitiveness outlook 2015: connect, compete and change for inclusive growth*, Geneva, Switzerland.
8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), *Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta YeS i yoho derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony* [The Association Agreement between Ukraine, on the one hand and the EU and its Member States, on the other hand], available at: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf) (Accessed 11 Sept. 2016).
9. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2016), *Obsyahy realizovanoi promyslovoi produktsiyi (tovariv, posluh) za vydamy ekonomichnoi diyal'nosti Ukrayiny v 2010 — 2015 rr.* [Volume of industrial products (goods and services) by economic activity of Ukraine in 2010 — 2015], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 11 Sept. 2016).
10. Department of Statistics in Ukraine regions (2016), *Obsyahy realizovanoi promyslovoi produktsiyi (tovariv, posluh) za vydamy ekonomichnoi diyal'nosti oblastey Ukrayiny v 2010 — 2015 rr.* [Volume of industrial products (goods and services) by economic activity of regions of Ukraine in 2010 — 2015], available at: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua> (Accessed 11 Sept. 2016).
11. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2016), *Valovyy vnutrishniy produkt v 2015 r.* [Gross domestic product in 2015], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 11 Sept. 2016).
12. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2016), *Obsyahy eksportu-importu tovariv v Ukrayini v 2011 — 2015 rr.* [Exports and imports of goods in Ukraine in 2011 — 2015], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 11 Sept. 2016).
13. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2016), *Obsyahy eksportu-importu posluh za rehionamy Ukrayiny v 2015 r.* [Exports and imports of services by region of Ukraine in 2015], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 11 Sept. 2016).
14. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2016), *Eksport-import rehioniv Ukrayiny u torhivli tovaramy iz krayinamy SND i Yevropeys'koho Soyuzu* [Export and import regions of Ukraine in trade with the CIS countries and European Union], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 11 Sept. 2016).
15. Department of Statistics in Ukraine regions (2016) *Tovarna struktura eksportu—importu tovariv oblastey Ukrayiny za 2011 — 2015 rr.* [Commodity structure of import-export regions of Ukraine in 2011 — 2015], available at: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua> (Accessed 11 Sept. 2016).
16. The official site of Embassy of Ukraine in the Russian Federation (2016) *Torhovel'no-ekonomichne spivrobitnytstvo mizh Ukrayinoyu i Rosiys'koyu Federatsiyeyu* [Trade and economic cooperation between Ukraine and the Russian Federation], available at: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/trade>

Надійшла 16.09.2016

Я.В. Кудря, Р.В. Михель

ГУ «Институт региональных исследований им. М.И. Долишнего НАН Украины», г. Львов

ОЦЕНКА ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Статья посвящена решению проблем оценки конкурентоспособности промышленности в Украине. При этом авторами в основу оценки положены конкурентные преимущества отечественной промышленности в разрезе регионов. Авторами, в частности, оценены конкурентные преимущества национальной промышленности на примере внешнеэкономической активности промышленной деятельности. Выделены основные негативные тенденции и указаны основные сильные стороны внешнеэкономической деятельности в промышленности. Разработаны меры по повышению конкурентоспособности промышленности в областях.

Ключевые слова: активность, внешнеэкономическая деятельность, конкурентные преимущества, оценка, промышленность, регион, экспорт.

Ya.V. Kudria, R.V. Mikhel

SI "Institute of Regional Research n.a. M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine", Lviv

ASSESSMENT OF THE INDUSTRY FOREIGN ACTIVITY

The article is devoted to solve the problem of assessing the competitiveness of Ukraine industry. The assessment is based on the competitive advantages of domestic industry in the regions laid by the authors. In particular, is assessed the competitive advantages of national industry at the example of foreign economic activity, defined the highlight negative tendencies, strengths of foreign trade activities in the industry by the authors. In the article is proposed the measures to improve the competitiveness of industry in the regions.

Keywords: activity, competitive advantage, evaluation, exports, foreign trade, industry, region.

УДК 330.101

Н.О. МОСКАЛЕНКО, канд. екон. наук,
доцент кафедри міжнародного бізнесу та економічного аналізу
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
О.В. ПЕРЕПЕЛЮКОВА, канд. екон. наук, викладач кафедри
міжнародного бізнесу та економічного аналізу
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

Ключові слова: міжнародний бізнес, інституціональне середовище, правовий аспект, міжнародна конвенція.

Виконано ретроспективний аналіз інституціонального забезпечення діяльності міжнародного бізнесу. Визначено основні особливості сучасного стану інституційного забезпечення міжнародної діяльності в Україні. Проаналізовано правовий аспект діяльності міжнародних відносин. Визначено рівні правового регулювання міжнародної діяльності в Україні. Виокремлено основні інститути, які формують зовнішнє інституціональне середовище міжнародних компаній. Проведено огляд стану інституціонального середовища розвитку міжнародного бізнесу. Проаналізовано основні показники глобальної конкурентоспроможності країн та визначено місце України в даному рейтингу.

Вступ. Міжнародний бізнес, який здійснюється як партнерські відносини суб'єктів двох і більше держав або економічна діяльність міжнародних компаній, неможливий без чіткого розуміння та імплементації норм та правил, визначених міжнародною спільнотою та міжнародними стандартами ведення бізнесу, використання ресурсної специфіки закордонних ринків, особливостей права іноземних держав, розуміння своєрідності політико-економічних відносин, які регулюються певними видами взаємодії на міждержавному рівні. Це означає, що при розширенні бізнесу за межі кордонів національної економіки, компанія має бути готовою до розширення меж інституціонального середовища. Інститутами, які формують зовнішнє інституціональне середовище міжнародних компаній, перш за все є: інститут зовнішньоекономічних відносин, що регулює процеси взаємодії економічних відносин резидентів держави зі світовою економічною системою; інститут міжнародного права, тобто сукупність правових норм, що регулюють правові взаємовідносини економічних суб'єктів при співпраці, як то інститут права власності — взаємовідносини, які виникають між економічними суб'єктами в процесі обміну благами та правочинностями; інститут контракту — взаємодії з партнерами по операціях, які відображають рівень приватних рішень, регулюються ступінь відповідальності; міжнародного визнання, захисту прав працівників та ін.; інститут міжнародного ринку, що регулює взаємовідносини, які виникають

між міжнародними економічними суб'єктами в ході обміну товарами, послугами, ресурсами; інститут міжнародної організації, що регламентує спільну діяльність людей, об'єднаних з метою зниження трансакційних витрат при досягненні цілей; інститут індикативного планування, що регламентує взаємовідносини іноземної держави та економічних суб'єктів у процесі стратегічного планування; інститут міжнародних фінансів, що регламентує кредитно-грошові відносини міжнародних економічних суб'єктів та банківської системи; інститут оподаткування, що регламентує взаємовідносини іноземної держави та економічних суб'єктів у процесі стягнення податків і зборів усіх видів; інститут соціальних гарантій, що регламентує взаємовідносини іноземної держави та економічних суб'єктів, а також різних верств населення при формуванні та розвитку людських ресурсів; інститут культури, що регламентує формальні та неформальні правила та угоди взаємодії міжнародної організації.

У період глобалізації в міжнародному бізнесі з'являються нові ознаки, характерні для теперішнього часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституціоналізація як тема наукових досліджень та напрям практичної співпраці економічних організацій є все більш та більш актуальною з огляду на швидкість змін в міжнародному середовищі, розширення інформаційного простору економічної співпраці, загострення питань політичної та культурної взаємодії партнерів тощо. Підтвердженням є той факт, що якість інститутів — один із параметрів оцінки конкурентоспроможності економік країн, яка започаткована та проводиться щорічно Міжнародним економічним форумом. Інститутам відведено роль гаранту у забезпеченні економічного зростання країни в середньостроковій перспективі.

Не можна не зазначити, що саме в цій темі здобули міжнародне визнання, Нобелівські премії та найвищі нагороди Рональд Коуз «За відкриття і ілюстрацію важливості трансакційних витрат і прав власності для інституціональних структур і функціонування економіки» (1992), Дуглас Норт та Роберт Фогель «За нове дослідження економічної історії за допомогою економічної теорії та кількісних методів для пояснення економічних та інституційних змін» (1993), Елеонор Остром та Олі-

вер Вільямсон «За дослідження в галузі економічної організації» (2009).

Саме роботи цих авторів вважаються фундаментальними у трактуванні та дослідженні інституціональних змін, формуванні інституціонального середовища, розробленні нових стандартів та економічних цінностей співпраці міжнародних партнерів.

Метою статті є огляд стану інституціонального середовища розвитку міжнародного бізнесу та виявлення проблемних аспектів.

Результати дослідження. Достатньо строго до визначення інституціонального середовища підходить нобелівський лауреат Д. Норт та інший американський вчений Л. Девіс, визначаючи її як базові політичні, соціальні і правові норми, що утворюють основу виробництва, обміну і розподілу, а термін інституціональне середовище використовують для опису об'єктів дослідження на макрорівні, тоді як на мікрорівні досліджуються інституційні угоди. Інституційні рамки є обмеженнями.

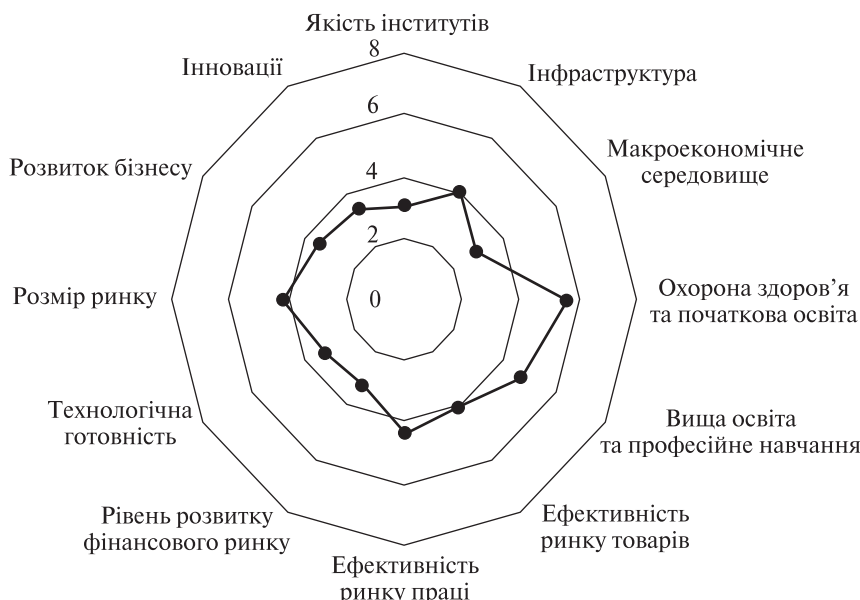
Інший нобелівський лауреат О. Вільямсон [1—3] доповнює надане Д. Нортом визначення і трактує інституціональне середовище як правила гри, що формують контекст, у якому здійснюється економічна діяльність. О. Вільямсон виокремлює в інституціональному середовищі звичаї, норми, політику, судову систему, право власності і контрактне право — варіювані параметри, що змінюють конкурентні витрати управління.

Надані вченими визначення є концептуальними, на них покладаються сучасники у дослідженнях проблем, поширенні ідей інституціоналізму та дослідженнях, заснованих на інституціональній теорії.

Традиційно у складі інститутів виділяють три основні елементи, які визначені Д. Нортом [2]:

- формальні правила (конституції, закони, судові прецеденти, адміністративні акти);
- неформальні обмеження (традиції, звичаї, соціальні умовності);
- механізми примусу (суди, судові пристави, поліція та ін.).

Підходів до розмежування інституціонального середовища існує чимало, кожен з авторів виокремлює ті елементи, які є більш значущими в рамках мети дослідження та дозволяють структурувати предмет дослідження. Такі підходи також можуть бути прийняті за основу, бо жоден з них не виключає один одного,

Оцінки України в Глобальному індексі конкурентоспроможності, 2015 р. [5]

а лише підкреслює складність інститутів та інституціонального середовища функціонування бізнес-організацій та їх важливість для сприяння еволюційному і стійкому розвитку.

Розповсюдження є підхід до розмежування інституціонального середовища на три групи:

1. Інститути вищого порядку (інституціональне середовище) — визначають напрям розвитку економічної системи.

2. Інститути першого порядку (власність, етичні і правові норми).

3. Інститути другого порядку (ринок цінних паперів, фонди соціального страхування, фінансово-банківська система та ін).

О.Г. Бортнікова [4] до основних компонентів інституціонального середовища відносить: 1) нормативно-правовий; 2) організаційний; 3) самоорганізаційний; 4) соціально-культурний; 5) когнітивний.

Основою формування організаційної структури компанії в міжнародному аспекті, як вважають більшість учених, які займаються проблемою інституційного забезпечення, є інституціональне середовище діяльності компаній національного або міжнародного рівня.

Як відмічають представники інституційної школи, наявні інститути можуть зменшувати наслідки обмеженої раціональності поведінки, що, у свою чергу, зменшує коло обмежено розумних істот небездоганної моральності. За відсутності або зменшенні проблем обмеженості раціональності поведінки, потреба в

більшості інститутів була б не актуальною, що призвело б до їх значного зменшення.

При формуванні інституціонального середовища кожен компонент розглядається як системний об'єкт, що має внутрішню структуру, розвиток, свої функції, цілі у процесі інституціоналізації, які активно взаємодіють з іншими компонентами.

Основна функція інститутів у міжнародному бізнесі — встановлювати певні правила співпраці, які мають обмежувальні рамки та вимоги, що організують взаємовідносини між бізнес-партнерами різних форм власності або підрозділами однієї компанії, які знаходяться в різних державах.

На міжнародному рівні в рамках інтеграційних процесів регулювання міжнародної діяльності здійснюється відповідно до міжнародних контрактів, в яких фіксують взаємовідносини між учасниками процесу (країнами, підприємствами, установами). Таке регулювання процесу взаємодії відбувається у випадках, коли забезпечується вільний рух капіталів, створюється сприятлива економічна політика країн-партнерів.

Україна сьогодні, за даними Міжнародного економічного форуму, за якістю інститутів займає 130 місце серед 140 країн світу. Міжнародний економічний форум проводить щорічне дослідження Глобальної конкурентоспроможності країн, який складається з трьох груп показників, а саме [5]:

ТАБЛИЦЯ 1. Місце України в рейтингу країн за якістю державних інститутів

Країна	Місце в рейтингу	Результат (від 1 до 7)
Нікарагуа	120	3,078846626
Пакістан	121	3,074071021
Бразилія	122	3,062856969
Мозамбік	123	3,049797797
Молдова	124	3,041483193
Колумбія	125	3,020891644
Перу	126	2,991222677
Ліван	127	2,974675118
Мадагаскар	128	2,957721674
Нігерія	129	2,932782055
Україна	130	2,854293303
Парагвай	131	2,82694393

- базові вимоги: якість інститутів, інфраструктура, макроекономічне оточення, здоров'я та початкова освіта;

- підсилювачі ефективності: вища освіта та професійна підготовка, ефективність ринку товарів, ефективність ринку праці, рівень розвитку фінансового ринку, технологічна готовність, розмір ринку;

- фактори розвитку та інноваційного потенціалу: розвиток бізнесу, інновації.

За усіма перерахованими критеріями загальна оцінка України за даними на 01.09.2015 становила чотири бали із семи — це 79 місце в світі, детальні оцінки наведено на рисунку.

Найнижчі позиції Україна займає за показниками макроекономічного середовища та якості інститутів, останні ґрунтуються на оцінках державних і приватних інститутів. Оцінка наочно представлена в табл. 1—2 [5].

Основні характеристики оцінювання інститутів згідно з позицією Всесвітнього економічного форуму — дотримання та захист прав власності, етика ведення міжнародного бізнесу, регулювання рівня корупції, ефективність дій уряду, безпека держави, дотримання правил корпоративної культури, звітність.

За цими показниками Україна знаходиться на низькому рівні. Оцінки України не зазнали суттєвих змін протягом тривалого часу, тому тенденція є стійкою.

Стан інститутів в Україні за даними Всесвітнього економічного форуму висвітлено в табл. 3 [5].

Варто зауважити, що це найголовніші цінності та гарантії, на яких будується співпраця міжнародних економічних суб'єктів і які закріплюються міжнародними конвенціями [6—8]:

1. Дотримання та захист прав власності. Міжнародна спільнота декларує право мирно володіти своїм майном, бо не існує ніякого володіння власністю до тих пір, доки особа не може заявити про своє право власності. Даний інститут захищає права фізичних і юридичних осіб, тобто компаній, і має важливе значення, оскільки економічна система держав-учасниць міжнародних конвенцій заснована на праві приватної власності й праві вільно створювати економічні одиниці як «юридичні особи». Правовідносини щодо захисту прав власності закладені міжнародною Конвенцією про захист прав і основних свобод людини, яка була підписана 4 листопада 1950 р. в Римі десятима європейськими державами. Ця Конвенція стала фундаментом цілого комплексу міжнародно-правового регулювання в галузі прав людини, її законних інтересів і потреб. З 11.09.1997 вона набула чинності і в Україні.

2. Етика та рівень корупції. Вагома проблема як для співпраці економічних суб'єктів на міжнародному рівні, так і на національному. Питання «етики» та рівень корупції породжуються домінуванням особистісних відносин над діловими, фактичною бездіяльністю або неготовністю до професійної взаємодії суб'єктів на засадах «взаємності», правовою не-

ТАБЛИЦЯ 2. Місце України в рейтингу країн за якістю приватних інститутів

Країна	Місце в рейтингу	Результат (від 1 до 7)
Єгипет	100	3,8508161
Італія	101	3,8499586
Камбоджа	102	3,8136375
Монголія	103	3,7800076
Ефіопія	104	3,7682567
Камерун	105	3,7632182
Бенін	106	3,7445943
Домініканська Республіка	107	3,7416624
Угорщина	108	3,7415818
Бразилія	109	3,736476
Україна	110	3,7253733
Сальвадор	111	3,7224712

ТАБЛИЦЯ 3. Місце України в рейтингу країн за характеристиками інститутів, 2015 р.

Характеристика	Місце в рейтингу	Результат (від 1 до 7)
Дотримання та захист прав власності	131	3,0001832
Етика та корупція	107	2,7735277
Ступінь зловживання впливом	125	2,4842194
Ефективність уряду	119	2,8666473
Безпека	132	3,1468889
Корпоративна етика	76	3,8210859
Звітність	130	3,6296608

захищеністю інтересів суб'єктів, нерозумінням суті етичних принципів і норм співпраці та взаємодії, відсутності навичок їхньої практичної реалізації.

3. Ступінь зловживання впливом — пропозиція або надання неправомірної вигоди суб'єкту, який пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду вплинути на ухвалення рішення особою, уповноваженою на виконання функцій, зокрема, держави.

4. Ефективність уряду визначається якістю державних послуг, ступенем незалежності державної служби від політичного тиску, якістю розробки та здійснення урядової політики, а також рівнем довіри до уряду та підтримки його політики.

5. Безпека охоплює процеси і принципи розвитку держав, регіонів, і світу в цілому з урахуванням системного впливу географічних, політичних, економічних, воєнних, екологічних, етнічних, демографічних, релігійних та інших факторів. Це сфера протидії загрозам на глобальному рівні, які мають у тому числі і економічну природу, як то економічна злочинність, безробіття та міграція трудових ресурсів, перерозподіл структури світового господарства, обмеженість економічних ресурсів, надлишковість та дефіцитність окремих економік тощо.

6. Корпоративна етика, тобто культура поведінки співробітників компаній, їхні переконання, традиції, рівень взаємовідносин між керівниками середньої ланки (менеджерами) та робітниками, між компанією, її клієнтами (споживачами) і партнерами, державою та суспільством. Запроваджується за допомогою сучасних стандартів корпоративного управління

я та є гарантією у формуванні відносин з міжнародними партнерами на принципах законності, професіоналізму, добросовісності, взаємної довіри і непохитності зобов'язань [7].

Основне призначення аналізу та звітності в міжнародному бізнесі — забезпечення прибутку за допомогою виявлення відхилень від плану, що дає змогу виявити слабкі місця та завчасно застосовувати міри, які сприяють зниженню негативних явищ.

Низькі оцінки міжнародної спільноти за цими базовими інститутами вказують на те, що в Україні спостерігається ситуація, коли значення інституційних чинників применшується та недооцінюється. За таких умов проблемою є довіра з боку міжнародних партнерів, зокрема в економічному секторі та в міжнародному бізнесі.

Висновки. Можна стверджувати, що розвиток інституціонального забезпечення діяльності міжнародного бізнесу на трьох рівнях його прояву досить різноманітний. Виконаний у статті аналіз виявив, що інституціоналізація як напрям практичної співпраці суб'єктів економічної діяльності є все більш актуальною з огляду на швидкість змін у міжнародному середовищі, розширення інформаційного простору економічної співпраці, загостренні питань політичної та культурної взаємодії партнерів. Підтвердженням є той факт, що якість інститутів — це один із параметрів оцінки конкурентоспроможності економік країн, яка започаткована та проводиться щорічно Міжнародним економічним форумом. Інститутам відведено роль гаранта у забезпеченні економічного зростання країни в середньостроковій перспективі.

З огляду на наведені рейтинги можна стверджувати, що показники інституційного забезпечення розвитку міжнародного бізнесу в Україні є низькими. За даними аналізу, Україна посідає місце на рівні країн, економіки яких є нерозвиненими.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Davis L., North D. Institutional Change and American Economic Growth. Cambridge. 1971. — P. 6.
2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. — М.: Фонд экономической книги «Начала». 1997. — 190 с.
3. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая контрактация» / Науч. ред. и вступ. ст. В.С. Катькало; пер. с англ.

- Ю.Е. Благова, В.С. Катькало, Д.С. Славнова, Ю.В. Федотова, Н.Н. Цытович. — СПб.: Лениздат; 1996. — 702 с. — 688 с.
4. Бортнікова О.Г. Інституціональний підхід до вивчення систем безпеки в теорії державного управління [Електронний ресурс] / О.Г. Бортнікова // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2012. — № 6. — Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=429>.
 5. Офіційний сайт Міжнародного економічного форуму [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/economies/#economy=UKR>
 6. Конвенція про захист прав і основних свобод людини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
 7. Рум'янцева В. Захист власності фізичних та юридичних осіб в Європейському суді з прав людини / В. Рум'янцева // Право України. — 2004. — № 5. — С. 38—40.
 8. Скринька Д.В. Роль права як фактора економічного розвитку / Д.В. Скринька // Актуальні проблеми міжнародних відносин: 36. наук. пр. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. — К., 2000. — Випуск 21 (частина II). — С. 99—102.

REFERENCES

1. Davis L. and North D. (1971), *Institutional Change and American Economic Growth*. Cambridge, P. 6.
2. Nort D. (1997), *Instituty, institucional'nye izmeneniya i funkcionirovaniye ehkonomiki* [Institutions, institutional change and economic performance], Fond ehkonomicheskoy knigi «Nachala», Moscow, Russia.
3. Uil'yamson O.I. (1996), *Ekonomicheskie instituty kapitalizma: Firmy, rynki, «otnoshencheskaya kontraktatsiya»* [The economic institutions of capitalism: Firms, markets, «relational contracting»], Lenizdat, St. Petersburg, Russia.
4. Bortnikova O.G. (2012), *Institucional'nij pidhid do vivcheniya sistem bezpeki v teorii derzhavnogo upravlinnya* [Institutional approach to the study of security systems in the theory of public administration], Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvitok, vol. 6, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=429> (Accessed 9 September 2016).
5. The official site of the World Economic Forum, available at: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/economies/#economy=UKR>. (Accessed 10 September 2016).
6. *Konvenciya pro zahist prav i osnovnih svobod lyudini* [Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms of the person], available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (Accessed 20 September 2016).

7. Rum'yanceva V. (2004), *Zahist vlasnosti fizichnih ta yuridichnih osib v Evropejs'komu sudi z prav lyudini* [Protection of individuals property and legal entities in the European court of human rights], *Pravo Ukrayiny*, vol. 5, pp. 38-40.
8. Skrynka D.V. (2000)., *Rol prava yak faktora ekonomichnogo rozvitku* [Role of law as a factor of economic development], *Actual problems of international relations*, vol. 21, pp. 99-100.

Надійшла 23.09.2016

Н.А. Москаленко, Е.В. Перепелюкова

Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СРЕДА МЕЖДУНАРОДНОГО БИЗНЕСА

Выполнен ретроспективный анализ институционального обеспечения деятельности международного бизнеса. Определены основные особенности современного состояния институционального обеспечения международной деятельности в Украине. Проанализирован правовой аспект деятельности международных отношений. Определены уровни правового регулирования международной деятельности в Украине. Выделены основные институты, которые формируют внешнюю институциональную среду международных компаний. Проведен обзор состояния факторов институциональной среды развития международного бизнеса. Проанализированы основные показатели глобальной конкурентоспособности стран, определено место Украины в данном рейтинге.

Ключевые слова: международный бизнес, институт, правовой аспект, международная конвенция.

N.O. Moskalenko, O.V. Perepelyukova

Semena Kuznetsa Kharkiv National University of Economics

INTERNATIONAL BUSINESS INSTITUTIONAL ENVIRONMENT

In the article the retrospective analysis of the institutional support of the international business. The main features of the current state of institutional support international activities in Ukraine. Analyzed the legal aspects of international relations. The levels of international regulation in Ukraine. Thesis there is determined basic institutions that form the external institutional environment of international companies. An overview of the factors of institutional environment of international business. The basic indicators of global competitiveness, and the place of Ukraine in this rating.

Keywords: international business, institution, legal aspects, international convention.

УДК 347.73:336.144:303.444

Я.Р. ДЕГТЯР, аспірант кафедри фінансового права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПЛАНУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ БЮДЖЕТУ ЗА ДОПОМОГОЮ ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВОГО МЕТОДУ У БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ

Ключові слова: бюджет, бюджетне планування, бюджетне прогнозування, бюджетування, орієнтоване на результат, програмно-цільовий метод планування.

Розглянуто проблемні питання щодо сутності та організації процесів бюджетного планування і прогнозування в розрізі застосування таких методів їх реалізації, які б в повній мірі відповідали вимогам сьогодення. Стаття присвячена обґрунтуванню напрямів удосконалення бюджетного планування. Досліджено сучасний механізм бюджетного планування в Україні, виділено основні проблемні питання у цій сфері. Досліджено сутність програмно-цільового методу формування та планування бюджету в Україні. Представлено завдання програмно-цільового методу та визначено проблемні аспекти його впровадження в Україні.

Вступ. Бюджетна політика, як і загальнодержавна економічна політика в цілому, залежить від сформованого правового поля та органів влади, управління в процесі реалізації функцій держави та забезпечення легітимності фінансових відносин.

В Україні досі не ухвалено законодавчого акту, яким було б окреслено дії, взаємозв'язок, узгодженість та розвиток бюджетної, податкової, інвестиційної, митної, валютної політик як підсистем єдиної фінансової політики. Відбувається їх формування як окремих підсистем, а не єдиної, цілісної системи. Відповідно до цього розробляються окремі законодавчі акти та механізми їх реалізації, які часто суперечать один одному і, як наслідок, не сприяють загальному фінансово-економічному розвитку.

Державне регулювання суспільно-економічних процесів має зводитись до того, щоб прискорити обіг бюджетних коштів, насамперед шляхом усунення невиннованої практики руху зустрічних потоків бюджетних коштів. Це стосується взаємовідносин між бюджетами різних рівнів і, що не менш важливо, між бюджетами та юридичними особами.

Цілеспрямована фінансово-бюджетна політика в Україні потребує запровадження стратегічного планування на середньостроковий період. Підхід до формування бюджету та встановлення пріоритетності на один рік, який існує сьогодні, створює певні проблеми, оскільки не дає змоги сформувати єдину стратегію у сфері бюджетних видатків, політики державного боргу та міжбюджетних відносин для вирішення головного завдання держави у середньостроковій перспективі — досягнення сталого економічного зростання.

Формування обґрунтованої бюджетної стратегії як на державному, так і на місцевому рівнях є першочерговим завданням державної влади, у виконанні якого вагому роль відіграє ефективна організація процесів бюджетного планування і прогнозування. Вони є дієвими інструментами управління бюджетними коштами, які поліпшують якість прийняття фінансових рішень, дають змогу визначити альтернативні шляхи вирішення проблемних питань в організації бюджетного процесу, сприяють відкритості і прозорості ухвалення управлінських рішень. Бюджетне планування і прогнозування як специфічні види економічної діяльності потребують таких методів реалізації, які б у повній мірі відповідали вимогам сьогодення. Будь-яка країна без якісного бюджетного планування і прогнозування не здатна забезпечити вихід на траєкторію стійкого економічного зростання [1, с. 47—48].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шляхи вирішення багатьох проблем, пов'язаних з бюджетним плануванням і прогнозуванням, висвітлені у працях українських вчених: О.Д. Василюк [2], В.М. Опаріна [3], Л.Д. Сафоновой [3], В.М. Федосова [3], І.Я. Чугунова [4] та ін. Серед науковців не існує єдиної думки щодо їх належності до інструмента або методу. Згідно з тлумачним словником, інструмент — це засіб, спосіб для досягнення чогось, а метод — прийом, спосіб дії. Так, Л.Д. Сафонова [3] і В.М. Опарін [3] розглядають ці процеси як метод; О.Д. Василюк [2] та К.В. Павлюк [5] — як інструмент бюджетної політики. Необхідно також відзначити наукові праці Л.К. Воронової, М.П. Кучерявенка, Л.А. Савченка, Н.Я. Якимчук та інших науковців.

Метою даного дослідження є уточнення сутності понять бюджетного планування і прогнозування та їх розмежування, а також вивчення комплексу фундаментальних проблем системи бюджетного прогнозування і планування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення сталого економічно-соціального розвитку будь-якої країни неможливе без втручання держави в національну економіку на всіх рівнях. Основним важелем державного впливу на економіку був і залишається бюджет. Згідно зі ст. 2 Бюджетного кодексу України (далі — БК України), це план формування та використання фінансових ресурсів для

забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [6, Ст. 2]. Вивчення української практики бюджетотворення і реалізації пріоритетів бюджетної політики підтверджують те, що одним із центральних проблемних питань у цьому контексті є якість бюджетного планування і прогнозування.

У бюджетному процесі значну роль відіграє бюджетне планування, оскільки від правильного визначення планових показників бюджету залежить якість його виконання.

Бюджетне планування — централізований розподіл та перерозподіл валового внутрішнього продукту і національного доходу по всіх ланках бюджетної системи та видах фінансових планів на підставі Державної програми економічного і соціального розвитку держави [7, с. 4].

У процесі бюджетного планування забезпечуються необхідні фінансові пропорції згідно з планом економічного і соціального розвитку; визначаються обсяг доходів бюджету та резерви їх зростання, обсяг видатків та резерви їх скорочення; створюється належна фінансова база соціального захисту населення; розподіляються доходи й видатки між окремими ланками бюджетної системи, утворюються матеріальні та бюджетні резерви [8, с. 276].

З точки зору методології бюджетного планування, під час визначення головних показників проекту бюджету на наступний рік за основу потрібно брати прогнозні показники, що містяться в Основних напрямках бюджетної політики на наступний бюджетний період, це впливає зі ст. 33 БК України [6, Ст. 33].

Таким чином, основними завданнями бюджетного планування є:

- забезпечення необхідних макроекономічних пропорцій розвитку держави;
- виявлення реальних джерел надходжень за усіма напрямками і всіма платниками податків та зборів на всіх бюджетних рівнях;
- ефективність розподілення за напрямками та між регіонами бюджетних видатків;
- сприяння найбільш ефективному використанню бюджетних коштів галузями національної економіки;
- забезпечення мінімального рівня соціальних потреб;

- утворення необхідних соціальних резервів, які використовуються на планові й позапланові заходи;

- передбачення в системі здійснення бюджетних платежів можливості прозорого бюджетного контролю.

Попри значні досягнення у формуванні багатьох важливих складових бюджетної системи, система бюджетного прогнозування та планування традиційно характеризується комплексом фундаментальних проблем.

В Україні відсутній чіткий зв'язок між державним та бюджетним плануванням. Це призводить до того, що програми соціально-економічного розвитку держави ухвалюють безвідносно до бюджетних можливостей, а бюджетне планування досить часто не враховує пріоритети соціально-економічної політики, відображені у державних програмах. Більш того, уряд затверджує потенційно досить перспективні державні програми, проте фінансуванню підлягатимуть лише ті, що включені до бюджетних програм, які зафіксовані у Законі України про Державний бюджет на відповідний рік. Розрив між державним і бюджетним плануванням знижує ефективність і результативність економічної політики держави [9, с. 104].

Також існує значний розрив між бюджетним прогнозуванням та плануванням (особливо середньостроковим) на різних рівнях державного управління. Якщо у західних країнах прогнозування лежить в основі планування, то в Україні:

- у короткостроковій перспективі прогнозування досить часто підпорядковане бюджетному плануванню, а не навпаки;

- у середньо- та довгостроковій перспективі прогнозування має декларативний характер і не містить значної практичної цінності для розробників програмних документів соціально-економічного розвитку, оскільки прогнозні показники на середньострокову перспективу переглядаються у досить широкому діапазоні і тому не є реальними орієнтирами [9, с. 105].

Характерною специфікою бюджетного процесу в сучасних умовах є систематичне порушення бюджетної дисципліни. Аналізуючи деякі стадії бюджетного процесу в Україні (підготовка проекту бюджету, розгляд та ухвалення проекту бюджету Верховною радою України), можна констатувати факт недотри-

мання термінів ухвалення бюджету Верховною Радою України. Навіть у разі формального своєчасного першого подання проекту терміни розгляду і прийняття бюджету виходили за законодавчо встановлені строки.

Закон про Державний бюджет України слід вважати прийнятим несвоєчасно у разі, якщо його прийнято після 1 грудня року, який передує плановому, тобто року, в якому він має регулювати формування, розподіл та використання бюджетних коштів. Таке твердження впливає із ч. 5 ст. 44 БК України, де зазначено, що Закон про Державний бюджет України приймається Верховною Радою України до 1 грудня року, що передує плановому [6, Ст. 44]. У сучасних умовах часто відбуваються порушення цієї норми. Незважаючи на такий досвід, законодавством не передбачено фактично ніякої відповідальності Верховної Ради України за таке прострочення. Крім того, вже прийняті бюджети неодноразово піддавалися процедурі секвестрування [10, с. 296].

Показники фінансових планів виступають вихідним матеріалом для аналізу фінансового стану держави, інформаційною базою перспективного планування. Система фінансових планів дає змогу виявити об'єктивні взаємозв'язки і довготривалі тенденції зміни структури джерел бюджетних коштів, а також фактори, що визначають розвиток цих тенденцій у майбутньому [10, с. 296].

Для визначення та прогнозування довгочасних середньострокових цілей, для досягнення яких необхідно спрямувати діяльність органів влади та розробку стратегії заходів і механізмів їх реалізації, здійснюється стратегічне планування. Обов'язковим елементом зазначеного етапу є відбір переліку відповідних напрямів і завдань, виходячи з фінансових можливостей. Це переважно визначається у вигляді програмних та прогнозних документів органів влади: Програма діяльності Кабінету Міністрів України, Державна програма економічного та соціального розвитку на середньостроковий період [10, с. 297].

Проаналізувавши переваги та недоліки бюджетного планування, можна надати підсумкове визначення його як комплексу науково обґрунтованих організаційно-технічних, методичних заходів із визначення доходів і видатків, які перерозподіляються через централізовані фонди коштів державної влади та органів

місцевого самоврядування, що здійснюється з метою забезпечення сталого економічного розвитку країни.

Бюджетне прогнозування — визначення вірогідних показників доходів і видатків бюджету в майбутньому. Це науково-аналітична стадія розробки бюджету, в процесі якої формуються концепція, шляхи її вирішення і основна мета, яка має бути досягнута [11, с. 150].

Прогнозування показників бюджету здійснюється в такій послідовності:

- визначення мети та, відповідно, завдань для її досягнення;
- збирання, опрацювання та аналіз інформації;
- вибір моделі прогнозування;
- розробка рекомендацій для оптимізації рішень, що приймаються за даними прогнозних розрахунків [1, с. 50].

В умовах поступової стабілізації фінансової системи, структурної перебудови економіки бюджетний процес став більш відкритим. Завдовго ще до подання проекту бюджету Міністерством фінансів оприлюднюються планові показники місцевих бюджетів. Це дає можливість здійснити відповідні розрахунки, перевірити статистичні показники та фактичні дані за попередні періоди з метою розрахунків індексів відносної податкоспроможності [1, с. 50].

Невід'ємною складовою розробки довгострокової фінансової політики держави є прогнозування, головне призначення якого — виявлення на основі проведеного аналізу тенденцій та закономірностей розвитку національної економіки. Це надає змогу проаналізувати тенденції формування та використання бюджетних коштів, виявити чинники, які необхідно брати до уваги у розрахунках бюджетних показників, визначити їх взаємозв'язки, а також можливі способи впливу на них [12, с. 131].

Прогнозування можна розглядати як певний етап загального процесу планування, спрямований на розробку не конкретних заходів, а на обґрунтування тенденцій розвитку того чи іншого процесу, рішення проблем. У 2000 році було ухвалено Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [13, Ст. 1], в якому державне прогнозування визначено як науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністратив-

но-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку. Прогноз економічного і соціального розвитку є засобом обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень державними органами, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів.

Аналіз наукових публікацій та законодавства засвідчив відсутність чіткого розмежування бюджетного планування та прогнозування. Ці стадії розробки бюджетів є послідовними і взаємопов'язаними, що спричиняє змішування цих понять, розмивання межі між ними. Основна відмінність між бюджетним плануванням і прогнозуванням полягає у їх економічній сутності як інструментів бюджетної політики. Прогнозування являє собою передбачення можливого стану об'єкта у майбутньому, яке не обов'язково виконувати. Метою його здійснення є обґрунтування планових бюджетних показників, які є обов'язковими до виконання і застосовуються для цілеспрямованого впливу на рівень соціально-економічного розвитку держави. Тобто бюджетне планування є логічним продовженням прогнозування [1, с. 51].

Важливою складовою бюджетного планування є бюджетування — сукупність технологічних операцій бюджетної роботи з аналітично-розрахункової підготовки бюджетів, кошторисів і програм із допомогою порівняння відносної корисності альтернативних варіантів витрачання бюджетних коштів на конкретні види державної діяльності з урахуванням вартості витрат на досягнення кінцевого результату і недоотриманого прибутку. Тобто, бюджетування безпосередньо пов'язане з розробкою та аналізом окремих бюджетів та кошторисів, що враховує та відображає наміри політичного, економічного та соціального характеру. Як управлінська фінансова технологія воно передбачає формування бюджетних видатків відповідно до чітко визначених довгострокових пріоритетів розвитку країни та державних фінансів. Основне призначення цього способу переорієнтовується з ощадливості на ефективність використання бюджетних коштів, тобто в досягненні максимальних результатів за допомогою залучених коштів [3, с. 260].

На сьогоднішній день вважається, що найбільш прогресивною формою бюджетування є програмно-цільовий метод (далі — ПЦМ), який використовується багатьма країнами. Це не просто нова технологія калькулювання витрат на різні види державної діяльності, а система багатоаспектного аналітичного підходу до процесу прийняття рішень у бюджетній сфері щодо управління бюджетними коштами в коротко- та середньостроковій перспективі, яка передбачає розробку й реалізацію бюджетних програм, орієнтованих на кінцевий результат [14].

Згідно зі ст. 2 БК України, ПЦМ у бюджетному процесі — метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів із застосуванням оцінки ефективності їх використання на всіх стадіях бюджетного процесу [6, Ст. 2]. БК України передбачено обов'язковість застосування ПЦМ на державному та місцевому рівнях із проведенням оцінки ефективності бюджетних програм [6, Ст. 20]. Згідно з ч. 18 Розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» БК України, ПЦМ у бюджетному процесі на рівні місцевих бюджетів, які мають зв'язок з державним бюджетом, застосовується починаючи зі складання проектів місцевих бюджетів на 2017 рік [6].

Бюджетним Кодексом України також передбачено складання головними розпорядниками бюджетних коштів прогнозу бюджетних показників на наступні за плановим два бюджетних періоди [6, Ст. 21] взаємоузгоджено із завданнями та пріоритетами соціально-економічного розвитку країни як підґрунтя для переходу в перспективі до формування середньострокового бюджету [15, с. 47].

В Україні ПЦМ у бюджетному процесі запроваджено у практику ще з 2002 року з ухваленням «Концепції застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі України», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.09.2002 № 538. У Концепції метою застосування ПЦМ визначено встановлення безпосереднього зв'язку між виділенням бюджетних коштів та результатами їх використання. Вказано такі елементи ПЦМ: формування бюджету у розрізі бюджетних програм; відповідальні виконавці бюджетних програм; прив'язка коду бюджетної програми до коду функціональної класифікації видатків бюджету; складові бюджетної програми (мета,

завдання, напрями діяльності, показники результативності); застосування середньострокового бюджетного планування; паспорт бюджетної програми [16].

Таким чином, в основу ПЦМ у бюджетному процесі покладено підхід, особливістю якого є те, що спочатку визначаються результати, яких необхідно досягти, а вже потім вирішується питання про те, які бюджетні кошти необхідні для досягнення цих результатів. Характерними ознаками ПЦМ є: зосередженість на результатах, які мають бути досягнуті внаслідок виконання програм; можливість оцінки наслідків бюджетних рішень у процесі їх прийняття; посилення відповідальності за витрачання бюджетних коштів; можливість проведення ґрунтовного аналізу витрат бюджетних коштів на основі показників результативності; забезпечення прозорості бюджетного процесу.

Висновки. На сьогодні у бюджетному процесі все більш значну роль відіграє бюджетне планування, оскільки від правильного визначення планових показників державного та місцевих бюджетів залежить якість їх виконання. Від рівня збалансованості бюджету на стадії планування, точності прогнозів показників соціально-економічного розвитку залежать рівень виконання бюджетних програм протягом майбутнього бюджетного періоду, рівень ефективності управління бюджетними коштами та стабільність функціонування бюджетної сфери загалом.

Отже, одним із ефективних методів здійснення бюджетної політики та побудови її за принципами прогнозної визначеності є ПЦМ. Державні цільові програми фактично є інструментом розподілу інвестиційних коштів між регіонами. Узгодженість державних і регіональних інтересів досягається пріоритетністю фінансування, однак повне врахування інтересів регіону можливе тільки тоді, коли цілеспрямованій політиці центру буде відповідати цілеспрямована політика регіону, оформлена у вигляді комплексної регіональної цільової програми соціально-економічного та культурного розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Заїчко І.В. Роль бюджетної політики у забезпеченні фінансової незалежності органів місцевого самоврядування / І.В. Заїчко // Наукові праці НДФІ. — 2010. — № 1 (50). — С. 47—55.

2. Василик О.Д. Бюджетна система України: підруч. для студ. екон. спец. ВНЗ / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. — К. : Центр навчальної літератури, 2004. — 544 с.
3. Федосов В.М. Бюджетний менеджмент: підручник / [В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.]; за заг. ред. В.М. Федосова. — К. : КНЕУ, 2004. — 864 с.
4. Чугунов І.Я. Розвиток програмно-цільового методу планування бюджету / І.Я. Чугунов, І.В. Запаріна // Фінанси України. — 2008. — № 5. — С. 3—14.
5. Павлюк К.В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України: монографія / К.В. Павлюк. — К. : НДФІ, 2006. — 584 с.
6. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T102456.html
7. Мостовий Г.І. Ефективне державне управління — головна передумова сталого економічного розвитку держави / Г.І. Мостовий // Бюджет та фінансовий контроль у державному управлінні: матеріали наук.-практ. конф. (27 лист. 2003 р.). — Харків, 2004. — С. 3—6.
8. Нижник Н. Співвідношення державного регулювання регіонального розвитку та регіонального управління / Н. Нижник, В. Керецман, В. Саєнко // Вісн. НАДУ. — 2004. — № 1. — С. 275—279.
9. Молдован О.О. Щодо оптимізації процесів бюджетного прогнозування та планування в Україні. Аналітична записка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1089/>
10. Ярошевич Н.Б. Етапи впровадження програмно-цільового методу планування бюджетів в Україні / Н.Б. Ярошевич, В.Є. Матвійшин // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. — Львів, 2011. — Вип. 21.18 — С. 294—301.
11. Фінансове право України: навч. посіб.: за вимогами кредитно-модульної системи організації навч. процесу / [Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва та ін.]; за заг. ред. Л.К. Воронової. — К. : Всеукр. асоціація вид. «Правова єдність», 2010. — 395 с.
12. Деревчук О.І. Зміст та особливості програмно-цільового методу бюджетного фінансування / О.І. Деревчук // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 1. — С. 129—134.
13. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 № 1602-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>
14. Правовое регулирование программно-целевого метода бюджетной деятельности: автореф. дис. ... док. юр. наук: 12.00.14 / Матненко Александр Сергеевич; «Омский государственный университет имени Ф.М. Достоевского». — Омск, 2009. — 41 с.
15. Качковська О. Новий Бюджетний кодекс: аналіз найважливіших змін / О. Качковська // Баланс — бюджет. — 2010. — № 34 — 35 (289—290) 23.08.2010. — С. 47—48.
16. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Концепцію використання програмно — цільового методу у бюджетному процесі» від 14.09.2002 № 538-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-%D1%80>

REFERENCES

1. Zayichko I.V. (2010), *Rol' byudzhethnoyi polity'ky' u zabezpechenni finansovoyi nezalezhnosti organiv miscevoogo samovryaduvannya* [The role of fiscal policy in ensuring financial independence of local authorities], *Naukovi praci NDFI*, vol. 1 (50), pp. 47-55.
2. Vasy'ly'k O.D. and Pavlyuk K.V. (2004), *Byudzhethna sy'stema Ukrainy* [The budget system of Ukraine], *Centr navchal'noyi literatury*, Kyiv, Ukraine.
3. Fedosov V., Oparin V., Safonova L. and other (2004), *Byudzhethny'j menedzhment* [Budget management], in Fedosov V. (ed), *KNEU*, Kyiv, Ukraine.
4. Chugunov I.Ya. and Zaporina I.V. (2008), *Rozvy'tok programno - cil'ovogo metodu planuvannya byudzhetu* [The development of program - target method in budget planning], *Finansy' Ukrainy*, vol. 5, pp. 3-14.
5. Pavlyuk K.V. (2006), *Byudzheth i byudzhethny'j proces v umovax tranzytiv'noyi ekonomiky' Ukrainy* [Budget and budget process in the conditions of transitive economy of Ukraine], *NDFI*, Kyiv, Ukraine.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), *Byudzhethnyy kodeks Ukrainy* [The budget code of Ukraine], available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T102456.html (Accessed 08 September 2016).
7. Mostovy'j G.I. (2004), *Efekty'vne derzhavne upravlinnya — glavna peredumova stalogo ekonomichnogo rozvy'tku derzhavy* [Efficient administration of the state is the main prerequisite for sustainable economic development of the state], *Materialy' nauk. — prakt. konf. [Proceedings of Scientific-practical Conference] Byudzheth ta finansovy'j kontrol' u derzhavnomu upravlinni* [The budget and financial control in public administration], *Xarkiv, Ukraine*, November 27, 2004, pp. 3-6.
8. Ny'zhny'k N., Kereczman V. and Sayenko V. (2004), *Spivvidnoshennya derzhavnogo reguluvannya regional'nogo rozvy'tku ta regional'nogo upravlinnya* [The ratio of state regulation of regional development and regional management], *Visn. NADU*, vol. 1, pp. 275-279.
9. Moldovan O.O. (2013), *Shhodo opty'mizatsiyi procesiv byudzhethnoy prognosuvannya ta planuvannya v Ukraini: Analitichna zapy'ska* [Optimization of processes of budget planning in Ukraine: Analytical note], available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1089> (Accessed 08 September 2016).
10. Yaroshevy'ch N.B. and Matviyishy'n V.Ye. (2011), *Etapy vprovadzhennya programno-cil'ovogo metodu planuvannya byudzhethiv v Ukraini* [Stages of introduction of program-target method of planning budgets in Ukraine], *Naukovy'j visny'k NLTU Ukrainy*, vol. 21.18, pp. 294-301.
11. Voronova L.K., Kucheryavenko M.P. and Pryshva N.Yu. (2010), *Finansove pravo Ukrainy: navch. posib.: za vymohamy kredytno-modul'noyi systemy orhanizatsiyi navch. protsesu* [Financial law of Ukraine: textbook: according to the requirements of credit-modular system of educational process organization], *Vseukr. asotsiatsiya vyd. Pravova yednist'*, Kyiv, Ukraine.
12. Derrevchuk O.I. (2010), *Zmist ta osobly'vosti programno-cil'ovogo metodu byudzhethnogo finansuvannya* [Content and features of program-target method of budget financing], *Chasopy's Ky'yivs'kogo universy'tetu prava*, vol. 1, pp. 129-134.

13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), *Pro derzhavne prognosuvannya ta rozroblennya program ekonomichnogo i social'nogo rozvy'tku Ukrainy*: Zakon Ukrainy [On state forecasting and developing programs for economic and social development of Ukraine: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1602-14> (Accessed 08 September 2016).
14. Matnenko A.S. (2009), *Pravovoe regul'yrovany'e programno-celevogo metoda byudzhethoj deyatel'nosti* [Legal regulation of program-target method in budget activities], PhD. Diss., law, F.M. Dostoevskiy gosudarstvennyy uny'versy'tet of Omsk, Omsk, Russia.
15. Kachkovs'ka O. (2010), *Novy'j Byudzhethny'j kodeks: analiz najvazhly'vishy'x zmin* [Budget code: analysis of the major changes], *Balans — byudzheth*, vol. 34-35 (289-290), pp. 47-48.
16. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2002), *Pro Kontsepsiyu vykorystannya prohramno — tsil'ovoho metodu u byudzhethnomu protsesi: Rozporyadzhennya* [On the Concept of using the performance program budgeting method in the budget process: The Order], available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-%D1%80> (Accessed 14 September 2016).

Надійшла 24.09.2016

Я.Р. Дегтярь

Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченко, г. Киев

ПЛАНИРОВАНИЕ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ БЮДЖЕТА С ПОМОЩЬЮ ПРОГРАМНО-ЦЕЛЕВОГО МЕТОДА В БЮДЖЕТНОМ ПРОЦЕССЕ

Рассмотрены проблемные вопросы относительно сущности и организации процессов бюджетного планирования и прогнозирования в разрезе применения таких методов их реализации, которые бы в полной мере отве-

чали требованиям сегодняшнего дня. Статья посвящена обоснованию направлений совершенствования бюджетного планирования. Исследован современный механизм бюджетного планирования в Украине, выделены основные проблемные вопросы в этой сфере. Исследована сущность программно-целевого метода формирования и планирования бюджета в Украине. Представлены задачи программно-целевого метода и определены проблемные моменты его внедрения в Украине.

Ключевые слова: бюджет, бюджетное планирование, бюджетное прогнозирование, бюджетирование, ориентированное на результат, программно-целевой метод планирования.

Ya.R. Degtyar

Taras Shevchenko
National University of Kyiv, Kyiv

PLANNING AND FORECASTING BUDGET USING THE PROGRAM-TARGET METHOD IN THE BUDGET PROCESS

The article deals with the problematic issues about the nature and organization of the processes of budget planning and forecasting in the context of the use of such methods of their implementation, which would fully meet the requirements of today. The article is devoted to substantiation of directions of improvement of budget planning. We investigate the current mechanism of budget planning in Ukraine, identified the main problematic issues in this area.

The essence of program-target method of formation and budget planning in Ukraine. Are the tasks of program-target method and identifies issues for its implementation in Ukraine.

Keywords: budget, budget planning, budget forecasting, budgeting, result-oriented, program-target method of planning.

УДК 346.14

М.В. ГРИГОРЧУК, канд. юрид. наук, здобувач
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ОРГАНИ ЗАХИСТУ ПРАВ І ОХОРОНЮВАНИХ ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Ключові слова: господарський процес, господарська діяльність, суб'єкт господарювання, орган місцевого самоврядування, органи захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання, судовий розгляд.

Розглянуто питання ролі і значення органів захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання. Подано наукові точки зору щодо місця управлених органів захисту в системі забезпечення дотримання прав учасників господарських відносин в Україні. Розглянуто сучасний стан законодавства, яким урегульовано правовий статус органів захисту суб'єктів господарювання. Проаналізовано положення чинних кодексів та інших актів законодавства, в яких визначено процесуальний порядок звернення суб'єктів господарювання за захистом їхніх прав і охоронюваних законом інтересів. Наведено низку суджень, якими обґрунтовується запровадження розгляду господарських спорів колегіями суддів.

Вступ. Проблеми, пов'язані з захистом прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання, супроводжують нашу державу практично від дня проголошення незалежності України. Практика показує, що здійснювані перманентні заходи з дерегулювання економіки з одночасними потугами щодо впорядкування господарських відносин не дають очікуваного результату. Підтвердження справедливості такого судження знаходимо як у засобах масової інформації, так і під час вивчення законодавчих актів, які безупинно продукуються Верховною Радою України. Але потрібно належно оцінювати роль і значення органів держави, управлених на вирішення господарських конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, які безпосередньо стосуються вивчення ролі і значення органів захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання, присвячували праці такі вітчизняні вчені, як О.В. Батанов, П.Д. Біленчук, Ю.В. Білоусов, А.Г. Бобкова, О.П. Васильченко, О.Р. Зельдіна, В.В. Кравченко, С.В. Лозінська, Л.М. Ніколенко, М.В. Підмогильний, Д.М. Притика, С.Д. Русу, Ф.О. Стефанчук, В.А. Устименко, О.Г. Хрімлі та ін.

Метою даної статті є дослідження статусу, ролі і значення органів захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання під час урегулювання господарських спорів.

У даній статті вирішено завдання щодо окреслення двоетапної системи захисту прав, яка полягає в залученні до врегулювання спірних питань органів державної влади і органів місцевого самоврядування (перший етап) і господарського суду (другий етап).

Результати дослідження. Положеннями Конституції передбачено, що Україна є правовою державою, в якій права і свободи людини та

їх гарантії визначають зміст і спрямованість її діяльності. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Грунтуючись на аналізі задекларованих Основним Законом структурних елементів, які утворюють правову категорію «обов'язок держави», можна зробити висновок, що формою його реалізації є системне проведення підтримуваних державним примусом заходів щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини. І цей постулат потрібно розуміти не тільки в найширшому його значенні. Це положення екстраполюється на всі сфери життя суспільства, у тому числі на його економічну складову. Такі підходи з боку держави засвідчені нормами Конституції, зокрема статтею 13, відповідно до якої держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [1].

Підставою для включення управнених державою органів у процеси врегулювання правовідносин між їх учасниками є їхнє бажання відстоювати своє порушене, невизнане чи оспорюване право або охоронюваний законом інтерес. Тож можна стверджувати, що залучення органів захисту до вирішення спірних відносин, які виникли в ході провадження господарської діяльності, є суб'єктивним правом їх учасників, урегульованою законом формою виказування свого протесту проти неправомірних дій стосовно нього (його прав), інтересів чи майна. При цьому відбувається нормативно парафоване залучення держави як гаранта дотримання конституційних засад господарювання.

Окреслюючи межі повноважень суб'єкта господарської діяльності, який має намір використати надані йому державою гарантії щодо захисту свого права чи охоронюваного законом інтересу, необхідно зазначити, що вирішальну роль у такій ситуації відіграє обсяг правоздатності, яким наділено скаржника, його узаконена і визнана приналежність до тих прав і інтересів, які він вважає порушеними. Відношення власності до майна чи інтересу повинні бути виражені такими правовими категоріями, що засвідчують присвійні якості, як, наприклад, «належне суб'єктові гос-

подарювання майно», «його охоронюваний законом інтерес», «наділений правом оперативного управління, відання» тощо. Тобто з боку зацікавленої сторони повинні бути першочергово доведені законні повноваження для обґрунтування права щодо подання звернення і порушення питання про залучення органів захисту до врегулювання господарського спору.

Усі етапи, у тому числі підготовчі, якими суб'єкт господарювання має намір скористатися для ініціювання процесу захисту, повинні вкладатися в струнку, логічно вибудовану систему, об'єднану загальноновживаним і зрозумілим поняттям в рамках понятійного апарату господарського права, яким є «захист прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання». Апелювання до цієї категорії є досить зручним і ефективним з огляду на її надзвичайно високу запитуваність з причини найбільш повного відображення сутності процесу обстоювання інтересів учасників господарського спору.

Конституцією України, Господарським і Цивільним кодексами України, іншими законодавчими актами визначено коло суб'єктів, яким надано право здійснювати захист прав і охоронюваних законом інтересів усіх категорій учасників суспільних і господарських відносин. У Цивільному кодексі України виділено цілу главу, де надається перелік суб'єктів владних повноважень, які управнені здійснювати захист цивільних прав та інтересів. Завдання забезпечення дотримання встановленого правового режиму в державі покладається на суд (стаття 16), Президента України, органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим або органи місцевого самоврядування (стаття 17), нотаріусів (стаття 18), а також особа наділена правом на самозахист (стаття 19).

Положеннями Конституції, зокрема статтею 102, визначено, що Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [1].

Керуючись нормами статті 106 Конституції України, Президент України зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності, скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також

здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Згідно з положеннями статті 19 Конституції в Україні встановлено правовий порядок, який ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Поняття «орган державної влади» має широке практичне застосування, однак його нормативно означеної дефініції немає. У той же час положеннями Конституції України, зокрема статтею 5, органи державної влади і органи місцевого самоврядування є тими інструментами, через які український народ здійснює владу.

Згідно з положеннями Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (стаття 2) місцеве самоврядування в Україні — це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста — самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Відповідно до частини 2 цієї статті місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [2].

Органи місцевого самоврядування — виборні та інші органи територіальних громад, наділені повноваженнями вирішувати питання місцевого значення [3, с. 290].

За В.В. Кравченком, це орган, що утворюється територіальною громадою (територіальними громадами району, області) у встановленому законом порядку для виконання завдань і функцій місцевого самоврядування, наділений відповідно до закону владними повноваженнями, які реалізуються у визначених законом правових та організаційних формах. До них належать сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст; районні у містах ради та їх виконавчі органи [4, с. 181—182].

Одночасно з наведеними точками зору науковців необхідно звернути увагу на той факт, що

існує інше бачення місця органів місцевого самоврядування в політичній системі України. Так, наприклад, О.В. Батанов, В.В. Кравченко вважають, що органи місцевого самоврядування не належать до механізму державної влади, а місцеве самоврядування займає окреме місце в політичній системі (у механізмі управління суспільством та державою) і його необхідно розглядати як окрему форму реалізації народом належної йому влади [5, с. 103]. Такої точки зору дотримуються П.Д. Біленчук і М.В. Підмогильний [6, с. 135].

Згідно з положеннями статті 18 Цивільного кодексу до переліку осіб, на яких покладаються функції захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, віднесено нотаріуса. У межах наданих йому повноважень нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом.

Окремою формою захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання можна розглядати самозахист (стаття 19 ЦК). Однак попри те, що таке право надано особі, права чи інтереси котрої порушено, зворотною стороною цього права є активна позиція суб'єкта господарювання щодо реалізації права захисту шляхом використання наданих законом інструментів, а отже залучення на власний розсуд управнених державних органів і органів місцевого самоврядування до врегулювання конфлікту. До таких інструментів віднесено звернення до компетентних органів у випадку:

- виявлення порушень і протиправних посягань;
- застосування засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства;
- використання способів самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням.

Положеннями частини 2 цієї статті опосередковано вводиться невизначений перелік органів захисту, до яких суб'єкт господарювання, права чи інтереси котрого порушено, наділений правом звернутися за відновленням свого права.

Загальні засади обстоювання свого порушеного, невизнаного чи оспорюваного права

зазначено Господарським кодексом України, зокрема статтею 20 (Захист прав суб'єктів господарювання та споживачів). Згідно із положеннями цієї статті держава забезпечує захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів.

Згідно з частиною 2 цієї статті кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів. Права та законні інтереси зазначених суб'єктів захищаються шляхом:

- визнання наявності або відсутності прав;
- визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом;
- відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання;
- припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;
- присудження до виконання обов'язку в натурі;
- відшкодування збитків;
- застосування штрафних санкцій;
- застосування оперативно-господарських санкцій;
- застосування адміністративно-господарських санкцій;
- установлення, зміни і припинення господарських правовідносин;
- іншими способами, передбаченими законом [7].

Вивчення викладеної норми Кодексу показує, що суб'єкт господарювання володіє повним суб'єктивним правом для того, щоб обрати для себе найбільш ефективний спосіб захисту свого оспорюваного, невизнаного, порушеного права чи охоронюваного законом інтересу. Вибір полягає в тому, що виключно суб'єкт господарської діяльності визначає, до якого органу захисту прав звернутися у першу чергу: до суду чи іншої уповноваженої державної установи.

Згідно з положеннями статті 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється винятково судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій інши-

ми органами чи посадовими особами не допускаються [1]. Дане положення закріплене також статтею 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з якою правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства (частина 1); делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Особи, які привласнили функції суду, несуть відповідальність, установлену законом (частина 2); народ бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних [8].

Як бачимо з положень приведеної статті, для підтвердження конституційного права людини брати участь у здійсненні правосуддя законодавець застосовує найбільш узагальнене поняття, яким визначено «народ». Таким чином, потрібно розуміти, що до найбільш широкої категорії, якою визнається народ, потрібно включати і суб'єктів господарської діяльності, які звертаються за захистом їхнього порушеного права чи охоронюваного законом інтересу.

Аналізуючи наукові погляди щодо тлумачення і розуміння категорій «правовий захист» і «правова охорона», які подеколи є різнополюсними в частині віднесення явищ і дій до тієї чи іншої сфери, все ж таки науковці згодні у тому, що найбільш дієвим і ефективним інструментом для вирішення питань, пов'язаних із відновленням порушеного права чи охоронюваного законом інтересу суб'єктів господарської діяльності, є суд. Тобто логічно виправданим у даному випадку винесення акцентів до такого специфічного інструменту, яким є діяльність суду щодо виконання його функцій, буде судовий захист. Більше того, з огляду на галузеву орієнтованість цього дослідження та з метою всебічного визначення соціально-економічної значимості ролі суду у розв'язанні питань, пов'язаних із гіпотетично порушеним, чи таким, що вже порушено, правом, необхідно звузити обсяг поняття «судовий захист» до «судового захисту господарським судом».

Відтак, переходячи до аналізу цього надзвичайно важливого і впливового інституту, яким державою визначено господарський суд, видається доцільним викласти свою точку зору на проблеми, що є детермінантами самого суду як уповноваженого державою арбітра вирішення господарських спорів.

Згідно зі статтею 2 «Завдання суду» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Положення статті 7 «Право на справедливий суд» Закону гарантують кожному захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону [8].

Тому, з'ясовуючи поняття судовий розгляд, перш за все потрібно окреслити семантичне значення терміна суд. Словник української мови визначає суд як державний орган, який розглядає цивільні, кримінальні та деякі адміністративні справи [9].

«Пекінськими тезами щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону» (прийняті провідними діячами в галузі правосуддя в LAWASIA, а також судьями з Азії та тихоокеанського регіону в Пекіні 01.01.1995 р. та схвалені на засіданні ради LAWASIA в 2001 р.) зазначено, що право кожної особи на розгляд її справи компетентним незалежним та неупередженим судом у встановленому законом порядку гарантовано Загальною Декларацією з прав людини (ст. 10) [10] та Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (ст. 14(1)) [11], (п. 2 Тез) та те, що у процесі прийняття рішень судді є незалежними від своїх колег по суду, жодна ієрархічна структура суддівства і жодна різниця у ранзі чи класі суддів ніяк не можуть перешкоджати праву судді на індивідуальне чи колективне відправлення правосуддя. У свою чергу, судді, індивідуально та колективно, мають здійснювати свої функції відповідно до Конституції та законів (п. 6 Тез) [12].

Отже, основний акцент зроблено на тому, що під час розгляду більшості справ потрібно дотримуватися принципу колегіальності. Із цього положення, приналежного до основних конституційних принципів різних країн світу, неминуче випливає низка висновків, а саме те, що судовими ситемами надається пріоритет колегіального розгляду справ над одноособовим (індивідуальним) суддівством і

також те, що колегіальний розгляд справ судами рекомендований для вирішення більшості спорів про право. І це при тому, що мова йде про країни з достатнім рівнем довіри з боку суспільства до суддівської системи.

У конституціях різних держав перераховані принципи, на основі яких здійснюється судова влада (правосуддя), але більшість із них зводиться до таких: незалежність суду (забезпечується рядом гарантій, у тому числі незмінністю суду); колегіальність під час розгляду більшості справ; професіоналізм суддів; право на оскарження рішень; гласність у ході розгляду абсолютної більшості справ; рівноправність сторін у процесі і змагальність при розгляді справи.

І.В. Єршова вважає, що підприємці мають право захищати власні права шляхом використання механізму конституційно-правового захисту [13].

Якщо розглядати викладене вище судження з точки зору логічного впорядкування базових елементів для обґрунтування своєї позиції, то поєднання змістотвірних словосполучень «мати право», «відстоювати право» і «використання механізму конституційно-правового захисту» є не надто вдалим, оскільки захищати можна лише ті права, які надано законом, а конституційно-правовий механізм є надзвичайно широкою категорією і розглядається як цілісна система правових форм, заходів і засобів, взаємодія яких спрямована на реалізацію рівності таких прав і свобод, убезпечення від посягань на права і свободи та на попередження порушень принципу рівності таких прав і свобод або поновлення оскаржуваних чи порушених прав і свобод в аспекті забезпечення рівноправ'я [14].

Чинним законодавством України окреслено підстави і коло осіб, за яких можливе звернення до господарського суду за захистом порушеного права чи охоронюваного законом інтересу. Таке роз'яснення надано в статті 1 Господарського кодексу України, де вказано, що Кодекс визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. У зв'язку із застосуванням вимог господарсько-судової форми за-

хисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарської діяльності врегульовується, окрім певного спору, низка інших питань, пов'язаних з упорядкуванням правовідносин даного виду не тільки між учасниками цього господарського спору, а й встановлюються обов'язкові правила поведінки для інших суб'єктів підприємництва.

Так, на думку Д.М. Притики, господарсько-судова форма захисту суб'єктивних прав, незважаючи на подібність до загальносудової форми захисту цивільних прав, істотно відрізняється від останньої: встановлена законом для господарського суду форма діяльності найбільш пристосована для розгляду і вирішення господарських спорів, повною мірою враховує вплив господарського суду на економіку України [15].

Зводячи до спільного знаменника поняття захист прав і захист охоронюваних законом інтересів, бачимо, що господарський суд — єдина інституція, яку уповноважено від імені держави давати відповідь на конфліктні питання, що виникають у ході здійснення господарської діяльності. Лише суд у праві визначати, чи відбулося порушення закону і чи існує реальна потреба вжити заходів для захисту й охорони законних інтересів суб'єкта підприємства.

Висновки. Розглядаючи сутність органів захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання, необхідно зазначити, що в сучасних економічних реаліях на них покладаються надскладні завдання. Означене обґрунтовується змінами у системі судового устрою України, а також перманентними люстраційними процесами, які повномасштабно охопили як суддівський корпус, так і органи державної влади.

У той же час зростає активність учасників економічних відносин, які раз по раз апелюють до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування за захистом свого порушеного права чи охоронюваного законом інтересу.

Підґрунтям підвищення рівня довіри до упорядкованих державних органів є запровадження дієвих механізмів контролю з боку правоохоронних органів, якими здійснюються системні антикорупційні заходи.

Залишаючись єдиним арбітром у винесенні остаточного рішення щодо врегулювання госпо-

дарського спору, господарський суд фактично замикає на собі весь ланцюг подій, пов'язаних із обстоюванням суб'єктами господарювання свого порушеного права чи охоронюваного законом інтересу.

Разом з тим необхідно зазначити, що останніми роками в Україні створено низку антикорупційних органів, у тому числі Національне антикорупційне бюро України та Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику.

Тобто на даному етапі державотворення відбуваються процеси, які спрямовані на реальне впорядкування суспільно-господарських відносин на ґрунті підвищення ролі і авторитетності органів захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання.

У цьому зв'язку видається доцільним увести поняття двоетапної структури процесу захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання. Перший етап полягає в діяльності суб'єктів господарювання щодо залучення до відновлення порушеного права чи охоронюваного законом інтересу органів державної влади і органів місцевого самоврядування, другий — включає в себе досудове і судове врегулювання господарського конфлікту в рамках господарського процесу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
3. Цивільне право України: навч. посіб. / Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу [та ін.]; за ред. Ф.О. Стефанчука. — К. : Прецедент, 2005. — 448 с.
4. Кравченко В.В. Конституційне право України у визначеннях та схемах: навч. посіб. / В.В. Кравченко. — К. : Атіка, 2002. — 192 с.
5. Батанов О.В. Територіальна громада — основа місцевого самоврядування в Україні : монографія / О.В. Батанов. — К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. — 260 с.
6. Біленчук П.Д. Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право) : навч. посіб. / П.Д. Біленчук, В.В. Кравченко, М.В. Підмогильний. — К. : Атіка, 2000. — 304 с.

7. *Господарський кодекс України* : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18; 19—20; 20—21. — Ст. 144.
8. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
9. *Словник української мови* (Академічний тлумачний словник) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/sud>
10. *Загальна Декларація з прав людини* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
11. *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043
12. *Пекінські тези щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азіатського та тихоокеанського регіону* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_j78
13. *Предпринимательское право* : учебник / отв. ред. И.В. Ершова, Г.Д. Отнюкова. — М. : Проспект, 2014. — 624 с.
14. *Васильченко О.П.* Конституційно-правовий механізм забезпечення рівності прав і свобод людини і громадянина в Україні / О.П. Васильченко // *Адміністративне право і процес*. — 2015. — № 1 (11). — С. 26—33.
15. *Притика Д.М.* Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Д.М. Притика. — Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. — Харків, 2003. — 26 с.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *Hospodars'kyi kodeks Ukrayiny* [Economic Code of Ukraine], Supreme Council of Ukraine, vol. 18; 19-20; 20-21, art. 144.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), *Pro sudoustriy i status suddiv: Zakon Ukrayiny* [On the Judicial System and Status of Judges: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. (Accessed 02 June 2016).
9. Academic Dictionary Ukrainian (1970-1980), available at : <http://sum.in.ua/s/sud> (Accessed 02 June 2016).
10. UN (1948), *Zahal'na Deklaratsiya z prav lyudyny*. [The Universal Declaration of Human Rights], available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (Accessed 25 June 2016).
11. UN (1966), *Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki i politychni prava* [International Covenant on Civil and Political Rights], available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043. (Accessed 25 June 2016).
12. LAWASIA (1995), *Pekins'ki tezy shchodo pryncypiv nezalezhnosti suddiv yurydychnoyi asociatsiyi krayin aziys'koho ta ty'khookeans'koho rehionu* [Beijing thesis on the principles of judicial independence Law Association of Asia and the Pacific], available at: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_j78 (Accessed 25 June 2016).
13. Ershov I.V. and Otnyukova G.D. (eds) (2014), *Predpry'ny'matel'skoe pravo* [Business Law]: Prospect, Moscow, Russia.
14. Vasil'chenko O.P. (2015), *Konstytutsiyno-pravovyy mekhanizm zabezpechennya rivnosti prav i svobod lyudyny i hromadyany v Ukrayini* [Constitutional and legal mechanism to ensure equal rights and freedoms of man and citizen in Ukraine], *Administrativne pravo i protses*, vol. 1 (11), pp. 26-33.
15. Pritika D.M. (2003), *Orhanizatsiyno-pravovi zasady stanovlennya i diyal'nosti hospodars'kykh sudiv Ukrayiny* [Organizational and legal bases of formation and economic courts of Ukraine], Thesis. D. diss, Judiciary, prosecution and advocacy, National. Legal Academy of Ukraine of Yaroslav Mudryy, Kharkiv, Ukraine.

REFERENCES

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), *Konstytutsiya Ukrayiny*, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp> (Accessed 15 May 2016).
 2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: Zakon Ukrayiny* [On local government in Ukraine: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97> (Accessed 21 Mai 1997).
 3. Belousov Y.V., Lozinski S.V., Rusu S.D. and other (2005), *Sy'vil'ne pravo Ukrayiny: navch. posibnyk* [Civil Law Ukraine: teach. guidances] in Stefanchuk F.O. (ed.), *Precedent*, Kiev, Ukraine.
 4. Kravchenko V.V. (2002), *Konstytutsiynе pravo Ukrayiny u vyznachennyakh ta skhemakh, navch. posib.* [Constitutional law of Ukraine in definitions and schemes], Atika, Kiev, Ukraine.
 5. Batanov O.V. (2001), *Terytorial'na hromada — osnova mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini: monohrafiya* [Territorial community — the basis of local government in Ukraine: monograph], Institute of State and Law V.N. Korietsky NAS of Ukraine, Kiev, Ukraine.
 6. Bilenchuk P.D., Kravchenko V.V. and Pidmohylny M.V. (2000), *Mistseve samovryaduvannya v Ukrayini (munitsypal'ne pravo), navch. posib.* [Local government in Ukraine (municipal law)], Atika, Kiev, Ukraine.
- Надійшла 06.10.2016

М.В. Григорчук

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ОРГАНЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ И ОХРАНЯЕМЫХ ЗАКОНОМ ИНТЕРЕСОВ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ

Рассмотрены вопросы роли органов защиты прав и охраняемых законом интересов субъектов хозяйствования. Изложены научные точки зрения относительно места уполномоченных органов защиты в системе обеспечения соблюдения прав участников хозяйственных отношений в Украине. Проанализировано современное состояние законодательства, которым регулируется правовой статус органов защиты хозяйствующих субъектов. Приведены положения действующих кодексов и других актов законодательства, в которых определены процессуальный порядок обращения субъектов хозяйствования за защитой их прав и охраняемых законом интересов. Обоснован ряд суждений, которыми аргументируется

введение коллективного судебного рассмотрения хозяйственных споров.

Ключевые слова: хозяйственный процесс, хозяйственная деятельность, субъект хозяйствования, орган местного самоуправления, органы защиты прав и охраняемых законом интересов субъектов хозяйствования, судебное разбирательство.

M.V. Hryhorchuk

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kyiv

BODIES PROTECTING THE RIGHTS AND LEGALLY PROTECTED INTERESTS OF ECONOMIC ENTITIES

The article discusses the role and importance of the protection of bodies of the rights and lawful interests of business entities.

Posted scientific opinions about the place of the eligible protection system to ensure the rights of participants of economic relations in Ukraine. The current state law, which regulated the legal status of protection. Results provisions of existing codes and other legal acts, which define the procedural order of reference entities for the protection of their rights and interests protected by law. Number of substantiated judgments, which argued the introduction of collective judicial consideration of economic disputes.

Keywords: business process, business activities, business entity, local self-government bodies, bodies protecting the rights and lawful interests of business entities, legal proceedings.

УДК 346.9

О.С. ЯСИНОВСЬКА, здобувач

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ПРЕДСТАВНИЦТВО ПРОКУРОРОМ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Ключові слова: державне господарське об'єднання, уповноважений орган управління, прокурор, представництво, інтереси держави.

Досліджено окремі проблемні аспекти правового забезпечення представництва прокурором інтересів державних господарських об'єднань. Відзначено особливий правовий статус державного концерну «Укроборонпром». Внесено відповідні пропозиції щодо удосконалення законодавства.

Вступ. Прийнятий у 2014 році Закон України «Про прокуратуру» [1] закріпив новий підхід у питанні представництва прокурором інтересів держави, зокрема, це стосується державних господарських об'єднань. У зв'язку зі вказаним постає необхідність у з'ясуванні того, яким чином забезпечується таке представництво на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема представництва прокурором інтересів держави була досліджена в роботах Г.А. Васильєва, Т.В. Степанової, О.В. Драган, Т.О. Дунас, К.А. Гузе, В.Г. Андрусак, М.В. Капустіна, М. Стефанчук, В.С. Бабкової, М.В. Селіванова. Проте вказаній проблемі відносно державних господарських об'єднань у працях дослідників уваги не приділялося, а після запровадження нового Закону України «Про прокуратуру» ця тема майже не досліджувалась.

Метою статті є формулювання теоретичних та практичних рекомендацій з удосконалення правового регулювання представництва прокурором інтересів державних господарських об'єднань.

Результати дослідження. Більшість дослідників погоджуються з тим, що захист інтересів держави є необхідним. Наприклад, Г. Васильєв зазначає, що участь прокурора в судовому процесі пов'язана «...із зміцненням правопорядку, захисту державних і суспільних інтересів, із забезпеченням прав суб'єктів господарювання, а також важливістю справи» [2, с. 43]. Т. Степанова зауважує, що специфічність представництва прокурором у господарському судочинстві полягає в тому, що прокурор діє у випадку, коли порушені державні інтереси [3, с. 12]. О. Драган, досліджуючи вплив європейських правових норм на діяльність прокурора під час захисту ним інтересів держави, доходить висновку, що така функція «...в сучасних умовах цілком обґрунтована та виправдана...» [4, с. 24].

До 13.05.1997 Арбітражним процесуальним кодексом України було передбачено, що прокурори мали право звернутися з позовними заявами до арбітражного суду в інтересах державних органів, державних підприємств і організацій [5, абз. 4 ч. 1 ст. 2]. Така ж норма

була закріплена в Законі України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 [6, п. 6 ч. 2 ст. 20].

Із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України» вказаний порядок змінився: представництво стало можливим лише в «інтересах держави» в особі «органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах» [7, п. 3]. Тлумачення останнього поняття надав Конституційний Суд України в рішенні № 3-рп/99 від 08.04.1999, вказавши, що таким органом «...може виступати орган державної влади чи орган місцевого самоврядування, якому законом надано повноваження органу виконавчої влади» [8].

Вказане рішення суду підіймає таке питання: чи можна визнати правильним з позиції чинного законодавства подання прокурором позову не лише в особі міністерства або Кабінету Міністрів України, які є органами державної влади, а й державного господарського об'єднання? Судова практика має численні приклади, коли співпозивачами за позовом прокурора виступають міністерства та об'єднання: Міністерство енергетики та вугільної промисловості України і державний концерн «Ядерне паливо» [9], Міністерство енергетики та вугільної промисловості України і державний концерн «Укрторф» [10].

На прикладі справи № 910/8622/16 господарського суду м. Київ з'ясуємо, у чому полягає така процесуальна співучасть. Позивачем, заступником Генерального прокурора України, було подано позов в інтересах держави в особі Міністерства енергетики та вугільної промисловості України та державного концерну «Ядерне паливо» до Всеукраїнської громадської організації «Український союз промисловців і підприємців» про усунення перешкод у користуванні майном — приміщенням. Державний концерн «Ядерне паливо» є балансоутримувачем цього приміщення, а Міністерство енергетики та вугільної промисловості має право оперативного управління на нього [9]. Таким чином, права міністерства і об'єднання виникли з однієї підстави. Відповідно до норм Господарського процесуального кодексу України позов може бути пред'явлено кількома позивачами [5, ст. 23]. Отже, подання прокурором позову в особі міністерства та державного господарського об'єднання і, відповід-

но, представництво їхніх інтересів, є виправданим і відповідає законодавству.

Водночас суттєвою перешкодою представництва прокурором інтересів державних господарських об'єднань є обмеження права прокурора здійснювати представництво в суді інтересів держави в особі державних компаній, що міститься в абзаці 3 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру». Це положення було зазначено у п. 89 Висновку Венеціанської комісії щодо проекту Закону України «Про прокуратуру» № 735/2013, схваленому на 96-му Пленарному засіданні 11—12 жовтня 2013 р. [11, п. 89]. Український законодавець практично без змін відтворив його в новому Законі України «Про прокуратуру». Але при цьому варто враховувати той факт, що чинне законодавство не оперує поняттям «державна компанія», лише використовується термін «холдингова компанія».

У зв'язку з цим А. Сидоренко справедливо зазначив: «...така неузгодженість законодавчої термінології не виключає можливості спорів навколо питання, чи підпадають державні підприємства під зазначене обмеження [авт. — обмеження представництва в особі державних компаній] у праві прокурора на їхнє представництво. Більше того, формально під таке обмеження не підпадають комунальні підприємства, дочірні підприємства державних підприємств, а також підприємства, господарські товариства, у статутному капіталі яких певна частка належить державі, об'єднання таких підприємств» [12].

У результаті така юридична невизначеність породжує негативні наслідки на практиці. Так, в одних рішеннях суд визнає право прокурора на представництво інтересів державних господарських об'єднань, в інших — ні.

Оскільки норма абз. 3 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» не дає уявлення про зміст понять, що в ній зазначені, її застосування видається більш ніж сумнівним. Законодавцю треба наповнити термін державні компанії реальним змістом для того, щоб його можна було успішно використовувати на практиці. Зважаючи на вказане, обмеження права прокурора на представництво інтересів державних господарських об'єднань з позиції чинного законодавства є необґрунтованим.

З'ясувавши можливість представництва прокурором інтересів державних господарських

об'єднань разом з їх уповноваженими органами управління, варто звернути увагу на особливий правовий статус державного концерну «Укроборонпром». Ця особливість обумовлена тим, що він має подвійний правовий статус: є суб'єктом господарювання і суб'єктом управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі відповідно до Закону України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» [13, ч. 1 ст. 3]. Цей нормативно-правовий акт вказує, що концерн переважно виконує ті повноваження, які мають міністерства стосовно підпорядкованих їм господарських структур. Однак оскільки державний концерн «Укроборонпром» не є органом державної влади чи місцевого самоврядування, представництво прокурором інтересів держави в особі цього концерну було неможливим.

З метою подолання вказаної прогалини на практиці державний концерн «Укроборонпром» безпідставно ототожнювали з «органами виконавчої влади» або органами, що «створені в структурі виконавчої влади», виходячи з норм постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення державного концерну «Укроборонпром» від 29.12.2010 [14].

Результатом невірної сприйняття правової природи державного концерну «Укроборонпром» було надання можливості представництва прокурором інтересів держави, але й створювало нові аспекти правового статусу цього концерну. Так, ототожнення державного концерну «Укроборонпром» з «державним органом, в управлінні якого перебуває державне підприємство» ставало причиною безпідставного залучення його як співвідповідача за зобов'язаннями казенного підприємства на підставі ст. 96.2 Податкового кодексу України [15]. При цьому треба нагадати, що така практика йде в розріз із нормою ч. 4 ст. 123 Господарського кодексу України, відповідно до якої об'єднання підприємств не відповідає за зобов'язаннями його учасників, а підприємства-учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання [16, ч. 4 ст. 123].

У цьому контексті В.О. Джуринський слушно вказав на особливість державних господарських об'єднань, яка полягає в делегуванні їм окремих повноважень з боку органів управління [17, с. 20]. Погоджуючись із цією пози-

цією, додамо, що делеговані права та обов'язки з управління стають елементами правового статусу державних господарських об'єднань, а відтак законодавцю необхідно врахувати цей аспект у визначенні поняття «органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах». Це підтверджується також судовою практикою, яка однозначно вказує на тенденцію застосування норм абз. 4 ч. 1 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України, нарівні з органами державної влади та місцевого самоврядування, до державного концерну «Укроборонпром», який відповідно до законодавства має повноваження з управління об'єктами державної власності.

Певною мірою цей недолік законодавства був усунутий новим Законом України «Про прокуратуру», що розширив перелік суб'єктів, в особі яких прокурор може представляти інтереси держави: законодавець додав до них ще один — «інший суб'єкт владних повноважень» [1, абз. 1 ч. 3 ст. 23]. Саме таким суб'єктом виступає державний концерн «Укроборонпром» в значенні ч. 1 ст. 3 Закону України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» [13, ч. 1 ст. 3]. Це було першою спробою з 1997 року переглянути склад суб'єктів, інтереси яких може представляти прокурор.

Однак колізія між абз. 4 ч. 1 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України та абз. 1 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», що полягає в різному складі переліку суб'єктів, інтереси яких може представляти прокурор, ставить нове питання: як судова практика здолає конкуренцію норм вказаних статей? Якщо суди будуть виходити з того, що застосуванню підлягає норма абз. 4 ч. 1 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України, то державний концерн «Укроборонпром» буде позбавлений можливості захисту з боку прокурора [18]. Якщо ж суди будуть виходити зі змісту норми абз. 1 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», то державний концерн «Укроборонпром» може скористатися захистом прокурора [19].

У будь-якому випадку ясності треба чекати від законодавця, який, на нашу думку, має внести в Господарський процесуальний кодекс України зміни, встановивши вичерпний перелік органів, інтереси яких може представ-

ляти прокурор. За основу може бути взятий перелік суб'єктів, зазначений в абз. 1 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», оскільки саме норма цієї статті враховує можливість делегування повноважень управління від уповноваженого органу до підлеглої господарської структури.

На окрему увагу заслуговує порядок звернення прокурора до суду в інтересах державних господарських об'єднань. Законом України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 було передбачено, що підставою представництва в суді є наявність або загроза порушення інтересів держави [6, ч. 3 ст. 36-1]. Головна деталь: прокурор міг звернутися до суду без попереднього повідомлення уповноваженого органу управління, без його згоди або бажання. При цьому останній автоматично набував статусу позивача згідно з ч. 2 ст. 29 Господарського процесуального кодексу України [5, ч. 2 ст. 29].

З цього приводу Венеціанська комісія вказала у Висновку щодо проекту Закону України «Про прокуратуру», що представництво прокурорів без урахування «поглядів відповідних суб'єктів» є «беззастережним розсудом» з боку прокуратури і порушує їхнє право на доступ до суду [11, п. 76].

Разом з тим, у новому Законі України «Про прокуратуру» законодавець не закріпив обов'язок отримання згоди прокурором від уповноваженого органу управління на представництво його інтересів. Це пов'язано з тим, що нездійснення або неналежне здійснення захисту інтересів державних господарських об'єднань є по суті їхньою бездіяльністю або неналежним виконанням своїх обов'язків. Отже, вказана ситуація не може породжувати жодних правовідносин доручення. Такий підхід відповідає усталеним в юридичній науці уявленням про функції прокурора щодо захисту інтересів держави. Поділяємо з даного питання позицію М.В. Капустіна, відповідно до якої прокурор, маючи особливий правовий статус, не потребує доручень або довіреностей на ведення справи [20, с. 522—523]. М.М. Стефанчук також вважає, що прокурор у цьому випадку діє «від свого імені», тому жодних доручень для цього виду представництва не потрібно [21, с. 118].

Натомість, у новому Законі України «Про прокуратуру» сформульовано нове правило: прокурор зобов'язаний до звернення в суд із

позовом повідомити про це суб'єкт владних повноважень [1, абз. 3 ч. 4 ст. 23]. Одночасно передбачено, що останній може оскаржити наявність підстав для представництва. За відсутності такого оскарження вважається, що суб'єкт владних повноважень погоджується із пред'явленим у його інтересах позовом. Що можна зауважити з приводу цієї норми?

По-перше, треба погодитися з М.В. Селівановим у тому, що «...позовна заява та повідомлення про намір пред'явити позов є різними процесуальними документами та мають вчинятися окремо» [22]. Законодавець не встановлює до повідомлення таких обов'язкових вимог, як до позовної заяви — зазначення ціни позову [5, п. 3 ч. 2 ст. 54], змісту позовних вимог [5, п. 4 ч. 2 ст. 54], викладу обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги; зазначення доказів, що підтверджують позов [5, п. 5 ч. 2 ст. 54], додання документів, які підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги [5, п. 4 ч. 1 ст. 57]. Представляється, що зміст повідомлення показує лише намір прокурора подати позов. Однак за такого підходу неминучим є висновок про відсутність в уповноваженого органу управління достатніх підстав для оскарження представництва прокурором його інтересів.

По-друге, вказана норма не визначає, протягом якого строку можливе таке оскарження. Але ж саме суд підтверджує наявність підстав для представництва прокурором [1, абз. 3 ч. 4 ст. 23]. Очевидно, такий строк пов'язаний із прийняттям судом ухвали про порушення провадження у справі. Однак із зазначеним порядком важко погодитися, оскільки строк між поданням повідомлення та позовної заяви з боку прокурора законодавством не передбачений (можна припустити, що ці два процесуальні документи можуть подаватися одночасно), а строк порушення справи судом з дня надходження позовної заяви складає лише три дні [5, ч. 1 ст. 64]. У свою чергу Господарський процесуальний кодекс України не містить норм, які б передбачали оскарження ухвали про порушення провадження у справі. Таким чином, уповноважений орган управління вкрай обмежений процесуальними строками для реалізації права, передбаченого абз. 3 ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру».

Аналізуючи викладене, доходимо висновку, що передбачений в абз. 3 ч. 4 ст. 23 Закону

України «Про прокуратуру» механізм врахування «поглядів» позивача, на який вказувала Венеціанська комісія [11, п. 76], напевно чи можна вважати досконалим, тому що так він завжди буде підставою не лише для наукових дискусій, але й непорозумінь на практиці. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне передбачити в законодавстві право уповноваженого органу управління оскаржувати наявність підстав для представництва прокурором до початку розгляду господарським судом справи по суті.

Характеризуючи представництво прокурором інтересів державних господарських об'єднань, необхідно звернути увагу на те, які норми законодавства зобов'язують уповноважений органи управління представляти в суді підпорядковані їм господарські структури. Відповідно до абз. 1 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» прокурор представляє інтереси держави, якщо захист таких інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень [1, абз. 1 ч. 3 ст. 23].

Такі зміни до законодавства було запропоновано ще задовго до їх прийняття. Як справедливо зазначає Г. Васильєв у статті, опублікованій у 1997 р., представництво прокурором можливе «...у певних випадках, коли виявляється аномалія під час реалізації правових норм...» [2, с. 43].

Отже, зі змісту абз. 1 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» виходить, що захист прокурором інтересів держави є «резервним механізмом», а «основним механізмом» є для уповноважених органів управління. Натомість жодної норми, яка б регулювала цей «основний механізм», немає. Наприклад, Господарський кодекс України, Закон України «Про управління об'єктами державної власності» таких положень не містить. Згадки про це в Законі України «Про прокуратуру» недостатньо, оскільки вичерпний перелік обов'язків уповноважених органів управління має бути зазначений у спеціальному законі, що визначає правові основи управління об'єктами державної власності.

Таким чином, на нашу думку, необхідно передбачити в Законі України «Про управління об'єктами державної власності» обов'язок уповноваженого органу управління представ-

ляти інтереси держави в особі господарських структур, що йому підзвітні.

Крім того, у судовій практиці виникають питання визначення позивача ще на стадії відкриття провадження. У разі неправильного його визначення позовна заява прокурора підлягає поверненню без розгляду на підставі п. 1 ч. 1 ст. 63 Господарського процесуального кодексу України [23]. Тому прокурору під час подачі позову необхідно чітко з'ясувати статус позивача, а також «...наявність права вимоги, яке має ґрунтуватися на нормах права або за укладеними правочинами» [24, с. 39]. Отже, прокурор має довести, що конкретний суб'єкт господарювання підпорядкований певному державному органу або органу місцевого самоврядування. Логічним є, що відомості про уповноважений орган управління мають бути вказані в установчих документах суб'єкта господарювання. Проте, аналіз таких документів свідчить, що визначити уповноважений орган управління деяких державних господарських об'єднань не можливо.

Прикладом може слугувати статут державного концерну «Укрторф», де вказано, що контроль за його діяльністю здійснює Міністерство енергогосп. [25, п. 1]. Аналіз ст. 6 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» дає підстави вважати, що мова йде про уповноважений орган управління [26, ст. 6]. Однак орган контролю не є синонімом уповноваженого органу управління, оскільки функції останнього, як виходить із норми ст. 6 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», не зводяться до контролю. Немає також згадки про контроль у ст. 1 вказаного Закону, що визначає поняття «управління об'єктами державної власності» [26, ст. 1]. Необхідним здається імперативне встановлення в Господарському кодексі України вимоги до статуту державних господарських об'єднань щодо наявності відомостей про уповноважений орган управління.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що у правовому забезпеченні представництва прокурором інтересів державних господарських об'єднань наявні певні недоліки, які вимагають розгляду й усунення. З метою вдосконалення законодавства необхідно:

1) встановити в Господарському процесуальному кодексі України норму, яка б закріп-

лювала вичерпний перелік органів, інтереси яких може представляти прокурор;

2) закріпити в Господарському кодексі України вимогу щодо включення в статут державних господарських об'єднань відомостей про уповноважений орган управління;

3) уточнити порядок оскарження суб'єктами владних повноважень наявності підстав для їх представництва прокурором в абзаці 3 ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» шляхом доповнення після слів «суб'єктом владних повноважень» словами «до початку розгляду господарським судом справи по суті»;

4) закріпити в ст. 6 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» обов'язок уповноваженого органу управління представляти інтереси господарських структур, що йому підзвітні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Про прокуратуру* : Закон України від 14.10.2014 // Офіційний вісник України. — 2014. — № 87. — Ст. 2471.
2. Васильєв Г. Представництво прокурором інтересів держави і господарюючих суб'єктів в арбітражі / Г. Васильєв // Право України. — 1997. — № 9. — С. 43—45.
3. Степанова Т. Проблеми подання позовних заяв та участі прокурорів у господарському судочинстві / Т. Степанова // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 12. — С. 12—15.
4. Драган О. Представництво інтересів громадянина та держави в суді в умовах європейської інтеграції / О. Драган // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. — 2016. — № 1. — С. 19—25.
5. *Арбітражний процесуальний кодекс України* від 06.11.1991 // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 6. — Ст. 56 (зі змін. і доповн.).
6. *Про прокуратуру* : Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 53. — Ст. 793.
7. *Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України* : Закон України від 13.05.1997 // Офіційний вісник України. — 1997. — № 22. — С. 3.
8. *Рішення Конституційного Суду України* від 08.04.1999 у справі за конституційними поданнями Вишого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) // Офіційний вісник України. — 1999. — № 15. — С. 35.
9. *Рішення Господарського суду м. Києва* від 26.07.2016 № 910/8622/16 за позовом заступника Генерального прокурора України в інтересах держави в особі Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, державного концерну «Ядерне паливо» до Всеукраїнської громадської організації «Український союз промисловців і підприємців» про усунення перешкод у користуванні майном [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59414954>
10. *Рішення Господарського суду Чернігівської області* від 24.07.2015 № 927/881/15 за позовом заступника прокурора міста Чернігова в інтересах держави в особі Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, державного концерну «Укрторф» до державного підприємства «Чернігівторф», товариства з обмеженою відповідальністю «Терма Груп» про визнання недійсним договору та додаткових угод до нього [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47624705>
11. *Висновок № 735/2013* щодо проекту Закону України «Про прокуратуру», схвалений Венеціанською Комісією на її 96-му Пленарному засіданні 11—12 жовтня 2013 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/__.pdf
12. Сидоренко А. Окремі недоліки нового Закону України «Про прокуратуру» [Електронний ресурс] / А. Сидоренко // Юридика газета. — № 14—15 (460—461) 07.04.2015. — 2015. — Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/okremi-nedoliki-novogo-zakonu-ukrayini-pro-prokuraturu.html>
13. *Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі* : Закон України від 16.06.2011 // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 4. — Ст. 23.
14. *Про утворення Державного концерну «Укроборонпром»* : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2010 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 1. — Ст. 6.
15. *Постанова Окружного адміністративного суду України м. Києва* від 08.05.2015 № 826/3004/15 за позовом Шосткинської об'єднаної державної податкової інспекції Головного управління ДФС у Сумській області до Державного концерну «Укроборонпром» про звернення стягнення податкового боргу [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44122450>
16. *Господарський кодекс України* : Закон України від 16.01.2003 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 462. (зі змін. і доповн.).
17. Джури́нський В.О. Правове становище господарських об'єднань в Україні : монографія / В.О. Джури́нський. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 222 с.
18. *Ухвала господарського суду м. Києва* від 17.09.2015 № 910/18774/15 за позовом військового прокурора Запорізького гарнізону Південного регіону України в інтересах держави в особі державного концерну «Укроборонпром», державного підприємства «Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро «Прогрес» імені академіка О.Г. Івченка до Міністерства економічного розвитку і торгівлі України про стягнення 34 000 000,00 грн [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51040084>
19. *Постанова Київського апеляційного господарського суду України* від 02.11.2015 № 910/18774/15 за позовом Військового прокурора Запорізького гарнізону Південного регіону України в інтересах держави в особі державного концерну «Укроборонпром» та

- державного підприємства «Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро «Прогрес» імені академіка О.Г. Івченка до Міністерства економічного розвитку і торгівлі України про стягнення 34 000 000,00 грн [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53206091>
20. Капустін М.В. Поняття представництва прокуратурою інтересів людини та держави в суді / М.В. Капустін // Актуальні проблеми держави і права. — 2012. — Вип. 68. — С. 517—524.
 21. Стефанчук М.М. Напрями вдосконалення процесуального статусу прокурора як суб'єкта реалізації функції представництва інтересів громадянина або держави в суді / М.М. Стефанчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. — 2015. — Вип. 34. — Т. 3. — С. 115—121.
 22. Селіванов М.В. Участь прокурора в господарському процесі / М.В. Селіванов // Юридична газета. — 2016. — № 3—4 (501—502). — Режим доступу : <http://arbitis.com/Selivanov-M-V-Uchast-prokurora-u-gospodars-komu-procesi-pershi-pidsumki-pislya-zminu-zakonodavstvi/>
 23. Про деякі питання застосування положень Закону України «Про прокуратуру» щодо представництва прокуратурою інтересів держави в господарському суді : Інформаційний Лист Вишого господарського суду України від 23.02.2016 № 01-06/348/16 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0348600-16>
 24. Представництво прокурором у суді законних інтересів держави : наук.-практ. посіб. / О.П. Натрус, Ю.А. Турлова, О.А. Казак та ін. ; Національна академія прокуратури України. — К., 2016. — 262 с.
 25. Про утворення Державного концерну «Укрторф» : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.05.2007 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 33. — Ст. 1335.
 26. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006 // Офіційний вісник України. — 2006. — № 41. — Ст. 2726.
 5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), *Arbitrazhnyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy* [Arbitration Procedural Code of Ukraine], Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 6, p. 56.
 6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), *Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy* [On public prosecution: The Law of Ukraine], Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 53, p. 793.
 7. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *Pro vnesennya zmin do Arbitrazhnogo protsesual'noho kodeksu Ukrainy* : *Zakon Ukrainy* [On the introduction of changes to the Arbitration Procedural Code of Ukraine: The Law of Ukraine], Ofitsiynyy visnyk Ukrainy, vol. 22, p. 3.
 8. The Constitutional Court of Ukraine (1999), *Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy uspravizakonstytutsiynymy podannymy Vyschoho arbitrazhnogo sudu Ukrainy ta Heneral'noyi prokuratury Ukrainy shchodo ofitsiynoho tlumachennya polozhen' statti 2 Arbitrazhnogo protsesual'noho kodeksu Ukrainy (sprava pro predstavnytstvo prokuraturoyu Ukrainy interesiv derzhavy v arbitrazhnomu sudi)* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case involving the constitutional petition of the High Arbitration Court of Ukraine and the Prosecutor General's Office of Ukraine on the official interpretation of Article 2 of the Arbitration Procedural Code of Ukraine (the case involving the representation by the Ukrainian prosecution of public interests in the court of arbitration)], Ofitsiynyy visnyk Ukrainy, vol. 15, p. 35.
 9. Kyiv economic court (2016), *Rishennya Hospodars'koho sudu m. Kyieva za pozovom zastupnyka Heneral'noho prokurora Ukrainy v interesakh derzhavy v osobi Ministerstva enerhetyky ta vuhil'noyi promyslovosti Ukrainy, derzhavnoho kontsernu "Yaderne palyvo" do Vseukrayins'koyi hromads'koyi orhanizatsiyi "Ukrayins'kyy soyuz promyslovtiv i pidpryyemtsiv" pro usunennya pereshkod u korystuvanni maynom* [Decision of Economic Court of Kiev city on a claim of a deputy Prosecutor General in the interest of Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine, state concern "Nuclear Fuel" to All-Ukrainian Civil Organization "Ukrainian Union of Manufacturers and Entrepreneurs" on clearing the obstacles of property use], available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59414954> (Accessed 2 October 2016).
 10. Economic Court of Chernyovskaya oblast (2015), *Rishennya Hospodars'koho sudu Chernihivs'koyi oblasti za pozovom zastupnyka prokurora mista Chernihova v interesakh derzhavy v osobi Ministerstva enerhetyky ta vuhil'noyi promyslovosti Ukrainy, derzhavnoho kontsernu "Ukrtorf" do derzhavnoho pidpryyemstva «Chernihivtorf», tovarystva z obmezenoyu vidpovidal'nistyu "Terma Hrup" pro vyznannya nediysnym dohovoru ta dodatkovykh uhod do n'oho* [Decision of Economic Court of Chernyovskaya oblast on a claim of deputy Prosecutor of Chernyov city in the interest of state, on behalf of Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine, state concern "Ukrtorf" to the state enterprise "Chernyovtorf", LLC "Terma Group" on invalidation of the contract and its appendixes], available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47624705> (Accessed 2 October 2016).
 11. European commission for democracy through law (Venice commission) (2013), *Vysnovok shchodo proektu Zakonu Ukrainy "Pro prokuraturu"* [Conclusion on the Draft

- Law of Ukraine On Public Prosecution], available at: http://www.pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/__.pdf (Accessed 2 October 2016).
12. Sydorenko A. Okremi nedoliki novoho Zakonu Ukrainy "Pro prokuraturu" [Certain drawbacks of a new law of Ukraine "On Public Prosecution"], *Yurydychna hazeta*, vol. 14-15 (460-461), available at: <http://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/okremi-nedoliki-novogo-zakonu-ukrayini-pro-prokuraturu.html> (Accessed 2 October 2016).
 13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), *Zakon Ukrainy: Pro osoblyvosti upravlinnya ob'ektamy derzhavnoyi vlasnosti v oborono-promyslovomu kompleksi* [The Law of Ukraine: On the management of public entities in defense industry], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 4, p. 23.
 14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), *Postanova: Pro utvorennia Derzhavnoho kontsernu "Ukroboronprom"* [Resolution: On the establishment of the State Concern "Ukroboronprom"], *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*, vol. 1. p. 6.
 15. District administrative court of Ukraine in Kyiv (2015), *Postanova Okruzhnoho administratyvnoho sudu Ukrainy m. Kyieva za pozovom Shostkyns'koyi ob'ednanoi derzhavnoi podatkovoyi inspektsiyi Holovnoho upravlinnya DFS u Sums'kiy oblasti do Derzhavnoho kontsernu "Ukroboronprom" pro zvernennia styahnennia podatkovoho borhu* [Resolution of the District Administrative Court of Ukraine in Kyiv based on the claim of Shostka United State Tax Inspectorate of the Chief Department of the State Fiscal Service in Sumy Region against the State Concern "Ukroboronprom" involving the collection of the tax debt.], available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44122450> (Accessed 2 October 2016).
 16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *Hospodars'kyy kodeks Ukrainy* [Economic Code of Ukraine], *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*, vol. 11. p. 462.
 17. Dzhuryns'kyy V.O. (2010), *Pravove stanovyshche hospodars'kykh ob'ednan' v Ukraini* [Legal status of economic associations in Ukraine], *Yurinkom Inter*, Kyiv, Ukraine.
 18. Kyiv economic court (2015), *Ukhvala hospodars'koho sudu m. Kyieva za pozovom viys'kovoho prokurora Zaporiz'koho harnizonu Pivdennoho rehionu Ukrainy v interesakh derzhavy v osobi derzhavnoho kontsernu "Ukroboronprom", derzhavnoho pidpryyemstva "Zaporiz'ke mashynobudivne konstruktors'ke byuro "Prohres" imeni akademika O.H. Ivchenka do Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy pro styahnennia 34 000 000,00 hrn.* [Judgement of Kyiv Economic Court involving the claim of the military prosecutor of Zaporizhia Garrison of the Southern region of Ukraine in the interests of the state represented by the State Concern "Ukroboronprom", State Enterprise "Zaporizhia Machine-Building Design Bureau "Progress" named after Academician O.H. Ivchenko» against the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine on the collection of UAH 34,000,000.00], available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51040084> (Accessed 2 October 2016).
 19. Kyiv Economic Court of Appeal (2015), *Postanova Kyiv-s'koho apelyatsiynoho hospodars'koho sudu Ukrainy za pozovom Viys'kovoho prokurora Zaporiz'koho harnizonu Pivdennoho rehionu Ukrainy v interesakh derzhavy v osobi derzhavnoho kontsernu "Ukroboronprom" ta derzhavnoho pidpryyemstva "Zaporiz'ke mashynobudivne konstruktors'ke byuro "Prohres" imeni akademika O.H. Ivchenka do Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy pro styahnennia 34 000 000,00 hrn.* [Resolution of Kyiv Economic Court of Appeal involving the claim of the military prosecutor of Zaporizhia Garrison of the Southern region of Ukraine in the interests of the state represented by the State Concern "Ukroboronprom", State Enterprise "Zaporizhia Machine-Building Design Bureau "Progress" named after Academician O.H. Ivchenko" against the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine on the collection of UAH 34,000,000.00], available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53206091> (Accessed 2 October 2016).
 20. Kapustin M.V. (2012), *Ponyattya predstavnytstva prokuraturoyu interesiv lyudyny ta derzhavy v sudi* [The notion of courtroom representation of the interests of a person and of the state by prosecution], *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, vol. 68, pp. 517-524.
 21. Stefanchuk M.M. (2015), *Napryamy vdoskonalennia protsesual'nogo statusu prokurora yak sub'yektu realizatsiyi funktsiyi predstavnytstva interesiv hromadyanyna abo derzhavy v sudi* [Lines of improving the procedural status of the prosecutor as a subject executing the function of courtroom representation of the interests of citizens or of the state], *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'nogo universytetu*, vol. 34, pp. 115-121.
 22. Selivanov M.V. (2016), *Uchast' prokurora v hospodars'komu protsesi* [Role of the prosecutor in the economic process], *Yurydychna hazeta*, vol. 3-4 (501-502), available at: <http://arbitis.com/Selivanov-M-V-Uchast-prokurora-ugospodars-komu-procesi-pershi-pidsumki-pislya-zminu-zakonodavstvi-/> (Accessed 2 October 2016).
 23. Supreme Economic Court of Ukraine (2016), *Pro deyakyy pytannya zastosuvannya polozhen' Zakonu Ukrainy "Pro prokuraturu" shchodo predstavnytstva prokuraturoyu interesiv derzhavy v hospodars'komu sudi : Informatsiynyy Lyst* [On certain issues of the implementation of the Law of Ukraine On Public Prosecution regarding the representation by the prosecution of public interests in the economic court: Information sheet], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0348600-16> (Accessed 2 October 2016).
 24. Natrus O.P., Turlova Yu.A., Kazak O.A. and other (2016), *Predstavnytstvo prokurorom u sudi zakonnykh interesiv derzhavy* [Courtroom representation of public interests by the prosecutor], *Natsional'na akademiya prokuratury Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.
 25. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), *Postanova: Pro utvorennia Derzhavnoho kontsernu "Ukrtoif"* [Resolution: On the establishment of the State Concern "Ukrtoif"], *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*, vol. 33. p. 1335.
 26. The Verkhovna Rada of Ukraine (2006), *Zakon Ukrainy: Pro upravlinnya ob'ektamy derzhavnoyi vlasnosti* [The Law of Ukraine: On the management of state-owned entities], *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*, vol. 41, p. 2726.

Надійшла 05.10.2016

О.С. Ясиновская

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО ПРОКУРОРОМ
ИНТЕРЕСОВ ГОСУДАРСТВЕННЫХ
ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ

Исследованы отдельные проблемные аспекты правового обеспечения представительства прокурором интересов государственных хозяйственных объединений. Отмечено особый правовой статус государственного концерна «Укроборонпром». Внесены соответствующие предложения по усовершенствованию законодательства.

Ключевые слова: государственное хозяйственное объединение, уполномоченный орган управления, прокурор, представительство, интересы государства.

O.S. Yasinovskaya

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kyiv

REPRESENTATION OF THE INTERESTS
OF STATE ECONOMIC ASSOCIATIONS
BY A PROSECUTOR

The article investigates individual problematic aspects of representation of the interests of state economic associations by a prosecutor. The special legal status of the State Concern "Ukroboronprom" is highlighted. Relevant proposals for legislation improvement were put forward.

Keywords: state economic association, authorized management body, prosecutor, representation, public interests.

УДК 349.41+332.33

Г.Г. НЕСТЕРОВ, молодший науковий співробітник відділу
економіко-правових проблем містознавства
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ
А.О. ВОЛКОВА, молодший науковий співробітник відділу
економіко-правових проблем містознавства
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ

Ключові слова: урбанізація, агломерація, земельний фонд, земельні ресурси, сталий розвиток.

Досліджено сучасний стан та особливості використання земельних ресурсів у процесі розвитку міських агломерацій. Виявлено актуальні проблеми використання земельних ресурсів. Наголошено на необхідності комплексного підходу до вивчення проблем землекористування у міських агломераціях.

Вступ. Постійними ознаками більшості населених пунктів у світі є незадовільні соціальні, економічні та екологічні умови проживання населення. За експертною оцінкою фахівців Світового банку, першопричиною вказаних проблем є зростання урбанізації. Широкомасштабна урбанізація у світі призвела до загострення проблем життєдіяльності населення в поселеннях, які простягаються далеко за межі своїх первісних кордонів. Стамбульська Конференція ООН з населених пунктів (Хабітат, 2000 р.) відзначила, що протягом наступних трьох десятиліть, коли міське населення удвічі перевищить чисельність сільських жителів, у населених пунктах міського типу буде проживати на 2—3 мільярди людей більше, ніж тепер. Для цих людей буде потрібно житло, інфраструктура, робочі місця, сприятливі умови життя — простір для життєдіяльності [1, с. 5].

Тобто, у сучасних умовах урбанізаційні процеси набули глобального характеру та визначають просторову й суспільну трансформацію, що проявляється в розповсюдженні міського способу життя. Для великих міських агломерацій характерне надмірне зростання з певними негативними наслідками: відбувається надмірна концентрація промисловості, порушується планувальна структура та функціональне зонування, відбувається зменшення площ резервних територій, видозмінність ландшафтів. При цьому залежно від рівня освоєння території, розвитку різних сфер діяльності суспільства, промисловості, транспорту, інфраструктурного забезпечення змінюється вартість і цінність земельного ресурсу [2, с. 4].

Варто зазначити, що земельні відносини в умовах агломерацій більш складні в силу різноманітних соціально-економічних процесів, які проходять у них. Земельний ресурс, як головний учасник цих

відносин, з одного боку, виступає як засіб задоволення потреб населення, а з іншого — важіль, за допомогою якого міська агломерація має можливість досягти бажаних економічних цілей [3, с. 244—245].

У зв'язку з цим використання земельних ресурсів у процесі розвитку міських агломерацій, особливо на сучасному етапі, в умовах реформування земельних відносин, набуває більшого значення. Економічні зміни протягом останніх років вплинули на структуру та характер землекористування, що призвело до зростання інтересу теоретиків і практиків, до проблем ефективного використання земельних ресурсів у містах, приміських зонах та агломераціях. Саме у процесі розвитку міських агломерацій найбільш інтенсивними є земельні перетворення, а наявність приватної форми власності на землю вимагає нового підходу до розвитку проектів забудови міст, а також до містобудівного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтуванню місце земельних ресурсів у системі соціально-економічного розвитку; питанням ефективного та раціонального їх використання присвячені численні наукові праці, зокрема: Б.М. Данилишина, Т.Є. Зінченко, Ш.І. Ібатуліна, О.С. Новоторова, М.Г. Ступеня, А.М. Третьяка, М.А. Хвеси́ка та ін. На особливу увагу заслуговує науковий доробок Т.Є. Зінченко [3], яка здійснила спробу комплексно дослідити економічні засади землекористування міських агломерацій. Безпосередньо займаються проблематикою міських агломерацій такі фахівці з розвитку міст України: С.В. Богачов, Р.А. Джабраїлов, Є.С. Градобоева, М.С. Кукош, М.В. Мельникова, В.М. Осипова, Н.В. Просяник, О.В. Тарасевич, О.П. Тищенко, В.А. Устищенко. У зв'язку з цим, а також унаслідок зростання інтенсивності господарської діяльності у міських агломераціях, дослідження проблематики використання земельних ресурсів у процесі їхнього розвитку потребує подальшого опрацювання.

Метою статті є дослідження сучасного стану та особливостей використання земельних ресурсів у процесі розвитку міських агломерацій.

Результати дослідження. Досягнутий у вітчизняній науці та практиці рівень досліджень у сфері розвитку міських агломерацій як складної соціально-економічної територіальної системи потребує ґрунтового теоретичного пе-

реосмислення методичних і практичних розробок. Колективом співробітників відділу економіко-правових проблем містознавства Інституту економіко-правових досліджень НАН України, які досліджували проблеми управління розвитком міських агломерацій, було запропоновано власне визначення поняття міська агломерація, що вмістило в собі найбільш важливі, на думку авторів, ознаки такого поняття.

Зокрема, під міською агломерацією розуміємо сукупність поселень (територіальних громад) переважно міського типу, які здійснюють економічну взаємодію з метою реалізації спільних проектів розвитку шляхом об'єднання зусиль, і мають можливості залучення відповідних ресурсів.

Варто вказати, що формулювання вищезначеного поняття обумовлено необхідністю введення його в правову площину. Оскільки сьогодні в умовах продовження процесів урбанізації, що проявляються у зростанні міського населення, концентрації матеріальних, фінансових, земельних, інформаційних ресурсів та виробництв на території міських агломерацій, нагальною є потреба напрацювання комплексу організаційних, нормативно-правових, інституціональних заходів, що забезпечать розвиток міських агломерацій.

Особливістю міських агломерацій є те, що на їх території діють окремі територіальні громади, які володіють та розпоряджаються відповідними ресурсами. Саме концентрація зазначених ресурсів на території міської агломерації дозволяє скористатися ефектом масштабу, та шляхом мінімізації витрат за рахунок маневрування ресурсами, отримувати синергетичний та агломераційний ефект. Залучення зазначених ресурсів можливо на підставі встановлення взаємовідносин територіальних громад [4, с. 122—123]. Під ресурсами прийнято розуміти комплекс матеріальних і нематеріальних засобів, джерел, можливостей функціонування й розвитку суб'єкта економіки [5].

У міських агломераціях земельні ресурси є територіальною базою для розміщення продуктивних сил суспільного виробництва (наприклад, харчової та переробної промисловості), системи розселення населення, що в свою чергу обумовлює організацію економічної взаємодії між територіальними громадами у рамках міських агломерацій. Як і більшість

науковців вважаємо, що вона спрямована на вирішення завдань консолідації економічного потенціалу, підвищення результативності діяльності, покращення якості надання послуг у сфері життєзабезпечення, що у свою чергу є складовими сталого функціонування та розвитку території [4, с. 123]. При цьому обов'язково потрібно пам'ятати про обмежений, невідтворюваний та багатофункціональний характер землі як унікального ресурсу міської агломерації.

Усі землі України незалежно від їх цільового призначення, господарського використання та особливостей правового режиму належать до земельних ресурсів і складають єдиний земельний фонд держави [6], тобто сукупність усіх земель у межах тієї чи іншої території, що поділяються за типом господарського використання. У межах міської агломерації наявні всі категорії земель земельного фонду держави.

Варто зазначити, що Україна має надзвичайно високий рівень освоєння земельного фонду. Загальний рівень освоєння території України в основному визначається сукупністю споживчих якостей землі, економічними потребами населення та можливістю їх задоволення за рахунок використання земельних ресурсів, а також історичним розвитком системи розселення.

Так, за офіційними даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, земельний фонд України станом на 01 січня 2016 року становить 60354, 9 тис. га [7]. Динаміка показників земельного фонду України у порівнянні з офіційними даними Державного агентства земельних ресурсів України станом на 01 січня 2015 року свідчить про певні зміни, зокрема: за 2015 рік площа сільськогосподарських земель в Україні зменшилася на 5100 га та станом на 01.01.2016 складала 42726, 4 тис. га проти 42731,5 тис. га на аналогічну дату 2015 року. Питома вага площі сільськогосподарських земель у загальній площі (території) України не змінилася і складає 70,8 %. Найбільше скорочення площ відбулося у категоріях: пасовища (зменшення на 6,9 тис. га до 5434,1 тис. га), перелоги (зменшення на 5,7 до 233,7 тис. га) та сіножаті (зменшення на 0,9 до 2406,4 тис. га). Незначно скоротилися площі земель громадського призначення (на 0,4 до 281,3 тис. га), земель змішаного використання (на 0,3 до 29,0 тис. га)

та земель, які використовуються для технічної інфраструктури (на 0,2 до 74,2 тис. га). Проте площа забудованих земель збільшилася на 2,5 тис. га до 2552,9 тис. га, у тому числі під житловою забудовою — на 1,2 до 488,9 тис. га. Землі промисловості збільшилися на 0,6 до 224,7 тис. га, землі комерційного та іншого використання — на 0,5 до 55,4 тис. га [8].

Як бачимо, рівень освоєння життєвого простору збільшується. Певним чином дане явище пояснюється продажем та зміною цільового призначення колишніх сільськогосподарських угідь на землі інших категорій земельного фонду. До того ж, особливий інтерес становлять цілі та функції, тобто для чого викуповуються земельні ділянки. Як правило, переважна більшість земельних ділянок має комерційне використання — для розміщення магазинів, кафе, ресторанів, готелів, автозаправних станцій тощо. Решта — ділянки виробничих об'єктів, земельні ділянки під житлову забудову [9, с. 105].

Розвиток агломерацій передбачає вихід за наявні територіальні межі та потребує поглинання нових територій, незаселених або з уже створеною інфраструктурою, «захоплення» малих міст-супутників або інших численних поселень, що призводить до неврегульованості просторового розподілу земель різних категорій та необ'єктивності щодо визначення їх цільового та функціонального призначення, перерозподілу економічних ресурсів, навантаження на інженерну інфраструктуру та, найголовніше, до вибору нераціональних форм землекористування, що в свою чергу призводить до структурної та екологічної незбалансованості земельного фонду.

Абсолютно вірним є твердження М.А. Хвесика, який зазначає, що зростання людських потреб і розширення економічної діяльності суспільства чинять усе більший тиск на земельні ресурси, породжують конкуренцію та конфлікти, призводять до нераціонального їх використання. Для того, щоб у майбутньому людські потреби задовольнялися на стійкій основі, уже сьогодні необхідно вирішувати і урегульовувати ці конфлікти, прагнути більш ефективного та продуктивного використання землі та її природних ресурсів. Комплексний підхід до вивчення всіх проблем землекористування дозволяє мінімізувати конфлікти, виробити найбільш ефективні варіанти й узгоджувати соціально-економічний розвиток у

поєднанні з охороною, поліпшенням стану навколишнього середовища, тим самим сприяючи сталому розвитку [10, с. 83].

Як зазначають Ш.І. Ібатуллін, О.В. Степенко, О.В. Сакаль, для сталого розвитку ключовою передумовою стає наявність ефективних державних і приватних інститутів, соціальна справедливість, обережна бюджетно-податкова політика та баланс між ринком і державою. Провівши ґрунтовне дослідження механізмів управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку, ці науковці зазначають, що дослідниками співвідношення участі держави і приватного сектору в управлінні природними ресурсами доведено, що ринки без участі суспільства й держави незадовільно регулюють питання захисту навколишнього середовища. Слабке інституціональне забезпечення функціонування ринків може зумовити виснаження або й деградацію природних ресурсів, погіршення стану навколишнього середовища [11, с. 6].

Це також є цілком правдивим, адже відсутність дієвих механізм державно-приватного партнерства, як однієї з форм взаємодії держави та приватного сектору економіки, унеможливить отримання бажаного та ефективного результату під час реалізації на території міських агломерацій проектів охорони земель із метою забезпечення умов сталого землекористування, що у свою чергу призведе до неефективного управління земельними ресурсами.

У контексті вищевикладеного заслуговують на увагу думки А.Г. Мартина, який зазначає, що головним наслідком земельної реформи в державі є лише соціалізація землі, її перерозподіл. Адже під час реформи не було враховано значення землі як ресурсу територіального розвитку продуктивних сил та базисного компоненту довкілля, що в сучасних умовах стало причиною виникнення низки кризових явищ економічного та екологічного характеру у землекористуванні, істотно ускладнених відносинами власності [12, с. 290]. Це дійсно так, і на даній проблематиці неодноразово акцентували увагу як теоретики, так і практики.

Процес формування міської агломерації навіть в умовах нестабільного економічного середовища передбачає й визначення головного вектора розвитку — стратегії планування на роки вперед, яка окреслює основні напрями розвитку в економіці, соціальному середови-

щі, екології та інших важливих напрямках. У стратегічному плані розвитку міської агломерації має бути приділена особлива увага управлінню і збереженню головного економічного ресурсу розвитку — землі [3, с. 244]. Використання землі у різних сферах господарської діяльності повинно здійснюватись із чітким соціальним, економічним та, обов'язково, екологічним обґрунтуванням, оскільки із розвитком господарських відносин стає очевидним, що життєві умови, даровані природою, не всюди однакові й змінюються з часом, а багатства, які можна отримати від використання землі, залежать від якості самої землі та способів господарювання [13, с. 22].

Аналіз залежності використання земельного ресурсу агломерації від відстані «місто — центр» вказує загальну закономірність: збільшення інтенсивності використання території з наближенням до міста. А саме, збільшується частка забудованих земель, земель промислового та комерційного використання, щільність населення, зростає вартість земельного майнового комплексу, поживається ринок земель. При цьому високий рівень інтенсивності виробництва характерний для приміських типів господарювання [3, с. 270]. Унаслідок освоєння земельного ресурсу додатково збільшується вартість земельних ділянок, тобто в межах агломерації створюється додатковий ефект, який розширюється та виходить за межі самої агломерації. Адже в приміській зоні земля набуває особливо високої інвестиційної привабливості та користується підвищеним попитом з боку суб'єктів господарської діяльності.

Об'єктом інвестиційної діяльності міської агломерації є нерухоме майно, зокрема земельна ділянка або територія (сукупність земельних ділянок), що перебувають у власності територіальної громади (громад), юридичних та фізичних осіб. При цьому продаж земельних ділянок підвищуватиме мотивацію до інвестування в економіку, вкладання коштів у будівництво, розширення та модернізацію підприємств, інтенсифікацію господарської діяльності та поліпшення якості землі [9, с. 105]. Вважаємо, що формування ринкової системи мобілізації земельних ресурсів та розробка інвестиційної політики раціонального землекористування є одними із перших заходів, які потрібно здійснювати у процесі розвитку місь-

ких агломерацій, оскільки, залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій є важливою умовою використання земельно-ресурсного потенціалу міських агломерацій. До того ж активізація інвестиційної діяльності є засадничим чинником сталого економічного зростання в Україні.

Ринок земель міських агломерацій, як зазначає Т.Є. Зінченко, має високу привабливість та конкурентну здатність, а також може суттєво розширити базу доходів всіх рівнів. Цей ринок характеризується такими властивостями:

- висока допустимість до приватизації — вища ніж у державі. Це, насамперед, стосується вільних від забудови земельних ділянок, наявності значної частки сільськогосподарських угідь, ділянок під житловими та промисловими об'єктами, що підлягають приватизації та можливість їх збільшення;
- значна частка суб'єктів земельних відносин, що підвищує в першу чергу конкурентність на ринку земель;
- високий рівень персоніфікації земельних ділянок, що є визначальним для приватизації, формування та конкурентного функціонування ринку земель;
- високий рівень інфраструктурного облаштування;
- значна частка незайнятих земель, що підвищує їхню привабливість та надає можливість залучення в економічний обіг;
- висока оцінка земель по мірі віддаленості від ядра агломерації та зменшення щільності населення знижується, що збільшує можливість залучення їх у господарський обіг [3, с. 277—278]. Отже, як бачимо, земельні ресурси міських агломерацій є базисом економічного розвитку територіальних громад та сприятимуть інвестиційним процесам у землекористуванні міських агломерацій.

Земельні відносини, за слушним визначенням О.С. Новоторова, виділяються в особливу соціально-економічну категорію не тільки через специфіку землі як унікального об'єкта загальних багатоцільових інтересів, а ще й як природне тіло, і як товар, і як соціально-економічна категорія, включена в систему товарно-грошових відносин. Відповідно й безліч інтересів, що виникають у суспільстві, можна умовно розділити на дві групи: з приводу ефективного використання природних властивостей земельного ресурсу (екологічні й техніко-технологічні інтереси) та з приводу товарно-гро-

шових параметрів земельної власності (соціально-економічні інтереси) [14, с. 14—15].

У сфері розподілу та перерозподілу земельних ресурсів перша група суспільних земельних інтересів орієнтується на параметри функціонально-господарської структури земельного фонду, тобто, як зазначають О.С. Новоторов та Т.Є. Зінченко, фокусується на масштабах, пропорціях і пріоритетах його розподілу за ступенем господарського освоєння простору, видами і категоріями, типами цільового використання, інтенсивністю експлуатації та господарського впливу. Як і вищезазначені автори, вважаємо, що суспільні та індивідуальні інтереси однаково орієнтовані на підтримку найбільш ефективної функціонально-господарської структури земельного та територіального фонду. Хоча в певних ситуаціях інтереси приватних осіб щодо функціонально-господарського використання земель можуть відрізнятися від національних. Друга соціально-економічна група суспільних земельних інтересів спрямована на структуру земельної власності за складом, переліком і пропорціями її складових. [3, с. 46; 14, с. 14—15].

Конкретні закономірності динаміки земельних відносин у міських агломераціях відображаються у базових загальноісторичних соціально-економічних процесах, активно впливають на їх перебіг, продуктивність і наслідки [15, с. 40]. Це обумовлено тим, що земельні ресурси міських агломерацій включені, як зазначено вище, практично в усі сфери економічного розвитку.

Висновки. Підсумовуючи викладене, вважаємо, що особливостями використання земельних ресурсів у процесі розвитку міських агломерацій є те, що земельні ресурси є засобом задоволення потреб населення, а також важелем, за допомогою якого міські агломерації мають можливість досягати бажаних економічних цілей, оскільки внаслідок освоєння земельного ресурсу додатково збільшується вартість земельних ділянок, у зв'язку з чим у міських агломераціях створюється додатковий ефект.

Це, у свою чергу, викликає необхідність формування та використання органами управління у великих містах і агломераціях адекватних сучасним умовам моделей взаємодії як на внутрішньоміському рівні, так і між територіальними громадами в аспекті

використання земельних ресурсів, що знаходяться на території міської агломерації.

Тому проблеми ефективного використання земельних ресурсів у процесі розвитку міських агломерацій потребують подальшого наукового дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Ступень М.Г.* Теоретичні основи організації використання і охорони земель населених пунктів в умовах реформування земельних відносин : дис. ... д-ра екон. наук : 08.10.01 / Ступень Михайло Григорович. — Київ, 2003. — 463 с.
2. *Ступень М.Г.* Вдосконалення використання земель населених пунктів в умовах ринку : монографія / М.Г. Ступень, М.Д. Лесечко; Львів. регіон. ін-т держ. управління Національної академії держ. управління при Президентові України. — Львів, 2004. — 238 с.
3. *Зінченко Т.Є.* Економічні засади землекористування міських агломерацій: теорія, методологія, практика : Монографія / Т.Є. Зінченко. — Житомир: Рута, 2012. — 380 с.
4. *Мельникова М.В.* Великі міські агломерації в Україні: особливості управління та можливості розвитку [Електронний ресурс] / М.В. Мельникова, Є.С. Градобоева // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2015. — № 3. — С. 121—125.
5. *Евдокимова Л.О.* Концепції розвитку ресурсного потенціала суб'єктів економіки: сравнительный анализ, методологические решения [Электронный ресурс] / Л.О. Евдокимова // Общество. Среда. Развитие. — 2012. — № 3. — Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsii-razvitiya-resursnogo-potentsiala-subektov-ekonomiki-sravnitelnyy-analizmetodologicheskie-resheniya>
6. *Аветисян К.П.* Регіональна економіка та екологія : навч. посіб. / К.П. Аветисян, Л.О. Бескровна, Г.О. Сакун [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uchebnik-online.com/128/855.html>
7. *Земельний фонд України станом на 1 січня 2016 року та динаміка його змін у порівнянні з даними на 1 січня 2015 року* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://land.gov.ua/info/zemelnyi-fond-ukrainy-stanom-na-1-sichnia-2016-roku-ta-dynamika-yoho-zmin-u-porivnianni-z-danymy-na-1-sichnia-2015-roku/>
8. *Інфографіка: Зміни в структурі земельного фонду України за 2015 рік* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://land.gov.ua/infohrafika-zminy-v-strukturi-zemelnoho-fondu-ukrainy-za-2015-rik/>
9. *Зінченко Т.Є.* Особливості використання земельних ресурсів міської агломерації / Т.Є. Зінченко // Бізнес-Інформ. — 2012. — № 5. — С. 103—106.
10. *Хвесик М.А.* Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні / М.А. Хвесик, В.А. Голян, А.І. Крисак. — К. : Кондор, 2008. — 512 с.
11. *Механізми управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку* / Ш.І. Ібатулін, О.В. Степенко, О.В. Сакаль та ін.; ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого роз-

витку Національної академії наук України». — К., 2012. — 52 с.

12. *Мартин А.Г.* Стан земельних відносин як стримуючий фактор розвитку продуктивних сил України / А.Г. Мартин, Т.О. Євсюков; РВПС України НАН України // Матеріали міжн. наук. конф. РВПС України НАН України (м. Київ, 20 берез. 2009 р.). Ч. 3. — Київ, 2009. — С. 289—292.
13. *Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій* / за заг. ред. Б.М. Данилишина. — К. : Нічлава, 2006 — 704 с.
14. *Новоторов О.С.* Економіка землекористування: теорія, методологія / за заг. ред. Б.М. Данилишина. — К. : ДКС центр, 2009. — 628 с.
15. *Управління земельними відносинами в Україні: механізми та напрями розвитку* / О. Степенко, О. Сакаль, Н. Третяк // Економіст. — 2014. — № 8. — С. 39—43.

REFERENCES

1. Stupen' M.H. (2003), *Teoretychni osnovy orhanizatsiyi vykorystannya i okhorony zemel' naselenykh punktiv v umovakh reformuvannya zemel'nykh vidnosyn* [The theoretical basis of land use and protection of settlements in terms of land reform], D.Sc. diss., Distribution of productive forces and regional economy, The National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
2. Stupen' M.H. and Lesechko M.D. (2004), *Vdoskonalennya vykorystannya zemel' naselenykh punktiv v umovakh rynku* [Improve land use settlements to market conditions], Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Lviv, Ukraine.
3. Zinchenko T.E. (2012), *Ekonomichni zasady zemlekorystuvannya mis'kykh ahlomeratsiy: teoriya, metodolohiya, praktyka* [Economic bases of land metropolitan areas: theory, methodology, practice], Ruta, Zhytomyr, Ukraine.
4. Mel'nykova M.V. and Hradoboyeva E.S. (2015), *Velyki mis'ki ahlomeratsiyi v Ukrayiny: osoblyvosti upravlinnya ta mozhlyvosti rozvytku* [Large metropolitan areas in Ukraine: peculiarities of development opportunities], Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 3, pp. 121-125, available at: <http://www.global-national.in.ua/archive/3-2015/25.pdf> (Accessed 19 October 2016).
5. Evdokymova L.O. (2012), *Kontseptsii razvitiya resursnogo potentsiala sub'ektov ekonomiki: sravnitelnyy analiz, metodologicheskie resheniya* [Concept of development of the resource potential of economic entities: a comparative analysis of methodological solutions], Obshchestvo. Sreda. Razvitye, no. 3, available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsii-razvitiya-resursnogo-potentsiala-subektov-ekonomiki-sravnitelnyy-analizmetodologicheskie-resheniya> (Accessed 20 October 2016).
6. Textbooks online (2016), *Rehional'na ekonomika ta ekolohiya* [Regional economy and ecology], available at: <http://uchebnik-online.com/128/855.html> (Accessed 19 October 2016).
7. The official site of the State Service of Ukraine for Surveying, Mapping and Cadastre (2016) *Zemel'nyy fond Ukrayiny stanom na 1 sichnya 2016 roku ta dynamika yoho zmin u porivnyanni z danymy na 1 sichnya 2015 roku* [Land

- Fund of Ukraine as of January 1, 2016 and the dynamics of its changes in comparison with the data on January 1, 2015], available at: <http://land.gov.ua/info/zemelnyi-fond-ukrainy-stanom-na-1-sichnia-2016-roku-ta-dynamika-ioho-zmin-u-porivnianni-z-danymy-na-1-sichnia-2015-roku/> (Accessed 21 October 2016).
8. The official site of the State Service of Ukraine for Surveying, Mapping and Cadastre (2016) *Infografika: Zminy v strukturі zemel'noho fondu Ukrainy za 2015 rik* [Infographics: Changes in the structure of the land fund of Ukraine in 2015], available at: <http://land.gov.ua/infohrafika-zminy-v-strukturі-zemelnoho-fondu-ukrainy-za-2015-rik/> (Accessed 21 October 2016).
 9. Zinchenko T.E. (2012), *Osoblyvosti vykorystannya zemel'nykh resursiv mis'koyi ahlomeratsiyi* [Features of land use urban agglomeration], BIZNESINFORM. vol. 5, pp. 103-106.
 10. Khvesyk M.A., Holyan V.A. And Krysak A.I. (2008), *Institutsional'ni transformatsiyi ta finansovo-ekonomichne rehulyuvannya zemlekorystuvannya v Ukraini* [Institutional transformation and the financial and economic regulation of land use in Ukraine], Kondor, Kyiv, Ukraine.
 11. Ibatullin Sh.I., Stepenko O.V., Sakal' O.V. and other (2012), *Mekhanizmy upravlinnya zemel'nymy vidnosynamy v konteksti zabezpechennya staloho rozvytku* [The mechanisms of land relations in the context of sustainable development], State Institution Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
 12. Martyn A.H. and Yevsyukov T.O. (2009), *Stan zemel'nykh vidnosyn yak strymuyuchy faktor rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy* [State of land tenure as a deterrent of development of productive forces in Ukraine], Materialy mizhn. nauk. konf. [Proceedings of the International Conference] RVPS Ukrainy NAN Ukrainy [RVPS Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine Kyiv, Ukraine, 2009, vol. 3, pp. 289-292.
 13. Danylyshyn B.M. (ed) (2006), *Pryrodno-resursna sfera Ukrainy: problemy staloho rozvytku ta transformatsiy* [The natural resource sector Ukraine: issues of sustainable development and transformation], ZAT "Nichlava", Kyiv, Ukraine.
 14. Novotorov O.S. (2009), *Ekonomika zemlekorystuvannya: teoriya, metodolohiy* [Land Use Economics: theory, methodology] in Danylyshyn B. M. (ed), TOV "DKS tsentr", Kyiv, Ukraine.
 15. Stepenko O., Sakal' O. and Tretyak N. (2012), *Upravlinnya zemel'nymy vidnosynamy v Ukraini: mekhanizmy ta napryamy rozvytku* [Management of land relations in Ukraine: mechanisms and areas of development], Economist, vol. 8, pp. 39-43.

Надійшла 15.10.2016

Г.Г. Нестеров, А.А. Волкова

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ

Исследовано современное состояние и особенности использования земельных ресурсов в процессе развития городских агломераций. Выявлены актуальные проблемы использования земельных ресурсов в городских агломерациях. Отмечена необходимость комплексного подхода к изучению проблем землепользования в городских агломерациях.

Ключевые слова: урбанизация, агломерация, земельный фонд, земельные ресурсы, устойчивое развитие.

G.G. Nesterov, A.A. Volkova

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kyiv

FEATURES OF LAND USE IN THE DEVELOPMENT OF URBAN AGGLOMERATIONS

In the article investigated the current state and characteristics of land use in the development of urban agglomerations. Identification of current problems of land use in urban agglomerations. The necessity of an integrated approach to the study of problems of land use in urban agglomerations.

Keywords: urbanization, agglomeration, land fund and, land resources, sustainable development.

УДК 656.62

В.А. УСТИМЕНКО, член-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф., директор
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

І.В. ЗАБЛОДСЬКА, д-р екон. наук, професор, директор, Луганська філія
Інституту економіко-правових досліджень НАН України, м. Сєвєродонецьк

Л.А. РОМАНОВСЬКА, канд. юрид. наук, керівник
Центр правових рішень Торгово-промислової палати України, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ НАРАХУВАННЯ КАНАЛЬНОГО ЗБОРУ (НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОГО ПОРТУ)

Ключові слова: каналний збір, правові норми, вимоги, судно, підхідний канал.

Розглянуто особливості нарахування та сплати каналного збору за перетин підхідного каналу. Уточнено сутність термінів «перетин підхідного каналу» і «проходження підхідного каналу». Проаналізовано зміст правових норм, що регулюють нарахування каналного збору, виділені вимоги до об'єкта, процесу, місця та розміру.

Вступ. Торговельне судноплавство є важливим елементом світової економіки — за допомогою морської торгівлі здійснюється 90 % міжнародної торгівлі, понад сто тисяч торгових суден курсують по всьому світові. Тому питання продуктивного судноплавства завжди будуть актуальні через складність і багатоаспектність цього процесу. На вартість послуг з використання суден впливають багато чинників, одним з них є каналний збір, застосування якого обумовлено наявною правовою базою, яка не повністю визначає випадки застосування цих платежів. А обтяження собівартості послуг надавачів послуг з перевезення вантажів річковим та морським транспортом впливає на його конкурентоспроможність.

Аналіз останніх досліджень. Судноплавство — переміщення суден водними шляхами в річках, озерах, каналах, морях чи океанах, кожному з яких властивий свій тип судів. Проблемами судноплавства в країні займаються багато вчених і практиків, серед яких А.М. Котлубай, О.А. Липинська, Л.М. Крисюк, Б.В. Буркинський [1–3], О.П. Подцерковний, Ю.З. Драпайло [18, 19], але економіко-правові аспекти залишаються завжди злободенними, оскільки у практиці постійно виникають юридичні або економічні питання, зокрема щодо використання підхідних каналів та стягнення за це платні.

Мета статті — визначення особливостей нарахування каналного збору на прикладі Одеського порту.

Результати досліджень. Канальний збір є обов'язковим портовим збором, який стягують з торгових суден за використання підхідних каналів, що ведуть до портів. Правове регулювання каналного збору передбачено Законом України «Про морські порти України» [4] та нормативним актом «Порядок справляння та розміри ставок портових зборів» [5]. Відповідно до вимог цього Порядку нарахування ка-

нального збору здійснюється за кожне проходження підхідного каналу судном в один кінець і кожне проходження підхідного каналу судном транзитом в один кінець за одиницю умовного об'єму судна за ставками, наведеними в ньому. Виходячи зі змісту цього Порядку, виокремимо та дослідимо правові умови нарахування канального збору [5].

Вимоги до об'єкта. Об'єктом нарахування канального збору є судно. Термін «судно» є загальним, що застосовується до усіх видів плаваючих засобів, включаючи неводовитісняючі і гідролітаки, які використовуються або можуть використовуватися як засоби пересування по воді. Поняття судна передбачено статтею 15 Кодексу торговельного мореплавства України, а саме: торговельне судно означає самохідну чи несамохідну плавучу споруду, що використовується: для перевезення вантажів, пасажирів, багажу і пошти, для рибного чи іншого морського промислу, розвідки і добування корисних копалин, рятування людей і суден, що зазнають лиха на морі, буксирування інших суден та плаваючих об'єктів, здійснення гідротехнічних робіт чи піднімання майна, що затонуло в морі; для несення спеціальної державної служби (охорона промислів, санітарна і карантинна служби, захист моря від забруднення тощо); для наукових, навчальних і культурних цілей; для спорту; для інших цілей; риболовне судно — це будь-яке торговельне судно, що використовується для рибного або іншого морського промислу. Знаряддя промислу є невід'ємною частиною риболовного судна, у зв'язку з чим морські події, пов'язані з пошкодженням знарядь промислу риболовного судна іншими суднами, класифікуються як зіткнення суден у морі; ядерне судно — це судно, що обладнане ядерною енергетичною установкою [6].

Тому в правовій нормі, що закріплена зазначеним вище Порядком, термін «судно» використовується у широкому розумінні, тобто нарахування канального збору здійснюється щодо такого об'єкта як судно, незважаючи на його цільове призначення, але це має бути самохідна чи несамохідна плавуча споруда, а саме: відповідати технічним характеристикам самохідної чи несамохідної плавучої споруди [5].

Вимоги до процесу. Процес — це проходження, у тому числі і проходження транзитом. Ця умова свідчить, що нарахування канального

збору здійснюється у разі наявності такого процесу як проходження, враховуючи транзит. Проте дефініція терміна «проходження» законодавством України не передбачена. Але в українській мові слово «проходження» тлумачиться як дія [7]. Синонімічно така дія судна зазначається як: «плавання, рух суден, прямування каналом, рух каналом, плавання в каналі, перетин каналу, перетинання курсів» та ін. Проте два останні терміни оперують аналізованим терміном у спосіб, що характеризує їх як принципово різні способи руху суден, встановлюючи відповідні особливості такого руху. Так, наприклад, відповідно до розділу 3 Правил плавання і лоцманського проведення суден у північно-західній частині Чорного моря, Бузько-Дніпровськолиманському та Херсонському морському каналах [8] усі малі судна, спортивні судна повинні здійснювати плавання поза каналами, поза районами забровкового плавання і поза межами якірних стоянок. У разі необхідності цим суднам перетнути канал маневр перетинання повинен виконуватись у найкоротший час, здійснюватись під прямим кутом до осі каналу та при візуальній відсутності поблизу суден, що виконують плавання в каналі або за бровкою каналу. Правила плавання суден Керч-Єнікальським каналом і підхідними каналами до нього [9] використовують аналізовані терміни таким чином: судно, яке перетинає канал, повинне звільнити дорогу судну, що прямує каналом; судно повинне, наскільки це практично можливо, уникати перетинання смуг руху. Якщо воно змушене перетинати смугу руху, то повинне робити це, наскільки можливо, під прямим кутом до загального напрямку потоку руху; суднам при перетині каналів, фарватерів і рекомендованих шляхів Керченської протоки забороняється перешкоджати руху суден, що йдуть ними.

Згідно з вимогами Правил судноплавства на внутрішніх водних шляхах України [10] курси, що перетинаються, дозволяються тільки в тих випадках, коли ширина фарватеру безумовно достатня для одночасного проходу з урахуванням усіх місцевих умов і руху інших суден, при перетині курсів одне судно повинне дати дорогу іншому судну, а останнє не повинно змінювати ні курсу, ні швидкості. Коли за якихось обставин судно, що не повинне змінювати ні курсу, ні швидкості, виявляється настільки близько від іншого, що зіткнення не можна

уникнути, а тільки за рахунок маневрування судна, яке повинне дати дорогу, то перше судно повинне виконувати оптимальний маневр для того, щоб уникнути зіткнення. За наказом Адміністрації морських портів України, «судна, які прямують підхідним каналом, користуються правом переваги під час проходження перед суднами, які мають намір перетнути канал» [11].

Варто погодитись з позицією науковців Національного університету «Одеська морська академія» [12], що з навігаційної точки зору проходження судном каналу є морською операцією, яка потребує групового, синергічного (синхронного) управління судном для забезпечення режиму його руху протягом певного часу шляхом маневрування. Період здійснення такої операції в Підхідному каналі порту Одеса, для прикладу, складає близько 20—30 хвилин залежно від швидкості руху та метеоумов. На противагу цьому перетин судном Підхідного каналу — це вид короткочасного (до однієї хвилини) маневру для подолання навігаційної перешкоди довжиною від 125 до 145 метрів, який не потребує надання додаткових навігаційних та технічних послуг. Тому обґрунтовано те, що перетин / пересікання каналу судном представляє маневр (процес) подолання штучної навігаційної перешкоди, пов'язаної з очевидним ризиком зіткнення суден, який при його здійсненні не потребує надання додаткових навігаційних і технічних послуг. Отож, за їх висновком, перетин штучного каналу є фактом подолання навігаційної перешкоди, пов'язаним із небезпекою зіткнення суден, а не фактором використання чи часткового проходження Підхідного каналу.

Разом з цим відмінність процесів проходження та перетину підхідного каналу необхідно також проаналізувати з функціональної точки зору, а саме — потреби суден в експлуатаційних можливостях, габаритах підхідного каналу при його проходженні / перетині, адже саме така потреба свідчатиме власне про користування каналом як гідротехнічною спорудою. Відповідно до словника української мови, слово користування тлумачиться як уживати, використовувати що-небудь для власних потреб, використовувати що-небудь у своїх інтересах, дістати вигоду з чогось.

Згідно з Паспортом морського порту Одеса [13], у порту є: Східний, Північний, Західний

входи, а також Підхідний канал. Східний вхід розташований між східним краєм Старого хвिलелому і Рейдового молу. Природні глибини фарватеру між огорожувальними спорудами становлять 13—15 м, цим входом користуються судна, що прямують до Карантинної, Нової, Каботажної гаваней порту. Північний вхід розташований між північним краєм Нового хвилелому і молу Нафтогавані. Природні глибини між огорожувальними спорудами становлять 9—10 м, цим входом користуються маломірні і службові судна. Західний вхід розташований між західним краєм Старого хвилелому і південним краєм Нової огорожувальної шпори, природні глибини між огорожувальними спорудами — 11—12 м, цим входом користуються судна, що прямують до Практичної, Заводської, Каботажної і Нової гаваней. Траса Підхідного каналу морського порту Одеса проходить через Західний вхід до Практичної, Хлібної гаваней та Нафтогавані порту. Габарити каналу: глибина — 14,0 м, довжина — 4,0 км, ширина — мінлива. На думку науковців Національного університету «Одеська морська академія» [12], характеристика природних глибин між відповідними огорожувальними спорудами яскраво демонструє причини проектування траси Підхідного каналу саме до Практичної, Хлібної гаваней та Нафтогавані порту, де Підхідний канал забезпечує більші глибини для безпечного проходження суден з великою осадкою до причалів №№ 25—47, 1н—7н. Ними відзначено, що наведене проектування Підхідного каналу відповідає вимогам і нормам проектування морських каналів, уведених в дію Міністерством морського флоту СРСР, які продовжують діяти на території України.

Проте для проходу суден до/від причалів №№ 1—24 через Східний вхід, необхідність у габаритах підхідного каналу відсутня. При цьому умови безпечного проведення суден до згаданих причалів шляхом перетинання каналу забезпечені наявними маневровими зонами та природними глибинами у відповідній частині акваторії. Варто відзначити, що дану думку поділяють й науковці Державного підприємства «Державний проектно-вишукувальний та науково-дослідний інститут морського транспорту «ЧорноморНДІпроект» [14], оскільки саме ця установа здійснювала паспортизацію Підхідного каналу морського порту

Одеса, а саме: відповідно до Паспорта підхідного каналу, його призначення — підхід до Практичної, Заводської, Хлібної та Нафтової гавані Одеського порту. Якщо мова йде про судна, що прямують до/від причалів №№ 1—24 Одеського порту (Карантинна, Нова, Каботажна гавані), то при цьому використовується Східний вхід (між Старим хвилеломом та Рейдовим молом). У даному випадку для підходу суден до причалів №№ 1—24 не використовується проходження підхідного каналу в один кінець. При цьому умови безпечної проводки суден до згаданих причалів забезпечені наявними маневровими зонами та навігаційними глибинами. Окремо заслуговує на увагу та обставина, що використання суднами відповідних маневрових зон та природних глибин передбачає сплату корабельного збору відповідно до Порядку справляння та розмірів ставок портових зборів [5].

Дефініція терміна «транзит» щодо зазначеного положення відсутня, хоча у законодавстві України зустрічаються. Згідно з Законом України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [15] транзит — це перевезення товарів з однієї до іншої іноземної держави територією України між двома пунктами в межах одного пункту пропуску через державний кордон України, за винятком випадків, коли право власності чи право володіння та користування товаром у разі такого перевезення на території України в установленому порядку переходить від однієї або до іншої.

В економічній літературі значення слова транзит розкрито таким чином: це перевезення вантажів (пасажирів) з однієї точки в іншу через проміжні пункти без необхідності перевантажень (пересадок) у них [7].

У сфері міжнародних економічних відносин терміном «транзит» позначається переміщення товарів (вантажів) по території держави при прямованні їх з однієї країни в іншу. В українській мові воно окреслюється як іншомовне слово, що походить від латинського *transit*, означає «проходження, перехід» і тлумачиться як перевезення вантажів або пасажирів з однієї держави до іншої або з одного населеного пункту до іншого через проміжні пункти. У межах цього аналізу не є необхідним розмежування та окреме аналізування термінів «проходження» і «проходження транзитом», оскільки в кожному із цих випадків у досліджуваній правовій нормі мова йде про експлуатацію підхідного каналу.

Отже, судна, що за аналізованої ситуації перетинають Підхідний канал морського порту Одеса для слідування до/від причалів №№ 1—24, не використовують габарити каналу, тобто не користуються ним як гідротехнічною спорудою при такому перетині. Зазначені судна не здійснюють проходження підхідного каналу в один кінець або транзитом, як цього вимагає Порядок справляння портових зборів, а тому підстави для нарахування канального збору за таких умов відсутні. Термін «проходження» у розумінні Порядку справляння портових зборів є рух судна підхідним каналом з метою використання його властивостей для відповідних потреб: для безпечного проходження суден з великою осадкою до причалів №№ 25—47, 1н—7н.

Вимоги до місця. Відповідно до Закону України «Про морські порти України» [4], внутрішнім підхідним каналом є гідротехнічна споруда, природний або штучний водний шлях, розташований у межах акваторії порту, призначений для підходу або відходу суден до причалів та маневрування в межах акваторії морського порту. Тож Підхідний канал є різновидом гідротехнічної споруди з визначеним цільовим призначенням. Вимоги до порядку користування портовими гідротехнічними спорудами визначені в Правилах технічної експлуатації портових гідротехнічних споруд [16], де вказано, що експлуатація — це процес використання портової гідротехнічної споруди за призначенням і підтримання її в працездатному стані; режим експлуатації — використання споруди за призначенням з експлуатаційними параметрами, що обумовлені проектом або встановлені в процесі експлуатації з урахуванням технічного стану.

Відповідно до Правил технічної експлуатації портових гідротехнічних споруд [16], технічна експлуатація споруди повинна забезпечувати її працездатність протягом усього терміну служби при найбільш ефективному, безпечному і безаварійному використанні за прямим призначенням. Сам режим експлуатації споруди, згідно з цими Правилами, має відповідати її призначенню, паспортним характеристикам, фактичному технічному стану,

умовам впливу навколишнього середовища. Варто відзначити, що складання і ведення паспорту споруди є різновидом її технічного обслуговування, під час якого відбувається фіксація в документі її дійсних технічних характеристик. Згідно з вимогами Правил технічної експлуатації портових гідротехнічних споруд, режим експлуатації підхідних каналів повинен встановлюватись обов'язковими постановами морського порту з урахуванням їхнього дійсного технічного стану, а також проектних і паспортних характеристик.

Таким чином, призначення Підхідного каналу морського порту Одеса, а також умови безпечної експлуатації каналу мають встановлюватись, насамперед, його паспортом та відповідними обов'язковими постановами. Відповідно до Паспорту Підхідного каналу морського порту Одеса підхід до Практичної, Заводської, Хлібної та Нафтової гаваней морського порту Одеса здійснюється за допомогою причалів №№ 25—47, 1н—7н. Саме таке призначення відображає необхідний режим експлуатації Підхідного каналу морського порту Одеса як гідротехнічної споруди відповідно до Правил технічної експлуатації портових гідротехнічних споруд, що безумовно має враховуватись при визначенні обов'язку відповідних судновласників сплачувати каналний збір згідно з Порядком справляння портових зборів.

Вказана позиція співпадає з точкою зору фахівців Державного підприємства «Науково-дослідний проектно-конструкторський інститут морського флоту України» [17], за висновком яких обов'язок сплачувати каналний збір лише за перетин (пересікання) каналу у судновласників не виникає, а також перетин (пересікання) каналу не є фактом використання каналу або фактом його проходження у розумінні Порядку справляння портових зборів.

Вимоги до розміру — одиниці умовного об'єму судна. Ця умова свідчить, що нарахування каналного збору здійснюється за ставками, враховуючи одиницю умовного об'єму судна, яке здійснює проходження підхідного каналу в один кінець. При з'ясуванні змісту положень Порядку справляння та розмірів ставок портових зборів [5] у частині вимог до визначення розміру каналного збору, необхідно звернути увагу на конкретні історичні умови, обставини, причини, чинники, що передували прийняттю цього Порядку, а також

попередніх нормативно-правових актів як техніко-економічних умов встановлення та нарахування каналного збору, так і проектування самих каналів. Проте при розрахунках ставки каналного збору враховуються складові, необхідні для утримання каналу та його модернізації, при цьому враховувалися лише судна, що проходять по каналу в один кінець, і не бралися до уваги судна, що його перетинають, тому тоннаж по таким суднам та витрати на утримання підхідного каналу у зазначеному випадку не враховуються у розрахунках.

Нормами технологічного проектування морських каналів пропонується брати до уваги при плануванні суднообігу каналу кількість суднообігу в рік і середньодобовий суднообіг протягом місяця з найбільшим суднообігом, а також склад суднообігу по типах суден і їх кількості. При цьому, в примітці до даних показників зазначено, що навігаційна глибина каналу визначається за допомогою відповідних формул. До уваги при обчисленні середньодобового суднообігу прохідного каналу беруться лише судна з осадкою, яка не дозволяє їм виходити за межі каналу.

Таким чином, в основі умов нарахування каналного збору лежить техніко-економічне обґрунтування габаритів самих каналів, які враховують кількість суден, осадка яких не дозволяє рухатись необхідною частиною акваторії без додаткового забезпечення глибин.

Висновки. Підхідний канал морського порту Одеса є портовою гідротехнічною спорудою, призначеною для забезпечення підходу суден до гаваней морського порту Одеса. Саме таке призначення відображає необхідний режим експлуатації Підхідного каналу морського порту Одеса як гідротехнічної споруди відповідно до Правил експлуатації гідротехнічних споруд, що має враховуватись при визначенні обов'язку відповідних судновласників сплачувати каналний збір.

Необхідність нарахування та сплати каналного збору за перетин підхідного каналу обумовлюється техніко-економічним обґрунтуванням габаритів самих каналів, які враховують кількість суден, осадка яких дозволяє або не дозволяє рухатись необхідною частиною акваторії без додаткового забезпечення глибин. У випадку, коли осадка судна дозволяє рухатись необхідною частиною акваторії без додаткового забезпечення глибин, обов'язок

сплачувати канальний збір за перетин підхідного каналу не виникає. Процеси проходження та перетину каналу суднами являють собою принципово різні способи руху суден, особливості такого руху визначено в ряді законодавчих актів України. Перетин підхідного каналу є фактом проходження підхідного каналу, а не фактом його використання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Котлубай А.М. Торговельне судноплавство України: проблеми і перспективи розвитку / А.М. Котлубай. — Одеса, 2008. — 380 с.
2. Липинська О.А. Торговельне судноплавство України: перспективи розвитку / О.А. Липинська, Л.М. Кришок // Економічні інновації: Зб. наук. пр. — Одеса: ІПРЕД НАН України, 2012. — Вип. 47. — С. 99—107.
3. Буркинський Б. Про роздержавлення морських торгових портів України: [Морські порти України — практично єдині об'єкти в структурі морського господарства країни, які перебувають у повному державному управлінні і є одним з найбільших платників податків] / Б. Буркинський // Економіка України. — 2006. — № 11. — С. 12—18.
4. Про морські порти України: Закон України від 17.05.2012 № 4709-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4709-17>
5. Порядок справляння та розміри ставок портових зборів: Наказ Міністерства інфраструктури України від 27.05.2013 № 316 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0930-13>
6. Кодекс торговельного мореплавства України: Кодекс від 23.05.1995 № 176/95-ВР. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/176/95-ВР>.
7. Академічний тлумачний словник (1970—1980) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/prokhozhenja>
8. Правила плавання і лоцманського проведення суден у північно-західній частині Чорного моря, Бузько-Дніпровсько-лиманському та Херсонському морському каналах: Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 01.08.2007 № 655 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1150-07>
9. Правила плавання суден Керч-Єнікальським каналом і підхідними каналами до нього: Наказ Міністерства транспорту України від 09.10.2002 № 721 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0973-02>
10. Правила судноплавства на внутрішніх водних шляхах України: Наказ Міністерства транспорту України від 16.02.2004 № 91 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0872-04>
11. Обов'язкові постанови по морському порту Одеса: Наказ Державного підприємства «Адміністрація морських портів України» від 22.12.2015 № 266 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : document.

ua/pro-zatverdzhennja-obovjazkovih-postanov-po-morskomu-portu-o-doc272437.html

12. Офіційний сайт Національного університету «Одеська морська академія» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.onma.edu.ua>
13. Паспорт морського порту Одеса // Офіційний сайт Одеського міського порту [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sifservice.com/index.php/informatsiya/porty-ukrainy/morskije-porty/item/27-odessa-morskoj-port>
14. Офіційний сайт Державного підприємства «Державний проектно-вишукувальний та науково-дослідний інститут морського транспорту «Чорномордипроєкт» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.blasdari.com/osn.html>
15. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : Закон України від 20.02.2003 № 549-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/549-15>
16. Правила технічної експлуатації портових гідротехнічних споруд: Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 27.05.2005 № 257 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1191-05>
17. Офіційний сайт Державного підприємства «Науково-дослідний проектно-конструкторський інститут морського флоту України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.unii.odessa.ua>
18. Подцерковний О.П. Державна підтримка морегосподарського комплексу України (організаційні та правові аспекти) : монографія / [О.М. Кібік, О.П. Подцерковний, Ю.З. Драпайло, В.О. Котлубай та ін.]. — Херсон : ФОП Грін Д.С., 2014. — 442 с.
19. Драпайло Ю.З. Господарські правовідносини у морських портах : монографія / Ю.З. Драпайло. — Одеса : Юридична література, 2014. — 192 с.

REFERENCES

1. Kotlobay A.M. (2008), *Torhovel'ne sudnoplavstvo Ukrainy: problemy i perspektivy rozvytku* [Merchant shipping of Ukraine: problems and prospects of development], Odessa, Ukraine.
2. Lypyn'ska A.A. and Krysyuk L.M. (2012), *Torhovel'ne sudnoplavstvo Ukrainy: perspektivy rozvytku* [Hood rat Merchant shipping of Ukraine: prospects of development], Economic innovations, vol.47, pp. 99-107.
3. Burkyn's'ky B. (2006), *Pro rozderzhavlennya mors'kykh torhovykh portiv Ukrainy: [Mors'ki porty Ukrainy - praktychno yedyni ob'yekty v strukturi mors'koho hospodarstva krainy, yaki перебувають у повному державному управлінні і є одним з найбільш'шких платників податків]* [On de-nationalisation of commercial sea ports of Ukraine: [ports of Ukraine - almost the only objects in the structure of marine economy under state management and is one of the largest tax payers]], Economy of Ukraine, vol.11, pp. 12-18.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), *Pro mors'ki porty Ukrainy: Zakon Ukrainy* [On sea ports of Ukraine: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4709-17> (Accessed 04 October 2016).

5. The Ministry of Infrastructure of Ukraine (2013), *Poryadok spravlyannya ta rozmyr stavok portovykh zboriv: Nakaz* [The procedure for collection and the rates of port charges: The order], available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0930-13> (Accessed 06 October 2016).
6. The Ministry of Justice of Ukraine (1995), *Kodeks torhovel'noho moreplavstva Ukrayiny* [The Merchant Shipping Code of Ukraine], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр> (Accessed 05 October 2016).
7. The National Academy of Sciences of Ukraine (1980), "Academic explanatory dictionary (1970-1980)", available at: <http://sum.in.ua/s/prokhozhenja> (Accessed 05 October 2016).
8. The Ministry of Transport and Communications of Ukraine (2007), *Pravyla plavannya i lotsmans'koho provedennya suden u pivnichno-zakhidniy chastyni Chornoho moriya, Buz'ko-Dniprovsk'o-lymans'komu ta Kherson's'komu mors'komu kanalakh: Nakaz* [The rules of navigation and pilotage in the North-Western part of the Black sea, Bugsko-Dneprovsko-Limanskiy and Kherson sea channels: The Order], available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1150-07> (Accessed 03 October 2016).
9. The Ministry of Transport and Communications of Ukraine (2002), *Pravyla plavannya suden Kerch-Yenikal's'kym kanalom i pidkhidnymy kanalamy do n'oho: Nakaz* [The terms navigation of vessels Kerch-Yenikalsky channel and access channel to it: The Order], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0973-02> (Accessed 03 October 2016).
10. The Ministry of Transport and Communications of Ukraine (2004), *Pravyla sudnoplavstva na vnutrishnikh vodnykh shlyakhakh Ukrayiny: Nakaz* [The rules of navigation on inland waterways of Ukraine: The Order], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0872-04> (Accessed 04 October 2016).
11. Administration of sea ports of Ukraine (2015), *Obov'yazkovi postanovy po mors'komu portu Odesa* [Compulsory Regulations on the seaport of Odessa: The Order], available at: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-obovjazkovih-postanov-po-morskomu-portu-o-doc-272437.html> (Accessed 04 October 2016).
12. The official site of National University Odessa Maritime Academy (2015), available at: <http://www.onma.edu.ua> (Accessed 04 October 2016).
13. The official site of Odessa city port (2014), available at: <http://www.sifservice.com/index.php/informatsiya/porty-ukrainy/morskie-porty/item/27-odessa-morskoy-port> (Accessed 04 October 2016).
14. The official site of State enterprise State design survey and scientific research Institute of marine transport Chernomorniiproekt (2015), available at: <http://www.blasdari.com/osn.html> (Accessed 04 October 2016).
15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *Pro derzhavnyy kontrol' za mizhnarodnymi peredachamy tovariv viys'kovoho pryznachennya ta podviynoho vykorystannya: Zakon Ukrayiny* [On state control over international transfers of military and dual-use: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/549-15> (Accessed 07 October 2016).
16. The Ministry of Transport and Communications of Ukraine (2005), *Pravyla tekhnichnoyi ekspluatatsiyi portovykh hidrotekhnichnykh sporud: Nakaz* [The rules of technical operation of port hydraulic structures: The Order], available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1191-05> (Accessed 07 October 2016).
17. The official site of State enterprise Scientific-research design Institute of marine fleet of Ukraine (20015), available at: <http://www.unii.odessa.ua> (Accessed 07 October 2016).
18. Podtserkovny A.P., Kibik O.M., Drapaylo Yu.Z., Kotlubay V.O. and others (2014), *Derzhavna pidtrymka more-hospodars'koho kompleksu Ukrayiny (orhanizatsiyni ta pravovi aspekty)* [State support the sea economic complex of Ukraine (organizational and legal aspects)], FOP Hrin' D.S., Kherson, Ukraine.
19. Drapailo Yu.Z. (2014), *Hospodars'ki pravovidnosyny u mors'kykh portakh* [The economic relationship in seaports], Yurydychna literature, Odessa, Ukraine.

Надійшла 15.10.2016

В.А. Устименко

Институт экономико-правовых исследований, г. Киев

И.В. Заблодская

Луганский филиал Института экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Северодонецк

Л.А. Романовская

Торгово-промышленная палата Украины, г. Киев

ОСОБЕННОСТИ НАЧИСЛЕНИЯ КАНАЛЬНОГО СБОРА (НА ПРИМЕРЕ ОДЕССКОГО ПОРТА)

Рассмотрены особенности начисления и уплаты канального сбора за пересечение подходного канала. Уточнена сущность терминов «пересечение подходного канала» и «прохождение подходного канала». Проанализировано содержание правовых норм, регулирующих начисление канального сбора, выделены требования к объекту, процессу, месту и размеру.

Ключевые слова: канальный сбор, правовые нормы, требования, судно, подходной канал.

V.A. Ustyomenko

Institute of Economic and Legal Researches of NAS of Ukraine, Kyiv

I.V. Zablodska

Luhansk Branch of the Institute of Economic and Legal Researches of NAS of Ukraine, Severodonetsk

L.A. Romanovska

Ukrainian Chamber of Commerce & Industry, Kyiv

FEATURES OF THE CALCULATION OF CANAL DUES (ON THE EXAMPLE OF ODESSA PORT)

In the article the conditions of calculation and payment canal dues for crossing the approach canal are grounded. The nature of "crossing of the approach canal" and "passing of the same approach canal" terms is clarified. The legal norms of the calculation canal dues are examined: requirements for an object, process, place and size.

Keywords: canal, dues, regulations, requirements, vessel, approach canal.

УДК 346.5+351.82

К.І. АПАНАСЕНКО, канд. юрид. наук, доц., доцент кафедри
цивільного, господарського права та процесу
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів

ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН (НА ПРИКЛАДІ ДОЗВІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ)

Ключові слова: організаційно-господарські відносини, «адміністративно-господарські» відносини, дозвільні відносини, «адміністративно-господарське» право, господарська компетенція.

Проаналізовано теоретичні питання організаційно-господарських відносин у контексті нової теорії так званих адміністративно-господарських відносин, ознаки організаційно-господарських відносин порівнюються з пропонованими в літературі ознаками «адміністративно-господарських» відносин. Також критично аналізується питання щодо необхідності спеціального адміністративно-правового регулювання «адміністративно-господарських» відносин у системі законодавства України.

Актуальність теми дослідження. Науковці в галузі адміністративно-го права стверджували і продовжують доводити, що відносини, які виникають у галузі управління економікою, є адміністративними за своєю правовою природою. Відомий учений В.К. Колпаков вказує, що «в умовах незалежності України відбулась трансформація адміністративно-правових відносин, змістом якої стало формування режиму правової рівності між державою, її органами та посадовими особами і громадянами» [1, с. 104]. Тому він та його колеги почали визнавати адміністративно-правовими відносинами, крім власне управлінських, і інші групи відносин (публічно-сервісні, деякі договірні відносини). Поступово в науці адміністративного права сформувалась концепція «адміністративно-господарського» права та «адміністративно-господарських» правовідносин, до розробників якої належать Т.М. Кравцова [2–5], Р.С. Мельник [6], Є.В. Петров [7], В.В. Галуцько [8, 9]. Натомість наука господарського права ще в радянський період запропонувала теорію господарсько-управлінських відносин (В.К. Мамутов, В.В. Лаптев), яка знайшла легальну реалізацію в нормах Господарського кодексу України про організаційно-господарські правовідносини, організаційно-господарські зобов'язання (гл. 2, ст. ст. 3, 176 та ін.).

Дослідження питання про співвідношення «адміністративно-господарських» і організаційно-господарських правовідносин можна було би розглядати в порівняльно-правовому аспекті як суто теоретичне питання, якби вчені-адміністративісти ставились до розробки вказаної правової теорії менш серйозно. Проте у публікаціях вони піднімають питання про визнання «адміністративно-господарського

права», що регулює «адміністративно-господарські відносини», підгалуззю (інститутом) адміністративного права та про необхідність напрацювання масиву адміністративно-господарського законодавства [3, с. 53; 6; 7; 9, с. 142]. Наразі, коли в Україні відбувається регуляторна реформа, інтенсивно змінюється законодавство про засоби державного регулювання господарської діяльності, наше дослідження є актуальним і має на меті надати аналіз питанню про наявність / відсутність підстав для означених законотворчих пропозицій.

Постановка проблеми. Одним із засадничих положень для нашої роботи є аксіома, що управлінські відносини опосередковуються не лише через адміністративно-правові відносини, останні — одна з їх форм [10, с. 76]. Адже усі прояви державного управління неможливо охопити адміністративно-правовим регулюванням, а тому вони виступають об'єктом правового регулювання інших галузей права [11, с. 186]. Тобто у сфері державного управління реалізуються й адміністративні, і організаційно-господарські, фінансові, екологічні, й інші правовідносини. У науковій літературі відмічалось [12, с. 5], що при потребі у сфері господарювання можуть використовуватись не тільки господарсько-правові, а й правові засоби інших галузей права, що можуть інтегруватись у господарсько-правові механізми як їх необхідні елементи і використовуватись паралельно.

Учені-адміністративісти відстоюють позицію, що відносини у сфері державного регулювання господарської діяльності, в тому числі публічно-сервісні (наприклад, пов'язані з видачею документів дозвільного характеру), є різновидом адміністративних відносин [13, с. 19—20; 14—18]. Теорія «адміністративно-господарських» відносин останнім часом інтенсивно розробляється в науці адміністративного права; у журналі «Адміністративне право і процес» постійною є рубрика «Адміністративно-господарське право». Наявні й індивідуальні підходи до цього питання. Наприклад, в адміністративно-правовій літературі розробляється теорія публічних господарських відносин (які виникають, на переконання її автора, С. Познякова, у сфері діяльності органів державної влади у народному господарстві та регулюються нормами адміністративного права [19—21]).

У науковій літературі можна віднайти і певну компромісну позицію в питанні правового

регулювання відносин у галузі управління господарською діяльністю. Харківська дослідниця Т.С. Васильєва визначає як підвиди адміністративно-правового режиму у сфері господарювання¹ правовий режим організації ведення господарської діяльності (сплата податків та обов'язкових платежів, захист економічної конкуренції, захист прав споживачів тощо) і правовий режим дотримання спеціальних умов здійснення окремих видів господарської діяльності (ліцензійно-дозвільні умови). При цьому вона вважає правовий режим господарської діяльності одним із елементів організаційно-господарських відносин, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю [22, с. 15]. Однак така позиція для вчених-адміністративістів скоріше є винятком. Проблема наукової відповіді на розробку концепції «адміністративно-господарських» відносин є досить нагальною.

З того кола «адміністративно-господарських» відносин, які визнаються як такі відповідними дослідниками [9, с. 144], можна виокремити певні групи, відносно яких можливо ставити питання про їх співвідношення з організаційно-господарськими відносинами. Це відносини (за адміністративно-правовою термінологією) у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності, надання публічною адміністрацією адміністративних послуг суб'єктам господарювання [9, с. 144]; між державними органами, органами місцевого самоврядування і суб'єктами господарювання з приводу застосування засобів державного регулювання, надання адміністративно-господарських послуг чи здійснення контролю за господарською діяльністю [3,

¹ Адміністративно-правовий режим господарської діяльності Т.С. Васильєва розуміє як установлену законодавством сукупність адміністративно-правових засобів, процедур, правил діяльності суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, дій чи поведінки останніх щодо реалізації ними своїх прав у сфері виготовлення та реалізації продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, нагляд за дотриманням встановлених правил з метою забезпечення економічної та особистої безпеки та зміцнення економічного зростання громадян і держави в цілому [22, с. 6—7]. Адміністративно-правовий режим вона визнає підгалуззю адміністративного права [22, с. 9].

с. 60] або владні, сервісні й договірні відносини — за класифікацією Є.В. Петрова [23, с. 174—175]. Щодо решти пропонованих груп «адміністративно-господарських» відносин вказане питання не може поставати в силу їх очевидної адміністративно-правової природи.

Отже, велика група організаційно-господарських відносин, визнаних такими у ГК (абз. 2 ч. 2 ст. 176), називаються адміністративістами «адміністративно-господарськими» відносинами. У Німеччині, на досвід якої насамперед орієнтуються відповідні дослідники, відносини у сфері надання суб'єктам господарювання різного роду дозволів та загалом відносини між державою, з однієї сторони, і підприємцем та споживачем — з іншої визнаються в науці предметом регулювання адміністративно-господарського права (публічного господарського права), складової господарського права [24, с. 13, 300—313].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія «адміністративно-господарських» відносин практично не аналізувалась у господарсько-правовій літературі. Можна зустріти лише поодинокі згадки з цього приводу. Наприклад, достатньо давно В.К. Мамутов зазначав, що термін «адміністративно-господарські правовідносини» неточно відображає зміст господарсько-управлінських правовідносин, внаслідок чого вони можуть бути змішані з адміністративними правовідносинами у сфері керівництва господарством [25, с. 109—110]. У рамках дискусії про адміністративно-господарське право, що мала місце наприкінці 1950-х — на початку 1960-х рр., учений стверджував, що незалежно від місця в системі галузей права, правові інститути, які регламентують компетенцію державних органів у вирішенні господарських питань, складають основний зміст «так званого адміністративно-господарського права» [26, с. 263].

О.П. Віхров висловлювався достатньо толерантно на адресу аналізованої теорії, вказуючи на можливість визнання «адміністративно-господарського» права суміжним правовим інститутом для господарського права. Можна, на його думку, визнати адміністративно-господарськими відносини нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності [10, с. 82, 83]. Решту відносин у сфері управління господарською діяльністю вчений відносить до господарських відносин.

Щодо організаційно-господарських відносин, то в останнє десятиліття проблематику цих відносин найґрунтовніше розробляв О.П. Віхров [10], правовий статус суб'єктів організаційно-господарських повноважень — І.М. Кравець [27]. До різних аспектів організаційно-господарських відносин звертались прямо чи побіжно Д.В. Задихайло [28], В.М. Коваль [29], інші вчені (у тому числі представники інших галузей правової науки [30]). Розробників сучасної теорії адміністративно-господарських відносин названо вище.

Метою нашого дослідження є аналіз питання про те, наскільки відмінними за змістом, ознаками є відносини, які в різних галузях правової науки характеризуються як організаційно-господарські та «адміністративно-господарські»; чи наявні з точки зору науки господарського права підстави для їх виокремлення поза межі господарсько-правового регулювання. Для цього необхідним вважаємо дослідити історію становлення в правовій науці теорій «адміністративно-господарських» і організаційно-господарських відносин, наявні в сучасній юридичній літературі підходи до розуміння сутності й ознак вказаних відносин. Питання щодо співвідношення організаційно-господарських та «адміністративно-господарських» відносин, серед іншого, розглядатимемо через призму дозвільних відносин у сфері господарювання як різновиду організаційно-господарських зобов'язань (відносин)².

Результати дослідження. Поняття «адміністративно-господарське відношення» на даному етапі законотворення — суто наукове, запозичене із зарубіжного досвіду правового регулювання економічних відносин і таке, що розробляється за відповідними зарубіжними зразками. Дослідники описують історію його опрацювання в радянській науці адміністративного права у довоєнний період [32, 33], відповідна наукова дискусія точи-

² Відносини щодо отримання суб'єктами господарювання документів дозвільного характеру як організаційно-господарські одним із перших в українській правовій літературі кваліфікував О.П. Віхров [10, с. 301]. Автор у коментарі до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» висловлювала аналогічну думку, пропонувала власне визначення поняття дозвільних відносин у сфері господарської діяльності [31, с. 13].

лась певний час і в післявоєнний період [26, с. 161—163].

Варто зупинитись на основних етапах формування теорії організаційно-господарських відносин, оскільки це питання мало досліджено в науковій літературі, однак його виклад дозволить зрозуміти причини, підстави виникнення теорії, у результаті чого, на нашу думку, можна буде по-новому поглянути і на категорію організаційно-господарських відносин, і на категорію адміністративно-господарських відносин.

Теорія організаційно-господарських відносин (а точніше — господарсько-управлінських) розвивалась у науці господарського права протягом останніх трьох десятиліть існування СРСР і в незалежній Україні. Її започаткування пов'язується з ім'ям видатного вченого-господарника В.К. Мамутова. На певному етапі наукових досліджень він дійшов висновку про необхідність відокремити від адміністративних відносин господарсько-управлінські. На його думку, ці відносини виникають між підприємствами, організаціями та органами, яким вони підпорядковані, і внаслідок госпрозрахункового (економічного, майнового) характеру є видом господарських відносин, хоча за змістом і є відносинами по керівництву господарством і містять елементи «влади й підпорядкування» [25, с. 114—129; 26, с. 251—256]³. Учений вказував на єдність у цих господарських відносинах організаційних і майнових прав, підставою для їхнього виникнення визначав підпорядкування підприємства вищому органу (організаційні відносини у складі господарсько-управлінських відносин) [25, с. 125, 176—177].

Пізніше В.В. Лаптев також визнав зміну характеру відносин між вищестоящими господарськими органами і підприємствами з адміністративного на господарський, акцентуючи

на появі взаємних прав і обов'язків між ними [34, с. 70—71], обґрунтував об'єктивне існування господарсько-управлінських зобов'язань і правовідносин, визначив їх як форму, у якій органи господарського керівництва здійснюють планово-організаційні функції [35, с. 162, 175]. Учений дослідив суб'єктний склад цих правовідносин, їх об'єкт, зміст, класифікацію [35, с. 162—168].

Описані ідеї розвивались і в межах теорії господарських зобов'язань [36]. Ті організаційно-господарські зобов'язання, які нами будуть розглядатись, не трактувались розробниками теорії господарських зобов'язань на початку 1970-х рр. як господарські; господарсько-управлінські зобов'язання вони розуміли як такі, що опосередковують передачу майна (грошових коштів) у відносинах між органами господарського керівництва та підпорядкованими їм підприємствами [36, с. 83—122]. У подальшому О.А. Красавчиков виокремив у числі господарських організаційні відносини, які виникають у зв'язку з упорядкуванням, формуванням інших суспільних відносин, координацією дій їх учасників або формуванням, реорганізацією чи ліквідацією підприємств, установ [37, с. 24]. Теорія господарських зобов'язань розроблялась і в 1980-х рр. Специфікою цих зобов'язань визначалась наявність такого їх різновиду, як господарсько-управлінські зобов'язання, — ті зобов'язання, у формі яких здійснюється виконання органами господарського керівництва планово-організаційних функцій [35, с. 149].

Виокремлення господарсько-управлінських відносин у числі господарських і їхнє визнання не відбулось у радянській науці господарського права одномоментно та не було визнано всіма дослідниками в перший час. Учені київської та харківської шкіл господарського права не відразу сприйняли такі ідеї. А.Я. Пилипенко наприкінці 1970-х рр. визнавав адміністративними відносини між виробничими одиницями та місцевими органами влади і управління [38, с. 275]. Аналогічно, І.Є. Красько визначав їх як адміністративні відносини з управління народним господарством [39, с. 11—12]. Показовою є еволюція наукових поглядів з цього питання Г.В. Пронської.

У своїй праці початку 1970-х рр. «Компетенція господарських міністерств Української РСР» вчена кваліфікує відносини між держав-

³ У наукових роботах радянського періоду вчений послугується інколи словосполученням «адміністративно-господарський» нарівні з поняттям «господарський», повністю визнаючи господарський характер відносин щодо управління народним господарством (наприклад, «адміністративно-господарські або господарські органи» [26, с. 30]). До числа господарських органів В.К. Мамутов відніс ті, до компетенції яких повністю або переважно відносяться господарська діяльність, господарські питання [25, с. 32—42].

ними органами і підприємствами як владні, аргументує свою позицію [40, с. 347—349], заперечує ідеї В.В. Лаптева про зміну владного характеру відносин у сфері управління господарством, виникнення паритету у цих відносинах та в кінцевому підсумку — визнання їх господарськими. Дослідниця вказує на владний, субординаційний характер відносин між міністерством і підвідомчими йому підприємствами та організаціями. Однак згодом у своїй докторській дисертації Г.В. Пронська уже визнає більшість вертикальних зв'язків у межах галузевих господарських систем такими, що відповідають формі господарсько-управлінського зобов'язання, яке поєднує субординованість позицій, юридично владний характер із взаємністю прав і обов'язків сторін, значною правовою самостійністю нижчої ланки, і вказує на необхідність цілеспрямованого нормативного напрацювання форми такого зобов'язання [41, с. 292, 319]. У підручнику з господарського права після здобуття Україною незалежності Г.В. Пронська визначає вертикальні відносини, що складаються в процесі управління господарською діяльністю (наприклад, відносини з ліцензування господарської діяльності), як різновид господарських [42, с. 500].

Автори одного з перших підручників господарського права в Україні у 1990-х рр. (В.С. Щербина, А.Я. Пилипенко) визначали господарські відносини як відносини за участі суб'єктів господарювання і органів управління у процесі організації та здійснення господарської діяльності, хоча відносини між органами державної виконавчої влади і підприємствами при виконанні органами функцій загального управління економікою вони назвали тоді адміністративними [43, с. 15—16]. Через кілька років в одному з найкращих підручників господарського права (за редакції В.К. Мамутова) правовідносини між органами господарського керівництва і підприємствами (об'єднаннями) у сфері господарського керівництва Г.Л. Знаменський визначив як зобов'язальні господарсько-управлінські правовідносини [44, с. 76]. Вони виникають в економічній вертикалі, є відносинами партнерства між органами державного управління і суб'єктами господарювання, де присутній до певної міри владний елемент як результат вимоги суспільного господарського порядку, будуються на взаємних зобов'язаннях сторін [44, с. 32].

Зауважимо, що лише проект ГК в редакції від 2 червня 2000 р. використав уперше термін «організаційно-господарські зобов'язання» [10, с. 204]. Легально поняття організаційно-господарських правовідносин та зобов'язань було визначено в ГК України (ч. 6 ст. 3, чч. 1, 2 ст. 176 ГК).

Щодо історії формування концепції «адміністративно-господарського» правовідношення, то це питання достатньо повно висвітлено в літературі [32, 33]. Тому зосередимось на наукових поглядах учених-адміністративістів — наших сучасників.

Т.М. Кравцова розглядає «адміністративно-господарські» відносини між органами публічної влади та суб'єктами господарювання як такі, що виникають з приводу здійснення органами виконавчої влади та місцевого самоврядування публічно-владних повноважень у сфері господарювання (виконання управлінських функцій в господарській сфері та надання суб'єктам господарювання адміністративних послуг) [3, с. 59]. Одним із інститутів «адміністративно-господарського права» вона пропонує визнати інститут адміністративних послуг для суб'єктів господарської діяльності [3, с. 63].

Є.В. Петров жорстко критикує позицію науковців галузі господарського права щодо розуміння господарських правовідносин, їхніх ознак, трактування організаційно-господарських правовідносин, акцентуючи на нібито застарілості таких наукових поглядів [45]. На його думку, правовідносини у сфері публічного регулювання економіки, пов'язані з реалізацією суб'єктами публічної адміністрації адміністративно-правового інструментарію, володіють ознаками адміністративних правовідносин [45, с. 173]. Дослідник визначив «адміністративно-господарські» правовідносини як урегульовані нормами «адміністративно-господарського» права суспільні відносини, що складаються між публічною адміністрацією та не підпорядкованими (не зв'язаними організаційно) з нею суб'єктами господарювання, у межах яких виконуються завдання, спрямовані на реалізацію публічного інтересу, пов'язаного із забезпеченням економічного розвитку держави [23, с. 179]. На нашу думку, цей вислів значною мірою тожний визначенню організаційно-господарських правовідносин (ч. 6 ст. 3 ГК), тільки

що автор використав адміністративно-правову термінологію.

В.В. Галунько [9, с. 142] і Т.М. Кравцова [2, с. 26], не наводячи особливих аргументів, стверджують, що між органами публічної влади і суб'єктами господарювання виникають відносини, які мають адміністративний характер. Адже «...по-перше, ... в цих відносинах органи виконавчої влади і місцевого самоврядування не є суб'єктами, наділеними господарською компетенцією, а становлять собою органи публічної влади; по-друге, їх діяльність у сфері господарювання пов'язана з публічно-владними повноваженнями, а саме: з виконанням управлінських функцій щодо суб'єктів господарювання (регулювання господарської діяльності та контролю за нею) і з наданням суб'єктам господарювання адміністративних послуг (ліцензування, патентування, реєстрації тощо)» [9, с. 142; 2, с. 26].

Коротко зупинимось на аналізі теорії «адміністративно-підприємницьких» правовідносин, запропонованій дослідником О.В. Климом.

Такі відносини, на його думку, складаються між уповноваженими органами публічної адміністрації та суб'єктами підприємницької діяльності [18]. Учений виділяє ознаки цих відносин: виникають у процесі взаємовідносин суб'єктів підприємницької діяльності з органами публічної адміністрації; мають специфічний суб'єктивний склад (обов'язковий суб'єкт — орган публічної адміністрації, який представляє публічно-правовий інтерес в економічній сфері); характеризуються взаємним зобов'язанням сторін, адже важливо не тільки чітко виконання приписів адміністративно-правових норм суб'єктами підприємництва, але й обов'язок органів влади забезпечити ефективну реалізацію права на здійснення підприємницької діяльності; виникають у процесі реалізації регуляторних функцій держави з метою задоволення приватних і публічних інтересів за ініціативою одного з учасників правовідносин; мають особливий правовий режим забезпечення законності та правового захисту — адміністративного чи судового [18, с. 11]. Однією з форм адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності О.В. Клим визначає здійснення юридично значимих дій (проведення державної реєстрації, видачу дозволів тощо) [18, с. 10].

На нашу думку, наведеним вище ознакам і визначенню «адміністративно-підприємницьких» правовідносин можуть відповідати й організаційно-господарські правовідносини.

Характеризуючи організаційно-господарські зобов'язання, сучасний їх дослідник О.П. Віхров виділяє три групи ознак: 1) притаманні усім правовідносинам зобов'язального характеру; 2) характерні для господарських зобов'язань у цілому; 3) специфічні ознаки організаційно-господарських зобов'язань [10, с. 209—217]. До числа останніх, на його думку, належать:

а) специфічна сфера існування (процес регулювання господарської діяльності та управління нею). Управління господарською діяльністю О.П. Віхров визначає як цілеспрямовану діяльність з організації та забезпечення господарювання відповідно до вимог суспільного господарського порядку, що здійснюється на всіх рівнях національної економічної системи органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, наділеними господарською компетенцією, а також громадянами, громадськими та іншими організаціями, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності [10, с. 49]. У сучасній теорії господарського права управління економікою пов'язують з прийняттям компетентним органом юридично значущих рішень з оперативних питань господарського життя незалежно від підпорядкованості об'єкта управління суб'єкту [10, с. 59; 46, с. 411; 47, с. 21; 48, с. 30];

б) особливий суб'єктний склад (суб'єкт господарювання і суб'єкт організаційно-господарських повноважень). Причому важливе значення має те, що у цих відносинах орган державної влади (орган місцевого самоврядування) наділений господарською компетенцією і реалізує цю компетенцію (організаційно-господарські повноваження) безпосередньо щодо суб'єкта господарювання [10, с. 75].

Питання про зміст господарської компетенції та її характер вирішується в науці по-різному [49, с. 58—59]. Щодо характеру господарської компетенції, то І.М. Кравець фактично заперечує її владний характер, вважаючи, що відповідні суб'єкти не уповноважені владно керувати поведінкою суб'єктів господарю-

вання, вони лише (при регулюванні господарської діяльності) упорядковують здійснення їхньої господарської діяльності [50, с. 46]. Водночас інші дослідники займають протилежну позицію, вказуючи на наявність у суб'єктів організаційно-господарських повноважень компетенції з організації господарської діяльності, управління іншими суб'єктами та/або контролю за їхньою діяльністю (Д.В. Задихайло) [28, с. 311];

в) управлінсько-господарський (організаційний) характер дій (утримання від дій), що виступають об'єктами цих зобов'язань;

г) організаційно-майновий характер зобов'язань у тій мірі, у якій вони опосередковують організацію процесу переміщення майна в економіці. В.К. Мамутов зазначав, що такі відносини за змістом є насамперед господарськими, економічними, їх організаційні елементи визначаються їхнім економічним змістом і виконують у них допоміжну роль [51, с. 12, 14].

Розглянемо ознаки «адміністративно-господарських» відносин, які виділяють науковці.

Т.М. Кравцова визначила такі специфічні ознаки: 1) виникають у результаті правового регулювання відносин в процесі здійснення органами державної влади і органами місцевого самоврядування публічно-владних повноважень у сфері господарювання; 2) опосередковують процеси, пов'язані з участю держави в господарській діяльності; 3) особливий суб'єктний склад (обов'язкова участь держави); 4) державно-владний характер відносин (один із суб'єктів наділений державою владними повноваженнями щодо інших учасників); 5) можуть виникати за ініціативою будь-якої сторони [3, с. 61].

Також пропонуються такі ознаки «адміністративно-господарських» відносин [23, с. 176—179]:

1) підпорядкованість одного учасника публічно-правових відносин іншому — суб'єкту владних повноважень (ця ознака стосується лише деяких видів адміністративно-господарських відносин);

2) можуть виникати лише у разі дії публічної адміністрації у спосіб та у межах, встановлених Конституцією та законами України;

3) домінування у відносинах публічного інтересу;

4) зв'язок цих відносин з реалізацією публічних завдань, тобто тих завдань, що відно-

сяться до виняткової компетенції держави в особі її органів або органів місцевого самоврядування [52];

5) зовнішньо-організаційне спрямування таких відносин (вони не можуть виникнути у внутрішньоорганізаційній діяльності публічної адміністрації, їх обов'язковим учасником є суб'єкт господарювання, який не входить до сфери оперативного управління чи відання того або іншого суб'єкта публічної адміністрації).

Як бачимо, адміністративістами не було запропоновано таких ознак «адміністративно-господарських» відносин, які б дозволяли ставити питання про їхню відмінність від організаційно-господарських, поняття, ознаки і види яких уже легально закріплені в законодавстві. Не доводиться заперечувати владний характер повноважень органів державної влади у таких відносинах, наявність у них повноважень із застосування державного примусу — інакше держава як така не могла би існувати у принципі. Можемо говорити лише про дещо різне тлумачення поняття управління економікою (господарською діяльністю) в науках господарського й адміністративного права, а також підкреслення вченими-господарниками наявності в організаційно-господарських правовідносинах не тільки організаційного, а й майнового (економічного) аспекту. Щодо тверджень адміністративістів про перевагу в адміністративно-господарських відносинах публічних інтересів, то навіть визнання цього не означає необхідність зарахування цих відносин до числа адміністративних. Господарське право і законодавство виходить із того, що в процесі регулювання відносин у сфері господарювання мають бути збалансовані приватні й публічні інтереси, що відображено у принципах господарювання, закріплених у ГК (ст. 6). Про це достатньо багато написано у правовій літературі [10, с. 203; 44, с. 37; 53]. Г.В. Пронська зазначала: реалії господарського життя свідчать, що в ньому немає у чистому вигляді ні управлінських, ні товарно-грошових відносин, рафінованих приватних чи публічних інтересів [54, с. 481].

Оскільки зі змісту наукової літератури не вбачається специфіки «адміністративно-господарських» відносин, виникає достатньо давнє поставлене питання про співвідношення господарських (зокрема організаційно-госпо-

дарських) та адміністративних відносин. До нього в останні роки звертався О.П. Віхров [10, с. 74—81]. Головним критерієм відмежування цих відносин він визнає те, що в організаційно-господарських правовідносинах компетенція органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи іншого органу щодо суб'єкта господарювання має господарський характер, його повноваження є господарськими, причому він реалізує зазначену компетенцію безпосередньо щодо суб'єкта господарювання [10, с. 75, 76]. Ще один критерій відмежування — те, що організаційно-господарським правовідносинам, на відміну від адміністративних, «... у більшій мірі притаманна допустима диспозитивність, вони виступають як відносини партнерства, учасники яких спрямовують свою діяльність на рішення спільних завдань..., утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України» [10, с. 79]. На партнерський характер відносин, зокрема, у сферах отримання ліцензій, дозволів, вказують і інші дослідники [55, с. 37—41; 44, с. 32]. Зауважимо, що ще в радянський період Г.Л. Знаменський стверджував: вертикальні господарські відносини будуються не на прямому підпорядкуванні їх сторін, а на їхніх взаємних зобов'язаннях і рівному підпорядкуванні суспільному господарському порядку [56, с. 54—55]. Науковці також підкреслюють поєднання в організаційно-господарських відносинах організаційної та майнової складових, внаслідок чого організаційні відносини у сфері господарювання набули нової якості, що дозволило виділити їх зі сфери адміністративно-правового регулювання [57, с. 27].

Як зазначає О.П. Віхров, питання про розмежування господарських відносин з іншими суміжними відносинами саме по собі «...не має принципового значення у практиці господарювання, а також і у господарсько-правовій теорії... у реальному житті господарські відносини існують поруч з іншими видами відносин...» [10, с. 83—85]. Науковці неодноразово підкреслювали, що не буває «хімічно чистих» галузей права [58, с. 43]. Предмети галузей права перехреснюються. Для підвищення ефективності правового регулювання господарської діяльності велике значення має забезпечення взаємодії норм господарського права з нормами інших галузей [44, с. 35].

В.К. Мамутов зазначав, що система права — це не стільки диференціація, скільки інтеграція правових норм та інститутів. Галузі права мають спільні зони, сфери спільної взаємодії. Узгодження, інтеграція важливіша за теоретичне розмежування [44, с. 37]. Господарське право має серйозний потенціал удосконалення правового регулювання дозвільних відносин у сфері господарської діяльності та інших організаційно-господарських відносин, адже воно базується на поєднанні публічних і приватних елементів у правовому регулюванні.

Висновки. Вважаємо, що легальне визнання господарських правовідносин у сфері управління господарською діяльністю не варто переглядати після десятиріччя доволі успішної дії Господарського кодексу України. Науковці в галузі адміністративного права, як показало наше дослідження, не запропонували переконливих аргументів на користь зміни галузевого регулювання відповідних відносин.

Треба визнати, що у сфері виникнення та реалізації відносин з видачі документів дозвільного характеру, як різновиду відносин з надання адміністративних послуг, наявні окремі аспекти, що потребують адміністративно-правового впливу (питання організації діяльності центрів надання адміністративних послуг, взаємодії дозвільних органів та адміністраторів). Однак це не заперечує господарсько-правової природи цих відносин і необхідності в господарсько-правових механізмах реалізації державного впливу на них.

У дозвільних відносинах наявні елементи, які не можуть бути в принципі врегульовані адміністративно-правовими засобами. Наприклад, відносини з притягнення до відповідальності суб'єктів господарювання, які порушують дозвільне законодавство, регулюються господарським законодавством (розд. V ГК, спеціальні закони); розробки науковців галузі адміністративного права у цій сфері — питання неоднозначне, враховуючи легальність господарсько-правової відповідальності й актуальний стан правового регулювання адміністративної відповідальності.

У закордонній практиці застосовуються механізми обігу прав за деякими документами дозвільного характеру (наприклад, згідно з Законом Грузії «Про ліцензії і дозволи» від 24.06.2005 (п. «д» ст. 3), Законом Казахстану «Про дозволи і повідомлення» від 16.05.2014

(п. 11 ст. 1)), що є перспективним для правового регулювання в Україні. І це питання також не може бути вирішене адміністративно-правовими засобами.

Практика не вимагає накопичення нових кодексів, які би регулювали відносини з управління господарською діяльністю, у тому числі відносини з видачі й анулювання документів дозвільного характеру. Адже законодавчих актів, які регулюють такі відносини, достатньо багато і, зважаючи на їх комплексний характер, не уявляється за можливе скасування цих актів на користь адміністративно-процедурного кодексу чи іншого подібного закону. Чинні законодавчі акти, що регулюють дозвільні відносини у сфері господарської діяльності, потребують удосконалення, узгодження з профільними законами у сфері дозвільної системи та надання адміністративних послуг, і саме таким шляхом найкраще вирішити ці проблеми.

Видається очевидним, що доки практика не сигналізує про складнощі у законодавчому регулюванні організаційно-господарських відносин за допомогою наявного господарсько-правового інструментарію, говорити про розробку нових кодексів і кардинальну зміну галузевого регулювання цих відносин зарано. Як зазначалось вище, на дозвільні відносини у сфері господарської діяльності, як і на інші відносини у сфері управління економікою, адміністративно-правового впливу недостатньо на сучасному етапі розвитку економіки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Колпаков В.К. Адміністративно-правові відносини: поняття та види / В.К. Колпаков // Юридичний науковий електронний журнал. — 2013. — № 1. — С. 101—104.
2. Кравцова Т.М. Адміністративно-правові засади здійснення державної політики у сфері господарювання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Т.М. Кравцова. — Харків : НУВС, 2004. — 36 с.
3. Кравцова Т.М. Державне регулювання господарської діяльності: адміністративно-правові аспекти : монографія / Т.М. Кравцова. — Суми : ВВП «Мрія» ТОВ, 2006. — 184 с.
4. Кравцова Т. Правова характеристика відносин, що виникають в сфері державного регулювання господарської діяльності / Т. Кравцова // Право України. — 2004. — № 6. — С. 31—35.
5. Кравцова Т. Правові форми державного регулювання у сфері підприємницької діяльності / Т. Кравцова // Право України. — 2003. — № 12. — С. 45—47.
6. Мельник Р.С. Адміністративно-господарське право як структурний елемент системи адміністративного права: зарубіжний досвід та національні особливості / Р.С. Мельник // Право і безпека. — 2010. — № 2 (34). — С. 55—59.
7. Петров Є.В. Адміністративно-господарське право як підгалузь адміністративного права України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Є.В. Петров. — Харків : ХНУВС, 2012.
8. Адміністративно-правове регулювання у сфері господарювання (адміністративно-господарське право) : монографія / за заг. ред. В.В. Галунька / В.В. Галунько. — Херсон : ХМТ, 2011. — 185 с.
9. Галунько В.В. Предмет адміністративно-господарського права / В.В. Галунько // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 141—145 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11gvvagp.pdf>
10. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія / О.П. Віхров. — К. : Слово, 2008. — 512 с.
11. Адміністративне право. Академічний курс: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія В.Б. Авер'янов (голова). — К. : Юрид. думка, 2004. — 586 с.
12. Атаманова Ю. Особливості та класифікація засобів правового регулювання інноваційної діяльності / Ю. Атаманова // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — №2. — С. 3—7.
13. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: Навчальний посібник / С.Г. Стеценко. — К. : Атіка, 2008. — 624 с.
14. Джафарова О.В. Поняття та сутність дозвільних правовідносин: питання сьогодення / О.В. Джафарова // Порівняльно-аналітичне право. — 2013. — № 3-1. — С. 208—211.
15. Романяк М.М. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / М.М. Романяк; Ін-т педагогіки АПН України. — Ірпінь, 2010. — 18 с.
16. Сіверін В.І. Адміністративно-правові засади надання дозвільних послуг суб'єктами публічної адміністрації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В.І. Сіверін, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2010. — 193 с.
17. Солошкіна І.В. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності щодо підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / І.В. Солошкіна. — Харків : ХНУВС, 2006. — 195 с.
18. Клим О.В. Адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.В. Клим, НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. — К., 2009. — 21 с.
19. Позняков С. Місце і роль норм адміністративного права у системі господарського механізму / С. Позняков // Підприємництво, господарство і право. — 2011. — № 2. — С. 75—78.
20. Позняков С. Поняття і соціальна роль адміністративно-правової регламентації публічних господарських відносин в Україні / С. Позняков // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 7. — С. 35—38.

21. Позняков С. Роль спрямування та координації в адміністративно-правовому регулюванні публічних господарських відносин в Україні / С. Позняков // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 10. — С. 56—59.
22. Васильєва Т.С. Адміністративно-правовий режим господарської діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Т.С. Васильєва; Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2011. — 20 с.
23. Петров Є.В. До питання про поняття та основні риси адміністративно-господарських відносин / Є.В. Петров // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. — 2012. — № 4. — С. 170—179.
24. Штобер Рольф. Хозяйственно-административное право. Основы и проблемы. Мировая экономика и внутренний рынок; пер. с нем. / Р. Штобер. — М. : Волтерс Клувер, 2008. — 400 с.
25. Мамутов В.К. Предприятие и вышестоящий хозяйственный орган / В.К. Мамутов. — М. : Юридическая литература, 1969. — 240 с.
26. Мамутов В.К. Компетенция государственных органов в решении хозяйственных вопросов промышленности / В.К. Мамутов. — М. : Юридическая литература, 1964. — 268 с.
27. Кравець І.М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських зобов'язань / І.М. Кравець. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 240 с.
28. Задахайло Д.В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави : монографія / Д.В. Задахайло. — Харків : Юрайт, 2012. — 456 с.
29. Коваль В.М. Організаційно-господарські відносини і зобов'язання / В.М. Коваль // Економіка та право. — 2011. — № 3. — С. 59—62.
30. Любченко П.М., Організаційно-господарські повноваження: проблеми теорії та практики / П.М. Любченко, Ю.М. Берездецький // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. — 2013. — № 6—2. — Т. 2. — С. 28—31.
31. Дозвільна система у сфері господарської діяльності: науково-практичний коментар Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»: законодавство: судово практика: наук.-практ. посіб. / К.І. Апанасенко. — К. : Юрінком Інтер, 2012. — 312 с.
32. Петров Є.В. Історичні передумови становлення вітчизняного адміністративно-господарського права / Є.В. Петров // Право і безпека. — 2012. — № 3 (45). — С. 48—54.
33. Петров Є. Історичний погляд на концепцію радянського господарсько-адміністративного права / Є.В. Петров // Юридична Україна. — 2013. — № 2. — С. 31—37.
34. Лаптев В.В. Правовое положение хозяйственных органов в новых условиях / В.В. Лаптев // Советское государство и право. — 1968. — № 12. — С. 70—78.
35. Хозяйственное право. Общие положения / Под наук. ред. В.В. Лаптева / В.В. Лаптев. — М. : Наука, 1983. — 288 с.
36. Танчук И.А., Хозяйственные обязательства / И.А. Танчук, В.С. Ефимочкин, Т.Е. Абова. — М. : Юридическая литература, 1970. — 218 с.
37. Хозяйственное право / Под ред. В.П. Грибанова, О.А. Красавчикова / В.П. Грибанов, О.А. Красавчиков. — М. : Юридическая литература, 1977. — 480 с.
38. Пилипенко А.Я. Правовое регулирование внутрихозяйственных отношений в производственном объединении // Вибране: Зб. : До 40-річчя утворення каф. госп. права / А.Я. Пилипенко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К. : Освіта України, 2013. — С. 231—376.
39. Красько И.Е. Актуальные проблемы советского хозяйственного права / И.Е. Красько. — Харків : Вища школа, 1976. — 112 с.
40. Пронська Г.В. Компетенція господарських міністерств Української РСР // Пронська Г.В. Вибране / Г.В. Пронська. — К. : Освіта України, 2013. — 696 с. — С. 325—435.
41. Пронская Г.В. Проблемы правовой организации отраслевых хозяйственных систем Украинской ССР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Грациэлла Васильевна Пронская; Киевский госуд. Универс. им. Т. Шевченко. — К., 1984. — 50 с.
42. Пронская Г.В. Хозяйственное право (Конспект лекций) // Пронська Г.В. Вибране / Г.В. Пронська. — К. : Освіта України, 2013. — 696 с. — С. 485—694.
43. Пилипенко А.Я., Щербина В.С. Господарське право / А.Я. Пилипенко, В.С. Щербина. — К. : Вентурі, 1996. — 288 с.
44. Хозяйственное право: Учебник / В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулин и др.; под ред. Мамутова В.К. / В.К. Мамутов. — К. : Юринком Интер, 2002. — 912 с.
45. Петров Є.В. Від господарських до адміністративно-господарських правовідносин: деякі аспекти становлення наукової концепції / Є.В. Петров // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2011. — № 4. — С. 167—173.
46. Беляневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) / О.А. Беляневич. — К. : Юрінком Інтер 2006. — 592 с.
47. Вінник О.М. Господарське право: Курс лекцій / О.М. Вінник. — К. : Атіка, 2004. — 624 с.
48. Щербина В.С. Господарське право: підручник / В.С. Щербина. — 5-те вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2012. — 600 с.
49. Апанасенко К.І. Правова природа прав за документами дозвільного характеру: постановка питання / К.І. Апанасенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Юридичні науки. — 2015. — № 2 (101). — С. 56—64.
50. Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В.С. Щербини / В.С. Щербина. — К. : Юрінком Інтер, 2012. — 528 с.
51. Мамутов В.К. Экономика и право. Сборник научных трудов / В.К. Мамутов. — К. : Юринком Интер, 2003. — 544 с.
52. Мельник Р.С. Ще раз про сутність та ознаки публічно-правових відносин / Р.С. Мельник // Вісник Вишого адміністративного суду України. — 2008. — № 4. — С. 55—64.
53. Мамутов В. Посилення публічних засад у правовому регулюванні господарської діяльності / В. Мамутов // Право України. — 2009. — № 9. — С. 83—94.

54. Пронская Г.В. О профессионализме и нравственности в научном споре // Пронська Г.В. Вибране / Г.В. Пронська. — К. : Освіта України, 2013. — 696 с. — С. 477—484.
55. Партнерство публічної влади, громадськості та приватного сектору у процесах місцевого розвитку : Монографія / Є.О. Фишко, О.В. Бойко-Бойчук, В.М. Вакуленко та ін.; За ред. Є.О. Фишка. — К. : Вирий, 2003. — 168 с.
56. Знаменский Г.Л. Хозяйственное законодательство Украины: формирование и перспективы развития / Г.Л. Знаменский. — К. : Наук. думка, 1996.
57. Господарське право : підручник / за ред. О.П. Подцерковного. — 2-ге вид., доп. і перероб. / О.П. Подцерковний. — Харків : Одиссей, 2011. — 640 с.
58. Толстой Ю.К. О преподавании гражданского права на современном этапе / Ю.К. Толстой // Преподавание гражданского права в современных условиях. — СПб., 1999. — С. 42—48.

REFERENCES

1. Kolpakov V.K. (2013), *Administrativno-pravovi vidnosyny: ponyattya ta vydy*, [Administrative legal relations: concept and kinds], Yurydychny naukovy elektronny zhurnal, vol. 1, pp. 101-104.
2. Kravtsova T.M. (2004), *Administrativno-pravovi zasady zdiysnennya derzhavnoi polityky u sferi hospodaryuvannya* [Administrative legal base of the state policy' realization in a sphere of economic work], PhD. diss., Administrative law and process; financial law; information law, National university of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.
3. Kravtsova T.M. (2006), *Derzhavne rehulyuvannya hospodars'koyi diyal'nosti: administrativno-pravovi aspekty* [The state regulation of an economic activity: administrative legal aspects], VVP Mriya TOV, Sumy, Ukraine.
4. Kravtsova T.M. (2004), *Pravova kharakterystyka vidnosyn, shcho vnykayut' v sferi derzhavnoho rehulyuvannya hospodars'koyi diyal'nosti* [Legal characteristic of relations that arose in a sphere of state regulation of economic work], Pravo Ukrainy, vol. 6, pp. 31-35.
5. Kravtsova T. (2003), *Pravovi formy derzhavnoho rehulyuvannya u sferi pidpryemnyts'koyi diyal'nosti* [Legal forms of the state regulation in a sphere of enterprising], Pravo Ukrainy, vol. 12, pp. 45-47.
6. Mel'nyk R.S. (2010), *Administrativno-hospodars'ke pravo yak strukturnyy element systemy administrativnoho prava: zarubizhnyy dosvid ta natsional'ni osoblyvosti* [Administrative economic law as structural element of the system of administrative law: foreign experience and national peculiarities], Pravo Ukrainy, vol. 2 (34), pp. 55-59.
7. Petrov Ye.V. (2012), *Administrativno-hospodars'ke pravo yak pidhaluz' administrativnoho prava Ukrainy* [Administrative economic law as a sub-branch of Ukrainian administrative law], Doc. diss., Administrative law and process; financial law; information law, Kharkiv national university of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.
8. Galun'ko V.V. (ed.) (2011), *Administrativno-pravove rehulyuvannya u sferi hospodaryuvannya (administrativno-hospodars'ke pravo)* [The administrative legal regulation in a sphere of economic work (administrative economic law)], HMT, Kherson, Ukraine.
9. Galunko V.V. (2011), *Predmet administrativno-hospodars'koho prava* [Object of administrative economic law], Forum prava, vol. 3, pp. 141-145, available at: <http://nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/1lgvagr.pdf> (Accessed 03 October 2016).
10. Vikhrov O.P. (2008), *Orhanizatsiyno-hospodars'ki pravovidnosyny* [Organizational economic relations], Pub. House "Slovo", Kyiv, Ukraine.
11. Aver'yanov V.B. (ed.) (2004), *Administrativne pravo. Akademichnyy kurs: Tom 1. Zahal'na chastyna* [Administrative law. Academic course: Volume 1. Common part], Yurydychna dumka, Kyiv, Ukraine.
12. Atamanova Yu. (2008), *Osoblyvosti ta klasyfikatsiya zasobiv pravovoho rehulyuvannya innovatsiynoyi diyal'nosti* [Peculiarities and classification of means of legal regulation of innovative activity], Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo, vol. 2, pp. 3-7.
13. Stetzenko S.G. (2008), *Administrativne pravo Ukrainy: Navchal'nyy posibnyk* [Administrative law of Ukraine: instructional book], Atika, Kyiv, Ukraine.
14. Dzharafarova O.V. (2013), *Ponyattya ta sutnist' dozvil'nykh pravovidnosyn: pytannya s'ohodennya* [The concept and sense of permissive legal relations: questions of nowadays], Porivnyal'no-analitychne pravo, vol. 3-1, pp. 208-211.
15. Romanyak M.M. (2010), *Administrativno-pravovi zasady dozvil'noyi diyal'nosti u sferi zabezpechennya ekolohichnoyi bezpeky* [Administrative legal base of permissive activity in a sphere of ecological security], PhD. diss., Administrative law and process; financial law; information law, Institute of pedagogy of Ukrainian Academy of pedagogical sciences, Irpin', Ukraine.
16. Siverin V.I. (2010), *Administrativno-pravovi zasady nadannya dozvil'nykh posluh sub'yektamy publichnoyi administratsiyi* [Administrative legal base of the permissive services' giving by public administration' subjects], PhD. diss., Administrative law and process; financial law; information law, Kharkiv national university of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.
17. Soloshkina I.V. (2006), *Administrativno-pravovi zasady dozvil'noyi diyal'nosti shchodo pidpryemnytstva* [Administrative legal base of the permissive activity in a sphere of enterprising], PhD. diss., Administrative law and process; financial law; information law, Kharkiv national university of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.
18. Klym O.V. (2009), *Administrativno-pravove rehulyuvannya pidpryemnyts'koyi diyal'nosti v Ukraini* [Administrative legal regulation of the enterprising in Ukraine], PhD. diss., Administrative law and process; financial law; information law, National academy of sciences, Institute of state and law named by Korytskyi V.M., Kyiv, Ukraine.
19. Pozhnyakov S. (2011), *Mistse i rol' norm administrativnoho prava u systemi hospodars'koho mekhanizmu* [The place and role of administrative legal norms in the system of economic mechanism], Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo, vol. 2, pp. 75-78.
20. Pozhnyakov S. (2012), *Ponyattya i sotsial'na rol' administrativno-pravovoyi rehlementatsiyi publichnykh hospodars'kykh vidnosyn v Ukraini* [The concept and social role of administrative legal regulation of public economic relations]

- tions in Ukraine], *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, vol. 7, pp. 35-38.
21. Pozhnyakov S. (2012), *Rol' spryamuvannya ta koordynatsiyi v administratyvno-pravovomu rehulyuvanni publichnykh hospodars'kykh vidnosyn v Ukraini* [The role of strategy and coordination in administrative legal regulation of public economic relations in Ukraine], *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, vol. 10, pp. 56-59.
 22. Vasylyeva T.S. (2011), *Administratyvno-pravovyy rezhym hospodars'koy diyal'nosti v Ukraini* [Administrative legal regime of economic activity in Ukraine], PhD. diss., Administrative law and process; financial law; information law, Kharkiv National University of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.
 23. Petrov Ye.V. (2012), *Do pytannya pro ponyattya ta osnovni rysy administratyvno-hospodars'kykh vidnosyn* [About question of the concept and main characteristics of administrative economic relations], *Visnyk Luhans'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, vol. 4, pp. 170-179.
 24. Shtober Rol'f (2008), *Hozhajstvenno-administrativnoe pravo. Osnovy i problemy. Mirovaya jekonomika i vnutrennij rynek* [Economic administrative law. The base and problems. World economic and internal market], *Volters Kluver*, Moscow, Russia.
 25. Mamutov V.K. (1969), *Predpriyatye i vyshestojashnij hozhajstvennyj organ* [The enterprise and senior economic organ], *Yuridicheskaya literatura*, Moscow, Russia.
 26. Mamutov V.K. (1964), *Kompetentsiya gosudarstvennykh organov v reshenii khozyaystvennykh voprosov* [The competence of states organs in the deciding of industrial economic questions], *Yuridicheskaya literatura*, Moscow, Russia.
 27. Kravetz I.M. (2010), *Pravove stanovyshche sub'yektiv orhanizatsiyno-hospodars'kykh zobov'yazan'* [The legal status of the subjects of organizational economic obligations], *Yurinkom Inter*, Kyiv, Ukraine.
 28. Zadykhaylo D.V. (2012), *Hospodars'ko-pravove zabezpechennya ekonomichnoyi polityky derzhavy: monohrafiya* [The economic legal provision of the state economic policy: monograph], *Yurayt*, Kharkiv, Ukraine.
 29. Koval' V.M. (2011), *Orhanizatsiyno-hospodars'ki vidnosyny i zobov'yazannya* [Organizational economic relations and obligations], *Ekonomika ta pravo*, vol. 3, pp. 59-62.
 30. Lyubchenko P.M., Berezdets'ky Yu.M. (2013), *Orhanizatsiyno-hospodars'ki povnovazhennya: problemy teorii ta praktyky* [Organizational economic competence: problems of theory and practice], *Naukovy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. «Yurisprudentsiya»*, no. 6-2, vol. 2, pp. 28-31.
 31. Apanasenko K.I. (2012), *Dozvil'na systema u sferi hospodars'koy diyal'nosti: naukovy-praktychnyy komentar Zakonu Ukrainy "Pro dozvil'nu systemu u sferi hospodars'koy diyal'nosti": zakonodavstvo: sudova praktyka: nauk.-prakt. posib* [The permissive system in a sphere of economic work: scientific practical commentary of Ukrainian Law «About permissive system in a sphere of economic work»: legislation: court's practice: scientific practical book], *Yurinkom Inter*, Kyiv, Ukraine.
 32. Petrov Ye.V. (2012), *Istorychni peredumovy stanovlennya vitchyznyanoho administratyvno-hospodars'koho prava* [Historical reasons of the formation of domestic administrative economic law], *Pravo i bezpeka*, vol. 3 (45), pp. 48-54.
 33. Petrov Ye. (2013), *Istorychnyy pohlyad na kontseptsiyu radyans'koho hospodars'ko-administratyvnoho prava* [Historical approach to the concept of Soviet administrative economic law], *Yurydychna Ukrayina*, vol. 2, pp. 31-37.
 34. Laptev V.V. (1968), *Pravovoe polozhenie hozhajstvennykh organov v novykh usloviyakh* [Legal status of economic organs in new conditions], vol. 12, pp. 70-78.
 35. Laptev V.V. (1983), *Khozyaystvennoe pravo. Obshchye polozheniya* [Economic law. Common thesis], *Nauka*, Moscow, Russia.
 36. Tanchuk Y.A., Efimochkin V.S., Abova T.E. (1970), *Hozhajstvennye objazatel'stva* [Economic obligations], *Yuridicheskaya literatura*, Moscow, Russia.
 37. Gribov V.P., Krasavchikov O.A. (ed.) (1977), *Khozyaystvennoe pravo* [Economic law], *Yuridicheskaya literatura*, Moscow, Russia.
 38. Pilipenko A.Ya. (2013), *Pravovoe regulirovanie vnutrihozhajstvennykh otnoshenij v proizvodstvennom obedinenii* [Legal regulation of internal economic relations in an industrial corporation], *Vybrane: Zb. : Do 40-richchya utvorenniya kaf. hosp. prava Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka*, *Osvita of Ukraine*, Kyiv, Ukraine.
 39. Kras'ko I.E. (1976), *Aktual'nye problemy sovetskogo hozhajstvennogo prava* [Actual problems of the Soviet economic law], *Vyscha shkola*, Kharkiv, Ukraine.
 40. Pronskaya G.V. (2013), *Kompetentsiya hospodars'kykh ministerstv Ukrainy'skoy RSR* [The competence of economic ministries of Ukrainian RSR], *Osvita of Ukraine*, Kyiv, Ukraine, pp. 325-435.
 41. Pronskaya G.V. *Problemy pravovoy organizatsii otraslevykh hozhajstvennykh sistem Ukrain'skoy SSR* [Problems of legal organization of branch's economic system of Ukrainian RSR], abstract PhD. diss., *Economic law and process*, *Kyiv state university named by Taras Shevchenko*, Kyiv, Ukraine.
 42. Pronskaya G.V. (2013), *Khozyaystvennoe pravo (konspekt lektsiy)* [Economic law (The scheme of lectures)], *Vybrane: Zb. : Do 40-richchya utvorenniya kaf. hosp. prava Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka*, *Osvita of Ukraine*, Kyiv, Ukraine.
 43. Pylypenko A.Ya., Scherbina V.S. (1996), *Hospodars'ke pravo* [Economic law], *Venturi*, Kyiv, Ukraine.
 44. Mamutov V.K., Znamenskiy G.L., Khakhulin V.V. and other (2002), *Khozyaystvennoe pravo* [Economic Law], in Mamutov V.K. (ed), *Yurinkom Inter*, Kyiv, Ukraine.
 45. Petrov Ye.V. (2011), *Vid hospodars'kykh do administratyvno-hospodars'kykh pravovidnosyn: deyakie aspekty stanovlennya naukovo kontseptsiyi* [From economic to administrative economic legal relations: some aspects of scientific conception's formation], *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoyi diyal'nosti*, vol. 4, pp. 167-173.
 46. Belyanovich O.A. (2006), *Hospodars'ke dohovirne pravo Ukrainy (teoretychni aspekty)* [Economic contract law of Ukraine (theoretical aspects)], *Yurinkom Inter*, Kyiv, Ukraine.
 47. Vinnyk O.M. (2004), *Hospodars'ke pravo: Kurs lektsiy* [Economic law: course of lectures], *Atika*, Kyiv, Ukraine.
 48. Scherbina V.S. (2012), *Hospodars'ke pravo: pidruchnyk* [Economic law: textbook], *Yurinkom Inter*, Kyiv, Ukraine.
 49. Apanasenko K.I. (2015), *Pravova pryroda prav za dokumentamy dozvil'noho kharakteru: postanovka pytannya*

- [The legal nature of rights providing by permit documents: problem's definition], *Visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya "Yurydychni nauky"*, vol. 2 (101), pp. 56-64.
50. Scherbyna V.S. (ed.) (2012), *Aktual'ni problemy hospodars'koho prava: navch. posib.* [Actual problems of economic law: ed. book], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
51. Mamutov V.K. (2003), *Ekonomyka y pravo. Sbornik nauchnyh trudov* [Economics and law. Sbornik nauchnyh trudov], Yurynkom Ynter, Kyiv, Ukraine.
52. Mel'nyk R.S. (2008), *Shche raz pro sutnist' ta oznaky publichno-pravovykh vidnosyn* [Repeating sense and signs of public legal relations], *Visnyk Vyschchoho administratyvnoho sudu Ukrayiny*, vol. 4, pp. 55-64.
53. Mamutov V.K. (2009), *Posylennya publichnykh zasad u pravovomu rehulyuvanni hospodars'koyi diyal'nosti* [Enforcement of public base in legal regulation of economic work], *Pravo Ukrayiny*, vol. 9, pp. 83-94.
54. Pronskaya G.V. (2013), *O professionalizme i нравstvennosti v nauchnom spore* [About professionalism and moral in scientific discussion]. *Vybrane: Zb. : Do 40-richchya utvorenniya kaf. hosp. prava Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka*, Osvita of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
55. Physhko Ye.O., Boyko-Boychuk O.V., Vakulenko V.M. and other (2003), *Partnerstvo publichnoyi vlady, hromads'kosti ta pryvatnoho sektoru u protsesakh mistsevoho rozvytku* [Partnership of public power, society and private sector in processes of local development: Monograph], in Physhko Ye.O. (ed.), *Vyryi*, Kyiv, Ukraine.
56. Znamenskiy G.L. (1996), *Hozhajstvennoe zakonodatel'stvo Ukrainy: formirovaniye i perspektivy razvitiya* [Economic legislation of Ukraine: formation and perspectives of development], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
57. Podtzerkovnyi O.P. (2011), *Hospodars'ke pravo: Pidruchnyk* [Economic law: textbook], Odissey, Kharkiv, Ukraine.
58. Tolstoj Yu.K. (1999), *O prepodavanii grazhdanskogo prava na sovremennom jetape* [About teaching of civil law in contemporary stage], *Prepodavanie grazhdanskogo prava v sovremennykh usloviyakh* [The teaching of civil law in contemporary conditions], Sankt-Peterburg, Russia.

Надійшла 07.10.2016

Е.И. Апанасенко

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов

ОТДЕЛЬНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИОННО-ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ (НА ПРИМЕРЕ РАЗРЕШИТЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ)

Анализируются теоретические вопросы организационно-хозяйственных отношений в свете новой теории так называемых административно-хозяйственных отношений, признаки организационно-хозяйственных отношений соотносятся с предложенными в литературе признаками «административно-хозяйственных» отношений. Также критически анализируется вопрос о необходимости специального административно-правового регулирования «административно-хозяйственных» отношений в системе законодательства Украины.

Ключевые слова: организационно-хозяйственные отношения, «административно-хозяйственные» отношения, разрешительные отношения, «административно-хозяйственное» право, хозяйственная компетенция.

К.І. Апанасенко

Chernihiv National University of Technology, Chernihiv

SOME THEORETICAL QUESTIONS OF ORGANIZATIONAL ECONOMIC RELATIONS (WITH AN EXAMPLE OF PERMISSIVE RELATIONS IN A SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY)

Theory of organizational economic relations is analyzed in the article in terms of so called administrative economic relations, peculiarities of organizational economic relations are compared with peculiarities of «administrative economic» relations that are defined in a scientific literature. Also author critically analyzed a question about necessity of special administrative legal regulation of «administrative economic» relations in Ukrainian legislative system.

Keywords: organizational economic relations, «administrative economic» relations, permissive relations, «administrative economic» law, economic power.

УДК 346.12

О.Ю. ГОСТЄВА, провідний економіст,
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

МІСЦЕВІ ПОДАТКИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ДОСВІД ТА НАПЯМИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Ключові слова: місцеві податки та збори, оподаткування, повноваження, органи місцевого самоврядування, місцеві бюджети.

Розглянуто зарубіжний досвід організації місцевого оподаткування, охарактеризовано податкові повноваження органів місцевого самоврядування, визначено окремі положення, які можна використати для формування та удосконалення системи місцевих бюджетів в Україні.

Вступ. Зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування повністю залежить від формування механізму забезпечення власними фінансовими ресурсами регіонів. На сьогоднішній день місцеві бюджети залишаються незабезпеченими достатнім обсягом фінансів, що є перешкодою для ефективного функціонування місцевих органів влади. Основними джерелами доходів місцевих бюджетів повинні стати місцеві податки та збори, тому що саме вони можуть забезпечити фінансову спроможність місцевих бюджетів.

Удосконалення системи формування місцевих бюджетів в Україні неможливо здійснити без використання зарубіжного досвіду формування власних доходів місцевих бюджетів. Місцеві податки та збори у деяких європейських державах є основою дохідної частини місцевих бюджетів. У зв'язку з цим на сьогодні є надзвичайно важливим вивчення досвіду зарубіжних країн з цього питання та його впровадження у сфері використання місцевих податків в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам забезпечення фінансової самостійності місцевих бюджетів та вивченню світового досвіду з цього питання присвятили свої дослідження такі вчені, як І. Букина [1], С.В. Богачов, Р.А. Джабраїлов, О.А. Івашко [2], О.М. Пастернак [3], В.В. Рибак, В.А. Устименко та інші. Однак незважаючи на те, що вченими вже досліджено багато питань у цій сфері, дослідження особливостей функціонування систем місцевого оподаткування зарубіжних країн потребують подальшого вивчення з метою вдосконалення та упровадження цього досвіду для України.

Метою статті є розгляд та узагальнення досвіду зарубіжних країн у формуванні місцевих податків та розробка на його підставі пропозицій з удосконалення системи формування місцевих податків в Україні.

Результати дослідження. Органи місцевого самоврядування повинні володіти власними фінансовими джерелами, яких має бути достатньо для того, щоб вони були спроможні управляти економічною та соціальною сферами на своїй території, адже з місцевих бюджетів

здійснюється фінансування закладів освіти, охорони здоров'я, культури, здійснюються видатки на соціальне забезпечення населення. Також органи місцевого врядування повинні мати повноваження самостійно управляти податками та іншими обов'язковими платежами, які стягуються до відповідного бюджету.

Досвід формування місцевих бюджетів у зарубіжних країнах свідчить про те, що роль власних джерел наповнення місцевих бюджетів неодмінно повинна зростати.

Доходи місцевих бюджетів у різних країнах формуються по-різному. Проте можна констатувати, що джерела наповнення дохідної частини місцевих бюджетів складаються із податкових та неподаткових надходжень, субсидій та дотацій з центрального бюджету та позик (кредитів). Але одним із найважливіших джерел доходів місцевих бюджетів є податки. Необхідно зазначити, що у різних країнах існує різна кількість податків та зборів.

Цікавим є досвід Великої Британії у сфері місцевого оподаткування: тут функціонує лише один місцевий податок, він справляється з нерухомого майна. В інших країнах кількість місцевих податків значно більша: у Німеччині — близько 45, Франції — понад 50, в Італії — понад 70, у Бельгії — понад 100 податків і зборів [1].

У розвинених країнах, за даними О.А. Івашко, множинність місцевих податків розподіляється за такими групами:

- прямі реальні податки: на рухоме і нерухоме майно, землю, з власників транспортних засобів, промисловий, екологічний тощо;
- прямі податки на доходи: фізичних і юридичних осіб, спадщини, дарування;
- непрямі податки на продаж: акцизи на бензин, тютюн, спиртні напої, на роздрібний продаж тощо;
- збори і мита: на прибирання та вивіз сміття, за паркування автотранспорту, за полювання і риболовлю, з власників собак, за видачу ліцензій і посвідчень, послуги цвинтарів тощо [2, с. 41].

Цікавим є досвід місцевого оподаткування у Франції. У податковій системі цієї країни місцеві податки відіграють значну роль. Із системи місцевих податків виділяють чотири, які мають найбільшу питому вагу. Серед них: земельний податок на забудовані ділянки; земельний податок на незабудовані ділянки; податок

на житло; професійний податок. Від земельного податку звільнено об'єкти державної власності. Він не стягується із фізичних осіб віком від 75-ти років, а також з осіб, які одержують спеціальну допомогу із громадських фондів або допомогу у зв'язку з інвалідністю [3]. Що стосується повноважень місцевих органів управління у Франції, то вони мають право вводити й інші податки та збори на установку електроосвітлення, податок на прибирання територій; місцеві збори на освоєння копалин; мито на автотранспортні засоби; на освоєння родовищ тощо. Ставки місцевих податків, які знаходяться в їх компетенції, органами влади визначають самостійно під час формування бюджету на майбутній рік, однак у межах, встановлених Актом Національних зборів (парламенту Франції) максимального рівня [4].

У законодавстві Японії існує Закон «Про місцеві податки», де прописано види податків, які можуть стягувати місцеві органи влади. Згідно з цим Законом місцевим органам влади надано право за необхідності застосовувати ставки оподаткування, які перебільшують стандартні [5, с. 202]. Перелік цих податків обмежується списком, який наведено у цьому Законі. Крім того, вони можуть запроваджувати і податки, не передбачені цим Законом, але тільки за умови, що міністр внутрішніх справ дає на це свою згоду. Це відбувається лише у випадку, коли нові обов'язкові платежі не перешкоджають торгівлі між адміністративно-територіальними одиницями та не дублюють інших місцевих і національних податків. Якщо говорити про кількісні показники, то у Японії вони складають понад 20 податків, серед яких 12 — на рівні префектур та більше десяти — муніципальні. Серед муніципальних найбільшим від загальної суми податків, які отримали муніципалітети, є податок на мешканців — 50,6 %, 37 % складає податок на майно, 3,6 % — тютюновий акциз [6].

У Норвегії — країні, яка перша серед країн Європи прийняла Закон про місцеве врядування («Акт про ольдерменів», 1837), відповідно до законодавства діє дворівнева система місцевого самоврядування. Вона складається з 19 графств та 431 муніципалітету. Столиці Норвегії (місту Осло) надано особливий статус, вона є водночас і графством, і муніципалітетом. Графства й муніципалітети виконують різні функції та мають незалежні один від

одного бюджету. У країні діє кілька систем збирання податків, у тому числі муніципалітети самостійно збирають «муніципальну» частину податків міста [7, с. 31]. За даними Л.І. Старецької, вагому частину доходів бюджетів муніципалітетів Норвегії становлять саме надходження від місцевих податків, зборів та платежів — близько 50 % [8, с. 60].

Стосовно формування у Швеції місцевих бюджетів за рахунок податків і зборів можна відмітити, що в Конституції цієї країни прописано гарантії, згідно з якими держава надає муніципальній владі достатньо високу політичну та фінансову автономію. Однак, використовуючи принцип рівномірності надання суспільних послуг у межах всієї держави, стандарти встановлює центральний уряд [9].

В Італії місцеві органи влади мають право вводити та скасовувати місцеві податки, які дозволені законом. Але максимальну ставку цих податків встановлюють центральні органи влади. Тут місцеві бюджети складаються з прибуткового податку, податку на рекламу [5, с. 202].

Наявні податки у деяких країнах, досвід яких розглядається у цій статті, можна поділити за такими критеріями: податки, що розподіляються між центральними органами влади та місцевими органами влади, та податки, що відносяться до місцевих.

За першим критерієм:

- бюджет Японії містить загальнонаціональний корпоративний податок, який перерозподіляється через центральний бюджет та частково надходить у міста;
- комуни Норвегії одержують із центрального бюджету частину коштів зібраного податку на додану вартість, податку на майно та прибуткового податку [10];
- найвагомішими прямими податками у Швеції є загальнодержавні: прибутковий податок та податок на власність;
- в Естонії до основних джерел доходів місцевих бюджетів належать: частка загальнодержавних податків і зборів, дотації-трансфerti з держбюджету [1];
- прибутковий податок в Італії цілком перераховується до фінансових установ центрального рівня, але потім ці установи повністю його перераховують місцевій владі. Платниками цього податку є як приватні особи, так і корпорації [11].

За другим критерієм:

- У Франції до місцевих податків відносяться: туристичний збір, податок на сім'ю (податок на житло, земельний податок на будівлі і споруди), на землю, на професію, на прибирання території, на використання комунікацій, на продаж будівель;
 - в Естонії до основних джерел доходів місцевих бюджетів відносяться: місцеві (або муніципальні) податки, кредити, орендна плата за використання муніципальної власності, доходи від продажу муніципальної власності [1];
 - основу системи місцевих бюджетів у Японії складають три види місцевих податків, що збираються муніципалітетами: підприємницький, корпоративний муніципальний, зрівнювальний.
 - система місцевих бюджетів Швеції фінансується, в основному, за рахунок місцевого прибуткового податку, ставки цього податку варіюють від 28,9 до 34,2 %;
 - в Італії прибутковий податок повністю повертається з центральних фінансових установ до місцевих влад; податком на рекламу обкладаються рекламні оголошення та інші види реклами, які розміщено у громадських місцях. Розмір цього податку не однаковий, він залежить від фінансового стану муніципалітету, від виду та типу рекламної діяльності [6];
 - в Норвегії податок на нерухомість є місцевим — місцева влада має право самостійно встановлювати ставки податку на нерухоме майно в межах 0,2—0,7 % від вартості майна.
- Надалі хотілось би звернути увагу на те, що більшість країн світу використовують ще один податок, за рахунок якого можна було б розширити дохідну базу місцевих бюджетів, — це податок на нерухоме майно. Такий податок запроваджено досить давно, що має стати прикладом для нашої країни. Розглянемо досвід кількох зарубіжних країн у даному питанні.
- Цікавим є досвід Великої Британії, єдиної з країн Заходу, де податки на нерухоме майно забезпечують 100 % доходів місцевих бюджетів, які формуються за рахунок трьох основних джерел: муніципального податку, рентного збору з житлових приміщень, рентного збору з приміщень ділового призначення. Муніципальний податок у Великій Британії накладається на майно, призначене для житла, тобто будинки, квартири, бунгало, житлові фургони і яхти, незалежно від того, знаходяться вони у влас-

ності чи орендуються. Рентний збір із житлових приміщень — податок на доходи від здачі в найм житлових приміщень. Відрізняється від звичайного податку на доходи фізичних осіб лише походженням доходу та тим, що надходить до місцевих бюджетів. Справляється на основі декларації за ставками від 10 до 40 %. Рентний збір із приміщень ділового призначення — аналог рентного збору з житлових приміщень, з тією лише різницею, що стосується приміщень, які використовуються з комерційною метою. Цей збір справляється на основі оцінної вартості приміщень, яку один раз на п'ять років визначає *Valuation Office Agency*, спираючись на динаміку ринкових цін на оренду [12, с. 78—79].

Важливим джерелом поповнення місцевих бюджетів у Німеччині є поземельний податок, який сплачують власники нерухомості. Згідно з Законом ФРН «Про поземельний податок» об'єктами цього податку стають земельні ділянки в сільському та лісовому господарстві і земельні ділянки під забудову. Податком обкладається безпосередньо ділянка, на якій знаходиться об'єкт, та стягується він з вартості майна. Сума поземельного податку залежить від місцезнаходження ділянки, її розміру, тобто чим більше її оціночна вартість, тим більшою є сума поземельного податку. Нарахуванням та стягненням поземельного податку займаються органи місцевого самоврядування, а адміністрування його здійснюють податкові органи, до компетенції яких належить визначення бази оподаткування. Базою оподаткування цього податку є єдина розрахункова вартість об'єкта нерухомості [13, с. 191].

Становить інтерес досвід Іспанії, де відповідно до Закону «Про місцеві фінанси» місцеві органи влади стягують п'ять податків: на нерухомість, на бізнес, на транспортні засоби, на будівлі та податок на зростання вартості землі у містах. Перші три податки є загальнообов'язковими, а інші два можуть застосовуватися на розсуд місцевих органів влади. В усіх випадках місцева влада самостійно визначає розмір податкових ставок, але у встановлених законодавством межах [14, с. 164]. Власники житла сплачують на рік два податки: муніципальний (0,5—2 % від кадастрової вартості житла) та податок на майно (0,2—2,5 %). Базою для податку на майно може бути як кадастрова вартість об'єкта, так і його ринкова вар-

тість. Кадастрова вартість податку на нерухомість визначається на державному рівні. Мерії та муніципалітети ставки податків встановлюють самостійно, але у рамках наявних лімітів — від 0,4 до 1 %.

У Франції є податок на нерухомість, який охоплює різні види нерухомості, а також використання цієї нерухомості у професійній діяльності. Ставки цих податків визначаються місцевими органами влади (генеральними та муніципальними радами) при формуванні бюджету на майбутній рік, але їхня величина не може перевищувати законодавчо встановленого максимуму. Земельний податок на забудовані ділянки у Франції стягується з усіх будівель, що знаходяться на території країни, а також ділянок, призначених для промислового або комерційного використання. При розрахунку податку враховуються самі будови і земельні ділянки, прилеглі до будови. Земельний податок на незабудовані ділянки у Франції справляється з власників і користувачів ділянок (юридичні та фізичні особи), що не підлягають обкладенню земельним податком на забудовані ділянки. Купівля нерухомості у Франції також підлягає оподаткуванню. Вид оподаткування при купівлі нерухомості залежить від того, яке це житло: первинне або вторинне. При придбанні нерухомості на вторинному ринку покупець сплачує податок на передачу нерухомості у розмірі 4,8 % вартості покупки (крім витрат на оформлення угоди). Одна частина цього податку (1,2 %) надходить в муніципалітет, інша — в департамент (3,6 %) [14, с. 164—166]. Значною є частка цього податку в місцевих бюджетах Іспанії, Франції — тут він складає близько 30—40 %, Румунії — 19, Латвії — 13, Литви — 11 %. У більшості країн Європи податок на майно є обов'язковим, так як власність є найважливішою базою оподаткування [15, с. 97].

У практиці зарубіжних країн податком на особисте майно обкладають майно фізичних осіб за вирахуванням зобов'язань, що виникають у зв'язку з володінням цим майном. За даними Л.Л. Жебчук, податок на особисте майно за єдиною ставкою сплачують у Бельгії (1 %), Данії (2 %), Німеччині (0,5 для приватних осіб, 0,6 % для корпорацій), Японії (1,4 %), а також Ісландії та Люксембурзі. Особливостями цього податку є досить висока межа оподаткованої бази, з якої починається оподаткування,

а також широка мережа пільг. В Австрії ставка податку дорівнює близько 0,8 % на рік [16, с. 93].

Отже, цей податок має суттєву питому вагу у країнах Європейського Союзу. Що стосується частки цього податку у відсотках до ВВП, то в середньому у країнах Європи він складає 2,1 %, причому у Великій Британії цей показник становить 4,2 % ВВП; Данії — 2,7; Польщі — 1,2; Франції — 1,1 % [17].

Що стосується практики використання податків на майно, то, на думку О. Яфінович, вона має як позитивні, так і негативні сторони. Серед позитивних визначаються такі: відповідність засадам справедливого оподаткування, зручність для застосування на місцевому рівні, стабільність надходжень, сприяння більш ефективному використанню майна, не призводить до зменшення податкової бази загальнодержавних податків і зборів. Серед негативних рис відмічають складність в адмініструванні, непопулярність серед населення, відсутність простих та ефективних методик оцінки вартості майна тощо [15, с. 97].

Але також існують країни, де податок на нерухомість складає незначну питому вагу у надходженнях місцевих бюджетів, це Данія, Фінляндія, Греція та Люксембург — тут він складає менше 10 % обсягу власних надходжень.

Висновки. Зростання власних доходів місцевих бюджетів має підвищити рівень фінансової спроможності органів місцевого самоврядування. Досвід деяких зарубіжних країн міг би стати дуже корисним для України, він свідчить про те, що в цих країнах відбулась податкова реформа та є вагомі результати у цій сфері.

З метою розробки напрямів щодо удосконалення формування місцевих бюджетів в Україні виконано розгляд та узагальнено досвід зарубіжних країн. Грунтуючись на ньому, можна запропонувати такі дії щодо реформування інституту місцевих податків і зборів в Україні:

1. Під час проведення бюджетної політики держава повинна оптимально поєднувати інтереси суспільства, окремих територій, підприємств і громадян.

2. Посилити вплив місцевих податків і зборів у частині формування доходної бази місцевих бюджетів.

3. Дозволити регулювати органам місцевої влади ставки місцевих податків і зборів.

4. Під час формування доходної бази місцевих бюджетів маємо врахувати в Україні досвід

зарубіжних країн: у більшості з них податки на нерухомість надходять у місцеві бюджети і мають високу питому вагу у їх формуванні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Букина И. Современные тенденции налогового администрирования в зарубежных странах / И. Букина // Мировая экономика и международные отношения. — 2009. — № 7. — С. 37—42.
2. Івашко О.А. Проблеми та напрями вдосконалення податкової політики України / О.А. Івашко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Економіка. — 2011. — Вип. 16. — С. 38—42.
3. Пастернак О.М. Імплементация закордонного досвіду у сфері муніципальних відносин / О.М. Пастернак [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Pib/2012_1/PB-1/PB-1_9.pdf
4. *Precis de Fiscalite* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www2.impots.gouv.fr/documentation/2013/precis_fiscalite/tome1.pdf
5. Калустян Я.В. Оцінка систем місцевого оподаткування зарубіжних країн // Я.В. Калустян // Інноваційна економіка. — 2013. — № 11. — С. 200—205.
6. Дмитровська В.С. Зарубіжний досвід місцевого оподаткування [Електронний ресурс] В.С. Дмитровська. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Apre/2008_4_2/50.pdf
7. Калкуле Е. Структура і розподіл повноважень у системі місцевого самоврядування Норвегії / Е. Калкуле // Економічний часопис-XXI. — 2006. — № 11—12. — С. 31—32.
8. Старецька Л.І. Місцеве самоврядування: оглядовий курс : [навч. прогр. для прац. місц. самоврядування ; книга 3] / Л.І. Старецька. — К., 2006. — 88 с.
9. *Local income tax in Sweden: reform and continuity* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://campaigns.libdems.org.uk/user_files/axethetax/LIT_in_Sweden.pdf
10. *Адміністративно-територіальна реформа в Україні: оптимальна модель* : [монографія] / [за заг. ред. О.І. Соскіна]. — К. : Ін-т трансформації суспільства, 2007. — 288 с.
11. Галкін В.М. Досвід місцевого самоврядування розвинутих країн та можливість застосування його в Україні [Електронний ресурс] / В.М. Галкін. — Режим доступу : <http://195.5.41.214/e-book/db/2007-1-2/doc/5/06.pdf>
12. *Податкові системи зарубіжних держав* : навч. посібник / В.Л. Андрущенко, З.С. Варналій, І.А. Прокопенко, Т.В. Тучак. — К. : Кондор-Видавництво, 2012. — 222 с.
13. Поляк А.В. Досвід місцевого оподаткування Німеччини та його використання в процесі реформування податкової системи України / А.В. Поляк // Вісник Запорізького національного університету. — 2014. — № 4(1). — С. 188—194.
14. Карлін М. І. Податок на нерухомість у країнах ОЕСР та в Україні : історія і сьогодення / М.І. Карлін // Наукові записки. Серія Економіка. — № 21. — 2013 — С. 163—167.
15. Яфінович О. Місцеві бюджети та міжбюджетні відносини: досвід європейських країн та проблеми України

- раїни / О. Яфінович // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2015. — № 2(167). — С. 92—100.
16. Жебчук Л.Л. Податок на нерухомість як елемент оподаткування особистих доходів населення / Л.Л. Жебчук // Наукові праці науково-дослідного фінансового інституту. — 2013. — № 3(64). — С. 90—97.
 17. Цимбалюк І.О. Роль податків у забезпеченні фінансової автономії органів місцевого самоврядування / І.О. Цимбалюк, Б.В. Підцерковний // Вісник Запорізького національного університету. — 2014. — № 2(22). — С. 179—187.
- ## REFERENCES
1. Bukina I. (2009), *Sovremennnye tendencii nalogovogo administrirovaniya v zarubezhnykh stranah* [Modern trends in tax administration in foreign countries], *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, vol. 7, pp. 37-42.
 2. Ivashko O.A. (2011), *Problemytanapryamyvdoskonallennya podatkovoyi polityky Ukrainy* [Problems and directions of improvement of tax policy Ukraine], *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya"*, vol. 16, pp. 38-42.
 3. Pasternak O. M. (2012), *Implementatsiya zakordonnoho dosvidu u sferi munitsypal'nykh vidnosyn* «Implementation of international experience in municipal relations», *Pravo i Bezpeka*, vol. 1, pp. 35-39.
 4. Precis de Fiscalite (2013), available at: http://www2.impots.gouv.fr/documentation/2013/precis_fiscalite/tome1.pdf (Accessed 20 June 2016).
 5. Kalustyan Ya.V. (2013), *Otsinka system mistsevoho opodatkovannya zarubizhnykh krayin* [Evaluation of local taxation of foreign countries], *Innovatsiyna ekonomika*, vol. 11, pp. 200-205.
 6. Dmitrovska, V.S. (2008), *Zarubizhnyy dosvid mistsevoho opodatkovannya* [Foreign experience of local taxation], available at: http://nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Aprer/2008_4_2/50.pdf (Accessed 15 June 2016).
 7. Kalkule E. (2006), *Struktura i rozpodil povnovazhen' u systemi mistsevoho samovryaduvannya Norvehiyi* [The structure and distribution of power in the local government system in Norway], *Ekonomichnyy chasopys* — XXI, vol. 11-12, pp. 31-32.
 8. Staretska, L.I. (2006), *Mistseve samovriyaduvannya: ohliadovyi kurs* [Local government: the observation course], Kyiv, Ukraine.
 9. Local income tax in Sweden: reform and continuity, available at: http://campaigns.libdems.org.uk/user_files/axethetax/LIT_in_Sweden.pdf (Accessed 15 July 2016).
 10. Soskin O.I. (2007), *Administrativno-terytorial'na reforma v Ukraini: optymal'na model'* [Administrative-territorial reform in Ukraine: the optimal model], in Soskin O. I. (ed), *Institute of Society Transformation*, Kyiv, Ukraine.
 11. Halkin V.M. (2007), *Experience local governments of developed countries and the possibility of using it in Ukraine*, available at: <http://195.5.41.214/e-book/db/2007-1-2/doc/5/06.pdf> (Accessed 4 June 2016).
 12. Andrushchenko V.L., Varnaliy Z.S., Prokopenko I.A. and other (2012), *Podatkovy systemy zarubizhnykh derzhav* [Tax systems of foreign countries], Condor-Publishing, Kyiv, Ukraine.
 13. Polyak A.V. (2014), *Dosvid mistsevoho opodatkovannya Nimechchyny ta yoho vykorystannya v protsesi reformuvannya podatkovoyi systemy Ukrainy* [Experience local taxation in Germany and its use in the process of reforming the tax system Ukraine], *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, vol. 4, pp. 188-194.
 14. Karlin M.I. (2013), *Podatok na nerukhomist' u krayinakh OESR ta v Ukraini: istoriya i s'ohodennya* [Property tax in OECD countries and in Ukraine: history and present], *Scientific notes. Series "Economy"*, vol. 21, pp. 163-167.
 15. Yafinovich O. (2015), *Mistsevi byudzhety ta mizhbyudzhetni vidnosyny: dosvid yevropeys'kykh krayin ta problemy Ukrainy* [Local budgets and interbudget relations: the European experience and problems of Ukraine], *Visnyk Kyivsk'oho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, vol. 2, pp. 92-100.
 16. Zhebchuk L.L. (2013), *Podatok na nerukhomist' yak element opodatkovannya osobystykh dokhodiv naselennya* [Real estate tax as part of the personal income tax], *Naukovi pratsi naukovy-doslidnoho finansovoho instytutu*, vol. 3, pp. 90-97.
 17. Tsybalyuk I.O. and Pidtserkovnyy B.V. (2014), *Rol' podatkov u zabezpechenni finansovoyi avtonomiyi orhaniv mistsevoho samovryaduvannya* [The role of taxes in ensuring financial autonomy of local government], *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, vol. 2, pp. 179-187.
- Надійшла 21.09.2016
- Е.Ю. Гостева**
Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев
- МЕСТНЫЕ НАЛОГИ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ:
ОПЫТ И НАПРАВЛЕНИЯ ВНЕДРЕНИЯ В УКРАИНЕ**
- Рассмотрен зарубежный опыт организации местного налогообложения, охарактеризованы налоговые полномочия органов местного самоуправления, определены отдельные положения, которые можно использовать для формирования и совершенствования системы местных бюджетов в Украине.
- Ключевые слова:** местные налоги и сборы, налогообложение, полномочия, органы местного самоуправления, местные бюджеты.
- О. Yu. Gostieva**
Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kyiv
- LOCAL TAXES IN FOREIGN COUNTRIES:
EXPERIENCE AND DIRECTIONS
OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE**
- In this scientific article considers foreign experience of the organization of local taxation, characterized by the tax the powers of local governments, certain provisions are defined, that need borrow from this experience for the development and perfection of the system of local budgets in Ukraine.
- Keywords:** local taxes and levies, taxation powers, local authorities, local budgets.

УДК 346.9; 347.7

Т.С. ГУДІМА, канд. юрид. наук, старший науковий співробітник
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

Н.О. ГЕРАСИМЕНКО, канд. юрид. наук, науковий співробітник
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОХІДНОГО ПОЗОВУ В УКРАЇНІ

Ключові слова: похідний позов, міноритарні акціонери, мажоритарні акціонери, господарське товариство, захист прав, посадова особа.

Проаналізовано правове регулювання похідного позову як в Україні, так і на міжнародному рівні. Визначено, що вітчизняне законодавство у цій сфері є недосконалим і зводить нанівець дійсне призначення даного інституту. Виявлено недоліки правового регулювання похідного позову в Україні та запропоновані шляхи до їх усунення.

Вступ. Прискорення темпів економічного розвитку України в значній мірі залежить від ефективності корпоративного інвестування. І з цим не можна не погодитись, адже у сучасних кризових умовах саме воно є головною рушійною силою підприємництва. Успіх такого виду інвестування залежить від належного захисту прав його учасників. З початку розбудови української держави правовому регулюванню цих питань приділялася значна увага: затверджено безліч нормативно-правових актів, мета яких — активізувати корпоративні інвестиційні відносини всіх масштабів та різновидів. Результат поки що не виправдовує зусиль. Між тим законодавство у цій сфері продовжує динамічно змінюватись. Частково це пов'язано і з необхідністю його приведення до вимог європейського права в умовах підписання угоди про асоціацію з ЄС. Одним із прикладів зазначених змін є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів» від 07.04.2015 № 289-VIII [1], яким було впроваджено нові ефективні засоби регулювання корпоративних відносин, а також дещо вдосконалено інструментарій захисту прав учасників (акціонерів) господарських товариств.

Серед новел згаданого закону варто відмітити норми, що надають «право учаснику (акціонеру) господарського товариства, якому сукупно належить 10 і більше відсотків статутного капіталу (простих акцій) товариства, подати позов, про відшкодування збитків, завданих господарському товариству його посадовою особою». Але ж ця новація не є українською. Вже досить довгий час учасники (акціонери) товариств багатьох країн світу, які відносяться до різних «правових сімей», активно використовують відповідне право як інструмент для захисту міноритарних учасників (акціонерів). На міжнародному рівні такий інструмент отримав назву — похідний позов. Зокрема, він застосовується у практиці Великої Британії, США,

ФРН, Японії та багатьох інших країн з розвиненою економікою і продемонстрував свою дієвість у вирішенні корпоративних спорів. Але ж виникає питання: чи є вітчизняне правове регулювання цього інструменту таким, що відповідає потребам практики, реальному стану речей і захисту прав учасників господарських товариств в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут похідного позову входить до кола наукових інтересів багатьох учених. Серед ґрунтовних господарсько-правових та цивільно-правових теоретичних досліджень варто виділити роботи вітчизняних вчених О.М. Вінник, В.В. Луця, І.В. Спасибо-Фатєєвої та інших, де порушуються питання судового захисту прав акціонерів та учасників інших господарських товариств. Заслужують на увагу і дисертаційні роботи О.Р. Ковалишина «Судовий захист корпоративних прав» [2] та Л.А. Островської «Непрямі (похідні) позови: міжнародний досвід та законодавство України» [3]. Поділяючи позицію науковців про вагому роль похідного позову у вирішенні корпоративних спорів та необхідність у більш ефективному регулюванні проблематики його забезпечення, треба визнати, що вітчизняні правові дослідження, незважаючи на досить активне піднесення теми похідного позову та його правового регулювання в Україні, ще тільки набирають обертів у цьому напрямі.

Тому **метою статті** є аналіз правового регулювання похідного позову в Україні, виявлення недоліків та розробка пропозицій щодо їх усунення.

Результати дослідження. Похідний позов — вимога про відшкодування збитків, завданих суб'єктам господарювання протиправними діями власників значних часток (пакетів акцій) у статутних капіталах або органів управління товариства. Зазвичай він подається міноритарними акціонерами (учасниками) в інтересах господарського товариства і від його імені. У багатьох країнах похідний позов показав себе як ефективний інструмент боротьби зі зловживаннями з боку менеджменту та мажоритарних учасників, які діють у супереч інтересам господарського товариства [4].

В Україні питання щодо запровадження цього інституту у чинне законодавство розглядалося достатньо довгий період. Зокрема, перша згадка відбулася 2004 року, коли Конститу-

ційний Суд у своєму рішенні від 01.12.2004 № 18-рп/2004 надав акціонеру право захищати свої права шляхом звернення до суду у випадку їх порушення, оспорування чи невизнання самим акціонерним товариством, учасником якого він є, органами чи іншими акціонерами цього товариства. Однак суд підкреслив, що порядок судового захисту порушених будь-ким, зокрема третіми особами, прав чи охоронюваних законом інтересів акціонерного товариства, які не можуть уважатися тотожними простій сукупності індивідуальних охоронюваних законом інтересів його акціонерів, визначається законом [5]. Конституційний Суд звернув увагу на доцільність захисту прав міноритарних акціонерів, але ж за умови наявності відповідних норм процесуального законодавства. Між тим законотворчий процес у цьому напрямі так і не було розпочато.

Після декількох спроб врегулювання інструменту похідного позову на рівні вітчизняного законодавства (зокрема у проекті закону «Про товариства з обмеженою відповідальністю» у 2009 р., «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів» у 2013 році) Верховна Рада ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів». Таким чином, учасники (акціонери) вітчизняних господарських товариств вже з 1 травня 2016 року можуть звернутися з вимогою про відшкодування збитків, завданих суб'єктам господарювання протиправними діями власників значних часток (пакетів акцій) у статутних капіталах або посадовими особами товариства, навіть після припинення їхніх повноважень. Зокрема, станом на 15 жовтня 2016 року вже порушено судові провадження за трьома відповідними справами. Серед позивачів ТЗОВ «Котнар-М» — сума позову 514 710,00 грн, ПАТ «Хорольський молококонсервний комбінат дитячих продуктів» — 220 610,45 грн, ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе» — 29 549 853,54 грн.

У цілому оцінюючи позитивно запровадження інституту похідного позову в вітчизняну практику, варто відмітити і деякі недоліки, на які законотворець не звернув належної уваги.

Так, відповідно до частини 8 статті 28 Господарського процесуального кодексу «у справах про відшкодування збитків, завданих господарському товариству його посадовою осо-

бою, представником такого товариства може виступати учасник (акціонер) цього товариства, якому сукупно належить 10 і більше відсотків статутного капіталу (простих акцій) товариства». Вищий господарський суд України в своєму інформаційному листі від 25.04.2016 № 01-06/474/16 також звертає на це увагу. Таким чином, можливість порушити питання про притягнення посадової особи підприємства до відповідальності надається далеко не кожному учасникові господарського товариства. На наш погляд, зазначене положення має дискусійний характер, тому що значно обмежує права учасників (акціонерів) товариства, які не володіють 10 і більше відсотків статутного капіталу (простих акцій) товариства. У той час, як автори законопроекту вищезазначеного Закону заявляли, що Україна значно покращить свою позицію за індикатором «Захист міноритарних інвесторів» в рейтингу «Doing Business 2016» після набрання чинності запропонованих змін.

В цьому аспекті хотілось би розглянути досвід зарубіжних країн. Наприклад, у Франції та Великій Британії вимоги відносно мінімальної кількості акцій взагалі немає, що надає право будь-якому учаснику (акціонеру) не залежно від розміру його частки у статутному капіталі господарського товариства подати похідний позов. Відповідно до законодавства Федеративної Республіки Німеччина, заявник похідного позову має володіти не менш ніж 1 % акцій або часткою, номінальна вартість якої становить 100 000 євро (хоча раніше законодавством було передбачено 10 %). Ізраїль у ході комплексної законодавчої реформи 2000 року також послабив умови подання похідних позовів. За новими правовими нормами порушити питання про притягнення посадової особи підприємства / мажоритарного акціонера до відповідальності може не лише його учасник, але й кредитор. Крім того, заявники, у разі задоволення позовних вимог на їхню користь, мають право отримувати відшкодування судових витрат за рахунок коштів, стягнених з відповідачів на користь вигодонабувача-підприємства. Відповідно до законодавства Японії достатньо володіти однією акцією для подання похідного позову, але мінімальний термін володіння має становити шість місяців [3, с. 13].

При цьому, у деяких випадках передумовою для пред'явлення позову за японським зако-

нодавством є внесення застави. На заперечення відповідача про недобросовісність позивача суд часто виносить постанову про внесення позивачем застави на підставі норм Комерційного кодексу Японії. Невнесення позивачем застави тягне за собою відмову в задоволенні позову [2]. Відносно обов'язкового володіння часткою протягом шести місяців, то не викликає заперечень, що така вимога є забезпечувальним фактором, який запобігає пред'явленню позовів несумлінними позивачами. І такий досвід є корисним для запозичення в Україні. Однак, якщо застосовувати цю вимогу разом із майновою вимогою (заставою), вона вважається зайвою.

З огляду на наведене, варто зазначити, що вітчизняний законодавець значно завищив (у порівнянні з досвідом зарубіжних країн) вимоги до учасників (акціонерів), які бажають захистити інтереси господарського товариства, обмеживши при цьому можливість щодо їхнього об'єднання з метою подання позову. Це значно покращує позиції посадових осіб та мажоритарних акціонерів і спростовує місію похідного позову як інструменту захисту міноритарних учасників (а такими є учасники (акціонери) — власники і менш як 10 % частки у статутному капіталі). Але ж у світі його запроваджено саме для цього. Такий порядок справ дещо не узгоджується і з євроінтеграційними процесами, що відбуваються останнім часом в Україні. Тому, з метою уникнення дискримінації прав учасників господарського товариства та посиляючись на позитивний зарубіжний досвід (Японії) з цього питання, вважаємо за доцільне знизити кількісні вимоги до учасників (акціонерів) товариства, які можуть звернутися з похідним позовом до суду, з 10 до 1 %.

Недосконалою є законодавча норма, що надає право виступати представником товариства як позивачу (учаснику (акціонеру) — власнику 10 і більше відсотків у статутному капіталі господарського товариства), який подав до господарського суду позовну заяву від імені товариства, так і учаснику товариства, який подав до господарського суду заяву про здійснення представництва позивача. Це значно ускладнює можливість досудового урегулювання спору, зокрема укладання мирової угоди, а також зміни позовних вимог або відмови від позову, оскарження рішення суду до вищих інстанцій тощо, оскільки такі дії відповідно до

законодавства вимагатимуть письмової згоди всіх учасників у справі про відшкодування шкоди, заподіяної господарському товариству його учасником або посадовою особою. А тому доцільним є вдосконалення статті 28 Господарського процесуального кодексу України в частині порядку залучення та участі представників у справах за похідними позовами.

Поряд із цим у міжнародній практиці існує проблема використання похідного позову як інструменту для махінацій, зокрема незаконного збагачення. Вона є досить поширеною у світі і вже отримала назву «акціонерне грабіжництво» або «корпоративне шахрайство». Міноритарні акціонери / учасники подають похідні позови з метою отримати викуп від мажоритарних акціонерів / учасників або посадових осіб господарського товариства за припинення процесу. Існують навіть особи, які відстежують підстави для подання похідного позову і скуповують акції підприємства з «метою подальшого вимагання» [4]. Це актуалізує необхідність розробки та закріплення на законодавчому рівні певних правових механізмів, здатних сприяти попередженню виникнення подібних випадків в Україні.

На законодавчому рівні багатьох країн передбачені заходи щодо запобігання діям «корпоративних шахраїв» («акціонерних грабіжників»). У Федеративній Республіці Німеччина особа має бути акціонером до того моменту, як дізналася про порушення або таке порушення сталося. А в Японії позивач повинен бути акціонером підприємства не менше як шість місяців [3].

Ймовірність використання похідного позову як інструменту для махінацій занадто висока. Адже зазвичай негативний досвід переймається швидше за позитивний, що ще раз підтверджує необхідність удосконалення вітчизняного законодавства з урахуванням міжнародної практики.

Фахівці у сфері корпоративних відносин звертають увагу на недосконалість статті 89 ГКУ, де законодавець визначив перелік підстав відшкодування збитків, завданих посадовою особою господарському товариству, але залишив його відкритим. Так, відповідно до згаданої статті незрозуміло, як саме має підтверджуватися факт віднесення тих чи інших дій до підстав відшкодування збитків посадовою особою і причинно-наслідковий зв'язок із діями

посадової особи. Адже для застосування такого заходу відповідальності, як відшкодування збитків, потрібна наявність усіх елементів складу господарського правопорушення: 1) порушення зобов'язання; 2) збитки; 3) причинний зв'язок між порушенням зобов'язання та збитками; 4) вина (це вбачається зі змісту статей 614, 623 ЦК України та статті 226 ГК України) [6, 7]. Така недосконалість правового регулювання може ускладнити або призвести до неефективності застосування похідного позову і затягування процесу.

На підтвердження цієї думки варто звернути увагу на наявну судову практику застосування положення щодо відповідальності посадових осіб господарських товариств у випадку завдання шкоди товариству їхніми діями (бездіяльністю), але у законодавстві, що регламентує ліквідацію банків. Яка свідчить про складність доказування факту віднесення тих чи інших дій до підстав відшкодування збитків посадовою особою, вини і причинно-наслідкового зв'язку із діями посадової особи. Згідно з ч. 5 ст. 52 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [8], Фонд гарантування вкладів фізичних осіб має право звернутися з вимогою до власників істотної участі, контролерів та керівників неплатоспроможного банку про задоволення за рахунок їхнього майна частини вимог кредиторів банку у разі, якщо дії чи бездіяльність таких осіб призвели до понесення банком збитків та / або заподіяння шкоди інтересам вкладників й інших кредиторів банку. У разі отримання Фондом відмови у задоволенні таких вимог або невиконання вимоги у встановлений Фондом строк він має право звернутися до суду з вимогою про стягнення майна з таких осіб для задоволення вимог кредиторів.

Наведемо декілька прикладів. У першому Вищий господарський суд України у справі № 922/2029/15 залишив касаційну скаргу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб без задоволення, погодившись із висновками апеляційного господарського суду про недоведеність позовних вимог про стягнення 1 143 366 372,35 грн шкоди для задоволення вимог кредиторів на підставі ч. 5 ст. 52 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Скаржник стверджував, що суд апеляційної інстанції не звернув уваги на докази вини відповідача, який не вчинив дій

щодо надання банку допомоги в подоланні негативних фінансово-економічних процесів. Банком надсилалось відповідачу повідомлення з проханням для підтримки ліквідності банку придбати додаткові акції банку у зв'язку зі збільшенням статутного капіталу, проте відповідач на пропозицію банку не відреагував. Хоча згідно з п. 5.9 статуту акціонери повинні були своїми діями сприяти розвитку та ефективній діяльності банку. Суд апеляційної інстанції, скасувавши рішення місцевого господарського суду (перша інстанція повністю задовольнила позов), виходив із недоведеності завдання банку шкоди відповідачем, вказавши, що згідно зі ст. 27 Закону України «Про акціонерні товариства» придбання відповідачем акцій додаткового випуску є правом, а тому не може бути розцінена, як неправомірна бездіяльність, що призвела до визначеної позивачем шкоди банку [9].

У другому випадку Вищий господарський суд України у справі № 910/16747/13 також залишив касаційну скаргу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб без задоволення, а рішення судів попередніх двох інстанцій — без змін, оскільки позивач не довів у порядку ст. ст. 32, 33 ГПК України, що відкликання банківської ліцензії та процедура його ліквідації є наслідком негативної діяльності відповідача, як власника істотної участі позивача. Позивач повинен довести не тільки наявність збитків та майнової шкоди, які завдані діями або бездіяльністю пов'язаною з банком особи, а також отримання майнової вигоди відповідачем [10]. Отже, цілком очевидним є те, що законодавець, залишаючи відкритим перелік підстав відшкодування збитків, завданих посадовою особою господарському товариству, значно скоротив шанси міноритарних акціонерів на задоволення похідного позову і розширив можливості для уникнення відповідальності винних посадових осіб та власників великих пакетів акцій. За таких умов стаття 89 Господарського кодексу України потребує удосконалення, що актуалізує необхідність проведення більш детального подальшого дослідження у цьому напрямі.

Доволі неоднозначною є також норма щодо офіційного оприлюднення оголошень у справах про відшкодування збитків, завданих господарському товариству його посадовою особою. Так, відповідно до статті 48 ГПК України,

«у справах про відшкодування збитків, завданих господарському товариству його посадовою особою, підлягають офіційному оприлюдненню господарським судом на офіційному веб-сайті Вишого господарського суду України такі документи: ухвали про порушення провадження у справі, інформація про оголошення перерви в засіданні, заяви учасників (акціонерів) про призначення представників позивача». Беручи до уваги практику неналежного функціонування Єдиного реєстру судових рішень, виконання цієї норми піддається сумніву, а відповідальність за її невиконання на законодавчому рівні не передбачена.

При цьому оприлюднення такої інформації на загальнодоступних Інтернет-ресурсах може призвести до погіршення ділової репутації господарського товариства. Адже загальновідомим є те, що наявність судових спорів між його учасниками, сигналізує кредиторам та потенційним партнерам про «хитке становище» внутрішнього менеджменту підприємства. Це може стати причиною розірвання вже наявних ділових стосунків із ним або відмови у започаткуванні нових, зменшення інвестицій (у тому числі іноземних) і, як наслідок, погіршення фінансового стану. Масовість подібних ситуацій здатна провокувати виникнення негативних глобальних результатів, зокрема погіршення економічного стану країни у цілому. Отже, імперативність норми щодо публічного оприлюднення інформації про корпоративні спори є досить ризиковим кроком з боку законотворця і, з огляду на це, має бути відмінена.

Висновки. Запровадження у вітчизняне законодавство норми, яка надає право учаснику (акціонеру) господарського товариства, якому сукупно належить 10 і більше відсотків статутного капіталу (простих акцій) товариства, подати позов про відшкодування збитків, завданих господарському товариству його посадовою особою, є безумовно своєчасним і позитивним кроком на шляху до урегулювання корпоративних спорів. Це відповідає практичним потребам захисту прав міноритарних учасників (акціонерів) від противоправних дій мажоритаріїв та посадових осіб, здатних негативно вплинути на діяльність підприємства. Проте деякі законодавчі положення у цьому напрямі потребують удосконалення. Зокрема, доцільним є:

- зниження кількісних вимог до учасників (акціонерів) товариства, які можуть звернутися з похідним позовом до суду, з 10 до 1 %.

Одночасно задля уникнення ситуацій із поданням позову несумлінними позивачами вважаємо за потрібне на законодавчому рівні передбачити обов'язок таких учасників (акціонерів) володіти часткою протягом шести місяців;

- скасування обов'язку щодо офіційного оприлюднення оголошень у справах про відшкодування збитків, завданих господарському товариству його посадовою особою, оскільки наявність таких публікацій може негативно вплинути на ділову репутацію господарського товариства.

Крім того, аналіз наявної практики господарських судів зі схожої категорії справ та складність у доведенні факту віднесення тих чи інших діянь посадової особи до винних актуалізує проведення подальших досліджень у цьому напрямі.

Надійшла 15.10.2016

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів: Закон України від 07.04.2015 № 289-VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 25. — Ст. 188.
2. Ковалишин О.Р. Судовий захист корпоративних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Олександр Романович Ковалишин. — К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. — 20 с.
3. Островська Л.А. Непрямі (похідні) позови: міжнародний досвід та законодавство України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Людмила Анатоліївна Островська. — Одеса : Одес. нац. юрид. акад., 2008 — 19 с.
4. Мурашко Н. Упровадження похідного позову: в чому прорахувалися депутати [Електронний ресурс] // Forbs. — Режим доступу : <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1413473-uprovadzhennya-pohidnogo-pozovu-v-chomu-prorahuvalisya-deputati>
5. Павленко В. Щит чи меч для інвестора? [Електронний ресурс] // Закон і бізнес. — Режим доступу : http://zib.com.ua/ru/print/117269-akcioneram_i_rukovoditelyam_predpriyatiy_sleduet_podgotovits.html
6. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11.
7. Господарський кодекс України // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11.
8. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 23.02.2012 №4452 // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 50. — Ст. 564.
9. Постанова Вишого господарського суду від 24 листопада 2015 р. у справі № 922/2029/15 [Електрон-

ний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53859310>

10. Постанова Вишого господарського суду від 08 липня 2015 р. у справі № 910/16747/13 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46604521>

REFERENCES

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), Pro vnesennya zmin do deyakikh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo zakhystu prav investoriv: Zakon Ukrayiny [On amendments to some legislative acts of Ukraine on protection of investors' rights: The Law of Ukraine], Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 25, p. 188
2. Kovalyshyn O.R. (2013), *Sudovyy zakhyst korporatyvnykh prav* [Judicial protection of corporate rights], abstract PhD. diss., commercial law, economic and procedural law, National Academy of Sciences of Ukraine, Research Institute of Private Law and Entrepreneurship, Kiev, Ukraine
3. Ostrovs'ka L.A. (2008), *Nepriami (pokhidni) pozovy: mizhnarodnyy dosvid ta zakonodavstvo Ukrayiny* [Indirect (derivatives) claims: international experience and legislation Ukraine], abstract PhD. diss., civil law and civil procedure; family law; international private law, National Academy of Law of Odessa, Odessa, Ukraine
4. Murashko N. (2016), *Uprovadzhennya pokhidnogo pozovu: v chomu prorakhuvalysya deputaty* [The introduction of the original claim: what miscalculated deputies], Forbs, available at: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1413473-uprovadzhennya-pohidnogo-pozovu-v-chomu-prorahuvalisya-deputati> (Accessed 7 October 2016)
5. Pavlenko V. (2015), *Shchyt chy mech dlya investora?* [The shield or sword for investors?], Zakon i biznes, vol. № 27 (1221), available at: http://zib.com.ua/ru/print/117269-akcioneram_i_rukovoditelyam_predpriyatiy_sleduet_podgotovits.html (Accessed 7 October 2016)
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny* [Civil Code of Ukraine], Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny, vol. 11, p. 461
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *Hospodars'kyi kodeks Ukrayiny* [Economic Code of Ukraine], Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny, vol. 11, p. 462
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), *Pro systemu harantuvannya vkladiv fizychnykh osib: Zakon Ukrayiny* [About system guaranteeing deposits of individuals: The Law of Ukraine], Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 50, p. 564
9. Supreme Economic Court of Ukraine (2015), *Postanova u spravi # 922/2029/15* [Resolution on the case number 922/2029/15], Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh ri-shen', available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53859310> (Accessed 7 October 2016)
10. Supreme Economic Court of Ukraine (2015), *Postanova u spravi # 910/16747/13* [Resolution on the case number 910/16747/13], Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh ri-shen', available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46604521> (Accessed 7 October 2016)

Т.С. Гудима, Н.А. Герасименко

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НЕПРЯМОГО ИСКА В УКРАИНЕ

Проанализировано правовое регулирование непрямого иска как в Украине, так и на международном уровне. Определено, что отечественное законодательство в этой сфере является несовершенным и сводит на нет действительное предназначение данного института. Выявлены недостатки правового регулирования непрямого иска в Украине и предложены пути к их устранению.

Ключевые слова: не прямой иск, миноритарные акционеры, мажоритарные акционеры, хозяйственное общество, защита прав, должностное лицо.

T.S. Gudima, N.A. Gerasimenko

Institute of Economic and Legal Researches
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

PROSPECTS OF LEGAL REGULATION OF THE DERIVATIVE ACTION IN UKRAINE

The legal regulation of “the indirect claim” both in Ukraine, and at the international level is analysed in article. It is defined that the domestic legislation in this sphere is imperfect and nullifies the valid mission of this institute. Shortcomings of legal regulation of “the indirect claim” of Ukraine are revealed and ways to their elimination are offered.

Keywords: indirect claim, minority shareholders, majority shareholders, business associations and protection of rights, executive.

УДК: 346.13:346.544:346.56

Г.Д. ДЖУМАГЕЛЬДІЄВА, д-р юрид. наук, старший науковий співробітник,
зав. сектору проблем правового забезпечення використання природних ресурсів
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ДЕСТРУКЦІЇ РЕГУЛЮВАЛЬНОГО ВПЛИВУ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Ключові слова: енергетичне законодавство, історико-правові передумови, приватизація, добувні підприємства, охорона навколишнього природного середовища.

Визначено історико-правові передумови розвитку енергетичного законодавства України, які спричинили деструктивний характер його впливу на функціонування енергетичного сектору. Аргументовано, що основними чинниками нівелювання позитивного регулювального впливу є несистемність реформування, відокремлення економічного, екологічного та інноваційного аспектів господарської діяльності, повільний темп реформ, зайва спеціалізація енергетичного законодавства.

Вступ. Енергетичне законодавство є однією з найбільш динамічних галузей вітчизняного законодавства. Упродовж останніх років у рамках адаптації до правової системи Європейського Союзу спостерігається помітне оновлення основних законодавчих актів, що регламентують відносини в енергетичній сфері, правовими механізмами, які демонструють позитивний економічний ефект в умовах правових систем більшості держав-членів ЄС. Натомість їхню ефективність у вітчизняних умовах незалежно від ступеня адаптованості до них незмінно залишається низькою. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження причин, які обумовлюють якісне несприйняття вітчизняним законодавством позитивних досягнень правового регулювання інших країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку енергетичного законодавства присвячена низка наукових робіт, у т. ч. монографічного та дисертаційного характеру. Серед останніх публікацій варто відмітити дисертаційне дослідження Ю.О. Битяка, присвячене кодифікації та законодавству про електроенергетику [1], монографічне дослідження Р.С. Кіріна щодо особливостей становлення енергетичного законодавства про надра [2] та ін. Водночас у більшості робіт увага зосереджена на аналізі розвитку законодавства, яке регламентує конкретний сегмент відносин, що виникають в енергопросторі, а це не завжди дозволяє сформувати цілісне уявлення щодо системних закономірностей генезису енергетичного законодавства в цілому.

Мета статті — дослідження історико-правових передумов, що призвели до деструктивного регулювального впливу на функціонування енергопростору України, та визначення базових деструкцій,

які потребують першочергової уваги під час подальшого реформування енергетичного законодавства.

Результати дослідження. З набуттям Україною незалежності та переходом до ринкових умов правове регулювання енергетичної галузі як однієї з найважливіших у життєзабезпеченні економіки зазнало кардинальних перетворень. Формування нового економічного укладу призвело до зміни умов функціонування енергетичного простору як системи взаємозв'язків з приводу обігу енергії.

На початковому етапі реформування енергосектору як єдиний господарський комплекс, що об'єднував підприємства однієї форми власності, мав незадовільний фінансово-економічний стан, обумовлений, з одного боку, кризою неплатежів та перманентним списанням боргів великих енергоспоживачів, з другого — неефективним порядком ціноутворення, розрахованим на компенсацію збитків з бюджету, можливості якого на той час були досить примарними. Основні параметри господарської діяльності генерувальних підприємств — суб'єктний склад постачальників та обсяги постачання палива — визначалися централізовано установами Держплану. При цьому екологічні аспекти функціонування підприємств енергосектору та стимулювання енергозбереження як на окремих стадіях (видобутку енергоресурсів, їх постачання та використання, виробництво енергії та її постачання та використання) не знаходилися у фокусі правового регулювання. Окрім того, на початку 1990-х рр. актуалізувалися проблеми технічного стану та надійності системи енергопостачання в цілому (аварія на Чорнобильській АЕС (1986), т. з. місцева радіаційна аварія на Запорізькій АЕС (1987), надзвичайна ситуація на Південно-Українській АЕС (1987), часті аварії на підприємствах вугледобувної галузі та ін.) та надмірного техногенного навантаження підприємств сектору на довкілля.

В умовах обмеженості фінансових можливостей вихід вбачався у зміні вектора розвитку правового регулювання енергетичного простору у напрямі розвитку конкуренції. Функція тактичних завдань покладалася на проведення роздержавлення та демонополізації, що мало призвести до змін у рольовому характері взаємодії між учасниками енергопростору, забезпечити стимули до упровадження новітніх

технологій, спрямованих на забезпечення рентабельності функціонування енергосектору, зменшення екологічного навантаження та раціоналізації витрат енергії та енергоресурсів в Україні. Треба зазначити, що у цілому поставлені завдання виконані і стратегічна мета — розвиток конкуренції — у більшості сегментів енергосектору досягнута. Водночас попри перспективність визначених напрямів та підтверджену зарубіжним досвідом ефективність їх реалізації загалом фінансово-економічні, техніко-технологічні та екологічні характеристики функціонування енергетичного сектору суттєво не змінилися.

Якими ж є основні причини відсутності позитивного результату від упровадження у вітчизняне законодавче поле ефективних в умовах інших правових систем механізмів?

Аналіз основних історико-правових передумов реформування правового регулювання відносин, що складаються в енергопросторі, дозволяє як основні чинники нівелювання позитивного регульовального впливу на зазначену сферу виділити такі: відсутність на початковому етапі цілісного уявлення щодо кінцевої моделі правового регулювання відповідних відносин, яка б поєднувала економічний, екологічний та інноваційний аспекти господарської діяльності; повільний темп реформ основного плану та «ув'язання» у другорядних аспектах діяльності; зайва спеціалізація, а в окремих випадках — паралелізм законодавства, що регламентує окремі сегменти господарської діяльності в енергопросторі.

Так, у Декларації про державний суверенітет України поряд із правом самостійного визначення економічного статусу із закріпленням його в законах, хоча й на рівні заборон, без натяку на стимулювання, але акцентована екологічна складова економічного розвитку. Про інноваційний напрям такого розвитку (або розвиток, заснований на упровадженні досягнень науково-технічного прогресу — у термінології того часу) ще не йдеться.

У Законі «Про економічну самостійність Української РСР» задекларовано курс на поступовий перехід до ринкової економіки, розвиток підприємництва та свободу у виборі методів господарювання, напрямів використання доходу і здійснення інвестицій, заохочення конкуренції та усунення монополізму у виробництві товарів і наданні послуг (ст. 9) та

визначене коло взаємодії (поки ще адміністративно-наглядового характеру) держави та суб'єктів господарювання в екологічній сфері. Курс на інноваційність господарювання не визначався.

Знаковою подією у сфері реформування економічного законодавства стало ухвалення у 1991 р. Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», який, за задумом законодавця, мав об'єднувати економічні, екологічні та інноваційні чинники діяльності суб'єктів господарювання. Відмінною ознакою зазначеного Закону є його збалансованість, яка мала прояв у передбаченій ним моделі правового регулювання наявних механізмів економічного стимулювання зусиль суб'єктів господарювання з екологізації власної діяльності (Розділ X) та організаційної протидії збільшенню техногенного навантаження на середовище внаслідок господарської діяльності (Розділ VII).

Намагання якомога швидше отримати вкрай необхідні в той час надходження до бюджету та пом'якшити тягар відповідальності держави поступово відтіснило з економічного законодавства екологічні норми. Таким чином, на початковому етапі Україна втратила шанс отримати від приватизації дещо більше, ніж кошти, — якісно нове технологічно переоснащене конкурентне середовище. Так, з одного боку, у Законі України «Про приватизацію державного майна» (у первісній редакції) передбачалася можливість включення до договору купівлі-продажу передбачених планом приватизації зобов'язань щодо заходів зі створення безпечних і нешкідливих умов праці та охорони навколишнього середовища (ст. 27), з другого — наявність таких заходів у зазначеному плані обов'язковою не вважалася та залежала від волі сторін (ст. 14). Водночас більш рішуче ставлення до обов'язковості техніко-технологічної, у т. ч. спрямованої на екологічність, модернізації об'єктів, що приватизуються, могло б забезпечити необхідний на той час поштовх до розбудови економічно ефективного, екологодружного та високотехнологічного виробництва.

На рівні галузевого економічного законодавства від зазначеної затримки на шляху поєднання економічного та екологічного аспектів правового регулювання, як кола на воді, утворювалися все більш моноспрямовані пра-

вові моделі. Енергетична галузь виключенням не стала. Так, п. 1.3 першої Державної програми приватизації майна державних підприємств, затвердженої Постановою Верховної Ради України від 07.07.1992 № 2545-XII, серед об'єктів, приватизація яких можлива за погодженням з Кабінетом Міністрів України, зазначалися підприємства та об'єднання паливно-енергетичного комплексу, у тому числі добувних галузей промисловості.

Визначення таких підприємств як пріоритетних об'єктів приватизації було вдалим рішенням, ефективність якого підтверджена зарубіжним досвідом, насамперед, Великої Британії, Німеччини, США тощо. Як зазначав Г. Кюне, держава хоча і несе загальноекономічну відповідальність за наслідки функціонування стратегічних галузей видобувної сфери, тим не менш, досить умовно може претендувати на виконання ролі гірничопромисловця, як з точки зору наявності необхідного капіталу, так і з позиції необхідного досвіду [3, с. 174—176]. В умовах тотального дефіциту бюджету, розриву традиційних господарських зв'язків, інертності державного управління залучення приватного сектору було вкрай необхідним. Метою відповідних структурних перетворень мала стати, насамперед, гарантована новим власником зміна ідеології господарювання у добувному секторі, спрямована на трансформацію наявного екстенсивного використання надр у використання, засноване на принципах сталого розвитку. За таких умов роздержавлення мало б виступати одним із тактичних заходів загальному стратегічному завданні щодо розбудови ринкової економіки.

Роздержавлення підприємств нафтогазового комплексу, насамперед нафтодобувного виробничого об'єднання «Укрнафта», відбулось відповідно до імперативно введеної процедури корпоратизації (Указ Президента України «Про корпоратизацію підприємств» від 15.06.1993 № 210/93). Критеріями належності підприємств до таких, що підлягають корпоратизації, були структура власності (державі належало більш як 75 % статутного фонду) та балансова вартість основних фондів (не менш 20 млн крб станом на 01.01.1993). Однак з урахуванням того, що ініціатива щодо відчуження права власності на зазначені підприємства виходила від власника-держави, а не від претендентів на купівлю таких прав, порядок про-

дажу державної частки у статутному фонді підприємства, що корпоратизується, визначений постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок корпоратизації підприємств» від 05.07.1993 № 508 не містив жодних вимог до покупця, у т. ч. стосовно модернізації виробничих процесів.

З метою створення сприятливих умов для функціонування роздержавлених підприємств добувної галузі у тому ж році ухвалено Кодекс України про надра, у якому зміст екологічної складової зведений лише до декоративної охорони надр. Лєвова частка повноважень потенційно економіко-екологічного характеру делегована Кабінету Міністрів України, який визначав порядок та умови надання дозволів на користування надрами. Натомість ані Порядок надання гірничих відводів, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 59, ані Порядок надання ліцензій (спеціальних дозволів) на користування надрами (Постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.1995 № 709) не містили жодних вимог щодо екологічності діяльності до претендентів на експлуатацію родовищ.

Попри заявлену у ст. 2 зазначеного Кодексу мету щодо забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, економічний механізм забезпечення екологічного господарювання, передбачений Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», залишився незадіяним, що на десятиріччя за консервувало вирішення проблеми екологічної відсталості галузі.

Основним трендом роздержавлення у вугледобувній галузі того часу була приватизація структурних підрозділів шахт. Так, відповідно до п. 1.4 Державної програми приватизації майна державних підприємств у 1992 р. процедура урядового погодження приватизації не поширювалася на структурні підрозділи неосновної, тобто не пов'язаною з безпосереднім видобуванням вугілля, діяльності вугледобувних підприємств (ремонтно-механічні, будівельно-монтажні, транспортні підрозділи, центрально-збагачувальні фабрики тощо).

Неврахування органічного взаємозв'язку між діяльністю цих підрозділів та якістю кінцевої продукції та недооцінка їх місця у забезпеченні виробничого процесу призвела до зростання і без того надвисоких витрат вугільних шахт, оскільки в нових умовах для підтримання рівня видобутку та якості вугільної продукції вони були вимушені користуватися послугами зазначених підрозділів, але вже на договірних засадах. В умовах встановлення державних фіксованих закупівельних цін на вугілля та нерегульованості цін на послуги приватизованих структурних підрозділів рентабельність господарської діяльності шахт стрімко знижувалась. Додатковим чинником деструктивного впливу на результати функціонування вугільних шахт був наявний механізм їхньої державної підтримки, виходячи з обсягів виробленої продукції, який провокував штучне завищення обсягів видобутку вугілля, у т. ч. шляхом змішування чистої продукції з породою, що знижувало нормативну теплотворність вугілля. Так, за оцінками фахівців, середній вихід товарної вугільної продукції, придатної до використання на ТЕС, складає лише 63,5—64,0 % [4].

Низькі якісні показники вугілля вимушували ТЕС для забезпечення технологічних процесів додатково використовувати інші енергоресурси — природний газ або мазут. При цьому в енергогенерувальних підприємств збільшуються не тільки матеріальні витрати на закупівлю вугілля, його транспортування, але і витрати на ремонт виробничого обладнання, що приходило у непридатність внаслідок використання неякісного палива, яке містило непередбачені технічною документацією елементи відвалів золошлакових матеріалів, що, у свою чергу, призводило до збільшення собівартості електроенергії та збитковості сектору генерації. Додатковим тягарем для ТЕС була також незадовільна платіжна дисципліна енергоспоживачів, які в умовах постійного дефіциту обігових коштів здебільшого використовували бартерні та вексельні форми розрахунків, що призводило до істотного уповільнення реальної оплати електроенергії та загрожувало надійності системи енергозабезпечення економіки у цілому.

Таким чином, наслідком несистемності приватизаційної кампанії у вугледобувній галузі стало стрімке розширення напрямів дотаційної

підтримки економіки (вугледобування, вантажні перевезення вугілля, генерація електроенергії, діяльність енергоємних підприємств металургійної, хімічної та інших галузей, які формували основний дохід від експорту продукції).

За таких умов неминуче постало питання щодо «ритуальної жертви»: чи нею має стати державний бюджет, чи така доля спіткає енергоринок?

Зазначена дилема не була ексклюзивною, притаманною лише національній енергетиці. На початку ринкових перетворень з аналогічними проблемами у сфері вугільної генерації стикалися Польща та Чехія, де з метою запобігання колапсу енергосектору через системні проблеми у сфері вугільної промисловості були задіяні важелі конкуренції на етапі приватизації, за допомогою яких були створені передумови для залучення інвесторів до комплексної модернізації підприємств, об'єднаних єдиним технологічним циклом. Однією з основних вимог, що ставилися до інвесторів, які мали намір взяти участь в приватизації державного пакета акцій енергогенерувальних підприємств, було гарантування безперебійності, екологічної безпечності функціонування відповідних об'єктів та забезпечення виробничого процесу вугіллям за ціною, що дозволяє утримувати ціни на електроенергію на прийнятному рівні. Таким чином, у нового власника була альтернатива: імпортувати якісне вугілля під власну відповідальність за економічні ризики (переважно польський варіант) або брати участь у модернізації вітчизняної вугільної шахти з отриманням певних пільг, передбачених державними програмами (переважно чеський варіант, де наприклад, найбільша енергогенерувальна компанія CEZ володіє 37 % акцій Північночеської вугільної компанії [5, с. 58—66]).

В Україні також основна ставка була зроблена на приватизаційні механізми більш інвестиційно привабливого ринку електроенергії. Ухвалення у 1996 р. Закону України «Про електроенергетику» закріплювало де-юре автономність правового поля для електроенергетики та запроваджувало конкурентні відносини на енергоринку завдяки моделі енергетичного «пулу», яка з певними варіаціями використовується більшістю розвинених країн і демонструє високу ефективність. Нато-

мість запорукою ефективності зазначеної моделі є конкурентність сегментів генерації, передачі та постачання, а також ресурсна та цінова виваженість енергетичного балансу країни.

Відсутність вказаних «елементів успіху» в національній енергетиці, обумовлена несистемністю ринкових перетворень, унеможливила прояви якісного ефекту від упровадження нової моделі функціонування енергоринку. Так, розвиток конкурентного середовища на енергоринку не супроводжувався відповідними змінами на технологічно пов'язаному з ним вугільному ринку. Правове регулювання діяльності вугільних шахт ставало все більш непрозорим та здійснювалося у «ручному режимі» шляхом видання численних підзаконних актів галузевого та індивідуального характеру (дотації, субсидії, списання дебіторської та кредиторської заборгованості шахт тощо). Непередбачуваність державної політики у вугільному сегменті нівелювала інвестиційну привабливість підприємств вугільної генерації. Застосування несумісних з принципами конкуренції заходів державного управління вугільною галуззю, завдяки чому енергетичний баланс був та залишається деформованим у бік збереження в ньому надвисокої (більше 40 %) частки «вугільної» енергії, найдорожчої з усіх видів традиційної генерації, негативно впливало як на інвестиційні процеси у сегменті виробництва енергії, так і на цінову стабільність у цілому на енергоринку.

Розірвання взаємозв'язку між виробником та ексклюзивним споживачем вугільної продукції — генерувальними підприємствами — органічним чином відбилося на договірних конструкціях, якими опосередковувалися відносини із забезпечення генерації вугіллям. Як справедливо зазначає В.К. Мамутов, практичне значення теоретичної юридичної конструкції полягає у її здатності забезпечувати зацікавленість сторін у дотриманні норм права і незацікавленість у їх порушенні [6, с. 37—57]. Порушення договірних зв'язків між споживачем і постачальником шляхом запровадження системи «спарених» договорів купівлі-продажу вугілля за схемою «шахта — вугільний оператор (посередник)» та «вугільний оператор (посередник) — теплоелектростанція» призвело до ще більшого зубожіння вугледобувної галузі.

У рамках наявної моделі вугледобувне підприємство за договором купівлі-продажу про-

дає вугілля оператору, який реалізує його генерувальним підприємством. Ці підприємства використовують вугілля у виробництві енергії, яку реалізують оптовому постачальнику ДП «Енергоринок». Далі її купують енергопостачальники та поставляють споживачам, у т. ч. вугільним шахтам, за роздрібним тарифом. У результаті, продаючи вугілля (сировина для виробництва електроенергії), шахта отримує продукт його переробки (електроенергію), у ціні якого додатково закладено прибуток двох операторів і всіх суб'єктів енергоринку. Кінцева вартість електроенергії, що поставляється шахтам, виявилась досить високою, це позначалося на ціні вугілля, яка зростала у геометричній прогресії та вимагала все більших державних дотацій на покриття збитків видобувних підприємств.

Механізм підтримки добувної галузі, закладений у Кодексі України про надра, який розрахований, головним чином, на рентабельну діяльність видобувних підприємств, виявився нездатним запропонувати адекватне вирішення системних проблем планово збиткових вугледобувних підприємств. У цих умовах прийнятий у 1999 році Гірничий Закон України був спробою розірвати коло «дотації—вугілля—генерація—дотації» та завдяки формалізації єдиних прозорих правил гри на вугільному ринку забезпечити привабливість вугільних шахт як об'єктів приватизації.

Намагання позбутися проблемних активів за будь-яких умов традиційно відтіснило завдання еколого-технологічної модернізації виробничих процесів на другий план. Норми Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» щодо економічного механізму екологізації господарської діяльності, попри зазначення його назви серед нормативно-правових актів, що складають правову основу діяльності шахт, жодним чином застосовані не були.

Ухвалення спеціального закону для вугільної галузі стало ще одним кроком на шляху декодифікації надрового законодавства, у якому вже декілька років тривав «парад суверенітетів» інших видобувних галузей, правове регулювання яких на єдиних засадах здійснювалося Кодексом України про надра. Ухвалення низки спеціальних законів «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного

каміння та контроль за операціями з ними (1997), «Про видобування і переробку уранових руд» (1997), «Про угоди про розподіл продукції» (1999), «Про нафту і газ» (2001) призвело до нівелювання системності правового регулювання у сфері використання надр та суттєво ускладнило проведення єдиної політики, спрямованої на модернізацію виробництва.

Ухвалення Господарського кодексу України як нормативно-правового акта, що запропонував комплексний підхід до регулювання господарської діяльності, суттєвого впливу на енергетичні відносини вже не мав. Захопленість створенням окремих природоресурсних галузей законодавства призвела до виключення енергетичного блоку зі сфери господарсько-правового регулювання. До предмету регулювання ГК України входять лише відносини в сфері кінцевого споживання енергії суб'єктами господарювання (аналогічні відносини зі споживачами — фізичними особами входили до сфери регулювання ЦК України). Відносини, що виникають у сфері видобутку копалин енергоресурсів (гірничі відносини), використання цих ресурсів, а також альтернативних джерел енергії (водні відносини, відносини щодо використання атмосферного повітря), у процесі виробництва енергії, її передачі та розподілу і є складовими єдиного технологічного процесу, відповідно ст. 4 ГК України виходять за рамки його змісту та регулюються іншими нормативно-правовими актами.

Висновки. Приватизаційна кампанія, яка тривала в Україні протягом чверті століття, в умовах її відірваності від принципів сталого розвитку не мала корисного ефекту, на який законодавець розраховував від початку. Натомість можливості правового регулювання щодо забезпечення модернізації діяльності в енергетичному секторі не втрачені. Коригування порядку видачі спеціальних дозволів та ліцензій на право провадження відповідної діяльності із насиченням кваліфікаційних умов вимогами щодо модернізації виробничих процесів сприятиме активізації еколого-технологічного розвитку. Суттєву допомогу у реалізації програм еколого-технологічної модернізації можуть відігравати як механізми економічного стимулювання відповідної діяльності, передбачені вітчизняним законодавством (інноваційним, інвестиційним, про охорону навко-

лишнього природного середовища тощо), так і міжнародно-правові механізми, що пропонуються ратифікованими Україною міжнародними угодами та договорами (Паризька угода, Рамкова угода про зміну клімату та ін.).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Битяк О.Ю. Господарсько-правове забезпечення функціонування електроенергетичного ринку України : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.04 / О.Ю. Битяк; НДІ приватного права та підприємництва НАПрН України. — Харків, 2010. — 20 с.
2. Кірін Р.С. Кодифікація законодавства про надра: досвід та проблеми : монографія / Р.С. Кірін; МОН України, нац. гірн. Ун-т. — Дніпропетровськ : НГУ, 2015. — 528 с.
3. Энергетическое право России и Германии: сравнительно-правовое исследование / под ред. П.Г. Лахно. — М. : Юрист, 2011. — 1076 с.
4. Інформаційна довідка про основні показники роботи енергогенеруючих компаній та електростанцій НАК «Енергетична компанія України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ecu.gov.ua/ua/activity/stat.html>?
5. Завгородня О.П. Зарубежный опыт интеграции угледобывающих и электрогенерирующих компаний / О.П. Завгородня // Економіка промисловості. — 2010. — № 2. — С. 58—66.
6. Мамутов В.К. Кодификация хозяйственного законодательства — важное условие предупреждения правонарушений и борьбы с ними / В.К. Мамутов // Проблемы борьбы с правонарушениями, причиняющими ущерб экономике : материалы республикан. экон.-прав. науч. конф. / НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. — Донецк : Юго-Восток, 2009. — С. 37—57.

REFERENCES

1. Bytyak O.Yu. (2010), Hospodars'ko-pravove zabezpechennya funktsionuvannya elektroenerhetychnoho rynku Ukrainy [Economic and law regulation of electricity energy market's activity], NDI pryvatnoho prava ta pidpryyemnytstva, Kharkiv, Ukraine.
2. Kirin R.S. (2015) Kodyfikatsiya zakonodavstva pro nadra: dosvid ta problem [Codification of Subsoil legislation: experience and problems], NHU, Dnipropetrovsk, Ukraine.
3. Enerhetycheskoe pravo Rossiyi i Hermaniyyi: sravnytel'no-pravovoe yssledovanye (2011) [Energy law of Russia and Germany: comparative and law research, Yuryst, Moscow, Russia.
4. Basic indicators of NAC "Energy company of Ukraine" energy produces companies' activity, available at: <http://http://www.ecu.gov.ua/ua/activity/stat.html>? (Accessed 2 September 2015).

5. Zavorodnyaya O.P. (2010) Zarubezhnyi opyt yntehratsyy uhledobevayushchykh y elektroheneryuyushchykh kompanyy [International experience for coal-mining and power generation companies], *Ekonomika promyslovosti*, vol. 2, 58-66 pp.
6. Mamutov V.K. (2009) Kodyfykatsyya khozyaystvennoho zakonodatel'stva — vazhnoye usloviye preduprezhdenyya pravonarushenyy i bor'by s nimi [Codification of economic and law legislation is an important condition for prevention of offences and fighting with it], materialy respublikanskoy ekonomiko-pravovoy konferensii [Thesis of the Republic Research and Practice Conference], Yuhovostok, Donetsk, Ukraine, pp. 37-57.

Надійшла 02.09.2016

Г.Д. Джумагельдієва

Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ

ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ДЕСТРУКЦИИ РЕГУЛИРУЮЩЕГО ВЛИЯНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

Определены историко-правовые предпосылки развития энергетического законодательства Украины, обусловившие деструктивный характер его влияния на функционирование энергетического сектора. Аргументировано, что основными факторами нивелирования положительного регулирующего воздействия стала несистемность реформирования, обособление экономического, экологического и инновационного аспектов хозяйственной деятельности, медленный темп реформ, избыточная специализация энергетического законодательства.

Ключевые слова: энергетическое законодательство, историко-правовые предпосылки, приватизация, добывающие предприятия, охрана окружающей среды.

G.D. Dzhumageldieva

Institute of Economics and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kyiv

HISTORICAL AND LEGAL PRECONDITIONS OF DESTRUCTION EFFECT OF THE ENERGY REGULATORY LAW OF UKRAINE

In the article is defined the historical and legal preconditions of development of energy legislation of Ukraine that led to the destructive nature of its impact on the activity of the energy sector. It argued that main factors of domination of positive regulatory impact are unsystematic nature of reforming, a separation of economic, ecological and innovative aspects of economic activity, a slow pace of reforms, an excessive specialization of energy legislation.

Keywords: energy legislation, historical and legal preconditions, privatization, mining enterprises, protection of the environment.

УДК 342.71/. 73+342.4 (477)

А.Б. МЕДВІДЬ, канд. юрид. наук, доц., доцент кафедри теорії держави і права
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ КОНТРОЛЬНОЇ СИСТЕМИ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД, ЗАПРОВАДЖЕНОГО ПРОТОКОЛОМ № 14

Ключові слова: права людини та основоположні свободи, Протокол № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Досліджено зміст і значення змін та доповнень, внесених Протоколом № 14 до тексту Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Детально аналізуються причини, основні положення та результат проведеної реформи функціонування контрольного механізму Конвенції, зокрема впровадження заходів з підвищення ефективності роботи Європейського суду з прав людини.

Вступ. На сучасному етапі розвитку України особливо актуальним є посилення Європейського вектора інтеграції нашої держави у різних сферах, у тому числі й у правовій, що супроводжується зростанням ролі міжнародного права та його усе тіснішим взаємозв'язком із національними галузями права, і перш за все — з конституційним правом. Стаття 9 Конституції України вказує: «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [1]. Одним із таких важливих міжнародних договорів є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [2], яка була ратифікована Верховною Радою України 17 липня 1997 року відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [3]. У преамбулі Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року наголошується на: «необхідності усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї...», а також «створення передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України» [4]. З огляду на це дослідження Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та додаткових протоколів до неї як джерел конституційного права України сьогодні є особливо необхідним.

Досліджуючи значення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод для національної правової системи та вітчизняного конституційного права, доцільно більш детально проаналізувати зміни та доповнення, внесені до Конвенції додатковими протоколами. За допомогою прийняття нових протоколів Конвенція

динамічно розвивається, а створений на її основі унікальний механізм ефективного захисту порушених прав та свобод людини є одним із найважливіших елементів загальноєвропейської правозахисної системи та налічує вже більш ніж шістдесятирічну історію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика прав та свобод людини є актуальним напрямком як вітчизняних, так і зарубіжних наукових досліджень. Наприклад, у спеціальній літературі розгляд інституту прав та свобод людини і громадянина, зокрема у контексті загальних проблем теорії держави і права, конституційного права і державного будівництва, проводився у працях таких науковців: Ю.М. Бисага, В.Н. Денисов, Т.М. Заворотченко, Н.І. Карпачова, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, Н.Г. Шукліна, І.О. Шумак та інші.

Мета дослідження. Питання загальної характеристики змін, внесених до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод додатковим протоколом № 14, залишаються недостатньо дослідженими. Тому вивчення зазначених питань і визначено метою даної наукової статті.

Результати дослідження. Починаючи з 2000 року (вже через два роки після набрання чинності Протоколом № 11 [5]) на офіційному рівні було ініційовано розробку варіантів подальшого реформування роботи Європейського суду з прав людини з метою подолання загрози ефективності системи Європейської конвенції. Основною причиною цього було збільшення у геометричній прогресії кількості індивідуальних скарг, що подавались на розгляд Суду. Хоча паралельно вживались і інші заходи, так, починаючи з 1999 р. до 2004 р., бюджет ЄСПЛ збільшився орієнтовно на 54 %, штат працівників Секретаріату — орієнтовно на 80 %, а продуктивність, розрахована відповідно до кількості завершених проваджень по скаргам, підвищилась орієнтовно на 470 % [6].

На Міністерській конференції з прав людини, що відбулася у Римі в 2000 р. з нагоди 50-ої річниці прийняття Європейської Конвенції з прав людини, учасники конференції наголосили на тому, що «необхідно, з урахуванням все зростаючого числа скарг, вжити термінові заходи з тим, щоб надати Європейському Суду з прав людини сприяння у виконанні його

функцій, а також якомога швидше почати глибокі роздуми про різні можливості та варіанти забезпечення ефективності ЄСПЛ у світлі цієї нової ситуації» [7]. Таким чином, як зазначається у науковій літературі [8], розпочалася дискусія про «реформу реформи». Обговорювалися різні її варіанти, значна частина яких була зрештою відхилена. До прикладу, заснування в рамках системи Конвенції «регіональних судів першої інстанції», але у зв'язку з цим поставав ризик виникнення розбіжностей у прецедентному праві й це потребувало значних витрат на заснування таких судів.

Ідеї про те, щоб надати Європейському Суду повноваження з винесення попередніх постанов на запит національних судів або про те, щоб включити у компетенцію ЄСПЛ право виносити консультативні висновки, були відхилені. Їх прийняття, замість того, щоб сприяти зниженню навантаження на Суд, навпаки, призвело б до додаткового його збільшення. Також були відхилені пропозиції щодо надання Європейському Суду свободи розсуду стосовно прийняття чи неприйняття справи на розгляд, а також уведення обов'язкового представництва заявника адвокатом або іншим фахівцем у галузі права, з моменту подачі скарги, оскільки вони б призвели до обмеження права на індивідуальну скаргу. Не отримала належної підтримки і пропозиція про створення окремого органу, який би займався відсівом скарг і формувався зі співробітників, які не були б суддями ЄСПЛ. Основним аргументом стало те, що в основі протоколу лежать два фундаментальних принципи: робота з відсіву повинна здійснюватись у рамках судової діяльності Суду, у складі суддів не повинен відбуватися поділ на різні категорії. Було вирішено не вводити положень, які б допускали збільшення числа суддів без прийняття нових поправок до Конвенції [9].

Як наслідок ґрунтовного опрацювання різних пропозицій Комітетом Міністрів Ради Європи на 109-й сесії, що відбулася 8 листопада 2001 р., була прийнята Декларація «Про захист прав людини в Європі — гарантії довгострокової ефективності Європейського Суду з прав людини». А у 2002 році Керівний комітет з прав людини розробив конкретні пропозиції, спрямовані на гарантування довгострокової ефективності ЄСПЛ, які були представлені

ним Комітету Міністрів 4 квітня 2003 року. Ці пропозиції торкалися трьох основних напрямів: 1) «попередження порушень на національному рівні та вдосконалення національних засобів захисту»; 2) «підвищення ефективності відсіву і подальшої обробки скарг»; 3) «поліпшення та прискорення виконання рішень ЄСПЛ». Зазначені пропозиції були широко оприлюднені та стали предметом фахової дискусії.

13 травня 2004 року Комітет Міністрів вже остаточно прийняв Протокол № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який змінює контрольну систему Конвенції [10]. Вказаний протокол входив до «Пакету Реформ», який також включав Декларацію «Забезпечення ефективності реалізації Європейської Конвенції з прав людини на національному і загальноєвропейському рівнях» та три Рекомендації державам-учасникам, які були зосереджені на забезпеченні ефективного захисту прав, гарантованих Конвенцією, у рамках національних правових систем. А саме, Рекомендацію Rec (2004) 4 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про роль Європейської Конвенції в університетській освіті та професійній підготовці [11], Рекомендацію Rec (2004) 5 щодо перевірки законопроектів, наявних законів та адміністративної практики на відповідність стандартам, викладеним в Європейській конвенції з прав людини [12], та Рекомендацію Rec (2004) 6 щодо удосконалення національних засобів правового захисту [13].

Преамбули вказаних документів містили низку спільних положень, на кшталт: підтвердження визнання Конвенції головним орієнтиром у справі захисту прав людини в Європі, зобов'язання сторін Конвенції вживати заходів для гарантування довгострокової ефективності системи контролю, а також субсидіарного характеру встановленого Конвенцією механізму контролю, який згідно з її статтею 1 означає, що права та свободи, гарантовані Конвенцією, мають захищатися передовсім на національному рівні та застосовуватися національними органами.

Водночас пункти 1 та 2 вступу Додатку до Рекомендації Rec (2004) 5 зазначали, що незважаючи на реформу системи контролю Конвенції, яка проводиться на підставі Протоколу № 11, кількість заяв, поданих до Європейського суду з прав людини, постійно зростає, що

призводить до значних затримок у розгляді справ. І така ситуація стала наслідком спрощеного доступу до Європейського суду, а також постійного удосконалення системи захисту прав людини в Європі, встановленої Конвенцією. Тому найефективніший та безпосередній захист прав і свобод, гарантованих Конвенцією, треба забезпечувати на національному рівні всіма державними органами, зокрема судами, адміністративними та законодавчими органами [12].

Зміни процесуального характеру Страсбурзької системи судочинства, які були покликані підвищити її ефективність, викладалися у тексті Протоколу № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Цей протокол є досить значним за обсягом та складається з преамбули та 22 статей, останні п'ять з яких об'єднано у розділі «Прикінцеві та перехідні положення». Преамбула як передумова підписання протоколу наводить перелік актів, попередньо прийнятих у межах Ради Європи, у яких засвідчувалась необхідність подальшого реформування роботи Європейського суду з прав людини. У преамбулі вказуються мотив та мета розробки Протоколу № 14: «невідкладна потреба змінити певні положення Конвенції з метою збереження і покращення ефективності контрольної системи на тривалий період», а також «потреба забезпечити Суду можливість і далі відігравати провідну роль у захисті прав людини в Європі» [10]. Як влучно зазначив Європейський Суд, Протокол № 14 насамперед покликаний усунути дві основні проблеми у його роботі: по-перше, тягар відсіювання величезної маси необґрунтованих скарг, а по-друге — тягар доведення до стадії вирішення по суті та оцінки справедливої компенсації в обґрунтованих, однак повторюваних або рутинних скаргах [14].

Стиль викладу положень Протоколу № 14 загалом схожий на стиль викладу положень Протоколу № 11 до Конвенції [5]. Статті з 1 до 17 Протоколу № 14 містять чіткі приписи про те, які з положень Конвенції вилучаються, а які викладаються у новій редакції. Статті з 18 до 22 визначали порядок підписання, ратифікації та набрання чинності Протоколом № 14, передбачали збільшення строку повноважень суддів, обраних вперше, та закріплювали повноваження Генерального секретаря Ради Єв-

ропи щодо надання інформації стосовно протоколу.

До основних змін, запроваджених Протоколом № 14 [10], потрібно віднести:

1) збільшення строку діяльності суддів до дев'яти років зі встановленням заборони їхнього повторного переобрання (ст. 2), надання права судді засідати одноособово (ст. 6), включно з правом ухвалювати остаточні рішення щодо оголошення неприйнятною або вилучення з реєстру справ індивідуальної заяви, якщо таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення (ст. 7). Засідаючи одноособово, суддя не може розглядати жодної заяви проти Високої Договірної Сторони, від якої його було обрано (ст. 6), а допомогу йому надають доповідачі, які діють під керівництвом Голови Суду та входять до складу канцелярії Суду;

2) надання права комітету у складі трьох суддів виносити остаточні рішення по суті, якщо покладене в основу справи питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї, є предметом усталеної практики Суду (ст. 8);

3) введення нового критерію прийнятності індивідуальної заяви, зокрема Суд оголошує заяву неприйнятною, якщо вважає, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і протоколами до неї, не вимагають розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином (ст. 12). Зазначений критерій прийнятності протягом перших двох років після набрання чинності Протоколом № 14 зможуть застосовувати лише палати і Велика палата Суду (ст. 20);

4) надання права Комісару Ради Європи з прав людини подавати свої письмові зауваження і брати участь у слуханнях у всіх справах, які розглядає палата або Велика палата (ст. 13);

5) надання права Суду на будь-якій стадії судового провадження розглядати справи разом із представниками сторін і у разі необхідності проводити розслідування, для ефективного здійснення якого заінтересовані Високі Договірні Сторони повинні створити усі необхідні умови (ст. 14);

6) надання права Комітету Міністрів Ради Європи звертатися до Суду з метою отримання роз'яснення попередньо винесеного Судом

остаточного рішення, нагляд за виконанням якого, на думку Комітету Міністрів, ускладнений проблемою тлумачення рішення. А також надання права Комітету Міністрів, якщо він вважає що Висока Договірна Сторона відмовляється виконувати остаточне рішення у справі після формального повідомлення цієї Сторони, ухвалити рішення стосовно звернення до Суду з питанням щодо додержання цією Стороною свого зобов'язання згідно з пунктом 1 статті 46 Конвенції. І якщо Суд встановлює наявність такого порушення, він передає справу Комітетові Міністрів для визначення заходів, яких необхідно вжити до Сторони-порушника (ст. 16);

7) надання можливості Європейському Союзу приєднатися до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Зауважимо, що запровадження вказаних змін, у порівнянні із положеннями Протоколу № 11, є менш кардинальними та зосереджені на зміні порядку функціонування, а не побудови системи Конвенції, і тому отримали характеристику як «м'які» заходи реформування [15]. Хоча деякі фахівці і не погоджувалися з таким визначенням [16, с. 67; 17, с. 35]. Крім цього, деякі із запропонованих змін досить критично оцінювалися у наукових та експертних середовищах. До прикладу, у розрізі надання права комітету у складі трьох суддів виносити остаточні рішення по суті ставилась під сумнів можливість кваліфікації тих чи інших питань, як таких, що є предметом «усталеної практики» Суду [8]. А пункт 68 Пояснювальної доповіді до Протоколу № 14, підготовленої Радою Європи, вказував, що «усталеною практикою» є практика, яка послідовно застосовується Палатою, а у виняткових випадках таким може бути визнане і одне рішення з певного питання, особливо коли це рішення Великої Палати. При цьому сторонам надається право заперечувати проти визнання певного рішення як «усталеної практики» Суду [9]. Водночас наголошувалось, що значна частина судових рішень стосується саме вказаного виду питань, зокрема у 2003 році їхня частка склала близько 60 % від загального обсягу.

Найбільш гарячу дискусію викликало введення нового критерію прийнятності індивідуальної заяви до статті 35 Конвенції. Можливість визнання неприйнятною індивідуальної заяви, якщо Суд вважатиме, що заявник

не зазнав суттєвої шкоди, була принципово розкритикована як представниками неурядових організацій, так і окремих держав, а також окремими суддями та членами секретаріату Суду і Парламентської Асамблеї. Так, у «Спільній відповіді на пропозиції забезпечення майбутньої ефективності Європейського Суду з прав людини», підписаній більше як сімома десятками європейських неурядових організацій, зазначається, що «подібні заходи є ерозією захисту прав людини державами-учасниками Ради Європи...» (п. 8) [18].

Окремі із суддів звернули увагу на те, що на підставі такого «достатньо не визначеного та навіть потенційно довільного» критерію скарга може бути відхилена без винесення судового рішення по суті, навіть якщо вона достатньо обґрунтована [14]. Тоді, як Парламентська Асамблея зазначила, що новий критерій прийнятності «невизначений, суб'єктивний та може спричинити серйозну несправедливість щодо заявника».

Поряд із цим у Пояснювальній доповіді до Протоколу № 14 вказувалось, що ціллю такого доповнення статті 35 Конвенції є надання у розпорядження ЄСПЛ додаткового інструменту, необхідного для того, щоб забезпечити Суду певну гнучкість у його діяльності з відсіву скарг і дозволити йому присвятити більше часу справам, які вимагають розгляду по суті. А основним елементом нового критерію прийнятності є питання чи зазнав заявник суттєвої шкоди (п.п. 77–84) [9]. І хоча у тексті Протоколу № 14 відсутнє визначення поняття суттєвої шкоди, проте виключне право лише Палати та Великої Палати застосовувати вказаний критерій протягом перших двох років з дати набрання чинності протоколом повинно забезпечити напрацювання усталеної практики з даного питання. Більше того, з урахуванням раніше висловлених зауважень та з метою недопущення необґрунтованого відхилення як неприйнятної заяви за нововведеним критерієм (статті 35 Конвенції), до його тексту було включено припис про неможливість його застосування до жодної справи, «яку національний суд не розглянув належним чином» [10]. Таким чином, ще раз було наголошено на необхідності дотримання принципу субсидіарності, тобто обов'язковості судового розгляду кожної справи на національному чи на європейському рівнях.

На підтримку права застосування Судом аналізованого критерію прийнятності індивідуальної заяви окремі експерти зазначали, що він спрямований на відхилення заяв щодо порушень, які спричинили лише незначні наслідки для заявника, оскільки судді не повинні займатися подібними справами, а мати можливість зосередитися на більш важливих справах [19, с. 551]. У такий спосіб також знаходила свій розвиток полеміка з приводу визначення основної функції ЄСПЛ як здійснення конституційного чи індивідуального правосуддя. Прихильники першої концепції розглядають Суд як «загальноєвропейського законодавця стандартів у галузі прав людини» [20], який повинен займатися лише найбільш важливими справами. При цьому, на думку колишнього голови ЄСПЛ Л. Вільдхабера, «Суд би виносив рішення без зволікань та з детальним мотивуванням... і при цьому виявляв би структурні проблеми, які підривають основи демократії та верховенства права в окремих країнах Європи» [21, с. 164]. На противагу цьому неурядові організації та певні судді ЄСПЛ вказують, що основним завданням суду є реалізація права кожного заявника на розгляд його скарги. Вони стверджують, що «будь-які порушення прав людини є серйозними, і якщо порушення прав людини залишаються без відшкодування, то від цього страждає індивідуальна жертва, члени суспільства в цілому і моральний авторитет органів влади» [18]. Тому відзначимо, що формулювання додаткового критерію прийнятності індивідуальної заяви до статті 35 Конвенції є результатом певного компромісу та складної дискусії між прихильниками обох концепцій [8, с. 20–22].

Не менш проблематичним виявився і процес набрання чинності Протоколом № 14, відповідно до статті 19 якого для цього була необхідна згода всіх держав-учасниць Конвенції [10]. І хоч 46 із 47 держав-учасниць Конвенції ратифікували цей Протокол ще до завершення 2006 року [22] (Україна його ратифікувала згідно з Законом України «Про ратифікацію Протоколів № 12 та № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» від 09.02.2006 № 3435-IV [23]), проте Російська Федерація безпідставно блокувала його. І лише майже через шість років після відкриття для підписання Протоколу № 14 та після від-

криття для підписання 27 травня 2009 року Протоколу № 14-біс, який не вимагав одностайної ратифікації та передбачав окремі із змін, закріплені Протоколом № 14 (за його допомогою Рада Європи намагалась певним чином вирішити ситуацію, що склалась), Російська Федерація 18 лютого 2010 року ратифікувала Протокол № 14 [22].

Висновки. Можна констатувати, що набуття чинності Протоколом № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод призвело до достатньо значних змін порядку функціонування системи Конвенції. Обґрунтовано, що найбільш суттєвими з них є: надання права судді засідати одноособово, надання права комітету в певних випадках виносити остаточні рішення по суті та введення нового критерію прийнятності індивідуальних заяв. Визначено, що практика застосування Протоколу № 14 не спричинила кардинальних змін в ситуації щодо обсягу індивідуальних заяв, які надходять до Страсбургу, або відсіву Судом значної їх частини на основі нововведеного критерію прийнятності. Протокол № 14 став кроком у вірному напрямку, хоча, за деякими оцінками, і дещо запізним. Тому пропонуємо вважати зміни, запроваджені цим протоколом до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, черговим позитивним етапом реформи Страсбурзької системи захисту прав людини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Протокол Ради Європи від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13, № 32. — Ст. 270.
3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року. Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР // Голос України. — 1997. — 24 липня.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // Урядовий кур'єр. — 2006. — № 60.
5. Протокол № 11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини: Протокол Ради Європи від 11.05.1994 № 11 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — Ст. 291.
6. Long-term Future of the Convention System. Memorandum by the ECtHR, Third Summit of the Council of Europe, p. 5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ehracmos.memo.ru>
7. Декларация Римської міністерської конференції з прав людини: «The European Convention on Human Rights at 50: what future for the protection of human rights in Europe?» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cddh/reformechr/dh_gdr/Declaration-Rome_en.pdf
8. Костас Параскева. Реформирование Европейского суда по правам человека: нерешенная проблема [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ehracmos.memo.ru>
9. Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention. Strasbourg, 13.V.2004. Council of Europe Treaty Series — No. 194 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800d380f>
10. Протокол № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який змінює контрольну систему Конвенції: Протокол Ради Європи від 13.05.2004 № 14 // Офіційний вісник України. — 2006. — № 32. — Ст. 3215.
11. Про роль Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці: Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 12.05.2004 № Rec (2004) 4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_573?test=HtkMfW9q574dEqpsZiriz27FHI4lss80msh8Ie6
12. Щодо перевірки законопроектів, існуючих законів та адміністративної практики на відповідність стандартам, викладеним в Європейській конвенції з прав людини: Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 12.05.2004 № Rec (2004) 5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/994_574?test=e6YMF-Z0CyFNAEqp.Ziriz27FHI4lss80msh8Ie6
13. Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту: Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 12.05.2004 № Rec (2004) 6 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_718?test=kkMMfBEvM6xUEqpgZiriz27FHI4lss80msh8Ie6
14. CDDH-GDR (2003) 024, «Position Paper of the ECtHR on Proposals for Reform of the ECHR and Other Measures as Set Out in the Report of the CDDH of 4 April 2003», para. 4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=kdsMueBS8IgC&pg=PA18&lpg=PA18&dq=CDDH>
15. Хаммарберг Томас. Права человека в Европе: увеличивающиеся пробелы. Точка зрения Комиссара по правам человека Совета Европы [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.coe.int/t/commissioner/Viewpoints/CompilationVP2010_ru.pdf
16. P. Sardaro. «Individuals Complaints» в: P. Lemmens & W. Vandenhoe (eds), Protocol No.14 and the Reform of the ECtHR, Intersentia, (2005), p. 6 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=kdsMueBS8IgC&pg=PA18&lpg=PA18&dq=CDDH>

17. L.F. Zwaak & Th. Cachia, (2004), The ECtHR: A Success Story?, Human Rights Brief, vol.11, issue 3, p. 35.
 18. Joint Response to Proposals to Ensure the Future Effectiveness of the European Court of Human Rights. 28 March 2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.amnesty.org/en/documents/ior61/008/2003/en/>
 19. M.A. Beernaert. «Protocol 14 and new Strasbourg procedures: towards greater efficiency? And at what price», Vol. 5, European Human Rights Law Review (2004), p. 551.
 20. R. Harmsen, «The ECtHR as a Constitutional Court: Definitional Debates and the Dynamics of Reform», Conference in Memory of Stephen Livingstone, Queen's University. — Belfast, 7th & 8th October 2005.
 21. L. Wildhaber, «A constitutional future for the European Court of Human Rights?», Vol. 23, No. 5-7, Human Rights Law Journal (2002), p. 164.
 22. Chart of signatures and ratifications of Treaty 194. Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention. Status as of 17/10/2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.coe.int/en/web/conventions/-search-on-treaties/-/conventions/treaty/194/signatures?p_auth=hw8sr0AH
 23. Про ратифікацію Протоколів № 12 та № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Закон України від 09.02.2006 № 3435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 27. — С. 990. — Ст. 229.
- REFERENCES
1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), *Konstytutsiya Ukrainy* [Constitution of Ukraine], Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, vol. 30, p.141.
 2. The Council of Europe (1950), *Konventsia pro zakhyst prav lyudyny ta osnovopolozhnykh svobod* [Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms], available at : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (Accessed 05 October 2016).
 3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *Pro ratyfikatsiyu Konventsii pro zakhyst prav i osnovnykh svobod lyudyny 1950 roku. Persho protokol ta protokoli 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii: Zakon Ukrainy* [About ratification of Convention for the protection of rights and basic freedoms of man of 1950. First protocol and protocols № 2, 4, 7 and 11 to Convention: Law of Ukraine], Holos Ukrainy, vol. 24.07.1997.
 4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2006), *Pro vykonannya rishen' ta zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny: Zakon Ukrainy* [About implementation of decisions and application of practice of the European court of human rights: Law Of Ukraine], Uryadovyy kur'yer, vol. 60.
 5. The Council of Europe (1994), *Protokol № 11, yakyy peredbachaye perebudovu kontrol'noho mekhanizmu, stvorenoho Konventsiyeyu pro zakhyst prav i osnovnykh svobod lyudyny. Rada Yevropy* [Protocol No. 11 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, restructuring the control machinery established thereby], Ofitsiynyy visnyk Ukrainy, vol. 13, p. 291.
 6. The Council of Europe (2005), *Long-term Future of the Convention System. Memorandum by the ECtHR, Third Summit of the Council of Europe*, p. 5, available at: http://www.coe.int/t/dcr/summit/default_EN.asp (Accessed 05 October 2016).
 7. European Ministerial Conference on Human Rights (2000), *The European Convention on Human Rights at 50: what future for the protection of human rights in Europe?*, available at: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805e2eec> (Accessed 05 October 2016).
 8. Kostas Paraskeva (2004), *Reformy'rovany'e Evropejskogo suda po pravam cheloveka: nereshennaya problema* [The reform of the European court of human rights: the unresolved problem], available at: <http://www.ehracmos.memo.ru> (Accessed 05 October 2016).
 9. The Council of Europe (2004), *Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention*, available at: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800d380f>
 10. The Council Of Europe (2006), *Protokol # 14 do Konventsii pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod, yakyy zminyuye kontrol'nu systemu Konventsii* [Protocol No. 14 to the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms, amending the control system of the Convention], Official Bulletin of Ukraine, vol. № 32, p. 3215.
 11. The Council Of Europe (2004), *Pro rol' Yevropeys'koyi konventsii z prav lyudyny v universytet's'kiy osviti ta profesiiyny pidhotovtsi: Rekomendatsiya Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam* [Recommendation Rec(2004)4 of the Committee of Ministers on the European Convention on Human Rights in university education and professional training], available at : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_573?test=HtkMfW9q574dEqpsZiriz27FHI4lss80msh8Ie6 (Accessed 05 October 2016).
 12. The Council Of Europe (2004), *Shhodo perevirky' zakonoproektiv, isnuuyuchy'x zakoniv ta administratyvnoyi prakty'ky' na vidpovidnist' standartam, vy'kladeny'm v Yevropejs'kij konvencii z prav lyudy'ny* [Recommendation Rec(2004)5 of the Committee of Ministers on the verification of the compatibility of draft laws, existing laws and administrative practice with the standards laid down by the European Convention on Human Rights], available at : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/994_574?test=e6YMfZ0CyFNAEqp.Ziriz27FHI4lss80msh8Ie6 (Accessed 05 October 2016).
 13. The Council Of Europe (2004), *Shhodo vdoskonalennya nacional'ny'x zasobiv pravovogo zaxy'stu* [Recommendation Rec (2004) 6 of the Committee of Ministers on the improvement of domestic remedies], available at : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_718?test=kkMMfBEvM6xUEqpZiriz27FHI4lss80msh8Ie6 (Accessed 05 October 2016).
 14. CDDH-GDR 024 (2003), *Position Paper of the ECtHR on Proposals for Reform of the ECHR and Other Measures as Set Out in the Report of the CDDH* of 4 April 2003, para. 4, available at: <https://books.google.com.ua/books?id=kds mUeBS8IgC&pg=PA18&lpg=PA18&dq=CDDH>. (Accessed 05 October 2016).
 15. Hammarberg T. (2008), *Prava cheloveka v Evrope: uvelichivajushiesja probely. Tochka zreniya Komissara po prava* ISSN 1681-6277. *Економіка та право*. № 3 (45), 2016

- vam cheloveka Soveta Evropy* [Human rights in Europe: growing gaps. The point of view of the high Commissioner for human rights of the Council of Europe], available at :http://www.coe.int/t/commissioner/Viewpoints/CompilationVP2010_ru.pdf. (Accessed 12 October 2016).
16. P. Sardaro (2005), *Individuals Complaints* in: P. Lemmens & W. Vandenhoe (eds), Protocol No.14 and the Reform of the ECtHR, Intersentia, p. 67, available at : <https://books.google.com.ua/books?id=kdsuUeBS8IgC&pg=PA18&lpg=PA18&dq=CDDH>. (Accessed 12 October 2016).
 17. Zwaak L.F. and Cachia Th., (2004), *The ECtHR: A Success Story?*, Human Rights Brief, vol.11, issue 3, p. 35.
 18. Amnesty International (2003), *Joint Response to Proposals to Ensure the Future Effectiveness of the European Court of Human Rights*, available at: <https://www.amnesty.org/en/documents/ior61/008/2003/en/> (Accessed 07 October 2016).
 19. M.A. Beernaert, (2004), *Protocol 14 and new Strasbourg procedures: towards greater efficiency? And at what price*, European Human Rights Law Review, vol. 5, p. 551 .
 20. R. Harmsen (2005), *The ECtHR as a Constitutional Court: Definitional Debates and the Dynamics of Reform*, Conference in Memory of Stephen Livingstone, Queen's University, Belfast, 7th & 8th October 2005.
 21. L. Wildhaber (2002), *A constitutional future for the European Court of Human Rights?*, Human Rights Law Journal, vol. 5-7, issue 23, p. 164.
 22. The Council of Europe (2016), *Chart of signatures and ratifications of Treaty 194. Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention*, available at: http://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/194/signatures?p_auth=hw8sr0AH (Accessed 12 October 2016).
 23. The Verkhovna Rada of Ukraine (2006), *Pro ratyfikatsiyu Protokoliv № 12 ta № 14 do Konventsii pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod: Zakon Ukrainy* [About ratification of Protocols No. 12 and No. 14 to the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms: Law of Ukraine], Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, vol. 27, p. 990.

Надійшла 15.10.2016

А.Б. Медвидь

Львовский торгово-экономический университет, г. Львов

ОТНОСИТЕЛЬНО УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОНТРОЛЬНОЙ СИСТЕМЫ КОНВЕНЦИИ О ЗАЩИТЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ОСНОВОПОЛАГАЮЩИХ СВОБОД, ВВЕДЕННОГО ПРОТОКОЛОМ № 14

Исследуется содержание и значение изменений и дополнений, внесенных Протоколом № 14 к тексту Конвенции о защите прав человека и основополагающих свобод 1950 года. Подробно анализируются причины, основные положения и результат проведенной реформы функционирования контрольного механизма Конвенции, в частности внедрение мероприятий повышения эффективности работы Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: права человека и основополагающие свободы, Протокол № 14 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основополагающих свобод 1950 года.

A.B. Medvid

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

TO IMPROVE THE CONTROL SYSTEM INTRODUCED BY PROTOCOL No. 14 TO THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS

This article examines the content and significance of the changes and additions made by Protocol No. 14 to the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms 1950. Detailed analysis of the causes, the main provisions and results at reforms of the functioning of the monitoring mechanism of the Convention, in particular the introduction of measures to increase the efficiency of the European court of human rights.

Keywords: human rights and fundamental freedoms, Protocol No. 14 to the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms, the European court of human rights, Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms 1950.

До відома авторів

Редакція приймає написані спеціально для журналу статті, що раніше не публікувалися. Для їх розміщення необхідно надіслати на електронну адресу (ekon.pravo@gmail.com) редакції такі документи:

1. Довідку про автора, у якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові; науковий ступінь і вчене звання; посада й організація, де працює автор; контактний телефон; електронна адреса; назва статті та обрана тематична рубрика журналу;
2. Рукопис статті, підготовлений відповідно до викладених нижче вимог. Мова публікацій: українська, російська, англійська. Обсяг 8—15 сторінок формату А4 (210 × 297 мм);
3. Авторський реферат статті англійською мовою та мовою оригіналу для розміщення на веб-сайті видання (200—250 слів);
4. Відскановану рецензію доктора економічних чи юридичних наук (відповідно до профілю статті).

Рукопис статті повинен бути набраний у текстовому редакторі Microsoft Word (*.doc, *.docx). Шрифт Times New Roman 14; міжрядковий інтервал 1,5. Поля сторінок: усі — 20 мм. Абзац — відступ на 1,25 см. Переноси слів та нумерація сторінок не передбачені.

Векторні зображення потрібно надавати в тих форматах, в яких вони були виготовлені, та які підтримують CorelDraw чи Illustrator. Графічні зображення: чорно-білі рисунки як окремі файли зберігати в режимі bitmap з роздільною здатністю 600 dpi та розширенням *.tif, чорно-білі фотографії, рисунки з фоновими заливками зберігати з роздільною здатністю 300 dpi у режимі Grayscale (8-bit) з розширенням *.tif.

Для конструювання таблиць бажано застосовувати стандартні інструменти Microsoft (Word або Excel).

Неприпустимим є подання відсканованих таблиць чи малюнків.

Таблиці обов'язково повинні мати коротко сформульовані боковик і головку. У таблицях не може бути порожніх комірок. На всі таблиці в тексті повинні бути посилання.

Структура статті повинна відповідати вимогам, викладеним у постанові Президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р. («Бюлетень ВАК України» № 1/2003), та мати такі елементи (виділити в тексті напівжирним шрифтом):

- **Вступ** (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями).
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій** (у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття).
- **Постановка завдання** (формулювання мети статті).
- **Результати дослідження** (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів).
- **Висновки** (з проведеного та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі).
- **Список літератури** (за порядком посилання у тексті). За вимогами до міжнародних систем цитування, автори статей повинні надавати список літератури в двох варіантах: 1) мовою оригіналу (оформлюється відповідно до вимог, опублікованих у Бюлетені ВАК України, № 3, 2008); 2) References в романському алфавіті (harvard reference system), вказуючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні (вимоги та приклади оформлення наведені на сайті видання www.translit.kh.ua).

Рукопис починається з індексу УДК (кегль 12). Далі наводяться трьома мовами (українською, російською та англійською) ініціали та прізвища авторів (кегль 14, ПРОПИСНІ літери, напівжирний шрифт); через кому науковий ступінь, вчене звання, посада та місце роботи, назва населеного пункту (кегль 14, малі літери). Наступний рядок — назва статті (кегль 14, ПРОПИСНІ літери, напівжирний шрифт). Після назви через рядок коротка анотація та ключові слова (кегль 12, курсив). Далі — текст статті, після якого через інтервал наводяться список літератури та References.

Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор). Редакція залишає за собою право скорочувати статті, вносити незначні редакційні правки.

Статті, оформлені з порушенням цих правил, редакція не розглядатиме.

Більш детальна інформація, в т.ч. приклади оформлення статті та references, терміни набору матеріалів для публікації розміщена на сайті журналу: <http://www.economiclaw.kiev.ua>

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

В.К. МАМУТОВ, акад. НАН України

В.А. УСТИМЕНКО, д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України (заст. головного редактора); І.В. ЗАБЛОДСЬКА, д-р екон. наук (заст. головного редактора); А.Г. БОБКОВА, д-р юрид. наук, акад. НАПрН України; С.С. ВАЛІТОВ, д-р юрид. наук; Р.А. ДЖАБРАІЛОВ, д-р юрид. наук; Г.Д. ДЖУМАГЕЛЬДІЄВА, д-р юрид. наук; О.Р. ЗЕЛЬДІНА, д-р юрид. наук; Є.М. АХРОМКІН, д-р екон. наук; С.В. БОГАЧОВ, д-р екон. наук; В.П. ВИШНЕВСЬКИЙ, д-р екон. наук, акад. НАН України; М.В. МЕЛЬНИКОВА, д-р екон. наук; О.Ф. НОВІКОВА, д-р екон. наук; В.М. ХОБТА, д-р екон. наук; Ю.С. РОГОЗЯН, канд. екон. наук; С.І. ГРЕЧАНА, канд. екон. наук (відповідальний секретар)

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації — серія KB № 4531 від 05.09.2000 р.

Журнал включено до переліку фахових видань з економічних наук (перереєстрація: Наказ МОН України № 1328 від 21.12.2015) та юридичних наук (перереєстрація: Наказ МОН України № 241 від 09.03.2016)

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту економіко-правових досліджень НАН України, протокол № 9 від 24 жовтня 2016 р.

Журнал «Економіка та право» включено до міжнародної наукометричної бази Наукової електронної бібліотеки elibrary.ru (Російський індекс наукового цитування — РІНЦ)

Електронна версія журналу англійською мовою: <http://www.economiclaw.kiev.ua>

Матеріали друкуються мовою оригіналу

Точка зору редакції не завжди збігається з точкою зору авторів. Відповідальність за точність викладених фактів, прізвищ, цитат несуть автори. При передрукуванні посилання на журнал «Економіка та право» є обов'язковим

Відповідальний за видання
канд. екон. наук *С.І. Гречана*

Адреса редакції: 01032, м. Київ,
бульвар Тараса Шевченка, 60

Тел. (044) 456-94-99, (044) 200-55-68

E-mail: ekon.pravo@gmail.com

Редактори *С.І. Гречана, З.А. Болкотун*

EDITORIAL BOARD

Chief editor

V.K. MAMUTOV, Acad. NAS of Ukraine

V.A. USTYMENKO, Dr. of Juridical Sciences, corr. member. NAJrN of Ukraine (Dep. Editor); I.V. ZABLODSKA, Dr. of Economic Sciences (Dep. Editor); A.G. BOBKOVA, Dr. of Juridical Sciences, Acad. NAJrN of Ukraine; S.S. VALITOV, Dr. of Juridical Sciences; R.A. DZHABRAILOV, Dr. of Juridical Sciences; G.D. DZHUMAHEDIYEVA, Dr. of Juridical Sciences; O.R. ZELDINA, Dr. of Juridical Sciences; E.M. AHROMKIN, Dr. of Economic Sciences; S.V. BOGACHEV, Dr. of Economic Sciences; V.P. VISHNEVSKY, Dr. of Economic Sciences, Acad. NAS of Ukraine; M.V. MELNIKOVA, Dr. of Economic Sciences; O.F. NOVIKOVA, Dr. of Economic Sciences; V.M. HOBT, Dr. of Economic Sciences; Y.S. ROHOZYAN, Cand. of Economic Sciences; S.I. HRECHANA, Cand. of Economic Sciences (executive secretary)

Certificate of the print media outlets state registration — series of KB № 4531 of September 05, 2000

The Journal is registered by the Higher Attestation Commission of Ukraine as a scientific professional publication in economic sciences (Decree of the Ministry of Education and Science № 1328 as of 21.12.2015) and in legal sciences (Decree of the Ministry of Education and Science № 241 as of 09.03.2016)

Recommended for publication by the Institute of Economics and Legal Researches of NAS of Ukraine's academic council, the protocol № 9 of October 24, 2016

«Economics and Law» included in the international scientific base metric Scientific Electronic Library elibrary.ru (Russian Science Citation Index — RSCI)

The electronic version of the journal in English:
<http://www.economiclaw.kiev.ua>

Printed materials in the original language

The editorial board don't always coincide with the point of the authors view.
Responsibility for the accuracy of the facts, names, quotes carried by the authors.
At a reprint the reference to the journal «Economics and Law» is obligatory

Responsible for release
Cand. of Economic Sciences *S.I. Hrechana*

Editorial address: 01032, Kiev,
Taras Shevchenko boulevard, 60

Ph. (044) 456-94-99, (044) 200-55-68

E-mail: ekon.pravo@gmail.com

Технічний редактор *Т.М. Шендерович*

Комп'ютерна верстка *Н.М. Коваленко*

Підп. до друку 12.12.2016. Формат 60 × 84/8. Папір офс. Гарн. Ньютон. Ум. друк. арк. 18,83.
Обл.-вид. арк. 20,41. Тираж 100 прим. Зам. № 4759.

Видавець і виготовлювач Видавничий дім «Академперіодика» НАН України
01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4

Свідectво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001